

Safet Kadić

**Bosanski jezik
između lingvocida i
lingvosuicida**
(sociolingvistički eseji i ogledi)

S A D R Ž A J

Postgenocidni nijemi vrisak (Proslov) 5

Prolegomena: Pismo "Mladinskoj knjizi" povodom negiranja bosanskog jezika: **Lažne činjenice "izpod ruke"** 17

I. O fenomenu glasa/foneme 'h'

Mehlem za uvo (Zakon 'haka' i refleks 'gluvizma') 37

Aždaje iz jendeka (Bhs. normativne kontroverze)59

Bosanske hûdê hudovice (Lingvovid i genocid) 91

Kako kahvenisati uz pravu bosansku kahvu (Između tradicije i pomodarstva) 101

Zakuhavanje u kujni (Uzavrio bosanski lonac) 115

Sahatdžija, koja je ura na tvome časovniku? (Vrijeme autodestrukcije) 125

Je li marama mahrama sa mahanom? (Bosanske normativne dileme) 133

Federalna alka od duvanskog dima (Obstrukcije bosanske norme) 151

Muvatori u truležu (Šta je truhlo u zemlji Bosni)161

II. Zatomljeni ikavski izraz

Dokle je dogorilo? (Normativno ignorisanje izvornog naslijeđa) 177

Kome je gori gore, a dolje bolje (Kolo historije se (o)kreće)227

Gušenje ikavskog avaza (Postgenocidno otimanje za ijekavicu) 241

Kad Plivôm plivâ pljèva, Dîva suze proljèvâ (Tokovi jekavizacije)271

Čemu negiranje ikavskog identiteta? (Povodom tuzlanskog izdanje Uskufinog *Makbûl-i 'arif-a*)285

Zavoliti i preživiti? (Normativna razpuća)	303
---	-----

III. Odbačeni šćakavski izraz

Popovski udar (Šćakavizam u bosanskm jeziku)	331
Čavke na Šćavljaku (Skrnavljenje toponima)	349

IV. Glagolski sufiksi *-ovati, -isati, -irati*

Isto je lajati i psovati (Psi laju, a karavana prolazi)	369
Biti limunizovan (Bosanske sufiksalne glagolske tvorbe i diobe)	381

V. Bosanska akcenatska arhitektonika

Kad udari grād na grād (Akcenatska diferencijacija značenja)..	399
Original i repríza amidže Idríza (Trendovi akcenatske destrukcije)	417
Kako se opàriti, a ne òpariti se (Pare vrte što burgija neće)	431
Cí(je)na majkina mlí(je)ka (Ljudska sudbina jednog akcenta)...	447

VI. Ortografska razpuća

Za europski morfoložki pravopis (Revizija Karadžićeva naslijeđa)	459
Citirani izvori	479
Indeks imena i naziva	491

Proslov

Postgenocidni nijemi vrisak

*Samo je moj krik
Čvrst kao ovaj moj kamen
Postojan i stalan
(Mak Dizdar)*

Bosanski jezik je rodno mjesto i emanacija bosanskog duha i prva domovina Bošnjaka. Kao izvorni slavenski organski idiom zemlje i naroda Bosne, razvijao se tokom turbulentnih epoha i kontroverznih događaja, često u vrlo dramatičnim okolnostima, i zato je još uvijek nedovoljno iztražen i razsvijetljen fenomen. U ovoj knjizi, pod naslovom: *Bosanski jezik između lingvocida i lingvosuicida* bosanski jezik se posmatra sa aspekta bošnjačkog etno-nacionalnog identiteta nakon srbskog genocida nad Bošnjacima. Kao sastavnici „Bosanske postgenocidne trilogije“^{*,*)} u njoj je sakupljeno

*) „Bosansku postgenocidnu trilogiju“ sačinjavaju knjige: "Antibosanski duh u jeziku – šta je to?" (knjiga I.); "Bosanski jezik između lingvocida i lingvosuicida" (knjiga II.); "Bošnjaci između genocida i suicida" (knjiga III.)

dvadesetak kritičkih iztraživačko-analitičkih sociolingvističkih eseja i drugih polemičkih spisa o bosanskom jeziku**) u savremenom bosanskom kulturnom, društvenom i političkom kontekstu, pisanih u posljednjih pet godina bez dlake na jeziku i sitnih konformističkih kalkulacija, često veoma oštro, a ponekad i sarkastično. Ponekad su provokativno polemički intonirani, što je zavisilo od teme i povoda. U njima se razvija nova lingvistička koncepcija i kao crvena nit provlači temeljna teza o bošnjačkom postgenocidnom uzpostavljanju lingvosuicidne standardnojezičke norme bosanskog jezika u svjetlu nesaglasnosti organskog i standardnog idioma. Tekstovi su nastajali spontano, kao publicistička reakcija na aktuelna društvena zbivanja i maćehinski odnos bošnjačke (ne)državotvorne politike prema svome maternjem jeziku. Zasnovani su na vlastitim višegodišnjim iztraživanjima i pisani sa početnom namjerom da uzkostručna i podosta zamršena jezička pitanja približi što širem krugu čitalaca, ukazujući na značaj promjene odnosa Bošnjaka prema svome jeziku i potrebu temeljite reforme standardnojezičke norme,

**)Tekstovi su pisani i objavljeni kontinuirano, od početka 2008. do polovine 2013. godine u bosanskom omladinskom magazinu SAFF iz Sarajeva, bez predhodnog dogovora sa uredništvom niti o temi niti o sadržaju. Po jedan tekst objavljen je nešto ranije u stručnom časopisu "Književni jezik" iz Sarajeva, zatim u periodičnom časopisu "Slovo Gorčina" iz Stolca te u dnevnom listu "Oslobođenje" povodom Evropskog dana jezika. Ovdje se donosi šira verzija objavljenih tekstova, sa unesenim fusnotama, neki su dopunjeni novim primjerima, a vrlo mali broj je preredigovan.

pisma i pravopisa bosanskog jezika, kao jednom od bitnih činilaca obnove svoga identiteta i postgenocidnog uzpravljanja. Iako se u knjizi govori o pojavama, ljudima i događajima u vremenskom razponu od oko hiljadu i pol godina, ona je situirana u savremeni kontekst. Kao što je dokumentirano u nekoliko stotina fusnota i približno toliko citiranih pojedinaca, u knjizi se mogu naći svi najistaknutiji savremenici iz svih oblasti javnog života i rada, od težaka do akademika: naučnici, umjetnici, političari, novinari, sportisti, vjerski velikodostojnici, estradne zvijezde, kao i obični ljudi iz naroda.

Bez predhodnog plana i namjere, sasma neočekivano, dogodilo se da svaki tekst za sebe postane samostalni fragmenat veće cjeline, a svi zajedno da sklope zaokružen mozaik imenovan u naslovu knjige. Sa svim ovim i brojnim drugim pitanjima autor se susretao svakodnevno tokom dugogodišnjeg profesionalnog bavljenja jezikom kao strukom, ali i novinarstvom i publicistikom, kao i politikom. U "Bosanskoj postgenocidnoj trilogiji" sakupljeno je i objedinjeno to trostruko (stručno, novinarsko, političko) iskustvo. Iako je povod za svaki tekst bio neki konkretni događaj, pristup i tematiziranje nisu izključivo pozitivistički, nego pretežno fenomenološki. Činjenica da ovi eseji tretiraju stručna jezička pitanja, koje je autor dugo godina iztraživao i u svom okruženju neprekidno ukazivao na njihovu važnost, a koji nisu pisani mahsuz za neki specijalizirani stručni časopis i stručnu javnost, nego *ad hoc* za omladinski politički magazin i najširu javnost i prosječnog čitaoca, usmjerila je pristup i stil i limitirala obim tekstova, ali i ograničila širinu argumentacije i upotrebu stručne terminologije. Ove svojevrsne naučno-

popularne sociolingvističke minijature na nov način aktueliziraju neka zapostavljena i otvaraju neka zapretana i tabuizirana pitanja bosnistike, s ciljem da se skrene pažnja javnosti i probudi dogmatizirana svijest bošnjačkih jezikoslovaca, dovođenjem u pitanje nekih ustaljenih kanona serbokroatistike i pozivom na kritičko sučeljavanje u javnom dijalogu.

Držanje jezika za zubima pod "podrazumijevajućom prijetnjom" i nametnuta zavjera šutnje o ovim temeljnim pitanjima bošnjačkog narodnog bića bili su kriterij za odabir podobnih bošnjačkih kadrova za naučno bavljenje svojim jezikom, kojem donedavno ni ime nisu smili javno spomeniti ako su želili obstati i uspiti u tome. U serbokroatistici im je bila namijenjena uloga marioneta, epigona i trabanata. Bavljenje jezikom tretirano je kao politička, a ne kao znanstvena djelatnost. Serbokroatistika od genocidnog "bečkog književnog dogovora", u skladu sa političkom idejom hegemonizma i asimilacije na kojoj je nastala, nikada nije posmatrala Bosnu kao povijesni, etnički i politički subjektivitet, nego kao 'no man's land', niti bosanski jezik kao samorodan, samosvojan, samonikli organski idiom bosanskog naroda, nego kao refleksiju širih južnoslavenskih jezičkih tokova i dvopolnih hrvatsko-srbskih jezičkih procesa i uticaja. Podpuno je zataškana činjenica da je ovaj književni jezik, hibridnog naziva, kodificiran na bazi srednjojuznoslavenskog štokavskog idioma, na prostoru centralnog Balkana, na kojem su Bošnjaci do tada činili većinsko stanovništvo, i to kao vladajući sloj. Tragikomična paradigma marionetske pozicije bosanskih jezikoslovaca jeste školski usađeno shvaćanje da se bosanski jezik razvio iz

srbskog, oduzimajući mu, tako, izvorni kontinuitet iz praslavenskog, kao zajedničkog sveslavenskog prajezika iz indoevropske jezičke zajednice, i negirajući mu genetsku samosvojnost. Takvu genocidnu podvalu do smrti je propagirao velikosrbski trabant, beogradski profesor Asim Peco, pozivajući se na iznuđene izstupe slaviste, bečkog profesora Vatroslava Jagića. Njihov minorni ovovremeni sarajevski epigon Ibrahim Čedić podrazumiva da se bosanski organski razvio iz staroslavenskog. Ništa pogrešnije i pogubnije, upravo katastrofalna suicidalna zabluda ili, možda, svjesna zavjerenička nakana i podvala. Takvo shvaćanje nametnuo je pri izradi *Rječnika bosanskog jezika*, kakvog li paradoksa, taj poslijeratni direktor sarajevskog Instituta za jezik Ibrahim Čedić i urednik *Rječnika bosanskog jezika*, koji je starocrkvenoslavenski štakavizam proveo kao pricip u Rječniku, nasuprot bosanskom šćakavizmu iz organskog idioma, odnosno sve riječi koje alterniraju *šč/št* unio samo u štakavskoj varijanti, jer "tako je u staroslavenskom"! Žalosno da žalosnije ne može biti! Njih uporno treba podsjećati da je staroslavenski jezik ili, terminološki još određenije, starocrkvenoslavenski jezik, prvi pisani, književni, jezik svih Slavena, kodificiran na bazi jednog južnoslavenskog idioma iz okolice Soluna, koji su uradila "solunska braća" Konstantin (Ćiril) i Metod radi prevođenja Biblije i drugih liturgijskih spisa sa gčkog i na taj način pokršćavanja mnogobožaćkih Slavena kako bi se podveli pod vlast Bizanta.

Da bi bio u političkom trendu, jer u naučnom nikada nije ni bio, Čedić je prilikom promocije toga rječnika apostrofirao jednu ohrdanu političku floskulu da se bosanski, hrvatski i srbski jezik razlikuju svega pet

posto. Kada bismo i uzeli da je to tačno, iako naučno to nikada niko nije verificirao, ostaje otvoreno pitanje šta čini tih pet posto bosanskih razlika "sa samim sobom". Prvo treba naglasiti da se to odnosi na kodificirani standardnojezički idiom, a ne organske idiome, a, drugo, treba podsjetiti kako su nastale te razlike u bosanskom jeziku. Nastale su tako što su neka strukturna svojstva iztjerana iz bosanskog, a na njihovo mjesto utjerana tuđa pa se postiglo nula posto razlika. To se prvenstveno odnosi na ikavsko-šćakavski izraz, glas i fonemu *h*, te orijentalizme i druge reference bosansko-turske jezičke interferencije. Nažalost, ni u ovom riječniku nisu vraćene izvorne osobine iz prirodnog idioma u samostalnu leksičku standardnojezičku normu bosanskog jezika.

Zato ova knjiga postavlja dosad nepostavljena pitanja, etablira neke nove teorijske postulate bosnistike i znači neposredan doprinos afirmaciji i popularizaciji bosanskog jezika. Po tome je ova knjiga jedinstvena u bosanskoj lingvistici i publicistici obćenito. Ovakvu ili sličnu knjigu Bošnjaci su morali davno napisati. Takav pionirski korak u "vrlo zamamnim pa i opasnim vodama nauke o bosanskom jeziku, odnosno bosnistike", kako je ocijenio profesor Dževad Jahić, temeljen je na "dobrom poznavanju građe bosanskoga jezika i njegove historijske, govorne i pisane, utemeljenosti u matici Bosni". Razumije se samo po sebi da ni izdaleka nisu izcrpljene sve teme niti je esejistički pristup, kako je već iztaknuto, omogućavao autoru studioznu i strogu znanstvenu elaboraciju tretiranih pitanja, po uobičajenoj metodologiji, sa usvojenom terminologijom i potrebnom znanstvenom argumentacijom, nego da sa pozicija bosnistike na popularan, ponekad i provokativan način,

ponudi novi pristup i dostatnu stručnu argumentaciju za potrebu i razložnost otvaranja ovih pitanja u bosnistici. Njihova cjelovita obrada i podpuno razsvjetljavanje traži dugoročno sistematsko iztraživanje i elaboraciju angažovanjem stručnih timova budućih mladih bosanskih lingvista. Pa, ipak, iako nije primijenjena stroga znanstvena metodologija i terminologija, sva argumetacija se zasniva na naučno verificiranim činjenicama, a nove teze razložno su argumentirane. Šlagvort za svaki od ovih tekstova javljao se u svakidašnjem životu surove tranzicije (eufemizam za konverziju) i zato ponekad nose izvjesnu dozu gorčine, ironije i cinizma. Iz tog razloga će se ponekad djelimično ponoviti neke teze, citirani primjeri ili argumentacija, istina u različitim kontekstima, ali mislim da to neće umanjiti, nego učvrstiti autorove tvrdnje.

Iako su ove ideje pratile autora tokom cijelog života, kao neki zavičajni, narodnosni, politički i kulturni amanet, one nikada ne bi ugledale svjetlo dana da se nisu odigrala dva sudbonosna događaja za Bosnu i Bošnjake: agresija i genocid Srba nad Bošnjacima u posljednjoj deceniji dvadesetog stoljeća, s jedne strane, i savremena bošnjačka kodifikacija standardnojezičkog izraza bosanskog jezika nakon sticanja nezavisnosti Bosne i Hercegovine, kao političko i kulturno pitanje prvog reda, u kojoj su Bošnjaci prvi put u povijesti izborili pravo da samostalno normiraju, odnosno propisuju gramatičku, leksičku i pravopisnu standardnojezičku normu za svoj organski bosanski jezik, s druge strane. Prelomni trenutak dogodio se objavljivanjem *Rječnika bosanskog jezika*, koji je priredio i štampao Institut za jezik u Sarajevu i u kojem su iznevjereni autentični bosanski principi i

interesi, prvenstveno oko normativne ekvivalencije odnosa organskog i standardnog idioma bosanskog jezika. Budući da sam na radnoj dužnosti stručnog saradnika Instituta i sâm participirao u njegovoj izradi, kao član peteročlanog leksikografskog tima, osjetio sam se izdan i prevaren naknadnim, neodobrenim i nedobronamjernim, intervencijama srbsko-hrvatskih cenzora u mome autorskom tekstu, riječnički ustrojenih i obrađenih riječi koje počinju slovima M, Nj, R, S, V. Pred takvim intelektualnim, osobito moralnim, izazovom nije se moglo samo šutke slegnuti ramenima kako bi ostali "i siti vuci i ovce na broju", makar vuci pojeli čobana, kako glasi ovovremena formalnologička konkluzija ovoga sofizma, što je u ovom slučaju sasvim moguć epilog. Ostaviti jezik za zubima bilo bi ravno samoizdaji i samoponištenju. Zar je trebalo ponovo šutiti gotovo pola stoljeća i onda lamentirati nad sudbinom, kao što je to učinio list "Bošnjak" 1891. godine, četiri decenije nakon "bečkog književnog dogovora", kada je ugluho jeknuo: "Mi se ponosimo time da je upravo naš jezik iz naše otadžbine uzet za osnovu književnog jezika naših komšija Srba i Hrvata. Glasoviti jezikoslovci V. Karadžić, Lj. Gaj, Đ. Daničić prenijeli su naš lijepi jezik u književnost obaju rečenih naroda te ga prozvaše kako su oni htjeli, jedni srpskim a drugi hrvatskim, a o nama ni pomena." Bojažljivi ukor istočnim i zapadnim komšijama nije bio dovoljan da zaustavi procese negiranja Bošnjaka i bosanskog jezika, pogotovo da promijeni pravac novih geopolitičkih vjetrova na Balkanu. Kad voda krene niz goru, niko je nazad ne vrati!

Nakon "banovinske" destrukcije Bosne u vrijeme Kraljevine Jugoslavije, Bosna je u osvit Drugog

svjetskog rata, kao najvećeg sraza čovječanstva, dvopolno administrativno podijeljena sporazumom Cvetković-Maček 1939. godine, ali su Bošnjaci u partizanskoj borbi u sastavu antifašističke koalicije srušili taj sporazum i izborili pravo na slobodan život u svojoj povijestnoj zemlji Bosni. U zanosu socijalističke izgradnje i projektovanog bratstva i jedinstva, Bošnjaci su bili omamljeni iluzijom o ravnopravnosti u zajedničkom životu da ih je iznenadna i ničim izazvana provala antibosanske i antibošnjačke mržnje i netrpeljivosti u posljednjoj deceniji proteklog stoljeća podpuno šokirala i paralizovala. Tako uljuljkani, zatečeni i nespremni bili su "idealna" žrtva probuđenih i razjarenih fašističkih zločinačkih atavizama krvoločnih susjeda. Bošnjaci nisu mogli vjerovati svojim očima da su dojučerašnje komšije, radne kolege i sugrađani bili spremni ubijati njih u ime nekih iracionalnih ideja i ciljeva. Reinkarnirani fašizam krajem 20. stoljeća srušio je njihov san o slobodi i samostalnom razvoju u svojoj povijestnoj postojbini. To je nužno vodilo preispitivanju mnogih izkonstruisanih "istina" pa i otvaranju onih pitanja koja su u vrijeme jednoulmlja i hegemonije bila ne samo proskribirana i anatemisana, nego vješto zamaskirana kvazinaučnim teorijama za potrebe političkih ciljeva hegemonije i asimilacije. Tek sada, nakon razbijanja i podjele BiH tokom agresije i genocida nad Bošnjacima 1992-1995. godine, jasno se otkriva davno projektovana namjera, ozvaničena "bečkim dogovorom", da se i jezičkim tumačenjima stvori podloga za podjelu, jer se Bosna nije tretirala kao samostalan jezički areal sa autohtonim svojstvima i zakonitostima razvoja, nego kao prostor gdje se samo

dotiču i prelivaju glavni jezički tokovi i procesi iz nekih drugih žarišća (centara) i mehanički susreću i pripliću najvažnije jezičke pojave. Iako izpravljanje te 'krive Drine' znači obstanak Bosne, i Bošnjaka u njoj, autor nema iluzija da taj sizifov posao može natovariti na svoja nejaka pleća, nego samo skromno ukazati na "seobu obala" njezinih.

Ova knjiga je, zapravo, izpisani postgenocidni krik očaja, strahve i užasa zbog ubijenog prava na (slobodan) život jednog malog autohtonog europskog naroda u svojoj domovini Bosni. Imajući na umu shvaćanje da je jezik rodno mjesto duha i prva domovina čovjeka, autor je nastojao skrenuti pažnju javnosti i istraživačima da odgonetnu da li se u jeziku i oko jezika kriju odgovori na pitanja: kako, zašto i zbog čega su dojučerašnje bliskojezične južnoslavenske pravoslavne komšije Srbi, koji su se posljednjih stoljeća naselili i živili izmiješano sa Bošnjacima muslimanima u zajedničkoj domovini Bosni i Hercegovini, podmuklo gajili naum i neljudski kovali zavjeru o istrebljenju starosjedilaca Bošnjaka, koju su zločinački provodili tokom agresije od 1992. do 1995. godine te kako i koliko su sami Bošnjaci kumovali toj svojoj jezovitoj kobi. Drugim riječima, autor je nastojao proniknuti gdje su nastale klice i povodi tako strašnog nečovječnog čina. Je li jezik jedan od tih povoda? Zato pitanje izbora svoga prirodnog jezika, kao idioma najvišeg ranga, za podlogu i substrat standardnome jeziku, kao komunikativno kodificiranom neorganskom idiomu, predstavlja za Bošnjake ne samo izraz samobitnosti nego i nalog obstanaka. Uzgred, u podtekstu se mogu naslutiti i autorove refleksije o globalnoj krizi identiteta i

perspektive savremenog čovjeka u aktuelnoj drami svijeta, čiji se sukob temelji na triplicitnoj relaciji: tehnologija – teologija – ideologija. U odsustvu filozofije i etike, epilog je obezsmišljavanje ljudskog života do nihilizma.

Iako se ovdje tematiziraju jezička pitanja u datom društvenom i političkom kontekstu, ovo je prvenstveno govor o temeljnim ljudskim pravima i njihovoj pripadnosti, prema demokratskim načelima, svima zajedno i svakome posebno. Zato je ovo, u krajnjem, knjiga o ljudskim pravima. O uzurpiranim ljudskim pravima cijelog jednog naroda i potrebi buđenja svijesti o pripadnosti tih prava. Jer, lingvistika je u osnovi nauka o čovjeku i jezičkoj emanaciji njegova duha, biljeg njegova postojanja u vremenu i prostoru, izraz njegove društvenosti.

S obzirom na tematsku raznovrstnost, eseji su grupisani u knjizi u devet tematskih poglavlja, pri čemu se vodilo računa o hronološkom redu objavljivanja, a radi vjerodostojnosti i stručne validnosti unesene su fusnote te, na kraju, indeks imena i naziva. Čitaoci će lahko uočiti da je u ovim tekstovima djelimično primijenjen novi princip morfološkog pravopisa, koji podrazumiva očuvanje nepromijenjenih morfoloških korijena i značenjskih jezgara riječi u pisanju, kao i drugih morfema, vezanih prvenstveno za procese afiksacije i derivacije, bez obzira na glasovna prilagođavanja do kojih dolazi pri doticaju riječi u govornom procesu, odnosno jezičkoj realizaciji. I pored toga što se mogu očekivati oštre reakcije prozvanih i licemjerno omalovažavanje ovog pregnuća kao sizifovskog posla i grotesknog donkihotovskog jurišanja na vjetrenjače,

skromni doprinos afirmaciji i popularizaciji hegemonistički i asimilatorski osporavanog bosanskog jezika dovoljna su satisfakcija autoru za uložene napore. Ako ništa drugo, ostat će trag o jednom vremenu i jednom mišljenju. Andrićevski svjestan da je "nebo visoko, zemlja tvrda, a čovjek slab i kratkovjek" i selimovićevski uvjeren "da će se naći neko rješenje, kad bude račun sveden, ako bude", da ovaj skromni pokušaj neće ostati samo usamljeni krik ugluho u pustopoljini svakodnevice, dizdarovski poručujem "s pravom mjerom u izrazu i glasu – Ako nam glas i nije stigao duboko do neba, Vrisnuli smo bar kako treba!" Iluziju o izpravljanju krive Drine ne treba brkati sa "seobom obala" njezinih!

Na kraju, treba, ipak, ponoviti i zapamtiti ovo strašno upozorenje: kada Bošnjaci budu, ako budu, svodili krvave račune svoje nazapamćene etno-nacionalne kataklizme preživljenog genocida, nad glavom će im i dalje visiti damoklov mač sve dok lingvocidno i lingvosuicidno amputirana obilježja svog materinskog jezika ne vrata u svoja srca i u svoja pera. U tom smislu i ova knjiga može se simbolički uzeti kao intimna oporuka i nepredviđena životna katarza. Nakon svega. (S.K.)

Prolegomena: Pismo "Mladinskoj knjizi"
povodom negiranja bosanskog jezika

Lažne činjenice "izpod ruke"

Izdavačka kuća "Mladinska knjiga" iz Ljubljane vrlo napadno nudi čitaocima u Bosni i Hercegovini knjigu enciklopedijske naravi, "Činjenice na dohvat ruke", u kojoj se plasira gruba neistina i otvorena postgenocidna provokacija.¹⁾ U prikazanoj shemi indoevropskih jezika, predstavljeni su i slavenski jezici, a kao posebna grana južnoslavenski jezici, ali među nabrojanim nema bosanskog jezika. Takvu negatorsku podvalu kao 'činjenicu na dohvat ruke' svojim potencijalnim kupcima i čitaocima nudi ova izdavačka kuća iako je općepoznato da bosanski jezik, kao autentični prirodni idiom naroda i zemlje Bosne ima hiljaduipogodišnju povijest na Balkanu, a još nije pobijen i raseljen vas taj narod koji ga je iznjedrio. Normiran je i kao standardnojezički idiom, a dobio je i međunarodni jezički kod. Upravo je bosanski jezik sa svojom gramatičkom i leksičkom strukturom prije 150 godina, na tzv. "bečkom književnom dogovoru" Hrvata i Srba, uzet kao supstrat za ustanovljavanje zajedničkog književnog

¹⁾ "Činjenice na dohvat ruke", 'Mladinska knjiga', Ljubljana, 2007.

jezika za Bošnjake, Crnogorce, Hrvate i Srbe, ali je on neosnovano i lingvocidno samo dvonacionalno imenovan kao hrvatski ili srpski. Četiri decenije nakon toga list "Bošnjak" o tome piše: "Mi se ponosimo time da je upravo naš jezik iz naše otadžbine uzet za osnovu književnog jezika naših komšija Srba i Hrvata. Glasoviti jezikoslovci V. Karadžić, Lj. Gaj, Đ. Daničić prenijeli su naš lijepi jezik u književnost obaju rečenih naroda te ga prozvaše kako su oni htjeli, jedni srpskim a drugi hrvatskim, a o nama ni pomena".²⁾

Zato treba, u najkraćem, podsjetiti na neke **činjenice na dohvat ruke** o bosanskom jeziku i narodu koji ga je stvorio, namjerno izbjegavajući pritom, radi nepristrasnosti, citirati bosanske autore. Taj kratki taksativni pregled započinjemo srbskim hagiografom Konstantinom Filozofom, s kraja 14. stoljeća, koji u svojim spisima spominje **bosanski jezik**, uz bugarski, srpski, češki i hrvatski. Idući hronološki, dalje nalazimo da je u notarskim knjigama grada Kotora 3. jula 1436. godine zabilježeno je da je mletački knez u Kotoru kupio petnaestogodišnju djevojku "bosanskog roda i heretičke vire, zvanu **bosanskim jezikom** Divinu". Ninski biskup u Peri pisao je 1581. g. fra J. Arsenigu "**bosanskim jezikom**". U djelu Jeronima Megisera "Thesaurus polyglotus" (Frankfurt na Majni, početak 17. vijeka) spominju se uz ostale govore (dijalekte): **bosanski**, dalmatinski, srpski, hrvatski. **Bosanskim jezikom** su ga zvali (uz: slovinski, ilirički/ilirski, ponekad i hrvatski) i mnogi pisci franjevci od 17. vijeka naovamo: Matija Divković, "Bošnjak rođen u selu Jelaškama kod Vareša koji je pisao dobrim narodnim jezikom svoga kraja",

²⁾ List "Bošnjak", 23. jula 1891. godine, Sarajevo.

zatim Stjepan Matijević, Stipan Margitić, Ambroz Matić, Luka Dropuljić, Ivan Franjo Jukić (pseudonim Slavoljub Bošnjak), Martin Nedić, Anto Knežević, itd. Duvanjski biskup fra Dragičević 1735. godine piše da u Bosni ima devet svećenika koji se u vršenju vjerskih obreda ispomažu "**bosanskim jezikom**", jer ne razumiju dobro crkvenoslavenski. Dodaje da je učenim katolicima u razgovorima sa pravoslavicima dovoljno da poznaju **bosanski jezik**. Svijest o bosanskom jeziku kao metajeziku u BiH izrazio je jedan visoki zapadnohercegovački dužnostnik u Vanjskotrgovinskoj komori BiH, Bruno Stojić, koji povodom međunarodnog skupa u Sarajevu o proizvodnji sjemena kaže: *Bosna i Hercegovina je, bosanskim jezikom rečeno, nezasađena i nezasijana zemlja.*³⁾

Na balkanskim prostorima slavenskog jezika mnogi pisci iz raznih krajeva još od 16. stoljeća zagovaraju uzpostavljanje zajedničkog književnog jezika štokavskog idiolekta bosanskog tipa i da bi svi ilirski pisci trebali nastojati da njime pišu, ne samo zato što je najrazprostranjeniji i sa najvećim brojem govornika nego što je, po riječima isusovca Jakova Mikalje, "u ilirskom jeziku **bosanski jezik** najljepši". Jedan od prvih gramatičara, Bartol Kašić u svom "Ritualu rimskom" ističe da je za stvaranje zajedničkog književnog jezika (lingua communis) u južnoslavenskim krajevima potrebno izabrati jedan govor i on se zalaže za **bosanski** slijedeći na taj način preporuke Kongregacije za propagandu vjere i svojih poglavara iz Rima. Tako se i dubrovački dramatičar Đ. Palmotić, opredijelio za govor

³⁾ TVSA dnevnik, 20.12.2011. godine, 18,30 sati

"susjednih Bošnjaka", ističući ljepotu tog govora. Hrvatski pjesnik Andrija Kačić Miošić svoju je "Korabljicu" "prinio iz knjiga latinskih, italijanskih i hronika Pavla Vitezovića" u "**jezik bosanski**". Još jedan poznati hrvatski pisac iz Slavonije, Matija Antun Reljković, spominje **bosanski jezik**, pored srpskog, hrvatskog, češkog i poljskog. Početkom 19. stoljeća u Dubrovniku se pojavila "Grammatica della lingua illirica", u čijem predgovoru autor Antun Kanižić, Francesco Maria Appendini, ističe da je od svih dijalekata ilirski ili **dalmatinsko-bosanski** najsavršeniји. Ivan Popović, kojem je **bosanski govor** među slavenskim isto što i atički među grčkim, u nastojanju da Južni Slaveni oforme jedinstven književni jezik, zalaže se za usvajanje **bosanskog govora** još mnogo prije Bečkog dogovora iz 1850. godine. Alberto Fortis jezik Morlaka naziva: ilirskim, morlačkim i **bosanskim**. Evlija Čelebija u svom čuvenom putopisu hvali Bošnjake, za koje kaže "kako im je jezik, tako su i oni čisti, dobri i razumljivi ljudi". On govori o **bosanskom jeziku** koji je po njemu blizak latinskom, a spominje i bosansko-turski rječnik M. H. Uskufije. Mula Mustafa Bašeskija u svom Ljetopisu spominje Mula Hasana Nikšićanina, koji govori pola turskim, pola **bosanskim jezikom**. Naziv **bosanski jezik** upotrebljavaju i Slavonci Ivan Grličić, župnik u Đakovu i Matija Petar Katančić, koji je 1831. u Budimu objavio prevod Svetog pisma "u jezik Slavno-Illyrijski **izgovora Bosanskog**". Prema svjedočenju Matije Mažuranića⁴), sarajevski paša, iako "dobro znade turski, arapski i arnautski", ne voli da neko pred njim govori turski i ističe "da je naš slavni bošnjački jezik od svih najljepši na

⁴) Mažuranić (1842), str. 54.

svijetu". U tom putopisu se kaže da se u Bosni "eglendiše Bošnjacki". Svoj jezik naziva **bosanskim** i Stočanin Halil Hrlle, prevodilac sa arapskog.⁵⁾ Hercegovački pravoslavni prvaci, među kojima i Prokopije Čokorilo, traže od Ali-paše Rizvanbegovića da se za vladiku postavi čovjek vičan **bosanskom jeziku**. Bosanski biskup Vujičić još uvijek je 1881. godine ovaj jezik zvao **bosanskim**. I hercegovački ustanici su ga tako zvali. Pero Tunguz, koji je prvi opalio "nevesinjsku pušku" znao je reći: „Razumi me, čoeče, bosanski ti govorim!” Autor prvog štampanog alhamijado teksta, s prvim pokušajem stvaranja stabilnijeg arabičkog pravopisnog uzusa za štampanu praksu, Mustafa Rakim u naslovu svoje knjige ima **bosanski jezik**.⁶⁾ Desetak godina kasnije Mostarac Omer Humo, narodni prosvjetitelj koji se borio za uvođenje narodnog jezika u škole, na kraju svoga Ilmihala, kao prve knjige, pisane arebicom a **bosanskim jezikom**, objavljene u Bosni, hvali Mustafin kitab i kaže: “Ah da je Bog do meni bio avaki **bosanski** pisani ćitab.”⁷⁾, a u pjesmi “Stihovi zahvale na **bosanskom jeziku**”: “Brez šuhbe (sumnje) je babin jezik najlašnji/ Svatko njime vama vikom besidi/ Slatka braćo, Bošnjaci/ Hak (istinu) vam Omer govori”. On je autor i pjesme “Dova na **bosanskom**”. "Gramatika **bosanskog jezika** za srednje škole", nepotpisanog autora Frane Vuletića i redaktora Davorina Nemanića, prva je gramatika u Bosni i Hercegovini za interkonfesionalno školstvo, koju je Zemaljska vlada BiH štampala 1880. godine. Imala je

⁵⁾ Halil Hrlle: *Kasidei burdei bosnevi*, Stolac, 1849. godine

⁶⁾ Mustafa Rakim: *Ovo je od virovanja na bosanski jezik kitab*, Istanbul, 1868. godine

⁷⁾ Omer Humo: *Sehletu-l-vusul*, Sarajevo, 1875. godine

više izdanja i bila u upotrebi do 1911. godine, s tim što je od 1908. godine, pod pritiskom srbskih i hrvatskih krugova, preimenovana kao "Gramatika srpsko-hrvatskog jezika", što još jednom potvrđuje da se naziv "srpsko-hrvatski jezik" odnosi na **bosanski jezik**. Salih Gašović, rodom Nikšićanin, autor je Mevluda za čiji nastanak kaže: "Moliše me kolašinski prviši, Mevlud nami daj **bosanski** napiši".⁸⁾ I drugi autori vjerske literature, kao što su Ibrahim Edhem Berbić,⁹⁾ Ibrahim Seljubac¹⁰⁾ i Arif Sarajlija¹¹⁾, pisali su na **bosanskom jeziku**. Tako je i Sejfudin Proho izdao 1907. u Sarajevu "Tedžvidi-inas (na najlakši i najkraći način **bosanski jezik**)", a iste godine u Sarajevu izlazi "Tedžvidi edajije bosnevi" Ibrahima Saliha Puške. Bosanski reis M. Dž. Čaušević objavljuje 1908. u Sarajevu "Bergivija", koje je uredništvo "Tarika" sa turskog prevelo na **bosanski jezik**, "radi općenite koristi". Franjevci su odbacivali pritiske da zovu jezik srpski pa su 1894. godine otpisivali M. P. Desančiću da ne govore srpski, nego **bosanski**. Čuvena je intervencija mostarskog gradonačelnika I. Kapetanovića na jednoj sjednici 1895. godine, kojom zabranjuje da gospodin Stagner nešto kaže na njemačkom jeziku. U zapisniku je navedeno kako je rekao "da mi ovdje nismo u Beču niti Gracu, već u Mostaru i da treba da se govori **bosanski**, da svi razumimo". Naziv bosanski

⁸⁾ Salih Gašović: *Časni mevlud na bosanski jezik*, Sarajevo 1878. godine; (zapravo je to prepjev Mevluda Sulejmana Čelebije <http://www.feniks.ba/Images/im.ashx?Id=156>)

⁹⁾ Ibrahim Edhem Berbić: *Bosansko-turski učitelj*, Carigrad 1893. godine

¹⁰⁾ Ibrahim Seljubac: *Nova bosanska elifnica*, 1900. godine

¹¹⁾ Arif Sarajlija: *Terđžuman mevludski na jezik bosanski*, Carigrad 1909. godine (također verzija prevoda Mevluda Sulejmana Čelebije)

jezik bio u upotrebi sve do 1907. godine kada je odlukom Zemaljske vlade, sljedstveno diplomatsko-političkim igrama srbijnske i austro-ugarske vlade, taj naziv ukinut kao uvod u aneksiju BiH. I pored svega i uzprkos svemu, bosanski jezik je preživio nadiranja latinskog, orijentalnih jezika koji su došli s Osmanlijama, zatim njemačkog, pa srpskohrvatskog jezika.¹²⁾

O kontinuitetu toga jezika tačno, kratko, jednostavno, jezgrovito i efektno zasvjedočio je jedan europski lingvista, savremeni norveški slavista i orijentolog, bos(a)nista Svein Mønnesland: "Bosna i Hercegovina ima, u odnosu na ostali dio srednjojužnoslavenskog prostora, izvanredno jedinstvenu književnojezičku tradiciju. Od Povelje bana Kulina 1189. godine do danas postoji kontinuitet u književnom jeziku na osnovu govornog jezika. Od jezika srednjovjekovnih povelja i natpisa, preko književnog jezika bosanskih franjevaca, krajiških i hercegovačkih begova i jezika alhamijado književnosti do književnih tokova u devetnaestom vijeku vidimo jasnu liniju – književni jezik na osnovu govornog jezika, (novo)štokavskog (ijekavskog ili ikavskog) tipa" – kaže Mønnesland.¹³⁾

O identitetu bosanskog jezika eksplicitni su i dvojica korifeja serbokroatistike, Srbin Aleksandar Belić i Hrvat Dalibor Brozović. Belić kaže: "Nema nikakve sumnje da je **bosanski jezik**, zajedno sa Vukovim hercegovačkim i Daničićevim vojvođanskim, narodna

¹²⁾ Većina ovih podataka sistematizirana je na fb-profilu "Luter i Orlović"

¹³⁾ Mønnesland (2005), str. 7.

osnovica našeg književnog jezika".¹⁴⁾ Belić, dakako, pod "našim književnim jezikom" podrazumiva zajednički književni jezik za Bošnjake, Crnogorce, Hrvate i Srbe, utemeljen "bečkim književnim dogovorom"¹⁵⁾ na srednjojužnoslavenskom štokavskom idiomu, a imenovan kao hrvatski ili srpski, kasnije srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik. Brozović posebno ističe: "Nazivi tipa *srpskohrvatski*, koji su se u raznim dvočlanim varijacijama upotrebljavali u značenju 'srednjojužnoslavenski' ne zadovoljava zbog, najmanje, tri razloga: sadrži imena samo dva od četiriju naroda, višestruko su mnogoznačna, te beznandno i nepopravljivo su kompromitirana u obama nekadašnjim jugoslavenskim razdobljima".¹⁶⁾ Osobito je značajna Brozovićeva opaska da je "posebna važnost **bh. razgovornog jezika** u tom što je on u svojim korijenima vrlo star, stariji od pismenog fiksiranja novoštokavskoga jezičnog standarda, i hrvatskoga i srpskoga".¹⁷⁾ Očito je,

¹⁴⁾ Belić (1937) Belić, dr. Aleksandar: *Bosanski jezik i stil*, 1937. godine.

¹⁵⁾ Bečki dogovor (1850) "Bečki književni dogovor" je, zapravo, dogovor o zajedničkom književnom jeziku Hrvata i Srba, a potpisali su ga u Beču 28. marta 1850. književnici Ivan Mažuranić, Dimitrija Demeter i Ivan Kukuljević, gramatičari Vuk St. Karadžić, Đuro Daničić, Franjo Miklošić, te Vinko Pacel i Stjepan Pejaković.

¹⁶⁾ Brozović (2001) Brozović, dr. Dalibor: *Lingvistički nazivi u srednjojužnoslavenskom području*, međunarodni naučni skup 'Jezik i demokratizacija' (zbornik radova), POSEBNA IZDANJA, knj. 12, Institut za jezik, Sarajevo, 2001, str. 25.-32. (Dalje: Brozović: 'Lingvistički nazivi')

¹⁷⁾ Brozović (1974) Brozović, dr. Dalibor: *O načelnim i metodološkim pretpostavkama projekta 'Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks – sinkronijska deskripcija i odnos prema suvremenom standardnom jeziku*, POSEBNA IZDANJA, Institut za

dakle, da za "narodnu osnovicu" bivšeg zajedničkog književnog jezika nije uzet ni hrvatski ni srpski, nego upravo bosanski jezik. U bos(a)nistici nema dvojbe da je bosanski jezik autohtoni izdanak praslavenskoga jezika koji je prikalemljen na tle zemlje Bosne, a razvijao se potom u centralnom dijelu Balkanskog poluostrva, u granicama koje najbolje obilježavaju nekropole stećaka, odnosno na prostoru koji je obuhvaćalo Bosansko kraljevstvo u vrijeme bosanskog kralja Tvrtka Prvog Kotromanića. U filološkoj literaturi autohtoni organski idiom toga prostora jezikoslovci označuju kao srednjojužnoslavenski štokavski dijasistem. Prvi riječnik toga jezika, i to u stihu, napisao je Bošnjak Muhamed Hevai Uskufi Bosnevi 1631. godine,¹⁸⁾ navodeći u pridgovoru svoju namjeru "da skupi jedan ričnik na **bosanskom jeziku**"¹⁹⁾ i objašnjavajući primarni strukturni postulat: *Nek jedan polustih bude na bosanskom jeziku./ A drugi nek bude na turskom kad mogne izaći srok.*²⁰⁾ On, čak, glorificira bosanski jezik, uzimajući ga kao egzemplar slavenskog jezika, u rangu sa latinskim jezikom: *Među jezicima je sišao (s nebesa)*

jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, knj. 2. (1974), str. 65-80.

¹⁸⁾ Uskufi (1631) **Uskufi**, Hevai Bosnevi, Muhamed: *Bosansko-turski rječnik* iz 1631. godine, Izdavač: Općina Tuzla, Suizdavač: Ministarstvo nauke i obrazovanja FBiH, Tuzla 2011. godine

¹⁹⁾ Uskufi (1631), str. 65/66.

²⁰⁾ Uskufi (1631), str. 69. U istom kontekstu, govoreći o razlozima i potrebama za ovakvim riječnikom, autor kaže: *Ali nema napisana na bosanskom jeziku* (str.66); *Rekavši 'u Boga se pouzdasmo' na bosanskom jeziku* (str. 66.); *Izrekao sam bosanski neke duhovite šale* (str. 68)

latinski/ Latinski je, pak, jezik isto što i **bosanski**.²¹⁾ U drugoj prilici, povodom reprint izdanja Uskufijinog *Ričnika u stihu na bosanskom jeziku* iz 1631. godine, norveški orijentalista i slavista Svein Mønnesland iztiče: „**Bosanski jezik** je bio na neki način službeni jezik na sultanovom dvoru. Švicarski orijentalist Hottinger bilježi u svojoj knjizi *Historia Orientalis* iz 1651. da se turski jezik rijetko čuje na sultanovom dvoru, jer dvorski ljudi većinom govore slavenski, što znači bosanski. Razlog je što su mnogi Bosanci postali janjičari, zbog institucije *devşirme*, te dobili visoke položaje na porti. U carevoj službi je bilo mnogo učenih ljudi, a i sam Hevai je dvadeset godina služio na carskom dvoru. U Carigradu, na Porti, postojala je slavenska kancelarija, koja je održavala veze s Dubrovnikom.“²²⁾ Ovu činjenicu potvrđuje i jedan carski ferman na bosanskom jeziku iz XVI vijeka Saṅgak-begu Dukađina i kadiji crnogorskome: "Oni sveščenicu imaju tri ribnika kojizi su njihovi odъ davna vremena."²³⁾ Možda bi trebalo podsjetiti ovoga nadobudnog i "zaboravnog" slovenskog izdavača da je to bilo dva vijeka prije nego su se kod ostalih Južnih Slavena, pa i Slovenaca, počeli izrađivati prvi riječnici. Osnovano se uzima da je bosanski jezik poznao i govorio i slavni sultan Sulejman Veličanstveni Kanuni, uz još najmanje četiri svjetska jezika, jer je na njegovom dvoru bio veliki broj učenih Bošnjaka, s jedne strane, i jer je bio dosta sličan ukrajinskom jeziku, najprije po ikavskom izgovoru,

²¹⁾ Uskufi (1631), str. 70/71.

²²⁾ Mønnesland, Uskufi (2011), str. 22.

²³⁾ *Rječnik JAZU*, tom XVII, svezak 72, Zagreb, 1960. Uredio S. Musulin; odobrili: D. Boranić i P. Skok

maternjem jeziku njegove žene-miljenice Hurem (Rokselane), s druge strane.

Bosanski jezik kao standardnojezički idiom naroda i zemlje Bosne pripada europskoj i svjetskoj zajednici standardnih jezika, jer ima svoj međunarodni kod, svoju gramatiku, svoj riječnik i svoj pravopis. Na svjetskim katedrama bosanski se uporedo tretira sa hrvatskim i srpskim. „U svijetu su mnoge slavističke katedre u toku 90-ih godina usvojili trostruki naziv jezika, obično po alfabetskom redu, 'bosanski, hrvatski, srpski' (sa kosom crtom, zarezom ili crticom). Tako je npr. u Beču (Bosnisch-Croatisch-Serbisch), Oslu (Bosnisk, kroatisk, serbisk), Stokholmu (Bosniska, kroatiska, serbiska), Parizu (na Sorboni: Bosniaque, croate, serbe). Bez obzira na sve nejasnoće oko naziva 'bosanski/bošnjački', na stranim jezicima prevladava naziv koji je u prevodu 'bosanski'. U SAD-u još uvijek vlada naziv srpskohrvatski, Serbo-Croatian (Browne 2000).“²⁴)

Na ovakvo bahato ponašanje "Mladinske knjige" i nedobronamjerno ignorisanje bosanskog jezika, a time i Bosne i Bošnjaka, niko od zvaničnika u BiH nije javno reagovao. Ni lingvisti, ni političari, ni nadležni bosanski državni organi, jer širenje krivotvorenih činjenica koje su svakome 'na dohvat ruke' može se podvesti pod neprijateljsko djelo potvore i međunarodna provokacija. Kao što vidimo, Bošnjaci su imali svoj prvi riječnik najmanje dva stoljeća prije Slovenaca i bilo kojeg drugog južnoslavenskog naroda, a tim povodom treba podsjetiti da se i prije Hevajjinog riječnika veliki broj bosanskih riječi mogao naći i u drugim djelima, koje su Bošnjaci

²⁴) Mønnesland, Browne (2005), str. 510

pisali na orijentalnim jezicima. Takvo je, primjerice, jedno medicinsko djelo **Omera Sarajlije Attara**, napisano na turskom jeziku početka 17. stoljeća, iste godine kada se rodio Uskufi, u kojem se prvenstveno nalaze imena raznih ljekovitih trava i pripremljenih lijekova. Iako se Uskufi može smatrati rodonačelnikom bos(a)nistike, on se ne može tretirati prvim leksikografom u Bošnjaka niti je njegov riječnik bio prvi koji su napisali Bošnjaci. Kako navodi već citirani savremeni norveški lingvista Svein Mønnesland u predgovoru spomenutog izdanja, prije njega su to bili **Osman b. Huseyn Bosnevi**, sa perzijsko-turskim riječnikom 1583. godine, pa **Muhamed b. Er-Rumeli Bosnevi** sa svojim arabsko-turskim ričnikom iz 1624. godine.²⁵⁾ To je bio prirodan slijed leksikografskog rada Bošnjaka. Tako je već 1288. godine, u vrijeme bosanskog bana Prijezde Kotromanića, prepisan znameniti Al-Farabijev desetotomni leksikon arabskog jezika, koji je nastao krajem 10. stoljeća, a čuva se u Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu. To je bilo oko stotinu godina nakon što su 'Solunska braća' preveli Bibliju sa grčkog na staroslavenski jezik, što jasno govori o nadmetanju Bizanta i Arabljana, odnosno hrišćanstva i islama za dominaciju na Balkanu. Godine 1526. godine susrećemo se i sa njegovom skraćenom rukopisnom verzijom, koja je nastala u Visokom, srednjevjekovnom prijestolnom gradu bosanske dinastije Kotromanića.²⁶⁾

Bošnjake posebno zabrinjava činjenica da ovaj ugledni izdavač potiče iz zemlje koja predsjedava EU (2008), pitajući se, s pravom, nije li to, možda, neka

²⁵⁾ Mønnesland, Uskufi (2011), str. 24.

²⁶⁾ Kadrić TKPLB (2011), str. 167.

prikrivena poruka Bošnjacima da razmisle šta ih to čeka pridruživanjem ovoj evropskoj asocijaciji država i naroda. Nije li to isti onaj evropski antibosanski negatorski stav iz vremena slovenskog europejca J. Kopitara i balkanskog dinarskog govedara Vuka Karadžića. Osim toga, napadno nudkanje te knjige Bošnjacima može se shvatiti i kao provokacija i smišljeno negiranje, ne samo bosanskog jezika nego i Bosne i Bošnjaka pošto bosanski jezik nedvojbeno spada u same korijene bošnjačkog identiteta. Na takav stav upućuju "činjenice na dohvat ruke" u odjeljku knjige "Države i narodi",²⁷⁾ gdje se u tipskoj rubrici "Ključni datumi" upravo ignorišu ključni datumi bosanske povijesti: postojanje samostalne bosanske države, najstarija balkanska slavenska kraljevina, najdugovječnija bosanska dinastija Kotromanića, koja je vladala Bosnom u kontinuitetu oko 700 godina, datum izdavanja Kulinove povelje iz 1189. godine itd. Prema ovoj knjizi bosanska povijest počinje tek turskim osvajanjem. Pa ni u tom kontekstu se ne spominje jedan od ključnih dokumenata bosanske multikulture povijesti: čuvena *Ahdnama* sultana muslimanskog Otomanskog carstva, Mehmeda Fatiha, nakon osvojenja Bosne, kojom se granatuje sloboda vjere, života i imetka bosanskim katolicima i tako uvodi princip tolerancije, stoljećima prije Francuske revolucije ili univerzalne deklaracije o ljudskim pravima. Slovenski izdavač u tretiranoj knjizi ne spominje ni autohtoni i temeljni, povijestni bosanski narod, Bošnjake, nego se samo spominju Muslimani, u skladu sa velikonacionalnim hegemonističkim projektima balkanskih susjeda da se

²⁷⁾ "Činjenice" (2007), str. 249.

zatre ime i sami korijeni Bošnjaka, koji će potom dovesti do eklatantnog genocida. Citirani bošnjački leksikograf i pjesnik Uskufi u pridgovoru navedenog djela nedvosmisleno imenuje Bošnjake, podsjećajući, čak, na neke njihove osobine: *Kako je **Bošnjak** krupna stasa, / Znaj da su mu, tako, i riči krupne.*²⁸⁾ Podsjetimo, hrvatska historičarka i borac za povijestnu istinu Nada Klaić nalazi da su "Slaveni u bosanskim zemljama (kasnije (samo)identifikovani kao Bošnjani, op. S.K.) počeli svoj samostalni politički razvitak (prva vijest potiče iz 567. godine), mnogo prije nego su Hrvati i Srbi doselili i dospjeli do Dinarskih planina potkraj 8. i početkom 9. stoljeća".²⁹⁾ Nije, valjda, da urednici "Mladinske knjige" misle da su ti Slaveni (Bošnjani) bili nijemi ili da su šutili cijelo to vrijeme (oko tri stoljeća) "samostalno se politički razvijajući", sve dok ovi drugi nisu došli kako bi s njima bratski prozborili?! Slično gledište zastupa i znameniti historičar Lajos Tallóczy tvrdeći da su slavenska plemena naselila dolinu rijeke Bosne na prijelazu 6. i 7. stoljeća, te da Južni Slaveni u srednjem vijeku obuhvaćaju Bošnjake, Hrvate i Srbe.³⁰⁾

Savremeni bosanski fililog Dževad Jahić, podsjeća da je bosanski jezik tipičan i karakterističan po svome leksičkom bogatstvu i slojevitosti: „On je leksički bogat i slojevit sutog što je narod čiji je to matični jezik i sam kao historijska pojava prošao kroz izuzetno složene i

²⁸⁾ Uskufi (2011), str. 67. U istom kontekstu, govoreći o razlozima i potrebama za ovakvim riječnikom, autor kaže: *Jedan od tih je **Bošnjak**, a drugi čovjek širokih vidika (naravi), / Jer će se **Bošnjak** moći izraziti na turskom*, str. 69.

²⁹⁾ Klaić (1994), str.

³⁰⁾ Imamović (1972), str. 30.

također slojevite faze svoga razvitka na svom teškome putu opstanka ili nestanka. Leksičko bogatstvo bosanskog jezika na sreću svjedoči ne o nestanku već upravo o *opstanku* toga naroda kao specifične etničke posebnosti u evropskim razmjerama. U leksici bosanskog jezika izrazito je svojstvo simbioze, a naučni je fakt da je u porodici slavenskih jezika upravo bosanski jezik, kao jezik Bošnjaka, pa i svih onih koji Bosnu i Hercegovinu osjećaju kao svoj matični kulturni prostor, u leksičkom i frazeološkom pogledu najslojevitiji jezik i da mu u tom smislu premca nema čak ni u užoj porodici južnoslavenskih balkanskih jezika.³¹⁾ Ne treba zaboraviti da se areal bosanskog jezika prostire znatno šire od sadašnjih državnih granica BiH i da bosanskim jezikom od pamtivijeka govore i mnogi ljudi koji nisu Bošnjaci. U tom smislu ilustrativno je citirati Jahićevog mlađeg kolegu sa istog Fakulteta i iste katedre, prof. dr. Ismaila Palića, koji kaže da bosanskim jezikom govore Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati i Srbi. „Izdvajanje osobenosti bosanskoga jezika nije moguće bez jasnog određenja samog pojma i termina bosanski jezik. Za mene je bosanski jezik sve ono što ja kao govornik gramatički i leksički prepoznajem kao svoj vlastiti jezik. Ako ja, npr. slušam ili čitam ono što neko govori ili piše, pa zapažam da se on kao i ja stopostotno koristi istim gramatičkim pravilima u oblikovanju rečenica, istim riječima, da ima, npr. sedam padeža i da ih koristi kao i ja, da mu je riječ 'kuća' ženskog roda, da uz nju mora i pridjev biti u ženskom rodu itd. itd. – šta mi ostaje nego da zaključim da taj i taj govori bosanskim jezikom. Zar je pritom važno kako se taj zove, koje je nacionalnosti, gdje

³¹⁾ Jahić Rječnik (2010), tom prvi: A-Ć, *Predgovor*, str. 9/10.

živi, pa čak i to kako on lično naziva svoj jezik? Nacionalna pripadnost na našem terenu ne može biti kriterij jezičke diferencijacije, to je jasno. Da budem potpuno precizan, bosanskim jezikom izvorno govore Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati i Srbi te pripadnici drugih naroda i manjina. Oni koji bosanski jezik sužavaju i svode samo na Bošnjake čine veliku štetu tome jeziku“ – zaključuje Palić u intervjuu sarajevskom listu "Preporod".³²⁾

Na pitanje: *šta je bosanski jezik*, bosanski poetski akademik Abdulah Sidran odgovara:

„Bosanci hiljadu godina govore istim jezikom i on nije i ne može biti ništa “mlađi” od jezika komšija Srba i susjeda Hrvata. I što je još važnije: u susjeda, i jednih i drugih, postoji znatna, ponekad i veoma velika razlika između jezika kojim narod govori i književno-jezičkog

³²⁾ Zanimljivo je da je slično shvaćanje bosanskog jezika preovladavalo među nosiocima bosanske državotvorne ideje četrdesetak godina ranije, koje se može reprezentirati stavom iztaknutog bosanskog partizanskog pisca Mladena Oljače, tadašnjeg predsjednika Komisije CK SKBiH za idejno-političko djelovanje u oblasti obrazovanja i kulture, kada je pokušao amortizirati velikosrbsko asimilatorsko negiranje bosanskog jezika koje je na jednom partijskom savjetovanju o "standardnom izrazu u Bosni i Hercegovini" u Sarajevu hegemonistički zastupao beogradski profesor hercegovačkih korijena, Asim Peco: "Mogu da kažem drugu Peci da zaista nema potrebe da se zbog toga brine. To već postoji: ta silna rijeka našeg jezika i bosanskohercegovačkog izraza! Mi ništa ne stvaramo iznova, mi govorimo o osnovi, ne samo jezika i govora u Bosni i Hercegovini, nego i jezika i govora Muslimana (Bošnjaka, op.a.) Hrvata, Crnogoraca i Srba. To je ta osnova. Nema druge. Mi imamo zadatak da to sada ispišemo, da popišemo taj izraz, da ga uriječničimo, da ga 'upravopišemo'. To je naše zajedničko blago..." (Oljača KJP (1974), str. 154-160)

standarda, u Bosni te razlike gotovo da i nema. Veoma se čudim nacionalnim barjaktarima, jezikoslovcima i pjesnicima koji govore o “novim” i “izmišljenim” narodima i jezicima. To je veoma zločesto. Nisu novi ni narodi ni jezici, nova su pravila koja regulišu tu “problematiku”. Razumnija i pravednija. Prema dojučerašnjim “pravilima”, ni ja ni moja majka, ni moj jezik nismo postojali. Postojala je samo “moja” zemlja – koju je trebalo oteti. Uzgred, smislio sam finu rečenicu: historija Bosne, to je historija otimanja za Bosnu. I sve ove male fabule, dio su te jedne, velike i krvave fabule.³³⁾

Na kraju ovdje treba eksplicirati i jednu zanemarenu činjenicu: da su Bošnjaci i bosanski jezik i Slovenci i slovenski jezik imali sličnu sudbinu u razvoju od srednjeg vijeka do novog doba: slovenski se razvijao u pretežno germanskom okruženju, a bosanski u dvostrukoj izolaciji: od blizkojezičkih susjeda dijelila ih je vjera, a od istovjernih gospodara dijelio ih je jezik i zato su oba ova jezika konzervirali dosta arhaičnih osobina. Bosanski je u nekim osobinama, koje je naslijedio iz praslavenskog, bliži slovenskom, nego srbskom. Takav je slučaj, primjerice, u pogledu 'principa haka', tj. prisustva i upotrebe glasa 'h' u naslijeđenim praslavenskim riječima kao i njegovo strukturno pozicioniranje u jezgrima riječi u procesu leksikalizacije onomatopeja. Za razliku od bosanskog i slovenskog, srbski nema takav kontinuitet sa praslavenskim, nego su razvili zamjenske glasove u samostalnom jezičkom razvoju, npr. u riječima tipa: (bos.) *snaha*, (slov.) *snaha*, (srb.) *snaja*; (bos.) *buha*, (slov.) *bolha*, (srb.) *buva* (: prasl. < *bъlha) ili u riječima *lahko*, *mehko*, *hrzati*, *hrvati*, *nahuditi*, u srbskom je

³³⁾ Iz intervjua beogradskom NIN-u, 17.05.2013. godine

potpuno nestalo glasa i foneme 'h'. Sličan je slučaj sa refleksima praslavenskog jotovanja suglasničkih grupa *skj, *stj. Bosanski i slovenski imaju praslavensko 'šč/šć', a srbski starocrkvenoslavensko 'št', npr. (bos.) *gledišće*, (slov.) *gledišče*, (srb.) *gledište*. Treba podsjetiti da su Bošnjaci sa Slovencima i prije stvaranja jedne slavenske države na Balkanu, Kraljevine SHS, živili zajedno 40 godina u zajedničkoj državi, u okviru Austro-Ugarske Monarhije. Iz toga vremena potiče i ona čuvena intervencija mostarskog gradonačelnika I. Kapetanovića. Ogorčenje koje ova knjiga izaziva kod Bošnjaka, moglo bi se najlakše odagnati, a dalji nesporazumi izbjeći, ako bi se u interesu činjenične istine i prijateljstva bosanskog i slovenskog naroda ta greška hitno izpravila i o tome posebnim letkom obavijestili dosadašnji kupci navedene knjige, kao i najšira bosanska javnost.³⁴⁾
(2008)

³⁴⁾ Dužan sam napomeniti da je prvobitni tekst tokom pripreme za knjigu dopunjen i proširen.

I.

O fenomenu glasa/foneme 'h'

Zakon 'haka' i refleks 'gluvizma'

Mehlem za uvo

Proučavanje te strukturnojezičko i standardnojezičko pozicioniranje glasa/foneme *h* u fonetsko-fonoložkom sistemu i vokabularu bosanskog jezika je iznimno važno pitanje za bos(a)nistiku, jer njegovo naglašeno prisustvo ima nezamjenjiv simbolički značaj za Bošnjake kao unikatan biljeg njihova identiteta i njihov jezički amblem.

„O zemljini ljubavnici pod pazuhom mojim!

Čujte cvrkut – rásprš grla,

Čujte prhut – rásprh perja:

Utopite žedne zjene u modrini!

Školjke uha otvorite kapljevini!...

Zbog vás prhnuh prvom suncu

i s njim treptim pod pazuhom u modrini,...³⁵⁾

Tako pjeva Skenderova Ševa. Iz svakog stiha, nabreklog značenjem, kao da se slivaju zvučne bujice u nezadržive slapove smisla. Ekspresivnost ove pjesme, sazdana na aliteraciji mnogih raznozvučnih glasova, doživljava se kao veličanstveni oratorij ili glasomet na

³⁵⁾ Kulenović PŠ (1984/85), str. 79.

otvorenoj sceni prirode. Upravo u tom čudesnom milozvučju ove pjesme izvanredno se očituje jezikotvornost glasa/foneme *h* u bosanskom jeziku. Glas *h* nalazi se u još pedesetak riječi ove pjesme. Da je bošnjački pjesnik Skendar Kulenović poslušao "filosofski" savjet učenog srbskog pravoslavnog kaluđera Lukijana Mušickog i podržao paraklis glasu *h* reformatora srpskog jezika i pravopisa, Vuka Karadžića, nikad ne bi mogli nastati ovi stihovi u neponovljivoj, tagoreanskoj, pjesmi "Proljetna ševa nad kolonom pjeva domovinu", koja može poslužiti kao egzemplar stvaralačke upotrebe glasova u smislu onomatopejskog sugeriranja značenja zvukom u bosanskom jeziku.

„Ja 'hjeru' dobro ne mislim. Blagoglasie ezika est edno od suštественih svojstava. *H* nam to blagoglasie najvećma vredi“, "filosofski" poručuje Lukijan Mušicki Vuku Karadžiću, u februaru 1817. godine, na njegov panični upit od 12. januara 1817. godine: "Nego za Boga kažite mi šta ćemo raditi sa *h*? (...) Odgovorite mi i na ovo što god, ali ne kaluđerski, nego filosofski."? Dobivši ovakav odgovor, Vuk trijumfalno, s dubokim olakšanjem, u odgovoru Mušickom 1817. godine, kliče: „Hjeru ste očitali dobar paraklis. Bog da mu dušu prosti. Sad ćemo slobodno pisati *ristos*, *duovnik*, *oću*, *ora*, *kožu*, itd. kao što naša braća i govore.“³⁶⁾ Bez obzira kako bi otorinolaringolozi okvalifikovali ovo stanje uha, za lingviste ostaje činjenica da je na ovaj način uveden refleks 'gluvizma' u srbsku normativistiku, koji je ostao, u principu, sve do danas mada se u trećoj tački 'bečkog

³⁶⁾ Peco (2007), knj. V, str. 254/255) Kao što možemo primijetiti Mušicki uvodi termin '**hjer**' za glas/fonemu 'h', a ja koristim termin **hak**'.

književnog dogovora' između Srba i Hrvata iz 1850. godine "preporučuje da se glas *h* piše svagdje gdje mu je po etimologiji mjesto (*uho, muha*)".³⁷⁾

Za razliku od "Karadžićeve braće", "bošnjačka braća" u svim ovim riječima imaju glas/fonemu *h*, gdje mu je po etimologiji mjesto: *hristos, duhovnik, hoću, orah, kožuh*. Neupitan status glasa/foneme *h* kao etimologijskog konstituenta fonetsko-fonološkog sistema kod Bošnjaka nepobitno potvrđuje referentno poetsko-leksikografsko djelo, stihovani riječnik, Muhameda Hevaije Uskufije Bosnevijske *Makbūl-i 'ārif (Ričnik u stihu na bosanskom jeziku)* iz 1631. godine,³⁸⁾ golema dva vijeka prije Vuka.³⁹⁾ Na simboličkoj ravni glas *h* je za Bošnjake jezički amblem i nezaobilazni biljeg njihova jezičkog identiteta. Upravo o tome svjedoči i zorno dokumentuje ovo kapitalno djelo, koje se uzima ne samo kao početna tačka bosanske leksikografije nego i kamen temeljac bos(a)nistike obćenito. U njemu, razumljivo, nisu našle mjesta gori spomenute riječi *hristos* i *duhovnik*, ali sve ostale (praslavenske) navode se sa etimologijskim *h* u stihovima, npr. **uh**o ("*Usta a**g**iz, rame omuz, hem kula**g**a **uh**o di*", str. 76); **gluh** – „*Glu**h** oldi sa**g**ir, slip ne – k**o**rdür*“, str. 99); **orah** ("*Di smokva incir ve k**o**z ne - orahdur*", str. 113); **kožuh** ("*Hem pu**ž** ile ko**ž**uh da**h**i k**u**rk ü b**ö**cek, ko**ž**a d**e**ri*", str. 81); **muha**

³⁷⁾ Jonke JAZU (1976), str.83. do 95.

³⁸⁾ Najnovije izdanje nosi naziv: *Bosansko-turski rječnik*, Muhamed Hevai Uskufi, 1631. godine, Izdavač: Općina Tuzla, Suizdavač: Ministarstvo nauke i obrazovanja FBiH, Tuzla 2011. godine (Dalje: *Uskufi Ričnik (1631)*)

³⁹⁾ Nekoliko godina pred agresiju na BiH 1992. godine, u Srbiji i još nekim dijelovima Titine Jugoslavije, cijelu jednu godinu održavane su manifestacije povodom dvjestogodišnjeg jubileja Vukova rođenja pod motom: "dva veka Vuka".

("Muha sinek, kelebege der lepir", str. 110). Da nije postojalo to *h*, ni u srbskom (slavenskom) jeziku ne bi mogle postojati riječi, kao što su: *uši, oglušiti (se), mušica, kišem, pušem, prašiti, promašiti, omekšati* itd., jer to *š* nastalo je upravo od *h*. To kontrastivno bošnjačko-srbsko suponiranje, pretočeno u sh. pravopisnu kontroverzu, osjetio je na svojoj koži i beogradski profesor hercegovačkih korijena i deklarirani vukovac, Asim Peco, koji se, gotovo pokajnički, pravda: „Nikad nisam prestao da govorim i pišem uho, suho (...), mada je norma sredine u kojoj radim i u kojoj sam stasao propisivala nešto drugo ili i nešto drugo.“⁴⁰⁾

Odkud ova razlika između bosanskog i srbskog jezika? Odakle potiče i kakvo značenje ima ta naglašena averzija, gotovo animozitet, Karadžićevih Srba i gotovo emotivna vezanosti Bošnjaka za glas *h*, odnosno kako i iz kojih razloga su Bošnjaci razvili "princip haka" u bosanskom jeziku, a Srbi "refleks gluvizma"?

"Princip haka" je unikatan jezički fenomen u slavistici i ekskluzivno su ga ustanovili tokom svog samostalnog razvoja jedino Bošnjaci između svih (jezički) slavenskih naroda kao svoju samostalnu jezičku kreaciju. Ne samo da su zadržali glas *h* u svim riječima naslijeđenim iz praslavenskog (gdje mu je po etimologiji mjesto), nego su ga zadržali u svim riječima koje su tokom svoje povijesti i doticaja sa drugim jezicima prihvatili iz drugih jezika, posvojili i podomacili, te razvili taj princip do savršenstva i fonološke ekskluzivnosti u bezbrojnim onomatopejskim riječima koje su u samostalnom razvoju stvorili leksikalizacijom onomatopeja. Zato se "zakon haka" smatra jezičkim

⁴⁰⁾ Peco (1991), str. 8.

ambblemom Bošnjaka. Zakon haka u Bošnjaka zasniva se na hiperproduktivnosti glasa i foneme *h*, drugim riječima Bošnjaci su razvili hiperjezikotvornost glasa/foneme *h*. Tome je doprinio splet društveno-historijskih okolnosti tokom polumilenijskog života u sastavu Otomanskog carstva i dvostruke izolacije mada su u tom periodu bili dominantan etnički faktor na Balkanu: od blizkojezičnih susjeda dijelila ih je vjera i staležki položaj kao zemljovlastnika, a od istovjernih gospodara dijelio ih je jezik. Ali ne može se zanemariti uticaj arabskog jezika na proces profiliranja jezičkog "principa haka", s obzirom na dominantno prisustvo glasa *h* u semitskim jezicima, u arabskom u tri glasovno-fonemske varijante. Kada su u drugoj polovici 19. pa potom u prvoj polovici 20. stoljeća drastično promijenjene društveno-historijske prilike i položaj Bošnjaka, to je dovelo do brojnih i snažnih jezičkih turbulencija, koje se osjećaju i danas. Nakon srbske okupacije Bosne 1918. godine i uzpostave velikosrbske vlasti, pored zatiranja ikavskog i šćakavskog govora Bošnjaka, počela je službena iztraga i paraklisizacija glasa *h* putem književnojezičke norme u školstvu, državnoj administraciji i medijima. Glas *h* je označen kao nacionalni biljeg Bošnjaka i tretiran kao strani element u zajedničkom jeziku, upravo kao relikv turske vlasti i srušene dominacije Bošnjaka. Jezički refleks gluvizma doživljavao je izrazito prisustvo glasa *h* u govoru i tradiciji Bošnjaka kao nešto suvišno i nepotrebno, kao udar na njihovo uvo i pretpostavljenu prijetnju njihovoj jezičkoj pravovjernosti. Oskrnjavljene su brojne riječi i kao takve nametnute Bošnjacima. Ta praksa je dovela i do destrukcije brojnih orijentalnih

imena Bošnjaka u kojima je postojao glas *h*.⁴¹⁾ A, u stvari, glas *h*, zajedno sa *k* i *g*, pripada izuzetno značajnoj grupi glasova u ljudskom govoru, grupi stražnjih velara, odnosno grlenih glasova koji su, kako se pretpostavlja, prvi izrazili ljudski govor, odnosno supstancijalizirali zvuk u značenje i omogućili prvo ljudsko smisljeno oglašavanje. Za francuske ekspresioniste glasovi su imali i svoju boju, a za jednog savremenog bosanskog pjesnika "iz glasova *hlipti rümēn i zôv*."⁴²⁾ Kako navodi Klaić,⁴³⁾ stari Latini su, čak, glas *r* označavali kao pasije slovo, pasiji glas (*canina littera*).

Uho predstavlja čulo sluha, koje njegovi poznavaoци svrstavaju u najvažnije od svih ljudskih osjetila. Ne ulazeći detaljnije u anatomske i fiziološke osobine uha i laiku je jasno da je uho jedan od najznačajnijih, najsloženijih i najsofisticiranijih organa ljudskog organizma. Uho je složeni sistem absorpcije zvučnih podražaja iz prostora, koje te zvučne signale detektira, zatim selektira i pretvara u kodirane informacije u obliku elektroimpulsa za centralni nervni sistem i tako klasificira najprimjereniju reakciju cijelog organizma. U bosanskom jeziku postoje tri riječi koje definiraju i semantički, pojmovno i terminološki pokrivaju ovaj fenomen: **uho** (organ), **sluh** (proces) i **gluh** (patološki poremećaj) Sve ostale su iz njih

⁴¹⁾ Brojni su primjeri za to, a ovdje navodim samo jedan, nedavno zabilježen: *Idajet* (umjesto *Hidajet*), zaposlenik na FTV. Isti je slučaj i sa njegovim prezimenjakom Senaidom I. (umjesto *Senahid*), državnim nogometnim reprezentativcem BiH.

⁴²⁾ Hajdarević, Hadžem: *Sutrašnje putovanje brodom*, Bemust, Sarajevo 2000. godine, pjesma "Gluho doba", str. 38. („Kako iz glasova *hlipti rumen i zov*“)

⁴³⁾ Klaić (1974), str. 197.

izvedene, kao što su: *uši/uheta/ušesa* (množ.), *naušnice/naušnjaci*; *uholaža, ušara* (sova), *doušnik*; *ogluhnuti/oglušiti, pogluh, nagluh, gluhak:gluhaci* (vrsta kukuruza), *Gluha Bukovica*, travničko selo na obroncima Vlašića), *zaglušiti*; *slušati, po-, od-, na-, prislušivati, osluhnuti: oslušivati*, (ovo š nastalo je od *h* poznatim fonetskim promjenama još u dalekoj prošlosti, u praslavenskom jeziku, a vodi porijeklo od još starijeg indoevropskog *s*, čije tragove vidimo u oblicima duala (*ušesa*). Čulo sluha je presudno za govor, odnosno sluh je nerazdvojan od govora i zato je svaki gluh čovjek i nijem, gluhonijem. *Uho, gluh* i *sluh* su praslavenske riječi i u tom obliku ih, osim bosanskog, poznaju i drugi slavenski jezici, izuzev srbskog, u kojem ove riječi nemaju glas *h*, nego fonetski supstitut *v* pa se riječi *uvo, gluv* i *sluv* tretiraju kao srbizmi u bosanskom jeziku.

Razlozi emotivne vezanosti Bošnjaka za ovaj glas sežu do daleko u prošlost. Kao što nedvosmisleno navodi hrvatska historičarka i borac za povijestnu istinu dr. Nada Klaić, Slaveni, koji su kasnije (samo)identifikovani kao Bošnjani, naselili su Bosnu u 6. stoljeću i počeli „u bosanskim zemljama svoj samostalni politički razvitak mnogo prije nego su Hrvati i Srbi doselili i dospjeli do Dinarskih planina potkraj 8. i početkom 9. stoljeća“. Zajedno s njima iz Panonske nizije, koja im je bila vatan nekoliko stoljeća, nadirući Mađžari iz Baškirijske, potisnuli su i zantan broj već slaveniziranih Vlaha, koji su se rasuli po Balkanu, pretežno na nenaseljenim visoravnima i neposjednutim kraškim poljima. Oni su kao stočari i nomadi dolazili u doticaj, razumije se, i sa već ranije naseljenim Slavenima, odnosno slaveniziranim Ilirima, tj. Bošnjanima u bosanskim zemljama, koji su veća tada

imali oformljen jezički sistem stvoren na bazi svog osobenog izdiferenciranog jezičkog genetskog koda. U njemu su svi elementi funkcionirali saobrazno po jasnim principima na kojima je počivala ukupna jezička struktura. Međusobno su se jasno jezički diferencirali i prepoznavali, između ostalog i po prisustvu glasa 'h' u riječima. Naime, Bošnjani kao (jezički) Slaveni imali su glas *h* u svim slavenskim riječima gdje mu je po etimologiji mjesto, a slavenizirani Vlasi kao Romani nisu imali taj glas u svome glasovnom inventaru i svome vokabularu pa su slavenske riječi primali i upotrebljavali bez toga *h*, stvarajući zijeh ili hijatus između vokala, u kojem su razvijali posebne glasove da bi taj zijeh popunili, primarno *v* (iza *u*) ili *j* (iza *i*). Primjerice, riječ *uho* primali su kao *u'o*, pa su u tom hijatusu razvili glas, preciznije sonant 'v' kao najbliži vokalu 'u' i dobili novu riječ 'uvo'. Tako je bilo i sa riječima *gluh*, priko genitiva *glu'a* pa *gluva*, a odatle se 'v' analogijom prenijelo i u nominativ: *gluv*. Tako je stvoren jezički princip po kojem su i riječi koje su primane iz drugih jezika ili onomatopejske riječi dehakirane. Prema tim riječima, tzv. gluvizmima jasno su se identificirali Vlasi i Bošnjani u međusobnim kontaktima i međusobno diferencirali. A mnogo citirana srbska historičarka, Dušanka Bojanić, kaže: "Vlasi u Srbiji, među kojima je bilo dosta hercegovačkih, su praktički, vlahizirali Srbe, a u Bosni i Hercegovini su Srbi srbizirali Vlahe."⁴⁴) Zato se glas *h* reformatoru srbskog jezika Vuku Karadžiću činio kao nerješiv problem pa je potražio "filosofski" savjet od tada vodećeg učenog kaluđera Lukijana Mušickog. Takva situacija zadržala se do danas, o čemu svjedoči

⁴⁴) Mulić (2006), moto

onomastika, ali i samostalno zasebno normiranje standardnog jezika. Tako imamo paralelne nazive planina (oronim *Mahnjača* i *Manjača*) ili mjesta (toponimi) *Hrenovica* i *Renovica*, *Hreljevo* (izvorno po *vlastnicima, familiji Hrelja*; *Hreljevo* piše na karti Sarajeva iz 1883. godine) i *Reljevo* (nakon *uzpostave velikosrbske vlasti 1918. godine*); *Vrhpolje* (kod Sanskog Mosta, nastanjeno Bošnjacima) i *Vrpolje* u Srijemu; *Hrasno* (<Hrastno) i *Rasno* (<Hrastno), južna bosanska pokrajina *Hercegovina* i *Ercegovina*. Slično je sa imenima⁴⁵) i

⁴⁵) U periodu velikosrbske vlasti u BiH između dva svjetska rata mnoga bošnjačka imena su oskrnavljena, jer su polupismeni srbski matičari upisivali bošnjačka imena, shodno svom gluvističkom izgovoru, bez *h*: Senaid (umjesto Senahid) ili Mersija (umjesto Mersiha), npr. I u najnovije vrijeme vrši se atak na bošnjačka imena. Jedan primjer sa Federalne televizije višestruko je indikativan: bošnjačko ime *Hasib* (ar. '*plemeniti*', 'častni') u kontakt-emisiji FTV "Odgovorite ljudima", 12.02.2014. godine, bilo je napisano na telopu kao *Asib*. Gledalac koji se uživo javljao u emisiju zvao se Hasib, ali onaj operater koji je primio poziv gluvistički je prenio na telop kao *Asib*. Očito je da se radi o osobi koja ne samo da nema *h* u svom glasovnom sistemu nego ne poznaje sredinu u kojoj radi i imena domicilnih stanovnika. Očito je, također, da se radi o polupismenom novinarskom neprofesionalcu, jer i novinar početnik mora znati da se pogrešno navođenje imena i naziva u novinarstvu smatra najtežom povredom materijalne istine i zato se obavezno provjeravaju. I ovaj primjer potvrđuje izpravnost moga stava da se u riječniku bosanskoga jezika moraju naći najfrekventnija imena iz bošnjačke muslimanske tradicije. Naime, tokom izrade prvog standardnog Riječnika bosanskog jezika u sarajevskom Institutu za jezik nakon 2000-te godine, kao član peteročlanog tima za njegovu izradu, a poučen izkustvima iz medija, predlagao sam da se u taj riječnik uvrsti barem stotinjak najfrekventnijih bošnjačkih imena orijentalnog porijekla, jer se radilo o prvom riječniku takvog formata koji prave Bošnjaci da ne bi bilo nedoumica oko njihove upotrebe ne samo kod stranih novinara i drugih stranaca koji su dolazili u BiH nakon

prezimenima u kojima alternira glas 'h': Hodović i Odović, Hrenovica i Renovica, Helez i Elez, Halilović i Alilović, Hasanović i Asanović, Horozović i Orozović, Kahrović i Karović, Herceg i Erceg, Pehlivan i Pelivan i sl.⁴⁶⁾ Prezimena Halimić i Halimanović, nasuprot Alimanović, ne treba svrstavati među ove primjere, jer nisu nastala iz iste osnove, prva dva su od imena *Halim* (= ar. "blagi"), a drugo je od ar. *alim* (=ar. "učenjak, znanstvenik"). Nekadašnji toponim Hojnica, srednjovjekovno rudarsko mjesto u centralnoj Bosni, očito onomatopejskog nastanka, koji se navodi u opširnom popisnom defteru Bosanskog sandžaka iz 1489.

agresije nego i evropskih zvaničnika u kontaktu sa (bošnjačkim) zvaničnicima iz BiH tokom pregovora o članstvu naše zemlje u EU. Nažalost, to su odbili srbskohrvatski dogmati iz sastava tima bez ikakvog razumnog obrazloženja i validnih argumenata.

⁴⁶⁾ Bivši fudbaler "Želje" Milomir Odović, povremeno trener novopečenog prvoligaša 'Slavije' sa Pala (Istočno Sarajevo) i Senad Hodović, direktor Zavičajnog muzeja Visoko. Milanko Renovica je nekadašnji član Predsjedništva SRBiH, a Emir Hrenovica, ministar privrede Kantona Sarajevo. Jedan Helez je ministar (Zukan, Vlada FBiH), a jedan Elez je osuđeni kriminalac (Darko sa Pala). Sefer Halilović je ratni komandant Armije Republike BiH, a Mirko Alilović iz Ljubuškog je golman RK "Izviđač" i hrvatske reprezentacije. Dr.sc. Aida Hasanović je profesor Anatomije na Medicinskom fakultetu u Sarajevu, a Aljoša Asanović bivši nogometaš "Hajduka" iz Splita. Sarajevski tv-režiser Ratko Orozović je prezimenjak sa istaknutim bosanskim književnikom, prognanim iz rodne Banjaluke, Irfanom Horozovićem. Novinar iz Tuzle Samir Kahrović je po tome prezimenjak zeničkog muzičkog pedagoga Milenka Karovića ili nekadašnjeg crnogorskog pjevača Nikole Karovića. Sejad Herceg iz Novog Travnika i Vlado Erceg iz Posušja su prezimenjaci, kao i Jure Pe'livan, prvi premijer SRBiH nakon prvih višestranačkih izbora i biciklistički as Kenan Pehlivan iz Kiseljaka.

godine,⁴⁷⁾ odavno se bilježi kao Fojnica. Dvostruko je ilustrativan izvorni bosanski toponim *Hodidid*,⁴⁸⁾ koji su brđansko-istočnohercegovački doseljenici, uglavnom slavenizirani vlasi, nakon pomora kuge domicilnog bosanskog stanovništva u 18. stoljeću, saglasno svom jezičkom kodu, vremenom priobrazili u *Odided*. To su vlasi koji su došli svana, naselili se i daju pristojbu po vlaškom običaju a prihod od njih je (upisan) na sandžak-bega.⁴⁹⁾ U tom kontekstu može se navesti veoma raširen

⁴⁷⁾ Kanuni (1957) „Kanuni i kanun-name“, grupa autora, Orijentalni institut, Sarajevo, 1957. godine

⁴⁸⁾ Imenom *Hodidid* drevni Bošnjani nazivali su najstariju poznatu sarajevsku utvrdu na istočnom izlazu prema Romaniji. Danas je tu mjesto Buloz (Bulagaj), koje je bilo "veliko i dobro naseljeno podgrađe pod gradom Hodididom, koje je 1459. godine spalio bosanski kralj Tomaš prilikom pokušaja da oslobodi Hodidid od Turaka." Dizdar utvrđenog grada Hodidida do 1463. godine bio je hadži-Mehmed, a tada je dat silahdaru Isa-begovom Kemalu, zajedno sa timarom Oruča i Ilijasa. Tvrđava Hodidid ubicirana je na mjestu koje se danas zove Gradišće/šte u blizini sela Hodidid, sada Odided. (Šabanović (1964) Danas na putu Sarajevo – Pale, u mjestu Bulog, svaki vozač primijetit će tablu sa nadpisom *Odided*. Brđansko-istočnohercegovački doseljenici su zatečeni naziv *Hodidid* priobrazili prema svome govoru, u kojem nije bilo glasa *h*, pa smo dobili *Odidid*, ali pošto su oni bili ijekavci, oni su ijekavizirali 'did' u 'djed', a zatim 'd' jotovali sa 'j' i dobili 'đ', pa je Odidjed > Odided, kao u primjeru divojka > djevojka > đevojka. Ijekavizirani Bošnjaci ga danas nazivaju *Hodidjed*.

⁴⁹⁾ Kanuni (1957), str. 11. (Vlasi su bili razprostranjeni po cijelom Balkanu pa i na prostoru srednjevjekovne bosanske države. O tome postoje brojni vjerodostojni dokumenti. U uvodnom tekstu pod naslovom „Kanuni za Bosnu i Hercegovinu iz XV vijeka“ stoji: „Od materijala koji je pripremljen za ovu knjigu hronološki su najstariji kanuni koji se odnose na vlahe Hercegovačkog i Bosanskog sandžaka i kanuni rudničkih trgova Kreševa i Fojnice (u kanunu o tom rudniku iz 1489. Fojnica se navodi kao Hojnica, str. 17, op.

antroponim u srbskoj tradiciji iz samog temelja hrišćanskog vjerzakona, a to je ime Risto, nastalo od izvornog imena Hristo(s), kojemu je, u skladu sa srbskim principom gluvizma, amputirano inicijalno *h*, a nalazimo ga izvorno npr. u makedonskom i bugarskom. Da se tome *h* izgubio svaki trag u tom imenu i da se znak *r* smatrao njegovim početkom, svjedoči jedan detalj iz Karadžićeve polemike sa učenim Jovanom Hadžićem, priznatim autoritetom kod vojvođanskih Srba, povodom reforme pisma. Konzervativni Hadžić (polemike sa Vukom vodio je pod pseudonimom Miloš Svetić) bio je protiv pozajmljivanja znaka *j* iz latinice u reformisanu srbsku ćirilicu. Vuk je vrlo efektno ušutkao nadobudnog Hadžića opazkom: *kad ne bi bilo j, onda bi Jovan bio Ovan, a Risto – Isto!* Odsustvo toga *j* vidimo i kod Mušickog u citatu sa početka teksta.

U serbokroaticistici su poznati različiti pokušaji, od gori citiranog reformatora srbskog jezika i pravopisa Vuka Karadžića pa sve do današnjih dana, do beogradskog profesora i hercegovačkog vukovca, Asima Pece, da se znanstveno razsvijetli ovaj fenomen, ali niko nije konzistentno odgovorio na neka temeljna pitanja, koja se svakom naučnom istraživaču nameću na samom početku. Rečeni akademik Asim Peco ovako logicira:

S.K.). U opširnom defteru Hercegovčakaog sandžaka iz 1477. godine dat je kanun vlaha te oblasti. U sumarnom defteru Bosanskog sandžaka iz 1485. godine nalazi se kanun vlaha Oblasti Pavlovića. Opširni defeter toga sandžaka iz 1489. donosi kanun vlaha Kraljeve zemlje. Međusobno upoređeni, ti kanuni pokazuju da su njihove odredbe o vlasima gotovo istovjetne. Očevidno je da su u tim kanunima preuzete naše stare odredbe o vlasima. To potvrđuje poređenje tih kanuna sa sličnim kanunima o vlasima drugin naših oblasti“ (misli se na exjugoslavenski prostor, op. S.K.).

„Razlozi su u islamizaciji. Prelazeći na islam, primajući novu vjeru u čijim molitvama često se javlja fonema *h*, oni su, možda i nesvjesno, čuvali taj glas i u domaćim riječima.“⁵⁰) Ili: „Bez sumnje, najdosljednije ga, upotrebljavaju Muslimani. Poznati su i razlozi za to: pod uticajem molitava koje su na arapskom jeziku, a u kojima se ovaj glas često javlja, došlo je i do očuvanja ovog konstriktiva u našim riječima, u našem jeziku.“⁵¹) Peco, međutim, izpušća iz vida činjenicu da su Bošnjaci čuvali taj glas u domaćim (slavenskim) riječima i prije prihvaćanja islama, za razliku od drugih Južnih Slavena (Srbi, Crnogorci, Hrvati). Također, islam su primili i Turci i Albanci, ali to nije bitnije uticalo na jezikotvornost glasa/foneme *h* u tvorbi njihovih domaćih riječi.

Svesti izrazito prisustvo glasa *h* u Bošnjaka na islamizaciju je ne samo površno i nenaučno, nego i ideologizirano i politički tendenciozno. Peco slijedi matricu jedne teze u serbokroatistici koja je bliže proizvoljnom nagađanju, nego naučnom dokazivanju. Iz ovakvog i sličnih shvaćanja stvoren je srbski ksenofobični anticivilizacijski književnojezički princip, zasnovan na animozitetu prema glasu *h*, kao i nezapamćena književnojezička hajka (pod bajrakom purizma) na orijentalizame (koje su, napadno, uvijek imenovali kao turcizme) u zajedničkom tzv. srbsko-hrvatskom književnojezičkom standardu, koji je nametnut i Bošnjacima. Ne može se odbaciti teza da arapski jezik nije uticao na bosanski, posebno na glasovni sistem, osobito glas *h*, jer arapski jezik ima izrazitu grupu

⁵⁰) Peco, Asim: *Govor istočne Hercegovine*, str. 60/61.

⁵¹) Peco (2007), knj. V, str. 253.

grlenih glasova, od kojih samo tri zasebna glasa i foneme *h*, ali to nije razlog njegovog izrazitog prisustva u jeziku Bošnjaka, nego upravo potvrda.⁵²⁾ Tako misli i tuzlanski profesor Ismet Smajlović: „*Ja dozvoljavam da je preko islamizacije i turskoga jezika glas h učvršćen u sakralnim i religioznim izrazima, ali turskom utjecaju na čuvanje glasa h u ostalim riječima ne dajem presudnu ulogu.*“⁵³⁾ Do sada, koliko je poznato, naučno nije ozbiljno tretirano pitanje da li su Slaveni, koji su naselili Bosnu u 6. stoljeću (Bošnjani), odprilike kada se i u Arabiji javio islam, imali doticaja sa islamom i arabskim jezikom prije nego su ga zvanično i masovno prigrlili tokom 15. vijeka.

Spomenutom beogradskom profesoru (kao i bos(a)nistima) treba javno postaviti nekoliko pitanja, na koja nedvosmisleno treba i mora odgovoriti bos(a)nistika:

- Kako to da su Bošnjaci u Bosni čuvali, nje govali i razvijali u svom slavenskom jeziku taj glas/fonemu, koji su naslijedili iz praslavenskog, predhodnih hiljadu godina svoga samostalnog razvitka u Bosni do prihvaćanja islama, a drugi nisu, odnosno kako to da samo Bošnjaci od svih Slavena iz neposrednog okruženja imaju

⁵²⁾ I sam sam, nezavisno od Pece, iznio ovakvu tezu na jednom času Fonetike kod profesora Jovana Vukovića u prvoj godini studija 1969. godine. I profesor i studenti su bili iznenađeni nekonvencionalnošću moje teze i hrabrošću da se vjeri pridaju neki javni značaj u ateističkom društvu, kao i polemičkom smjelošću prema profesoru, s kojim sam o tome poveo dužu razpravu. Tu tezu je J. Vuković varirao u jednome svom radu.

⁵³⁾ Smailović, Ismet: "*O porijeklu specifičnih osobina u govoru Bosanske krajine*", POSEBNA IZDANJA, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, knj. 2. (1974), str. 107-109.

glas/fonemu *h* u određenim slavenskim riječima, a drugi nemaju, npr. snaha, uho, buha, muha, duhan, kuhati, kihati; hud isl.;

- Kako to da su i drugi narodi primili islam, a u svom jeziku nisu razvili princip 'haka' i nemaju takvoga *h* u svom jeziku, npr. Albanci na Balkanu, pa djelimično i sami Turci;

- Kako to da Bošnjaci imaju glas *h* (hiperhak ili tzv. sekundarno 'h') i u usvojenim arapskim ili turskim riječima gdje ga nemaju ni Arapi ni Turci, što potvrđuje da su imali već stvorenu jezičku matricu i modele prema kojima su pozajmljene riječi iz drugih jezika, u kontaktima s njima, saobražavali prema načelima zadatog ustrojstva svoga jezičkog koda, npr. bos. sevdah⁵⁴), tur. sevda; bos. sahat, ar. sa'at ili bos. horda, tur. urdu, bos. halat, tur. alat, bos. hambar, tur. ambar⁵⁵) i sl., a u nekim slučajevima tursko-arabsko 'f' zamjenjuju sa 'h'⁵⁶);

⁵⁴) Bosanska riječ sevdah nastala je prema turskoj riječi *sevda*, što znači 'ljubav'. Osim bošnjačkog "zakona haka", moguće je da je ovo "sekundarno" 'h' nastalo prema *dah*, *uzdah*, jer *sevdah* označuje melanholičnu ljubav ili je djelovala analogija u periodu tursko-bosanske interferencije po modelu turskih riječi tipa: *perdah* ('zadovoljstvo') ili, pak, zvukovna asocijacija prema bosanskim riječima tipa *predah*. Serbokroatistika je priznala ovu bošnjačku inovaciju pa je od Rječnika JAZU sve do danas, u svim sh. riječnicima, normiran leksički oblik sevdah, ali ne i iz nje izvedene riječi. Samo Škaljić ima dubletne oblike: sevdalija/sevdahlija, sevdaluk/sevdahluk, ali, začudo, samo sevdalinka.

⁵⁵) Zajednička sh. norma nije prihvatila ovu bošnjačku jezičku kreaciju i sve ove riječi normirane su bez 'h', uprkos činjenici da neka sela nose ime sa ovim protetskim 'h', npr. Hambar u travničkom kraju ili Hambarina u banjalučkom kraju.

⁵⁶) Takav je slučaj sa riječju juhka (tur. yufka < ar. ufqa – 'tanka kožica'). Taj oblik redovno sam bilježio kod Bošnjaka u

- Kako i zašto su Bošnjaci u samostalnom jezičkom razvoju stvorili brojne riječi sa *h*, po modelu leksikalizacije onomatopeja, odnosno čitav leksički fond po principu 'haka', a kojih nema u drugim balkanskoslavenskim jezicima, npr. holuja, hlipati, huka(ti), hudovica, promaha, prhut, i sl.;
 - Kako to da su i Srbi primili iste orijentalizme iz turskog jezika, kao i Bošnjaci, ali kod Bošnjaka ima *h*, a kod njih nema: halka, halal, halat, hajvar, hajvan, mahana, mahrama, mehlem, mahmuran, hamajlija, hamal i sl.;
 - Kako to da Bošnjaci imaju *h* i u riječima iz orijentalnih jezika, koje nisu vezane za vjerski život, a drugi nemaju, npr. halva, halka, halvat i sl.;
 - Kako to da Bošnjaci imaju *h* u riječima iz drugih jezika, koji nisu, uslovno rečeno, muslimanski, a drugi, kao Srbi, nemaju, npr. lehemiti (sanskrt), historija (grč.), hora (lat.) i sl.;
- Čekajući te odgovore treba ponoviti da je pitanje upotrebe glasa/foneme *h* u bosanskom jeziku veoma važno pitanje za bosanistiku. Ono ima sociolingvistički, strukturnojezički, komunikološki, standardnojezički i, napose, simbolički značaj, jer jednima *blagoglasie ezika naivećma vređa*, a drugima je pravi *mehlem*. A za svaku boljku ima *mehlem*, kaže stara bosanska izreka, dosta česta kod Bošnjaka. Toga načela držala se hrabra doktorica Fatima Dautbašić, tada mladi ljekar, koja je u

srednjobosanskim govorima, kao i u Sarajevu: *-Onaj ko zna da razvija juhke, razvije juhku*, kaže čuvena voditeljica narodne kuhinje za siromašne na Bašćaršiji, tetka Zilha, povodom sjećanja na opsadu Sarajeva, TVSA, 08.07.2010. godine. Isti oblik (*nana bi savij juhku*) zabilježen je i od Šaćira Malohodžića, potomka izseljenih Bošnjaka u Turskoj, iz sela Fevzije kod Ankare, TVSA, 17.05.2013. godine.

nedostaku lijekova koristila domaće mehleme za zbrinjavanje ranjenika u obkoljenoj i blokiranoj enklavi Srebrenica i Žepa, koju je srbska vojska danonoćno granatirala iako je bila zaštićena zona UN. -*Morala sam koristiti mehleme*, kaže dr. Dautbašić u jednoj emisiji povodom Dana Srebrenice.⁵⁷⁾ Nakon rata bosanski farmaceutski lider iz Sarajeva pustio je na tržište svoj *bosanski mehlem* kao iladž za mnoge postratne boljke, ali nedugo zatim, što se moglo i očekivati, neka konkurentska firma iz okruženja počela je na istoj tv-stanici reklamirati svoj *melem*. Ništa čudno ni neobično. Regularno reklamno nadmetanje u tržišnoj utakmici i borbi za kupce. No, kupci su se počeli opredjeljivati već i na osnovu samog naziva lijeka. Za iste boljke jedni su tražili *mehlem*, a drugi *melem*, a dobijali su, možda, i jedni i drugi, neki surogat. Turska riječ *melhem*, prema grčkoj riječi *malagma*, sa značenjem *ljekovita maza*, posvojena je u bosanskom jeziku, odnosno pobošnjena ili, kako bi rekao Visoki predstavnik Valentin Inzko, pobosančena, u dva oblika: kod Bošnjaka kao *mehlem*,⁵⁸⁾ sa metatezom likvida h↔l, analožkim putem prema modelu uzpostavljenog glasovnog sklopa *hl* kao u riječima: oprhlo, rahlo, uvehlo, truhlo, ogluhlo i sl.,⁵⁹⁾ a

⁵⁷⁾ BHT1, 11.07.2012. godine

⁵⁸⁾ U svim dosadašnjim riječnicima i pravopisima bosanskog jezika propisan je *mehlem*: Škaljić, Isaković, Institutski Rječnik, Fakultetski Rječnik, Jahić Rječnik, Halilović Pravopis, ali ga zajednički novosadski srbsko-hrvatski pravopis odbacuje i propisuje *melem*, što slijede potonji srbski i hrvatski normativci, oslanjajući se na svoje narodne govore.

⁵⁹⁾ Postoje i nedopustive metateze glasova u orijentalizmima, kao što se u svakodnevnom govoru sekularnih Bošnjaka ili manje obrazovanog svijeta u arabsko-islamskoj tradiciji, mogu čuti i

kod Srba i Hrvata kao *melem*, bez glasa *h* koji se nalazi i u bošnjačkoj i u turskoj varijanti. -*Imaš li još onih hećim-Bećirovih mehlema?* – pita jedan akter u predratnoj sarajevskoj TV-seriji "Tale".⁶⁰⁾

Za jednog pravoslavnog popa iz Sarajeva "Božić dolazi kao *me'lem* na ranu."⁶¹⁾ Kao što se na prvi pogled primjećuje, kod popa je nestalo ono 'h' iz *mehlema*. Mehlema nema ni na bosanskohercegovačkom tv-kanalu OBN, čak ni u situacijama kada *melem* djeluje zaista neprirodno, više povređujuće, nego ljekovito. Zar ne djeluje groteskno njihov postupak prilikom titlovanja popularne turske serije "Sulejman Veličanstveni" kada se zna da je *mehlem* došao preko turskog jezika u obliku *melhem*, kao u primjeru kako je titlovan: *Dopustite da jedno drugom budemo me_lem na duši*, obraća se nježno veliki vezir svjetskog Osmanskog carstva, Ibrahim-paša, svojoj supruzi, sultaniji Hatidži, u nastojanju da se

arapske riječi sa permutacijom glasova 'v' i 'h', koje imaju neželjene efekte i koje kod obrazovanijih izazivaju pravi šok. Primjerice: arapsku riječ *levha* (u osnovnom značenju *tabla, ploča*) neki izgovaraju kao *lehva*, što znači *strast, požuda*. U bošnjačkoj tradiciji levhama se nazivaju kaligrafski izpisani harfovi, ajeti iz Qur'ana, dove ili hadisi na zidu ili slici. Riječ *levha* spominje se i u Qur'anu, u posljednjem ajetu sure Burudž: *fi levhi-l-mahfuz* ("... na ploči pomno čuvanoj)." Također, neki izgovaraju arapsku riječ *tevhid* (Jednoća Svevišnjeg Stvoritelja) kao *tehvid*, što znači *pojevrejiti se*, tj. konvertirati u jevrejstvo.

⁶⁰⁾ FTV, 14.02.2014. godine, oko 17,30 sati (Jedan akter iz naroda izgovara riječ *mehlem*, upadno naglašavajući ono *h*, što može značiti da je traženo od njega, kako bi se na taj način etiketirao kao Bošnjak ili, s druge strane da je glumac nebošnjak pa se muči da ga izgovori.

⁶¹⁾ Branislav Livopoljac, NTV Hayat, 07.01.2013. godine

zaliječe stare rane koje su jedno drugom nanijeli.⁶²⁾ A jedan ugledni akademik iz Sarajeva je izričit: „Kad u riječi *melem* nestane glasa *h*, nestaju i njegova blagotvorna, ljekovita svojstva i zato nema iladža u *melemu*.“⁶³⁾ Zato su gotovo blasfemično zazvučale riječi jednog drugog uglednog Bošnjaka, poznatog glumca i, kako se govorilo, agilnog ministra kulture u bosanskoj metropoli, Emira Hadžihafizbegovića, kada je u vrijeme SFF 2007. godine izjavio na državnoj televiziji da mu "nagrada dođe kao melem".⁶⁴⁾ Bez obzira na to je li se riječ *melem* omakla slavnom glumcu i "agilnom ministru" pod utiskom one napadne reklame melema, ostao je gorak okus u ustima Bošnjaka, jer Hadžihafizbegović je dvostruko javna ličnost, javna ličnost na kvadrat, i u njega su kao Bošnjaka uprte dvostruke oči svih pa i onih manje obrazovanih i manje "kulturnih" Bošnjaka. Šta su Bošnjaci dobili pojavom "Dnevnog avaza" u bosanskom medijskom prostoru, zorno svjedoči i njihov melem: "*Od ovakve pobjede nije bilo boljeg načina da se još jednom **melemom** namaže rana s proteklog Svjetskog prvenstva kada su Francuzi doživjeli debakl*", kaže jedan sportski novinar tog lista.⁶⁵⁾ Tako se Bošnjacima, umjesto da im se mehlemom

⁶²⁾ Popularna turska serija "Sulejman Veličanstveni", OBN, 10.12.2012. godine. Četiri dana kasnije gledamo i čitamo titl u istoj seriji: *Donijet ću vam melem*.

⁶³⁾ Rahm. akademik, prof. dr. Faruk Konjhodžić, direktor KCU Sarajevo, u privatnom razgovoru u Mekki 1997. godine

⁶⁴⁾ ...*Nagrada dođe kao melem*... (Emir Hadžihafizbegović, glumac i ministar kulture Sarajevskog kantona, BHRT dnevnik u 19 sati, 20.08.2007. godine u razgovoru s Majom Čengić o svojim filmskim nagradama)

⁶⁵⁾ *Dnevni avaz*, 19.11.2010. godine, str. 66. (autor: N.D.)

namažu postgenocidne rane, izpira mozak, kao što se izapira prhut iz glave.

Prhut razdragane Skenderove Ševe u razprhu perja je homonim sa riječju *prhut*, još jednom veoma ekspresivnom i frekventnom bosanskom riječi, u značenju "luščice epitela koje se gule i opadaju, obično na glavi", koja, također, nije našla mjesto u *Institutskom Rječniku*. Obrađivačica riječi pod slovom 'p' i 'završna obrađivačica', Naila Valjevac, nije unijela riječ *prhut* iz bosanskog/bošnjačkog narodnog izraza, ali jeste riječ *perut* iz srbskog vokabulara. Tu normu slijedi *Dnevni avaz* koji čak i u križaljki ima *perut*.⁶⁶⁾ Zato se ne treba čuditi glumcu Emiru Hadžihafizbegoviću kada u liku Samira, foliranta i sitnog prevaranta, "mahera za sve", kaže: *Ima perut u kosi. Mora ići na transplantaciju dlaka.*⁶⁷⁾ *Fakultetski Rječnik* donosi obadva značenja riječi 'prhut': *prhūt*¹ (naglo polijetanje uz lepršanje (o pticama) i *prhūt*² (ljuščice dijelova površinske kože koja se guli, otpada (ob. na glavi), ali na značenje kod ove druge upućuje kod riječi *perut*, navodeći uz to kao sinonim riječ *prhut*).⁶⁸⁾ Znači, priznaje postojanje riječi 'prhut', ali propisuje samo riječ 'perut' da nosi navedeno značenje. Riječ *prhūt* predstavlja pravu paradigmatiku leksikalizacije onomatopeja kod Bošnjaka po 'zakonu haka', u kojoj je glas *h* supstancijaliziran u semantičkom jezgri **-prh-**, koje čini leksički korijen i morfoložku osnovu brojnih riječi: *prhati*, *prhut* (sa sufiksom "ūt koji

⁶⁶⁾ Avazova križaljka, 01.02.2013. godine

⁶⁷⁾ FTV, satirično-humoristička serija "Lud, zbunjen, normalan", 03.12.2013. godine, 21 sahat

⁶⁸⁾ Fakultetski Rječnik (2010), str.

se može deminuirati na -ѣк, npr. vrútak",⁶⁹⁾ **prhnuti**, **prhutati**, **prhutanje**, **prhak** (snijeg, hljeb), **prhtina** (trag u snijegu), **prhulja** (**prh**ka zemlja,), **oprhnuti** (hljeb), **lepršati** (<le-**prh**-a-ti, bajrak, zastava, sin. vihoriti), **razpršiti** (raz-**prh**-i-ti). Treba spomeniti da o jezikotvornoj potenciji jezgra '**prh**' govore i dva glagola, izvedena iz tog korijena, koji imaju isti grafemski lik, ali različito značenje koje diferencira samo akcenat: *pr̄hnuti* (o ptici – mahnuti krilima za poletanje) i *pr̂hnuti* (o hljebu – postajati prhak, lahko mrvljiv). Postoje i bosanski toponimi izvedeni iz ovoga leksičkog korijena, kao što su **Prhinje**, selo kod Breze, ili **Prhovo**, selo kod Ključa. Serbokroatistika etimologizira riječ *perut* iz *pero* još od Vuka i Rječnika JAZU.⁷⁰⁾ Za Barakovića je *prh* postverbal od *prhati*.⁷¹⁾ Anić propisuje samo *prhut* i upućuje da mu je *perut* sinonim.⁷²⁾ Referentni ruski leksikograf I.I. Tolstoj ima riječ *prhut*, ali upućuje na njeno značenje kod riječi *perut*,⁷³⁾ gdje kaže: *нѣрхоть* (на голове).

Šta reći na samom kraju? Za leksikografe poput N.V. prije bi se moglo reći da vrše izpiranje mozga Bošnjacima od prhuti, nego što peru glavu od peruti, mada, kako kaže narodna poslovice, voda sve opere osim crna obraza. Milozvučnost bosanskog jezika i muzikalno uho su dunjalučke blagodati. Muzikalni Sarajlija, zdravog uha i iztančanog sluha, povratnik u rodni grad, frontmen i kompozitor slavne rock-grupe "Bijelo

⁶⁹⁾ Skok ER (1973), III, str. 551.

⁷⁰⁾ Rječnik JAZU (1880-1976), tom IX, str. 800.

⁷¹⁾ Skok ER (1973), III, str. 39

⁷²⁾ Anić RHJ (2007), str.427.

⁷³⁾ Толстой CXPC (1982), str. 486.

dugme", Goran Bregović, lahko će čuti i kad "zvoni telefon u gluho doba",⁷⁴) ali gluvo uvo neće. *Suho drvo je džaba zalivat*, kaže stara bosanska poslovice. Ako je za muzikalno uho i komarac muzika, kako je smatrao jedan čuveni evropski mislilac 19. stoljeća, za uvo gluva sluva ni stihovana harmonija Horacijevih heksametara, ni čarobni zvuci razkošne harfe, ni prhut razprhnutog perja Skenderove ševe, ni himničnost 'Ode radosti', ni uzdah sevdahlije, ne može proizvesti duhovno uzhićenje rahatluca. No, stara je mudrost da za svaku boljku postoji mehlem prije paraklisa.

(2008)

⁷⁴) FTV, emisija "60 minuta", 20.02.2012. godine, 20 sahata

Bhs. normativne kontroverze

Aždaje iz jendeka

Postoje brojne normativne kontroverze u samostalnom normiranju bosanskog jezika koje upućuju na nesklad između organskog i standardnog idioma. Mnoge su posljedica konfuzije koju je unijela ranija zajednička sh. norma na prostor bosanskog jezika. Iako je bosanski jezik bio najšira baza za svojevremeno normiranje zajedničkog književnog jezika žitelja zapadnog Balkana, on nije normiran pod tim imenom, nego kao srpski ili hrvatski književni jezik (kasnije: srpskohrvatski) pa od tada sve do danas traju problemi oko njegovog normiranja pa i imenovanja. Normativno razvlačenje bosanske pameti i imputiranje samomržnje kod Bošnjaka slikovito je izrazila jedna Travničanka, rođena u mahali Hendek izpod slikovite travničke tvrđave, Starog grada, požalivši se davnoj prijateljici sa studija kako je muči savjest radi nepravde koju je

svojevremeno učinila rođenoj majci. Pribirajući zajedno po uzpomenama, sjetila se i jednog događaja od prije pedesetak godina, kada je kao smjerni srbsko-hrvatski đak, nagonila svoju majku da govori "pravilno" *jendek*, kako su nju drilovali njeni učitelji, a ne "nepravilno" *hendek*, kako se od pamtivijeka zvao njihov zavičajni lokalitet (Hendek) i kako je oduvijek govorila njena majka. Majka se trudila, za ljubav zabludile šćeri, da govori *jendek* iako joj je to zvučalo daleko i strano, čak vrijeđajuće, da bi joj prid smrt na bolesničkoj postelji, uz zagonetan smiješak, spomenila tu davnu epizodu iz njihova života, svodeći svoj život u nekoliko riječi: "... *U svom Hendeku sam dunjaluk ugledala, u dragog se zagledala, dicu izrodila, život proživila i tu se za ahiret spremila*".⁷⁵) O toj nametnutoj normi gorko svjedoči u jednom tekstu akademik Asim Peco: „*U novom pravopisu se proglašava kao ispravna proja, aždaja, promaja, jendek. Iako sam taj pravopis primio kao zajednički pravopis iz 1960. godine, te oblike nisam primio zato što moj jezik ni govor krajeva koje sam ispitivao nije poznavao takve forme, nego je tu čuvao glas h – izjasnio se formalno protiv ovakvog sh. normiranja dr. Asim Peco, beogradski profesor i akademik hercegovačkih korijena i gotovo pokajnički se pravda: „Nikad nisam prestao da govorim i pišem hljeb, uho, suho, hendek, mada je norma sredine u kojoj radim i u kojoj sam stasao propisivala nešto drugo ili i nešto drugo.“⁷⁶) Ovaj formalni stav profesora Pece, kao*

⁷⁵) Zabilježeno iz razgovora Travničanke Jasmine H. i Sarajke Sabahete H. A., 21.04.2008. godine

⁷⁶) Peco (1991), str. 7/8.

deklariranog protivnika imenovanja bosanskog jezika⁷⁷), izražava stanovito licemjerje, jer Peco kao jezikoslovac sa autoritetom akademika, nikada nije pokrenuo neku inicijativu da se u zajedničku sh. jezičku normu unesu zlonamjerno odbačene osobine ekskluzivnog bošnjačkog jezičkog naslijeđa i tako zaštite njihova elementarna ljudska i građanska prava, kao što je pravo na maternji jezik. Posebno je indikativan ovakav Pecin odnos kada je i sam u brojnim iztraživanjima uočio to nesuglasje, kao u primjeru mostarskog pisca pravoslavne tradicije Svetozara Ćorovića: „Fonemu *h* Ćorović češće upotrebljava nego što to nalaže naša standardna norma. On, naime, ima kao obične likove: *uho, muha, duhan, duhankutija*, čak i: *lahko, mehka*. Sve su to osobine govora njegovog užeg zavičaja (podv. SK).“⁷⁸) Dakle, u svom književnom izrazu Ćorović je upotrebljavao oblike ovih riječi iz bošnjačke tradicije, koju je on usvojio, jer općepoznato je da su u Ćorovićevom užem zavičaju dominantnu većinu činili Bošnjaci sve do posljednjeg rata. U takvom ambijentu bošnjačke riječi, stvorene po principu haka, pa i one sa sekundarnim protetskim *h*, funkcionirale su kao opće bosanske lekseme, a ne etnički markirane, o čemu svjedoči i slijedeći primjer: „*Nasto je pravi hurnebes*“, kaže sedamdesetčetverogodišnji Kazimir iz Doma staraca u Travniku.⁷⁹) Nažalost, ova

⁷⁷) Peco (1991), str. 10: „Ja nikako nisam mislio da treba bosanski jezik kao poseban lingvistički individualitet iz srpskohrvatske jezičke zajednice (...) i ne vidim nikakvog razloga da se mijenja ime koje ovaj jezik (srpskohrvatski, op. S.K.) nosi.“

⁷⁸) Peco (2007), knjiga VI, str. 166.

⁷⁹) BHT dnevnik u 19 sati, 02.03.2008. godine (Izuzetno dinamično značenje riječi **hurnebes** osigurava joj glagolsko-imenska kompozicija, tvorena od glagola **huriti** (= gurnuti) i imenice **nebesa**,

izuzetno ekspresivna i frekventna riječ nije našla mjesto u bosanskim riječnicima. Nije poznato da li je Peco u svojim izražavanjima zabilježio staru bosansku poslovicu: "*Suho drvo je džaba zalivat*", ali ju je jedna demonstrantkinja na protestima građana u Banjaluci izgovorila pred tv-kamerama u obliku: *Suo drvo je džaba zalivat,*⁸⁰⁾ napominjući da ju je (tako) čula od Milorada Dodika. Isti oblik kao Dodik upotrijebio je jedan akter u zagrebačkoj humorističkoj seriji i to ne bi bilo nimalo neobično da se taj akter nedvosmisleno u seriji ne etiketira Bosancem, sa bošnjačkim imenom: *Crijevo ostaje apsolutno suo*, kaže portir Šemso. U daljem toku, gdje je bilo više glumačke improvizacije "provalio" je kod Šemse instinktivno izvorni jezik, kao u izrazu ... *da bude suha...*⁸¹⁾

Ignorantski odnos srbsko-hrvatskih normativaca prema glasu/fonemi *h* iz organskog idioma Bošnjaka u

što sugerije i značenje nemjerljive zbrke, meteža, buke, loma, gužve, cike, vriske, galame, kao da se privrću nebesa i treskom padaju na zemlju. Najbliža po značenju joj je riječ **halabuka**)

⁸⁰⁾ BHT, 12.06.2013. godine. Shodno svom gluvističkom izrazu "dodikovci" su promijenili i jedan toponim u kanjonu Sutjeske, poznat iz bitke za ranjenike između partizana i Nijemaca u II. svjetskom ratu. Taj lokalitet zvao se **Suha**, sa izvornim starim kratkouzlaznim akcentom na prvom slogu u određenom vidu pridjeva ženskog roda: **suhā**. Tako smo ga izgovarali svi prilikom posjete tom lokalitetu u okviru poznate godišnje smotre stvaralaštva jugoslavenske omladine na legendarnom Tjentištu, poznate pod imenom "Mladost Sutjeske", u čijoj organizaciji sam više godina učestvovao osamdesetih godina. Nakon agresije i uzpostavljanja dejtonskog entiteta RS, na tom mjestu stoji tabla sa nadpisom: **Suoa** i vjerovatno se izgovara kao **Suhā**.

⁸¹⁾ Portir Šemso Poplava, Bosanac u seriji "Naša mala klinika", FTV, 11.02.2014. godine

predhodnom zajedničkom srbsko-hrvatskom književnom jeziku imao je vrlo negativne praktične posljedice u životu ljudi, posebno u obrazovnom sistemu i medijima u BiH.⁸²⁾ Na tu činjenicu upozoravali su mnogi, a, podsjećanja radi, navodimo riječi nekadašnjeg profesora sarajevske Pedagoške akademije od prije četrdesetak godina, Mustafe Ajanovića, kojim ukazuje na *"neprirodnost odnosno na neusklađenost stavova, kriterija u vezi sa glasom h, naročito s obzirom na one koji govore, a onda i s obzirom na pojedine riječi ili grupe riječi koje se u Pravopisu navode"*. „I dok se god glas h bude uopće priznavao kao ravnopravan glas našeg glasovnog sistema, morao bi biti priznat kao paralelan

⁸²⁾ U vrijeme Sarajevske olimpijade moja desetogodišnja kćeka došla je jedanput iz škole sva uplakana, pokazujući mi svoj pismeni sastav o temi Olimpijade. Učiteljica joj je umanjila ocjenu na 'pet minus' radi jedne 'greške'. Opisujući našu porodičnu posjetu takmičenju u skijaškim skokovima na Igmanu, napisala je da joj nije bilo hladno, jer su joj noge i čarape bile suhe u čizmama: "Ja sam napisala 'suhe čarape', kako mi govorimo, a učiteljica mi je ispravila na 'suve čarape', a samo ona tako govori", rekla je bezpotrebno se pravdajući. Nastojeći utješiti dijete, teška srca sam morao reći, budući da sam i sam svojevremeno prije završetka Filozofskog fakulteta bio učitelj, da joj učiteljica nije imala pravo "izpraviti" tu riječ i zbog toga joj umanjiti ocjenu, jer je ona pravilno napisala kako mi govorimo. Poznavajući pravopisnu normu, pokušao sam pred kćerkom "spasiti" učiteljicu rekavši da učiteljica ima pravo tako govoriti, ali ne druge izpravljati na svoje. Sutradan je to rekla učiteljici, napomenuvši da sam ja profesor sh. jezika, ali učiteljica nije prihvatila te argumente i nije joj izpravila ocjenu, upozoravajući dijete: *Neka je on profesor, ja sam ovdje učiteljica*. To isto je ponovila i meni kad sam je posjetio radi objašnjenja i tada sam shvatio da se ne radi o njenom neznanju i sujeti, nego o svjesnom postupku i demonstraciji nadmoći svoje pozicije oslanjanjem na pripadnost dominirajućem jezičkom izrazu većinskih govornika.

izgovor sa izgovorom bez njega u svim riječima u kojima je on izvorni. Ovo treba da vrijedi bar za bosanskohercegovački izraz“, rezolutan je Ajanović.⁸³⁾ Glas *h* je strogo diferencirao govornike i korisnike zajedničkog srbsko-hrvatskog književnog jezika, dovodeći u neravnopravan, zapravo podređen položaj one koji su u svom organskom idiomu, odnosno glasovnom sistemu, imali ovaj glas, kao što su Bošnjaci. Tokom svog bogatog radnog vijeka, radeći, pored ostalog, kao profesionalni lektor, novinar i urednik u više novina i časopisa, i sam sam se skoro svakodnevno susretao s tim problemima, koji su nerijetko izazivali i nesuglasice, ponekad i incidente. Navodim ovdje jedan višestruko ilustrativan, pa i indikativan primjer iz nekadašnjeg dnevnog lista "Večernje novine", u kojima sam u to doba bio na dužnosti urednika kulturne rubrike, ali sam se svakodnevno u listu javljao i autorskim tekstovima višeg stepena autorstva, kao što su komentari, kritike, putopisi ili feljtoni. U jednom od takvih tekstova upotrijebio sam pridjev *suh* u kontekstu izraza, parafraziram, *da je u ratu suk drveta u Sarajevu vrijedio suhog zlata*. Sutrađan je u novinama osvanulo 'suvog' umjesto 'suhog'.⁸⁴⁾ Oblik pridjeva *suv* je serbizam,

⁸³⁾ Ajanović (1976), str. 201-217. kad sam je posjetio

⁸⁴⁾ Sitnica, reklo bi se u vrijeme kada se pet godina nakon završetka rata vodila burna debata oko privatizacije, zapravo najgrublja pljačka, otimačina i pretakanje društvenog i dioničarskog vlasništva u privatne džepove. Ne bih to ni primijetio da u toj sedmici nisam bio analizador novina i bio obavezan pročitati cijeli list od 'a' do 'ž' i napisati analizu sadržaja, što je obuhvaćalo ne samo ekskluzivnost, aktuelnost i tematsko-sadržajnu prestižnost u odnosu na konkurentne listove, nego i stilsku izražajnost novinara i književnojezičku pravilnost tekstova. Bio sam bijesan, jer sam to

izveden sekundaran oblik u skladu sa srbskim pincipom gluvizma u odnosu na etimološki primaran bošnjački oblik *suh* po bošnjačkom principu haka, koji je bosanski jezik naslijedio još iz praslavenskog, a naslanja se na indoevropski jezik. To je baltoslavenski i sveslavenski oblik. Čak i Vuk u svom Rječniku upućuje na taj oblik kao primaran u odnosu na *suv*.⁸⁵) U Halilovićevom Pravopisu navedene su ove riječi izvedene iz osnove -

smatrao najgrubljom atakom na moj stručni, intelektualni i spisateljski integritet i ugled, zapravo podlu podvalu i provokaciju, jer sam predhodno dosta pisao o bosanskoj književnojezičkoj normi i poltronskom robovanju predhodnoj srbsko-hrvatskoj normi. Ustanovio sam da je to uradila priučena lektorica Dragica Princip, porijeklom iz Krajine, kojoj je najveći stručni domet bio "ispravljati na ijekavski" i "pravilno izgovarati čevapčiče". Oštro sam je upozorio da nema pravo na taj način intervenisati u autorskom izrazu, na što je ona drzko odbrusila: *Nećeš me ti učiti šta je pravilno*, navodeći da je tako u novosadskom *Pravopisu srpkohrvatskog jezika*. Kada sam je pitao zašto je tako propisano, nije znala odgovor, kao što nije znala objasniti ni komparativni oblik *suši*, nastao jotovanjem *h* još u praslavenskom (*suh*-ji >suši), koji ne bi mogao postojati da tu po etimologiji nije bilo *h*. Poznao sam dobro pravopis, imajući predhodno dugogodišnje iskustvo lektora u mnogim listovima i časopisima, pa i stranim univerzitetima, i znao da spomenuti pravopis propisuje da se navedena riječ "može pisati na oba načina". U ovom slučaju radi se o individualnom pravu na slobodan izbor normom dozvoljenih izražajnih sredstava. Osim toga, podsjetio sam je da je oblik *suh* etimologijski primaran, a *suv* sekundaran i da već četiri godine postoji *Pravopis bosanskoga jezika* profesora Senahida Halilovića, u kojem je propisano samo *suh*. *Halilović nije opšteprihvaćen i ja se držim novosadskog pravopisa*, rekla je gotovo likujuć. Očito je imala podršku sh. glavnog urednika Fete Ramovića i novog vlasnika novina Irfana Ljevakovića, s kojim sam, kao predsjednik Sindikata novinara, već bio u sukobu zbog mafijaške privatizacije lista, u kojem sam ja bio predratni dioničar.⁸⁵) Караџић CP (1898), str. 746, 751.

suh-: *suh, suhača, suhad, suharak, suhoća, suhodžica, suhodžicin* (vjerovatno se misli na *suhoćicu* – sleđene kapi kiše u obliku očica ili leće; tuča, grad), *suhograd, suhogrudost, suhomedina, suhomesnat, suhomrazan, suhomrazica, suhonjav, suhonjavost, suhoparan, suhoparno, suhoruk, suhorukost, suhotan, suhovina, suhozeman; sušac, sušanj, sušica, sušičav, sušičavost, sušionica, sušiti*.⁸⁶) Nije potrebno biti veliki etimolog pa uviditi da nikada ne bi mogli nastati glagoli kao što su *sušiti* (prasl. palatalizacija: *suh-i-ti*) i *sahnuti* (ie., baltoslav., sveslav. i prslav. prijevoj *ъ > a*; steslav. *съхнѣти*) da je u korijenu bilo *v*, a ne *h*, kao ni narodni izraz *sušica* za tuberkulozu, te patronim *Sušac*. Postoji i toponim *Sùhā*, između Janjića i Lašve u srcu Bosne, kako je nekada bilo obilježeno stajalište lokalnog voza. Toponim *Suhi Do(l)* na obroncima planine Hum, koji dominira prostorom između Busovače i Kaknja, javlja se u obliku *Suvi Do* u Srbiji (na Kosovu kao *Sùì Dò*). Zabilježio sam i jednu uzrečicu kod Bošnjaka centralne Bosne kada se hoće nekome skretnuti pažnja na nekritičko i neumjestno prizivanje prošle moći i značaja: *Im'o je i moj babo Suhòdò pa ga prod'o*.⁸⁷)

Pored slavenskih riječi, u kojima je po praslavenskoj etimologiji fungirao glas/fonema *h* u govoru Bošnjaka, srbsko-hrvatska norma im je i u posvojenicama sa glasom *h* iz drugih jezika nametala oblike sa supstitutom *v* po principu gluvizma. Tako su Bošnjacima, pored ostalog, nametali sekundarno (pogrešno) 'buzdovan', umjesto primarnog 'buzdohan',

⁸⁶) Halilović Pravopis (1996), str. 528, 531.

⁸⁷) Zabilježeno od sedamdesetdvogodišnjeg Mustafe Kadića iz sela Gora kod Lašve, 27.04.2003. godine

izvorno iz perzijskog a prihvaćenog iz turskog. Evo rječitog primjera kako je teklo to nametanje u toku posljednja dva stoljeća, a takvih je primjera bezbroj: Još uvijek su Gundulić u Osmanu, Mikalja, A. Kačić-Miošić upotrebljavali *buzdohan*, ali je Vuk početkom 19. stoljeća, iako je na terenu bilježio izvorno *buzdohan*, taj oblik potpuno izbacio, a već tada je upućivao kao normu *buzdovan*. To, međutim, ne prihvaća Safvet-beg Bašagić koji 1900. i 1902. u narodnim pjesmama nalazi oblik *buzdohan*, tumačiči ga njemačkim *Streitkolben*, a srpski jezikoslovac Aleksansadr Belić 1923. vraća stanje na pravi tok i normira 'buzdohan' (a kao sekundarno navodi 'buzdovan'), a hrvatski filolog D. Boranić 1951. normira paralelno 'buzdohan' i 'buzdovan'. Vraćajući stvari na Vuka, dvista godina unazad, obrađivač riječi pod slovom 'b' u *Institutskom Rječniku*, Ibrahim Čedić rješava ovo pitanje upravo na groteskan način: on, čak, uduplava to 'v' navodeći tu riječ kao nepostojeći akcenatski dublet sa sekundarnim 'v' u oba dubleta (**b**ūzdov**y**ān/buzd**ò**vān), umjesto da se dubletnost zasniva na fonološkoj alternaciji izvornog 'h' i sekundarnog 'v': buzd**ò**hān/buzd**ò**vān.⁸⁸) Čedić se u ulozi cenzora nije zadovoljio samo tim, nego je riječ *buzdohān*, koju je drugi obrađivač (S. K.) upotrijebio objašnjavajući riječ *salma*, prepravio u *buzdovan*. Nažalost, i leksikograf-orientalista Abdulah Škaljić, povodeći se za sh. normom, potpuno neutemeljeno, neumjesno, neshvatljivo i neprihvatljivo, odbacuje izvorni oblik 'buzdohan', a upućuje na 'buzdovan' kao pravilan. Ako se mogu tražiti opravdanja i nalaziti razlozi za ovakav antibošnjački gest ovog cijenjenog orijentaliste, onda je to poltronski odnos

⁸⁸) *Institutski Rječnik* (2007), str. 57.

prema srbsko-hrvatskoj dominaciji i nebosanskom važećem pravopisu zajedničke norme sh. jezika, koji je izričito ignorantski prema tome 'h' i kao odrednicu navodi 'buzdovan' i izričito zabranjuje 'buzdohan', kao da je, ne daj Bože, ta riječ zarazna. Naročito neprirodno i strano djeluju gluvizmi u posvojenicama iz jezika sa kojih se prevodi, a koji imaju etimološko *h* u njima, pa još kad je to medij koji se smatra bošnjačkim. *Sad si postao buzdovandžija. Od jutra do večeri maši buzdovanom.*⁸⁹⁾ Ovi oblici su nestandardni u bosanskom jeziku, kao što propisuju i najnoviji riječnici bosanskog jezika, i Jahićev⁹⁰⁾, i Halilovićev,⁹¹⁾ samo izvorni oblik *buzdohan*.

Nakon tragičnog iskustva ratne kataklizme nameće se primisao da je srbsko-hrvatska književnojezička norma, koja je nametnuta i Bošnjacima, progonila glas *h*, ne samo zato što ga većinski korisnici nisu imali u svom vokabularu, nego što je taj glas bio izraziti biljeg bošnjačkog jezičkog identiteta. To je bio put njihovog obezličavanja s ciljem njihove asimilacije, u krajnjem negacije i genocida. Razni teoretičari upinjali su se iz petnih žila da dovedu u pitanje porijeklo ovoga glasa u riječima zajedničkog naslijeđa, gdje god je bilo moguće, ne ustručavajući se ponekad da amputiraju i čitav slog, poput riječi *mahana* (mana) *lehemiti* (lemiti) i sl. O tome se govori u više tekstova u ovoj knjizi. Ovdje navodimo jedan takav primjer – glagol *probat*, umjesto

⁸⁹⁾ Lik Memati u turskoj seriji "Dolina vukova", titl NTV Hayat, 08.12.2013. godine

⁹⁰⁾ Jahić Rječnik (2010), t. I., str. (Jahić, Dževad: *Rječnik bosanskog jezika*, tom I-X, ANUBiH, Sarajevo, 2010. godine (tom I, II, III), 2011. (tom IV. i V.)

⁹¹⁾ Fakultetski Rječnik (2010), str. 102.

(ili: pored) *prohabati*. Svi sh. riječnici poznaju samo oblik *prohati*. Da bi prividno objasnili ovaj etimološki nepostojeći oblik, pozvan je upomoć latinski, pa i njemački, kao što to čini sh. etimolog Petar Skok. On glagol *prohati* tumači od latinskog *probare* ili preko njemačkog (die) *Probe*, sličnog značenja kao i u nas, ali imenicu *proba* ne tumači kao posvojenicu iz njemačkog, nego kao postverbal od (domaćeg) glagola na *-ati*: *prohati*. Ni on niti itko drugi nije logicirao tako da bi ovaj glagol mogao nastati destrukcijom glagola *prohabati* nakon izpadanja *h* (*prohabati-pro'abati-prohati*). Začudnost samo ovakvog tumačenja tim je veća što isti autor navodi glagol *habati* kao sveslavenski i praslavenski glagol u značenju – *nošenjem derati haljinu* (odjeću), *kvariti*. Oblik složenog glagola *prohabati* izveden je iz prostog glagola *habati* (u značenju: *upotrebom trošiti, derati*), a tvoren je u procesu afiksacije starim, veoma frekventnim i jezicotvornim slavenskim glagolskim prefiksom *pro-*, uz leksički korijen **-hab-**⁹²) i formant glagolske osnove *-a* te infinitivni nastavak *-ti*: *pro-hab-a-ti*, u značenju *provjeriti, izpitati, testirati*. (U bosanskim narodnim govorima, koje sam ja bilježio, ovaj glagol svakodnevno funkcioniра, npr. *Domaćica prvo prohaba hranu pa tek onda stavlja na sofru*). Postojanje složenog glagola sa glagolskim prefiksom *pro-*, kao i drugim prefiksima, poput *s-*, *iz-* i *sl.*, je neupitna: kao što je neupitno i postojanje postverbala od njega: *prohba* (<*pro-h(a)b-ba*). U ovom slučaju, različiti fonetski procesi doveli su do potpune destrukcije korijenske morfeme (**-hab-**) i njeno svodenje samo na **-h-**. Prvo se

⁹²) Isti glasovni sastav, samo u obrnutom sklopu, ima i onomatopejski glagol *bahnuti* (**bah**-nu-ti)

to *b* poklopilo sa *b* iz sufiksalne morfeme *-ba* za tvorbu *nomina actionis* i podsvjesno primilo kao njezin dio, *prohab-ba* (tip: glas**ba**) i izprid nje se gubio vokal *a* iz korijenske morfeme, a zbog težine izgovora glasovnog skupa *hb*, koji se artikuliraju na sasvim suprotnim mjestima (bilabijal i velar), glas *h* je reduciran u govoru, a fonetskom normom je izbačen i u pisanju (trebalo bi pisati: *prohba* po morfoložkom pravopisu) pa je ustaljen oblik *proba*, i glasovno, i akcenatski, i semantički nalik njemačkom (*die*) *Probe*, ali različitog porijekla. Shodno pravilima bosanske akcentuacije, kratki silazni akcenat sa osnovnog glagola (*hãbati*) prenesen je na proklitiku u vidu kratkog uzlaznog (*prò = pròhabati*), ali je zbog svih ovih procesa kod nastanka njegovog postverbala *prohba*, gubljenje korijenskog vokala *a* kompenzirano duženjem prefiksalnog vokala *o* – *próhba*. U *Institutskom Rječniku* se nalazi osnovni (prosti) glagol *habati* (obrađivač H. H.), ali se ne nalazi i složeni glagol *prohabati*, nego *probat* (obrađivač N. V.). Istovremeno, od bezbrojnih dijalektizama koje je N. V. "ugurala" u Riječnik, kao da se radi o dijalektoložkom, a ne standardnom riječniku, nalazi se i jedan strogi lokalizam i dijelaktizam – *proćušiti*, čije značenje, vjerovatno, nijedan savremeni govornik bosanskog jezika, izuzev nje same, ne bi znao ("*poćeti osjećati ljubav, biti u pubertetu*")!!! Treba dodati da ni u Halilovićevom *Pravopisnom riječniku* ne postoji ni *probat* ni *prohabati*, mada sam uvjeren da je u svojim dijalektoložkim iztraživanjima nailazio na izvorni oblik ovoga glagola kod Bošnjaka. Doduše, u ovom slučaju to i nije principijelna manjkavost, jer ovdje se radi o pravopisnom, a ne leksikografskom ustroju riječi. Ni u drugim riječnicima i pravopisima nema glagola

prohabati, samo *prohati* i *proba*.⁹³) Oblik glagola *h*abati nalazi se u jednom primjeru i u „Gorskom vijencu“, razumljivo u govoru jednog Bošnjaka: *Vjera turska podnijet ne može/ da se h*aba dokle glava skoči.⁹⁴)

Apsurdno je da je višedecenijsko zatiranje i normativno ignorisanje nekih jezičkih osobina koje izrazito markiraju bosansko/bošnjačko jezičko naslijeđe dobilo svoj konačni epilog u *Institutskom Rječniku*.⁹⁵) Ovaj riječnik je bosanski samo po imenu, a po sadržaju istočnohercegovački, tj. običan (i proizvoljan) popis riječi po Karadžićevom modelu i predstavlja čistu podvalu Bosancima, prvenstveno Bošnjacima. Paradoks je u tome što su spomenuti riječnik izradili isključivo Bošnjaci (po imenu) i po tome je pravi bošnjački salto mortale. Direktor Instituta, rukovodilac projekta, urednik Rječnika i njegov "konačni obrađivač" (sve u jednoj osobi) Ibrahim Čedić, rodom sa obronaka Zelengore, iznad Popova Mosta na Tjentištu, zajedno sa "konačnom obrađivačicom" Nailom Valjevac, porijeklom iz Gacka, izvršili su pravi masakr bosanskih riječi i oblika kod drugih obrađivača, pravdajući to na jedan neshvatljiv i neprihvatljiv način: to nije u normi! U kakvoj i čijoj normi, ako se u tom riječniku prvi put službeno uzpostavljala samostalna bosanska leksička norma?! To se, između ostalog, odnosi i na izbacivanje bosanskih oblika denominatnih glagola *i-osnova* tipa *goriti: gorim*,

⁹³) Anić, Rječnik; Rečnik MS/MH; Pravopis NS; Rječnik HPŠ i dr.

⁹⁴) Rizvić, Muhsin: *Kroz Gorski vijenac: interpretacija i tekstualno-komparativna studija o strukturi*, Svjetlost, Sarajevo 1985. godine, str.218.

⁹⁵) *Institutski Rječnik* (2007) (*Rječnik bosanskog jezika*, grupa autora, Institut za jezik, Sarajevo, 2007. godine)

voliti:volim, koje sam, kao autor-obradivač, dubletno normirao u infinitivu, leksičkom obliku glagola, kao: *voliti/voljeti*. Karadžićev sljedbenik Čedić ostavio je samo istočnohercegovačke ijekavske oblike, a izbacio bosanske ikavske oblike iako za to nije postojao čvrst unutarlingvistički razlog.⁹⁶⁾ Naprotiv, postojali su jaki sociolingvistički razlozi da se dubletno normiraju.

Po kakvoj i čijoj normi se izražava glavni lik humorističke serije FTV, koji izigrava nekog Bošnjaka, kada kaže: *Od ove promaje tačno će me krsta ufatit?*⁹⁷⁾ U bošnjačkoj tradiciji nesumnjivo je *promaha*,⁹⁸⁾ naslijeđena još iz praslavenskog, uz sinonim *propuh*. Da nije toga *h* u tim riječima ne bi bilo, primjerice, ni riječi: *promasi* (dat. i lok., pored češćeg *promahi*), *promašiti*, *promasaj*, *promašen*, *domašaj*, *omaha* (za Jurjev), *omahnuti*, *zamah*, *zamahnuti*, *zamahac*, *odmahnuti*; *propušiti se* i sl. jer ti glasovi *s* i *š* nastali su upravo od *h* po poznatim zakonima glasovnih promjena u praslavenskom kao i u bosanskom jeziku. Kad ne bi bilo ovih riječi, kako bi bošnjački književni klasik Nedžad Ibrišimović mogao napisati nezaboravne stihove: *Majka mahne rukom, a lokomotiva krisne* u neponovljivoj pjesmi "Bosna". Ali ako su se autori serije želili informirati o pravilnom leksičkom obliku riječi *promaha* u spomenutom bosanskom riječniku, ostali bi ne samo

⁹⁶⁾ Jahić ima obadva oblika, *goriti* i *gorjeti*, a Halilović samo *gorjeti*, *voljeti*, *živjeti*.

⁹⁷⁾ Izet Fazlinović, FTV, humoristička serija "Lud, zbunjen, normalan", 10.12.2012. godine, 22 sahata

⁹⁸⁾ Postoji oronim *Promah*e kao naziv dijela brda Orlovače iznad sela Brežani, između Kaknja i Kraljeve Sutjeske, kako navodi srbski kraljevski etnograf Milenko S. Filipović u knjizi "Visočka nahija", str. 572.

uzkraćeni, nego i zaprepašćeni, jer tu riječ u njemu nikako ne bi našli iako je obilato prisutna u svakodnevnoj komunikaciji, a, podsjetimo, jedan od kriterija za unos riječi u riječnik bio je njena frekventnost.⁹⁹⁾ Dovoljno je samo otići u vozila sarajevskog gradskog prijevoza i u to se uvjeriti. Na stotine puta će tokom dana, naročito ljeti, podviknuti neka starija osoba obijestnoj omladini, koja stalno otvara prozore za provjetravanje: *Zatvori prozor, zar ne vidiš da je promaha*? Ili: *Zatvaraj prozor, ubi me propuh!* Očito su se autori priklonili srbsko-hrvatskoj normi, u kojoj je kao pravilan oblik normiran *promaja*, a ne *promaha* iako je glasu *h* po etimologiji tu mjesto.¹⁰⁰⁾ Čak i u Vukovu riječniku je *promaha*. To sh. normativno nasilje podešeno je prema većinskim korisnicima zajedničke sh. norme, iz čijeg je govora nestalo glasa *h*, a nadomješćen je glasovima *v* ili *j*, kao u ovom slučaju.¹⁰¹⁾ To nasilje osjetio je usred Sarajeva jedan student na času *Oralne medicine* u verbalnom incidentu (i deliktu) koji je izazvala prof. dr. Amira Dedić: Student: *Profesorice, možemo li zatvoriti vrata – propuh je?* Profesorica: *Kolega, ne kaže se propuh, nego promaja!*¹⁰²⁾

⁹⁹⁾ *Uputstva za izradu Rječnika bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo 2005. godine

¹⁰⁰⁾ U Fakultetskom Rječniku (2010) je samo izvorno *promaha*

¹⁰¹⁾ Po toj normi se i u genitivu brojeva ubacuje 'j' umjesto 'h' kao što je to učinio sportski komentator Zoran Šuko u primjeru "...*dvaju* ekipa..." u BHT-dnevniku, 02.04.2013. godine. Upotrijebio je dvostruko nepravilan oblik: umjesto izvornog duala *dvahu*, upotrijebljen je oblik *dvaju*. Osim toga, upotrijebljen je muški oblik ovog duala uz žensku imenicu *dvaju ekipa*, a trebalo je: *dvihu ekipa* ili sinonimski *dvahu timova* (tako i: *trihu*, *četirihu*).

¹⁰²⁾ Stomatološki fakultet, 29.03.2012. godine

Katastrofalne razmjere leksikografskog promašaja urednika *Institutskog Rječnika*, Ibrahima Čediće, i dvojica "konačnih obrađivača" Čedić-Valjevac, vidljive su na svakoj stranici ove predebele knjige. Osim *promahe*, ovim povodom navodim samo još nekoliko riječi sa prefiksom *pro-*, koje se ne nalaze u ovom riječniku iako pripadaju leksičkom fundusu bosanskog jezika i od davnina su svakodnevno u upotrebi kod bosanskog stanovništva, čime je nametnutom normom drastično (da li i nepovratno?) oskrnavljeno i osiromašeno prebogato leksičko blago bosanskog jezika: *prokapati, prokasati* (narodna uzrečica "Kasum *prokasa*, zima *dokasa*"), *prokašljati, prokihati, prokisnuti, prokleti, prokletstvo* (*prokletinja*), *proklijati, proključati, prokockati, prokop, prokopati, prokositi, prokuhati, prolaz, prolaziti, prolaznik* (Bez ove riječi ne bi postojao naslov romana Irfana Horozovića: "*Berlinski nepoznati prolaznik*"), *prolaznost, proletiti, proliti, proliv, prolog, prolom* ("*Prolom*", roman Branka Ćopića), *prolupati; proljeće* ("*Proljeća Ivana Galeba*“, roman Vladana Desnice), *proljepšati se; promaknuti, promašiti, promet, prometati* (*se*), *prometnica*. Na svu sreću, ove riječi nisu nepovratno izgubljene, jer svakodnevno funkcioniraju u govoru naroda Bosne, a zastupljene su u potonjem *Fakultetskom Rječniku*,¹⁰³) kao što će, bez sumnje, biti zastupljene i u

¹⁰³) Fakultetski Rječnik (2010) Halilović Senahid, Palić Ismail, Šehović Amela: *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet Sarajevo, 2010. godine

enciklopedijskom Rječniku profesora Dž. Jahića kada bude obradio riječi sa početnim slovom 'p'.¹⁰⁴⁾

Očigledno je da je Čedić za ovakve postupke našao idejni oslonac i teorijsko uporišće kod svog patrona i mentora, kao svog dugogodišnjeg direktora u Institutu za jezik, Milana Šipke, koji je decenijama određivao šta Bošnjaci mogu i smiju, a šta nikako ne mogu i nipošto ne smiju, unoseći opću konfuziju, ne dozvoljavajući ni za živu glavu da Bošnjaci, primjerice, normiraju oblik '*hudovica*', jer je to riječ u kojoj, kako smatra Šipka, glasu '*h*' "po etimologiji nikako nije mjesto". A gdje mu je po etimologiji mjesto, Šipka ne vidi.¹⁰⁵⁾ Zato se većina federalnih medija u pogledu upotrebe glasa *h* i dvadeset godina nakon uzpostavljanja bosanske norme slijepo drži Šipkinih pravila, protivno bošnjačkoj tradiciji 'načela haka', odnosno upotrebe glasa *h* gdje mu je po etimologiji mjesto, ubrajajući tu i leksikalizaciju onomatopeja, u čijim je semantičkim jezgrima supstancijaliziran ovaj grleni glas i tako postao strukturni element leksičkih korijena i morfoložkih osnova riječi. Na prostoru bosanskog jezika, slijedom ekonomičnosti govora u oblicima bez 'nepostojanog *a*' (lahka) Bošnjaci su zadržali *h* u glasovnoj kombinaciji *hk* u toj riječi dok su drugi, kao Srbi, gubili glas *h*, pa je uzpostavljen oblik *laka*, a analožkim ujednačavanjem takav oblik se proširio i na muški rod (lak) i izvedene

¹⁰⁴⁾ Do sada je obrađeno pet toмова, zaključno sa slovom 'lj', a kao što mi je profesor Jahić rekao 17.01.2014. godine, u štampi su još dva toма.

¹⁰⁵⁾ Ilustrativno je da se na njegovoj smrtovnici 08.07.2011. godine među ožalošćenim navode i *snaje*, mada je izvorni oblik *snaha* prastari indoevropski, sveslavenski i praslavenski porodični termin (za sinovu ili bratovu ženu)

denominale, npr. *laknuti* (lak-nu-ti). U srbskim narodnim govorima i u drugim slučajevima je *h* zamjenjivano sa *k*, *odok*, na primjer, umjesto *odoh*. Shodno 'zakonu haka' kod Bošnjaka je proces tekao upravo u suprotnom pravcu. U teškoj grupi za izgovor u riječi *lahknuti* (lahk-nu-ti) reduciran je glas *k*, a ostao *h* pa smo dobili oblik *lahnuti*.¹⁰⁶) Kod Bošnjaka postoje paralelno dvije riječi istog značenja sa izvedenim denominalima: *miruh* (mirušiti (< miruh-i-ti), miruhati (iter.) i *miris* (mirisati, za-, na-, raz-). Oprašćajući se sa Šipkom na komemoraciji, kao svojim onovremenim rukovodiocem Instituta za jezik u Sarajevu, aktualna profesorica bosanskog jezika na sarajevskom FPN, dr. Hanka Vajzović, poželila mu je "lahku zemlju", jer je lakša od 'lake', kako je, kaže, smatrao Šipka.¹⁰⁷) Šipka je bio dugogodišnji profesor na Akademiji scenskih umjetnosti u Sarajevu, a kakvo je naslijeđe ostavio vidi se, primjerice, iz kontroverzne (kvazi)humorističke serije "*Lud, zbunjen, normalan*". Iz te serije, koja se prikazuje na Federalnoj televiziji i namijenjena je prvenstveno gledateljstvu u Federaciji BiH, gdje su Bošnjaci ogromna većina, glas *h* je, naprosto, protjeran i u najvećem broju osobina dosljedno je proveden srbski jezički standard gluvizma. "*Ostavite dijete kod Izeta pa za sat-dva ba'nite...*(umjesto: *bahnite*) *Ba'nite kad vam se ne nada*" – kaže jedan od glavnih

¹⁰⁶) -Tek je *lahnulo*, kaže dugogodišnja voditeljica narodne kuhinje na Bašćaršiji, općepoznata i priznata tetka Zilha Šeta, sjećajući se opsade Sarajeva, TVSA, 08.07.2010. godine

¹⁰⁷) Hanka Vajzović: *Riječ na komemoraciji Milanu Šipki*, Rektorat UNSA, 11.07.2011. godine

protagonista, Faruk F.¹⁰⁸) Isti lik u drugoj prilici kaže: *Mogao bi Kejt* (Kat Richards, Rollingstonsi) *da ba'ne* (mjesto *ba'ne*).¹⁰⁹ Marija iz iste serije kaže Damiru da je njegova dlaka s glave "onako graorasta",¹¹⁰) umjesto izpravno: *grahorasta*. I u "Vizi za budućnost" iste tv-stanice primijenjen je strogo srpski standard, odnosno srpska varijanta bosanskog jezika: dva glumca Miraj Grbić i Emir Hadžihafizbegović u istoj emisiji ponavljaju desetak puta *aždaja*, a nikako izvorno *aždaha*.¹¹¹) Samo će u jednoj situaciji jedan lik (domaći mafijaš Soko) iznervirano uzviknuti Milanu: *Ova tvoja nije žena, nego troglava aždaha*,¹¹²) kako je i normirano u *Institutskom Rječniku*. Likovna predstava *aždahe* može se naći na nekim stećcima i starim bosanskim rukopisima. Najljepšu skulpturu zmaja ima čuveni stećak iz Zgošće koji se nalazi u lapidariju Zemaljskog muzeja u Sarajevu, a Mak Dizdar aždahu je ovjekovječio u "Kamenom spavaču" u stihovima: /Da zbačena bi na zemlju otrovna guja *aždahaka*/; /Ruke su tvoje plavi dozivi zore/ A njima valja da se hvataš u koštac/ Da dijeliš bojeve na razmirjima/ Sa zmijskim čudima u kojima živi *aždahaka*/.¹¹³)

¹⁰⁸) FTV, serija "Lud, zbunjen, normalan", emisija od 16.04.2011. godine, oko 18 sati i (repriza) 24.12.2011. godine, oko 22 sata

¹⁰⁹) (Faruk F., humor. serijal «Lud, zbunjen, normalan», FTV, 08.05.2012.

¹¹⁰) FTV, serija "Lud, zbunjen, normalan", emisija od 01.06.2011. godine, oko 20 sati

¹¹¹) FTV, serija "Vizi za budućnost", emisija od 01.04.2008. godine, 18 sati

¹¹²) FTV, serija "Vizi za budućnost", emisija od 06.07.2011. godine

¹¹³) Dizdar KS (1984/1985), str.

Šipkin krunski dokaz za tvrdnju da je nizak stepen kulture govora u Bosanaca miješanje i preplitanje upotrebe glagola 'izvinuti' i 'izviniti se'. Da Šipka prihvaća 'princip haka', znao bi da je nemoguće napraviti zabunu s tim glagolima, jer pripadaju potpuno različitim kategorijama i po porijeklu, i po obliku, i po tvorbi, i po značenju. *Izvinuti se* doslovno znači izuzeti sebe ili koga iz, ili od, krivice, skinuti s koga potvoru, zatražiti oprost za neku grešku ili isključenje iz neke krivice. To je rusizam ili ruskoslavenizam koji potiče iz staroslavenskog (*vina* znači krivica, greška) i koji pripada kategoriji primarnih postnominala *i-osnova* (*iz-vin-i-ti*), a da glagol 'izvinuti' pripada kategoriji glagola *nu/ne-osnova*, koji u korijenu ima glas 'h' kao bitan konstituent značenjskog jezgra ove glasovne molekule (*iz-vih-nu-ti*) i znači 'izviti se, *vihnuti se u visine*'. Dakle, osnove ovih glagola su sasvim različite: '-vin-' i '-vih-' i nemaju nikakve međusobne veze niti uslovljenosti, a moguće ih je pobrkati samo u slučaju redukcije izvornog glasa 'h' u korijenu '-vih-'. Napomenimo, uzput, da su od osnove '-vih-' izvedene još i slijedeće riječi: *vihar*¹¹⁴) ili *vihor* (snažan vjetar), *vihoriti*, *vihavica* (mećava), *vihati*, *vihar*, *viharan*, *viholje* (šeboj), *vihoran*, *vihorst*, -o, *vihorina*, *vihorno*, *vihorov*, *vihrovit*, zatim *Vihari*, selo u rogatičkom kraju, *Vihovići*, naziv selâ u fočanskom i mostarskom kraju; *Vihnići*, selo u čajničkom kraju; pa i sa sekundarnim 'h': *vihojla* – ljubica, ljubičica od tal. viola, (kod fra Matije Divkovića *vihojlica* je violina). Shodno ranijoj srpsko-hrvatskoj normi ni u postdejtonskoj BiH, kako izvješćuju mediji, zastave za

¹¹⁴) *Dorat mahnut ka i vihar gorom*, stih iz epa "Ženidba Smailagić Meha" Avde Međedovića

praznike se ne *vihore*, nego izključivo *vijore*. Da je do njih dospio jedan stih savremenog bosanskog pjesnika Hadžema Hajdarevića, u kojem "*vihorila se mahrama*"¹¹⁵) bio bi lektorski "standardiziran" u "*vijorila se marama*". Takvu orijentaciju potvrđuju i najnoviji primjeri reportera FTV koji su izvješćivali iz Mostara povodom otvaranja graničnog prijelaza Bijača i priključenja Hrvatske EU prvog jula 2013. godine. "*Od onog trenutka kada se zavijorila zastava EU*", kaže dopisnica Adla Dizdar, a kod druge dopisnice, Angele Cvitanović, se "*vijori i stjeg EU*".¹¹⁶) Po svemu sudeći, male su šanse da se u dogledno vrijeme tamo zavihori i bosanski bajrak, a da i ne govorimo o bajraku Republike BiH, koji je nakon međunarodnog priznanja nezavisnosti naše države, Republike Bosne i Hercegovine, zavihorio prid sjedišćem UN na Ist Riveru u Njujorku, da bi se nakon "dejtona" počela vijoriti dejtonska zastava BiH. Samo po sebi se nameće pitanje: zar se u EU ne može vihorigi bajrak pa novinari prilagođavaju svoj vokabular europskom? Uzprkos svemu, tom srpskohrvatskom jezičkom standardu ostala je vjerna i BHT i njen voditelj dnevnika Amir Krivošija, koji povodom izbora novog katoličkog poglavara informiše bosansku javnost: *Kardinali će ostati sve dok se ne bude zavijorio bijeli dim*,¹¹⁷) upotrebljavajući srbski oblik *zavijorio* iako bi za Bošnjake oblik *zavihorio*, sa izvornim onomatopejskim 'h' u leksikalizovanoj onomatopeji, bio preferentan. Isti je

¹¹⁵) Stih iz pjesme: *Nacija, imperfekt* u knjizi: Hajdarević, Hadžem: *Sutrašnje putovanje brodom*, Bemust, Sarajevo 2000. godine, str. 17.

¹¹⁶) FTV dnevnik u 19 sahata, 01.07.2013. godine

¹¹⁷) Amir Krivošija, voditelj BHT dnevnika u 19 sati, 12.03.2013. godine

slučaj i sa voditeljicom dnevnika TVSA, koja kaže:
*Nakon 550 godina bosanska kraljevska zastava se ponovo zavijorila na zidinama kraljevskog grada Bobovca.*¹¹⁸⁾

U bosanskim medijima svi listom upotrebljavaju i srbski ekavski 'gluvizam' *vejavica* (umjesto: *vihavica*), *vejati* (umjesto: *vihati*) i sl., što ćemo ilustrirati s nekoliko *en passant* zabilježenih primjera. Ništa čudno, jer ih od malih nogu u sarajevskim obdanišćima uče pjesmicu: *Veju veju, pahulje...* To je začinio moćni "BH Telekom" istim ovim riječima u jednoj neinventivnoj antireklami koja se vrti na domaćim televizijama, a svemoć elektronskih medija svakome je već poznata: *Veju, veju, pahulje, ultra radost šara!?*¹¹⁹⁾ Spikerica vremenske prognoze Nasiha Imamović deklamuje: *Sniježne pahuljuce provejavaju.*¹²⁰⁾ *Posjetili smo zavejana sela*, kaže Aida Mujan, voditeljica FTV dnevnika, a reporterka Selma Kapetanović navodi da je *zavejana kuća Selimovića.*¹²¹⁾ Nekoliko dana kasnije FTV izvješćuje da su *u Srbiji spašene 22 osobe iz zavejanih područja...sa zavejanih cesta.*¹²²⁾ No, krajem veljače za spomenutu voditeljicu počeo je da *provejava optimizam.*¹²³⁾ I za direktora Federalnog štaba Civilne zaštite *situacija je alarmantna, pogotovo u HNK, gdje na putu M17 imamo zavejana vozila.*¹²⁴⁾ Sportski

¹¹⁸⁾ TVSA u 18,30 sahata, 13.11.2013. godine

¹¹⁹⁾ Zabilježeno na BHT 19.12.2013. godine u 20,50 sahata te na FTV 20.12.2013. godine

¹²⁰⁾ FTV, 19.12.2008. godine

¹²¹⁾ FTV dnevnik u 19,30 sati, 27.01.2012. godine

¹²²⁾ FTV dnevnik u 19,30 sati, 04.02.2012. godine

¹²³⁾ Aida Mujan, voditeljica FTV dnevnika, 27.02.2012. godine

¹²⁴⁾ Alija Tihić, BHT1 dnevnik u 19 sati, 04.02.2012. godine

komentator utakmice *Galatasaray-Juventus*, Velid Spaho, se ibreti što *provej*ava snijeg u Istanbulu.¹²⁵⁾ Državna televizija se, nakratko, bila oslobodila ekavizma u ovoj riječi, ali je zadržala 'gluvizam' pa će voditelj dnevnika Benjamin Butković, govoriti kako su putevi *zavij*ani te da je *noćašnja vij*avica zamela već očišćene puteve, a trebalo je '*putevi zavij*h^uani' i '*noćašnja vij*h^uavica'.¹²⁶⁾ I "nezavisni bh. politički dnevnik" se drži gluvističke verzije vihavice: *Snijegom zavij*anu Srebrenicu *politika odavno zaboravila*, piše u jednom nadnaslovu ovoga lista.¹²⁷⁾ Povodom te sniježne vihavice i nesvakidašnje holuje, voditeljica BHT1 dnevnika u 19 sati, Adisa Dedić-Kološ, upotrebljava jedan gluvizam, istina normom propisan oblik, ali suprotan organskom govoru Bošnjaka i njihovog 'zakona haka': *Sniježna mećava, praćena 'olujnim vjetrovima...*, kaže voditeljica. Teško je razumiti razloge bosanskih (bošnjačkih) normativaca koji su u riječnike unijeli leksički oblik *oluja* iz naslijeđene sh. norme, a ne *holuja* iz bošnjačkih narodnih govora, jer ne treba biti veliki etimolog pa uviditi da u onomatopeji *holuja* glas 'h', sa glasovima 'l' i 'j', čini nerazdvojnu onomatopejsku glasovnu cjelinu, sklop, koji tvori glasovnu supstancu što čini semantičko jezgro riječi.

Navodimo i nekoliko karakterističnih primjera upotrebe glasa/foneme *h* u javnoj komunikaciji kao ilustraciju savremene jezičke situacije u BiH. Poznati bosanski glumac, Enis Bešlić, stalno "guta" *h* u jednoj zagrebačkoj humorističkoj seriji. Npr. "Te ruže će vam

¹²⁵⁾ BHT 10.12.2013. godine

¹²⁶⁾ BHT1 dnevnik u 19 sati, 07.02.2012. godine

¹²⁷⁾ "Dnevni avaz", 03.02.2012. godine, str. 9.

tako brzo uvenuti" (pravilno: uvehnuti).¹²⁸) Vjerovatno po nalogu hrvatskog lektora, jer u njegovom narodnom bosanskom je *uvehnuti*, kao što vidimo u primjeru jedne srebreničke majke, kojoj su srbski zločinci mučki pobili sinove: *Meni srce moje vehne...*¹²⁹) Ali i u jednoj domaćoj TV-seriji glumci "gutaju" *h*: *Jes' malo pínula* (tj. pihnula), kažu likovi: i Danica, i Milan.¹³⁰) TVSA redovno emitira filmove titlovene na srbskom književnojezičkom standardu, koji u mnogim riječima nema sačuvano etimološko *h*, kao da nemaju lektora koji bi prilagodio bosanskom izrazu. Tako se u jednom filmu upozorava: *Ako neko od vas kine u pogrešnom pravcu...*¹³¹) Pravilan oblik 3.l. prezenta je: *kihnē*, prema infinitivu *kihnuti* (**kih**-nu-ti, a ne ki-nu-ti). Da je napisan etimološki oblik *kihne*, ne bi se moglo asociirati na grafijski homonim u složenom glagolu *otkinuti* (:odkinuti < od-**kid**-nu-ti).

Nekadašnji direktor Direkcije za promociju stranih investicija (2005), Mirza Hajrić, ne trepnuvši, jasno poruči da "nije *lako* prodati BiH",¹³²) a folk-pjevačica Šemsa Suljaković iz sveg glasa pjeva "književno": *Prebolio bi me lako/Ovako umireš pola*

¹²⁸) Serija "Naša mala klinika", FTV, 24.07.2013. godine (repriza)

¹²⁹) Ucviljena srebrenička majka Šuhra Malić(?), FTV "Federacija danas", 22.07.2008. godine oko 17,30 sati

¹³⁰) Glumci Jasna Diklić i Ljubiša Samardžić, u seriji "Viza za budućnost", FTV, 27.03.2008. godine u 18 sati

¹³¹) TVSA, titl u prijevodu filma "Žena mušketir", 11.04.2012. godine

¹³²) -*Mi u Agenciji radimo krvav posao. Nije lako prodati BiH. Niko se ne otima.* (Mirza Hajrić u 3. dnevniku FTV (voditeljica Ljiljana Smailbegović), 24.01.2005. godine, oko 22,00 sahata

ko.¹³³) Ali reisu-l-ulema, Husein ef. Kavazović, vjerodostojno svjedoči: *Hadž nije baš lahak obred.*¹³⁴) Zanimljiv primjer zabilježen je na jednoj društvenoj mreži. Komentarišući jedan post dvojica posjetilaca, jedan iza drugog, upotrebljavaju iste riječi, samo prvi sa *h*, a drugi bez: *Lahko je tebi* i *Lako je tebi.*¹³⁵) – *La'ko se zaboravi*, govori narator (Midhat Paravlić) o planini Fudži na državnoj televiziji.¹³⁶) Istaknuti bosanski intelektualac, akademik Muhamed Filipović, u razgovoru sa voditeljem Senadom Hadžifejzovićem na televiziji kaže: "*Nije se lahko živilo u komunističkom sistemu, ali je svake godine bilo nešto malo bolje.*" Ali, govoreći o parazitskoj vlasti, kod uglednog profesora iznebuha je odnekud izmigoljila pihtijasta pihavica i počela se izvijati i svijati u jedan gluvizam: "*Imate jednu pijhavicu...*"¹³⁷), kaza akademik, umjesto *pihavicu*, koristeći taj oblik vjerovatno kao stilski valer da bi bio što ekspresivniji i da bi samim jezičkim izrazom primjereno etiketirao poslijeratnu vlast u BiH.

Navedeni primjeri sami po sebi ne bi predstavljali ništa posebno strašno, jer danas i pametni ljudi govore svašta, da oni ne predstavljaju paradigmu stanja duha u Bosni, posebno među Bošnjacima. Mirza Hajrić je u ovoj priči značajan jer mu je babo, Adil Hajrić, bio dugogodišnji predratni lektor "Oslobođenja", a tokom rata član "Preporodove" komisije za izradu prvog

¹³³) FTV, emisija "Zvezdani studio", 23.01.0209. godine

¹³⁴) FTV, emisija "Pošteno", 14.10.2013. godine u 20 sahata

¹³⁵) *Lahko je tebi* (Džemal Bećirović, Bošnjak?), *Lako je tebi* (Boško Šegrt, Srbin?) komentarišući isti post Vedrana Smajlovića na facebooku „U mene mi avlica“, 11.08.2013. godine, 23,54 sati

¹³⁶) BHT, 25.05.2012. godine

¹³⁷) Tv1, facetv, 21.08.2011. godine

pravopisa bosanskog jezika pa bi morao znati da je oblik *lahko* preferentan za Bošnjake. Za razliku od sarajevskog "Bosnalijeka", koji ima uspjeha sa svojim bosanskim mehlemom, "Sarajevoosiguranje" se mora zapitati koliko će imati uspjeha sa svojim reklamnim sloganom: *Naše klijente je **lahko** prepoznati*, koji se širi na muralima zgrada i vrti na elektronskim medijima. I graditelji novog mosta priko Miljacke u Sarajevu, koji povezuje Radićevu ulicu i Likovnu akademiju na Keju Maka Dizdara, na nogostupu su upisali staru latinsku poslovicu *festina lente* kao *požuri pola_ko*. Za jednog vatrogasca iz Jablanice *nekontrolisano duva vjetar*,¹³⁸⁾ umjesto pravilnog *duha* ili *puše*. Cijela izjava je problematična, jer kada i kako je neko mogao kontrolirati vjetar. Sve je u jednoj uličnoj TV-anketi začinila jedna gluvistička prolaznica u Sarajevu izjavom o aktuelnim vrućinama: *Ovo je stra'oba*.¹³⁹⁾

Sve su to posljedice nametnute srpskohrvatske standardnojezičke norme koja se striktno provodi u školskom sistemu, medijima i administraciji, nasuprot prirodnog narodnog jezika većinskih Bošnjaka u svim dijelovima BiH. Jednako će reći i šestdesetpetogodišnja Ismeta Manjušak iz sela Varvare kod Prozora: *Meni je bilo lahko...*¹⁴⁰⁾ i njena sarajevska vrstnica, tetka Zilha, čuvena domaćica narodne kuhinje za socijalno ugrožene na Baščaršiji: *Tek je lahulo*.¹⁴¹⁾ "Najtiražniji bh. politički dnevnik", kako se godinama reklamira, preferira srpsku varijantu bosanskog jezika, odnosno primjenjuje

¹³⁸⁾ Omer Drežnjak, dnevnik TVSA, 09.08.2013. godine

¹³⁹⁾ Dnevnik TVSA, 09.08.2013. godine

¹⁴⁰⁾ FTV dnevnik u 19,30, 19.04.2010. godine

¹⁴¹⁾ TVSA, četvrtak, 08.07.2010. godine

srpsku normu bez *h* u riječima koje po (bošnjačkoj) etimologiji imaju taj glas. Tako će u jednom broju lista donijeti naslov: *Lopovi odnijeli stolarsku mašinu za rezanje i oblanje*,¹⁴²⁾ za razliku od izvornog narodnog izraza *hoblanje* i *hoblarica*, kao u izkazu jednog Kalesijca: - *Tu je i hoblarica...*¹⁴³⁾ Tako će u jednom broju lista, u nadnaslovu, napisati da je "zenička manekenka otputovala u Pečuj",¹⁴⁴⁾ zapravo mađarski grad Pečuh, upotrebljavajući srbski standardni oblik imena ovoga grada. I voditelji "binga" na FTV Hazim Begagić i Jasmina Jokić stalno izgovaraju mađarski grad Pečuh kao Pečuje, po srbskoj varijanti. *Iz grada Pečuja u Mađarskoj...* Isti list na naslovnoj stranici najavljuje udarni tekst povodom ukopa Srebreničana, žrtava srbskog genocida: *Svatovske marame na dženazi*,¹⁴⁵⁾ bez izvornog 'h' u riječi 'mahrama', gdje mu je po etimologiji mjesto. Ovom "bošnjačkom" listu ne ostaje dužan u tom pogledu ni drugi sarajevski dnevni list "anacionalne" orijentacije, koji čak i u križaljka, kao najposjećenijim sadržajima u listu, satire bošnjačko jezičko naslijeđe. Tako se za traženi pojam, objašnjen metaforom "glasno spavati"(!?), mora upisati *rkati*,¹⁴⁶⁾ umjesto izvornog bošnjačkog *hrkati*, kako je u svim bosanski riječnicima. Očito je da je shodno 'refleksu gluvizma' nemilosrdno amputiran glas/fonema *h* u inicijalnom položaju riječi *hrkati*, kojem je po etimologiji tu mjesto. To je tipičan

¹⁴²⁾ Dnevni avaz, 22.09.2008. godine

¹⁴³⁾ Enver Mešić, načelnik Odjela krim-policije u PU Kalesija, FTV "Federacija danas", 14.01.2009. godine

¹⁴⁴⁾ "Dnevni avaz", 23.03.2007. godine, str. 14.

¹⁴⁵⁾ "Svatovske **marame** na dženazi", najava teksta na naslovnoj stranici, "Dnevni avaz", 01.09.2005. godine

¹⁴⁶⁾ „Oslobođenje“, 17.01.2014. godine

primjer nastajanja gluvizma. Gluvističkim manirom, odstranjivanjem ključnog glasa *h* osiromašena je glasovna supstanca i razbijeno semantičko jezgro te destruiran korijen, a stvorena suglasnička grupa *rk* u osnovi riječi gotovo nemoguća za izgovor. Ova riječ je čista (tipična) leksikalizirana onomatopeja, čiji korijen čini suglasnički skup *hrk* (dva grlena suglasnika povezana strujnim sonantom *r*, ovdje u vokalskoj funkciji, a postoje riječi, izvedene iz ovog glasovnog sklopa sa obrnutim rasporedom velara: *krh* (*krhati*, *krhotina*, *krhtina* i sl.). Možda u cjelokupnom leksičkom inventaru ne postoji ekspresivnija onomatopejska glasovna supstanca kao u semantičkom jezgru koje čini glasovni sklop *hrk/krh*. Čak i ovi primjeri djeluju beznačajno u poređenju sa jezičkom srbizacijom Bošnjaka koju provodi sa radio-talasa dosta slušan BM-radio iz Zenice. Dovoljno je uzeti samo jednu emisiju, posvećenu poljoprivrednicima, u kojoj se, pored ostalog, govorilo o "prerani pilića".¹⁴⁷⁾ Tu se izričito primijenjuje srbski standardnojezički izraz bez glasa 'h', gdje mu je po etimologiji mjesto, koji Bošnjaci dosljedno čuvaju i time markiraju svoj izraz u odnosu na srbski (rana, mesto hrana, prerana mjesto prehrana, naraniti mjesto nahraniti, suvi mjesto suhi, trunuti mjesto truhnuti). Kuriozitet je u tome što ovaj radio ima atribuciju "bošnjačko-muslimanski" u samom nazivu (BM).

U predratnoj tv-drami 'Ugursuz'¹⁴⁸⁾, prema istoimenom romanu velikog bosanskog književnika

¹⁴⁷⁾ Emisija "Dar prirode", urednik Begzad Kubat, 08.10.2011. godine, 09 sati.

¹⁴⁸⁾ Nedžad Ibrišimović: *Ugursuz*, tv-drama, repriza na BHT1, 13.09.2010. godine u 20 sati

Nedžada Ibrišimovića, glumac Vlado Jakanović, u liku Džafera Abazovića čak falsifikuje književni predložak kada kaže: *Hoću da danem dušom*, izostavljajući glas 'h' u riječi 'dahnem', kojem je po etimologiji tu mjesto. Niti je tako napisao Ibrišimović, niti je tako ikada govorio ijedan Bošnjak.¹⁴⁹) Eventualna analogija prema glasovnoj homonimiji u bošnjačkim narodnim govorima, naročito istočne Bosne, kako je zabilježio profesor Dževad Jahić,¹⁵⁰) javlja se u riječi sličnog glasovnog sklopa u obliku 'dannem' (od: 'dadnem' sa geminiranim glasom 'n' nakon izpadanja 'd' u procesu razjednačavanja dva 't' u korijenskoj morfemi.), ali sa potpuno različitom etimologijom i semantikom (dad-ti>datti). Odsustvo etimologijskog glasa 'h' u korijenskoj morfemi: 'dah', iz koje je izveden glagol dahnuti (dah-nu-ti) posljedica je književnojezičke prakse koja ne priznaje bošnjačku jezičku tradiciju. Od ovoga korijena izvedene su brojne riječi, kao što su spomenuti glagol *dahnuti*, zatim iterativ *dahtati*, složeni *izdahnuti*, *predahnuti* i sl., složene imenice, postverbali, *predah*, *uzdah*, *zadah*, *dašak*, i sl. Ovaj glas 'h' vodi porijeklo od praindoevropskog 's'. Kad bi korijen bio 'da' bez 'h' (dah) riječi 'dašak' i njoj slične ne bi ni mogle biti izvedene, jer upravo glas 'š' ukazuje da je tu bilo 'h', od kojeg je nastalo 'š' u procesu 'prve palatalizacije' još u praslavenskom jeziku. Osim toga, glasovi 'd' i 'h' tvore korijensku morfemu 'dh' i čine značenjsko jezgro spomenutih riječi, ali i drugih riječi u kojima po zakonu 'prijevoja vokala' dolazi do variranja korijenskog vokala, pa se, pored 'dah', javljaju i

¹⁴⁹) *Ne daju ćafiri dahnut*. (Zabilježeno u sarajevskom tramvaju, 09.08.2013. godine)

¹⁵⁰) Jahić IGIB (2002)str.

osnove: 'dih' i 'duh'. Od osnove 'dih' izvedene su riječi: *dihati – dišem* (š<h), *prodihati, zadihati, dodihati; dihanje, zadihan* i sl. U bošnjačkoj tradiciji, u skladu sa principom haka, u obicaju je izvorni oblik složenog glagola *dodihati*,¹⁵¹⁾ u značenju *dojaditi, dosaditi*, dok je u srbskoj tradiciji i normi prisutan oblik *dodijati* u skladu sa srbskim jezičkim principom gluvizma. Baš taj oblik upotrebljava predsjednik SDA, Sulejman Tihić: *Rekao sam da mi je dodijalo*, potvrđuje Tihić.¹⁵²⁾ Od osnove 'duh' izvedene su riječi: *duh, duhati, duhaći* (instrumenat), *izduhni* (plinovi/gasovi), *izduhati* (npr. autoguma), *duhnuti, odušak* (<od-duh-jak), *zaduha* (narodni izraz za astmu), *Duhovi* (pravoslavni vjerski praznik, kao i *Zadušnice*), i sl. Još u Njegoševom Gorskom vijencu nema toga korijenskog *h* u *duhnuti*: */...iz mrtvijeh Šrba dozva, du'nu život srpskoj duši/*.¹⁵³⁾ Serbokroatizam *nadut* ogledni je primjer i pravi šampion destrukcije izvornih riječi gubljenjem glasa/foneme *h*, jer je tu zajedno sa korijenskim *h* izbačen, čak, i cijeli tvorbeni formant za glagolsku osnovu pa je od *naduhnut* (na-duh-nu-t) dobijeno *nadut*. Orijentalizam 'duhan' u Bosni samo Bošnjaci izgovaraju sa etimologijskim 'h' pa je tako nazvana i Fabrika duhana u Sarajevu. Iako joj je to službeni naziv, nerijetko se krivotvori u *Fabriku duvana* u skladu sa jezičkim osjećajem govornika, pa čak i neki Bošnjaci, kao što je početkom 2010. godine na

¹⁵¹⁾ Kao što je u onoj elegičnoj sevdahlinki: *A moj doro, dobri doro/ Šta je tebi dodihalo/Ili ti je dodihalo/ lahko sedlo šimširovo/ Ili ti je dodihala/ teška uzda pozlačena/?...*

¹⁵²⁾ OBN, emisija "Telering", 28. 05.2012. godine.

¹⁵³⁾ Rizvić, Muhsin: *Kroz Gorski vijenac: interpretacija i tekstualno-komparativna studija o strukturi*, Svjetlost, Sarajevo 1985. godine, str. 54.

BHT1, u emisiji 'Crta' učinio Eldar Dizdarević, predstavljen kao urednik jednog web-portala. Za voditeljicu BHT dnevnika Adelu Topalović nema dileme, ona redovno upotrebljava srbsku varijantu: *duvan*.¹⁵⁴) Nije teško primijetiti da autori federalne humorističke serije "Lud, zbunjen, normalan" protežiraju srbsko-hrvatsku standardnojezičku normu, nasuprot bosanskoj normi i, pogotovo, bošnjačkom organskom idiomu. Tako će svi akteri sve izvedenice iz arabske posvojenice *mahmur* upotrebljavati bez etimološkog *h*, *mamuran*, *mamurluk*, *mamurati* nasuprot bosanskoj normi, kojom su propisani oblici: *mahmuran*, *mahmuluk*, *mahmurati*,¹⁵⁵) i nasuprot govoru Bošnjaka iako su i scenarista i reditelj Bošnjaci. Ne znam da li aktuelni federalni premijer, Nermin Nikšić, voli gledati spomenutu emisiju, ali i on ignoriše izvorni bosanski narodni oblik i upotrebljava istu nepravilnu riječ *mamurluk*.¹⁵⁶) Ako bi neko tražio opravdanje za takav postupak zato što se radi o stranoj riječi, odmah ih demantuje slijedeći primjer, gdje je izostavljen glas *h* u domaćoj bosanskoj riječi porijeklom iz praslavenskog: *hotiti/htjeti*, kao u primjeru: "*Neka upada ko 'oće*."¹⁵⁷) Tako izpada da su Šipkina "kultura govora" i Čedićev srbsko-hrvatski riječnik pod bosanskim imenom namijenjeni odvikavanju Bošnjaka od njihovog

¹⁵⁴) Dnevnik BHT1, 22.12.2011. godine, 19 sati

¹⁵⁵) Institutski Rječnik (2007), str. 359.

¹⁵⁶) Nermin Nikšić: *Sutra se probude sa mamurlukom*, BHT dnevnik 2, 23.12.2013. godine

¹⁵⁷) Lik Atif u kontroverznoj satirično-humorističkoj seriji "Lud, zbunjen, normalan", FTV, 18.03.2012. godine

maternjeg jezika i drilovanju gluvizmima, ijekavizmima i štakavizmima. (2008)

Lingvolid i genolid

Bosanske hûdē hudovice

Zašto hûdē bosanske hûdē hudovice? Hudovice zasluŹuje posebnu paŹnju, jer nebrojeno hudovica hudi i pati po ovoj zemlji, a riječ hudovica odvajkada postoji u bosanskom jeziku kod Bošnjaka, a nema je u *Institutskom Rječniku*.¹⁵⁸) Leksički je normirana samo riječ 'udovica' mada u skladu sa bošnjačkom jezičkom tradicijom i jezičkim zakonom 'haka', kao ekskluzivnom jezičkom kreacijom, u standardnojezičkoj normi bosanskog jezika mora biti legitiman i leksički oblik *hudovica*, pored srbsko-hrvatskog *udovica*. Riječ hudovica je jednostavno iztjerana iz vokabulara bosanskog jezika, kao da se hotila nametnuti logika: nema riječi, nema ni hudovica. Nema hudovica – nema genocida! Samo je korak od verbalnog

¹⁵⁸) Institutski Rječnik (2007) Nema, također, ni ostalih riječi, izvedenih iz istog korijena: *huditi, nahuditi, hudovac, hudnik, hudnjak, hudnica, hudoba, zlehud...*

do fizičkog negiranja. A, kao što svi možemo posvidočiti svojim očima i svojim srcima (ko ga ima), bezbroj je bosanskih hudih hudovica, koje nijemo hude u osami svoje tuge.

Slavistika i serbokroatistika etimologiziraju ovu riječ iz pretpostavljenog praslavenskog korijena ***vьd**, nalazeći danas takav oblik u većini slavenskih jezika. Na štokavskom terenu 'vь' se, kažu, vokalizirao ispred dentala u 'u' i tako je dobijen leksički korijen '**ud**' (vь+d > ud). Iz tog korijena u hrvatskom i srpskom jeziku izvedena je riječ udovica. Ali u bosanskom jeziku, po principu haka u Bošnjaka, koji pored ostalog znači i stvaranje novih riječi supstancijaliziranjem glasa 'h' u semantičkim jezgrima (ovdje u inicijalnom položaju, što je bila veoma raširena pojava), nastao je leksički korijen i morfoložka osnova '**hud**' i riječ **hudovica**, sa značenjem: *hudnica, jadnica, žalostnica, nesrećnica koja je izgubila muža*. Po tom načelu protetskog '**h**' u inicijalnom položaju, osobito kraćih osnova što počinju vokalom, uzpostavljen je pandan 'hudovica' prema 'udovica', poput brojnih drugih primjera, posebno u riječima onomatopejskog porijekla (holuja:oluja; huka:uka) i drugim riječima sa sekundarnim protetskim 'h': hambar, halat, halabuka i sl. *) Drugi način etimologiziranja riječi hudovica je od korijena **-hud-**, što je sveslavenski i praslavenski pridjev 'hud' sa značenjem *jadan, nevoljan, žalostan*. U "Kamenom spavaču" Maska Dizdara u desetak stihova javlja se pridjev **hud** kao izuzetno ekspresivan epitet, kao npr. u stihu „/Da svaka sudba *huda* ne dobi svoj biljeg u mramorju/¹⁵⁹), ali toga pridjeva nema u *Institutskom Rječniku*. Žalostno je i hudo

¹⁵⁹) Mak, KS (1985), str.

što u njemu uopće nema i mnogih drugih riječi koje pripadaju bošnjačkoj jezičkoj tradiciji, a zanimljivo je da su svi autori *Rječnika* Bošnjaci, sudeći po orijentalnim imenima. Taj oblik i to značenje u *Rječniku JAZU* posebno naglašava krajem 19. stoljeća njegov urednik Pero Budmani: "Nije rijetko i u naše vrijeme, osobito u Bosni",¹⁶⁰) navodeći i oblike u drugim slavenskim jezicima, npr. *stsl.* 'худъ', *češ.* 'chudy', *polj.* 'chudy', *rus.* 'худой', *ukr.* 'худий', *hrv.-srb.* 'ud/уд'.¹⁶¹) Odatle su izvedene riječi *huditi*, *nahuditi*, *hudac*, *hudica*, *hudan*, *hudnik*, *hudnica*, *hudljiv*, *hudobica*, *hudobija*, *hudobnik*, *hudoblji*, *hudinja*, *Hudbina* (mjesto u Lici), grmolika biljka *hudika* ili *hudljika* (ili fudika), *hudikov*, *hudikovina*, sinonim *bikovina*. To hrđavo drvo zove se u slovenskom *hudolesovina*, u češ. *chudovina*. A Bošnjaci, po principu haka, čuvaju naslijeđeni glas *h* iz praslavenskog u svim riječima. Naravno, moglo je doći i do preplitanja jednog i drugog oblika i značenja

*) Princip haka, kao jedinstven jezički fenomen u slavistici, koji su od svih slavenskih naroda razvili jedino Bošnjaci, kao svoju ekskluzivnu jezičku kreaciju, obrađen je u posebnom tekstu u ovoj knjizi.

¹⁶⁰) Rječnik JAZU (1867-1976), III, str. 717.

¹⁶¹) Pridjev *hud*, u značenju: *nemio*, *jadan*, *tužan*, *nesrećan*, *žalostan*, *ožalošćen*, *bolestan*, *bijedan*, nalazimo u 9 stihova "Kamenog spavača" Maka Dizdara: "Sa ove mračne strane vrata nadire vjetar *hudi* razdire vjetar ludi"; "Pa ostah stoga na svome *hudome*/ Be i Be"; "Da svaka sudba *huda* ne dobi svoj biljeg u mramorju"; "Neka barem ovo slovo/ *hudu* povjest okameni! "; "Za one *hude* što život bez jala žive"; "*Hude* ga tad turačke sablje pogube/ Za smjernu i vjernu službu"; "Nitko ne zna gdje je ona/ malo znamo al je znano// iza gore iza dola/ iza sedam iza osam/ i još *hude* i još luđe"; "Na nas će *hudo* danas da poleti"; "Bez družbe što ostah *hudo* je na putu pustom".

analoškim ujednačavanjem, izuzetno prisutnim zakonom u jeziku. S jedne strane, zvučni sklop glasova može indicirati značenje, kao u onomatopejskim riječima, tj. leksikalizacijom onomatopeja, a, s druge strane, kako nas o prirodi jezičkog znaka uči semiotika, komunikologija pa i strukturalistička teorija, ta početna indiciranost se gubi pa jezički znak ne mora nužno ničim biti uslovljen i može biti sasvim proizvoljan, rezultat čiste konvencije, kojom se uspostavlja konotirani odnos (relacija), odnosno programirana (ili slučajna) konotacija oznake i označenog. I da je i tako nastao oblik *hudovica*, obavezno ga je normirati u bosanskom jeziku, u skladu sa konjunktivnom normom, jer ga upotrebljavaju Bošnjaci. Veliki stvaralac, istraživač i borac za afirmaciju bosanskog jezika, Alija Isaković, navodi brojne bošnjačke pisce koji upotrebljavaju riječi *hud*, *hudovica* i ostale riječi izvedene iz istog korijena, među kojima su i Mulabdić, Bjelevac, Selimović, Muminović, Resulović, Kreševljaković, Bašeskija, Kapetanović, Osman-Aziz, M. Enveri Kadić, Dizdar, Mahmutćehajić, kao i drugi: Blau, Šenoa, Matoš, J. Benešić, Skok...¹⁶²⁾

Bilo kako bilo, i u jednom, i u drugom, i u trećem, i u svakom slučaju, u standardnojezičkoj normi bosanskog jezika, koja mora obuhvaćati i bošnjačku jezičku tradiciju, legitiman je oblik *hudovica* za Bošnjake, a ne *udovica*, koji se smatra gluvizmom i srbizmom, ali ga ne odriču drugima. To je bošnjačka etimologija glasa 'h' u riječi *hudovica* i zato mu je svakako po toj etimologiji tu mjesto. A, ipak, neki ga zabranjuju. Poražavajuće bi bilo shvatiti da dvoje doktora

¹⁶²⁾ Isaković (1992), str. 169. (*Rječniku karakteristične leksike u bosanskome jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1992. godine)

filoloških nauka u sarajevskom Institutu za jezik ne znaju za 'princip haka' u Bošnjaka ili naprijed pojednostavljeno predstavljenu etimologiju riječi *hudovica*. Također bi bilo hudo pretpostaviti da su bili samo nečije slijepe marionete u izradi Rječnika, možda svoga dugogodišnjeg, već spominjanog mentora Milana Šipke, koji izričito zabranjuje glas i fonemu 'h' u riječi *hudovica*.¹⁶³⁾

Na Kozari uka velika

Glas 'h' kao "znak razpoznavanja" koristili su i pisci kao stilski postupak u karakterizaciji književnih likova, poput Skendera Kulenovića u poznatoj ratnoj poemi "Stojanka majka Knežpoljka".¹⁶⁴⁾ Da bi postigao autentičnost izkaza pripadnika srbskog naroda, koji nemaju glasa 'h' u svome jezičkom osjećanju, Kulenovićeви pjesnički likovi, majka Stojanka i sin joj Mlađen, riječ 'huka' izgovaraju u stihovima kao 'uka'.

*„Sveti nas, seko Kozaro,
okaj nas smrtno, krvavo,
Čuješ li jednu **uku** veliku*

¹⁶³⁾ „Naši nacionalni jezički standardi različito se odnose prema upotrebi suglasnika *h* ... najzastupljeniji je u bošnjačkom (bosanskom, op. S.K.) čak i u riječima gdje mu po etimologiji (srbsko-hrvatskoj, op.S.K.) nikako nije mjesto (npr. *hudovica*).“ (Šipka, Milan: *Kultura govora*, Institut za jezik, priručnici 5, Sarajevo 2005. godine, str. 101.)

¹⁶⁴⁾ Kulenović, Skender: *Stojanka majka Knežopoljka*, Savremena književnost naroda i narodnosti BiH, knjiga 5., Svjetlost, Sarajevo 1984/85. godine, str. 60.

od one strane otkud sunce izlazi?...“

Nju mi je Mladen često pominjo:

*„Ako poginem, majko Stojanko,
mene će okajat pomajka Kozara,
mene će okajat pramajka Rusija,
neće, majko, dugo potrajat*

*Čuće se jedna **uka** velika!“¹⁶⁵⁾*

*U Kulenovićevoj bošnjačkoj tradiciji ova riječ fungira kao **huk** (u muškom rodu) i **huka** (u ženskom rodu). One se, čak, mogu smatrati samostalnom bošnjačkom jezičkom kreacijom.*

Princip haka u Bošnjaka toliko je bio jezikotvoran da su mnoge riječi nastale onomatopejskom kreacijom supstancijalizacijom glasa 'h' kao nukleusa novog semantičkog jezgra u koje vezuje druge glasove, a potom se profilira i identificira značenje. Prvo(bi)tno su to, i najčešće, srodni velarni glasovi /k/ i /g/, s kojima često mijenja pozicije u jezgima, stvarajući nova značenja, npr. huk, kuh, hrd, drh, prh, hrp, krh, hrk, i sl. Tumačeći 'uk' i 'uka' kao postverbale od 'ukati', Skok navodi da se njihovo "onomatopejsko podrijetlo vidi i odatle što se veže i s uzvikom 'hu' pa se govori i piše hukati, huknuti, zahukati, pohukivati".¹⁶⁶⁾ Neki, pak, kao Alija Nametak, podsjećaju da 'hu' nije samo onomatopeja, nego spominjanje Božijeg imena Hû (< Huwe-On) u derviškom zanosu, od čega je izveden postnominal **huktati**. Od morfološkog korijena **-huk-**, koji se

¹⁶⁵⁾ Tako je recituje Marija Crnovršanin na BHT1 04.04.2008. godine, oko 17 sati (arhiv TVBiH iz 1983.godine)

¹⁶⁶⁾ Skok ER (1973), str. 540.

semantički veže sa uzvikom 'hu', izvedena je cijela familija bosanskih riječi: *huk, huka, hukati, huknuti, hučati, zahukati, pohukivati, odhuknuti, odhukivati, huktavica* (sova, jejina), *huktavac* (podrugljivo derviš), *hukač, huktača* (velika sova ušara) i dr.

U propisivanju izključivo leksičkog oblika *udovica* ne može zanemariti ni uloga zavičajnog izgovora kod onih autora Riječnika koji su odlučivali šta može, a šta ne može među njegove korice, šta je pravilno, a šta nepravilno, kao što je rečena Naila Valjevac: „Pravilno je samo *udovica* i ne može nikako u normi biti *hudovica*. To je od *vdovica*. U mom kraju je *udovica*“, izričita je "konačna obrađivačica" Riječnika Valjevac. „A koji je tvoj kraj? – bilo je pitanje. „Istočna Hercegovina! Gacko!“ – slijedio je odgovor.¹⁶⁷⁾ Da li se poveo za ovim "nauč(e)nim" tumačenjem ili je presudila činjenica da su iz istog kraja, tek savremeni bosanski pjesnik Hadžem Hajdarević ima, čak, pjesmu koju je naslovio sa: *Udovac*.¹⁶⁸⁾ Nameće se logično pitanje: Zašto ovi "bosanski" normativci iztrajavaju na nametanju tuđeg izraza? Možda je i ovo, u krajnjoj instanci, jedan od razloga što danas u Bosni hūdē tolike hūdē hudovice. Ipak, malo-pomalo u normu ulazi izvorna bosanska riječ

¹⁶⁷⁾ Radna bilješka, Institut, 20.02.2006. godine. Interesantno je primijetiti da je urednik Rječnika bosanskog jezika, Ibrahim Čedić, napadno forsirao da je citirana kolegica iz srednje Bosne, iz Visokog, manipulirajući činjenicom da je ona zapravo udata u neko visoko selo. Očito je time providno nastojao preduprijeti i izbjeгти eventualne prigovore da je četvero od pet članova leksikografskog tima za izradu Rječnika bosanskog jezika porijeklom sa istog istočnohercegovačkog terena, što se kasnije pokazalo presudnim za nebosansku riječničku normu.

¹⁶⁸⁾ Hajdarević (2000), str. 28.

hudovica. U *Fakultetskom Rječniku* postoji riječ **hudovica**, ali se upućuje na riječ *udovica*, gdje se daje i njeno značenje: "*ona kojoj je umro suprug; udova*". U enciklopedijski zasnovanom desetotomnom riječniku autora akademika BANU, profesora Dževada Jahića, leksičko značenje riječničke odrednice *hudovica* tumači se sinonimom *udovica*, ali svi primjeri upotrebe riječi imaju samo oblik *hudovica*, za koji se napominje da pripada književnom jeziku.¹⁶⁹⁾

Daleko razornije posljedice po bošnjačko jezičko naslijede i ekskluzivni *zakon haka* od jedne pjesme, s obzirom na tiraž i pristupačnost novine, izazvat će jedan nadnaslov udarnog teksta na naslovnoj stranici "Dnevnog avaza": "*Ispovijest udovice ubijenog funkcionera AIDA*".¹⁷⁰⁾ Komentator jedne sarajevske televizije bi zaključio: *Pa, što bi se ona huda žalila kad se ne žali ...?*¹⁷¹⁾ U toj novini, ali i drugim listovima i medijima, amputirano je 'h' i u složenom glagolu *nahuditi* (< *nahud-i-ti*) prema denominalu *huditi*, u skladu sa bosanskosrbskim izrazom, *uditi*. Kako se navodi u *Rječniku JAZU*, takav oblik upotrijebio je prije stoljeće i pol i bosanski franjevac Stipan Margitić.¹⁷²⁾ Danas je izključivo u upotrebi složeni glagol *nauditi*, kao što se očituje u jednoj izjavi državnog ministra spoljne trgovine Mirka Šarovića: *Ja apsolutno nemam ništa što bi*

¹⁶⁹⁾ Jahić, Dževad: *Rječnik bosanskog jezika*, tom I-X, tom III., ANUBiH, Sarajevo, 2011. godine

¹⁷⁰⁾ "Dnevni avaz", 28.09.2011. godine

¹⁷¹⁾ Mimo Šahinpašić, OBN, *Vox populi*, 17.01.2012. godine, oko 22,30 sahata

¹⁷²⁾ "Pčelam udi ('uhudi') duan. S. Margitić, fal. 193", *Rječnik JAZU* (1880-1976), tom II, str. str. 875.

*na'udilo takvom čovjeku.*¹⁷³⁾ Samo prije stotinjak godina oblik *nahuditi* upotrijebio je, čak, prvi prevodilac Qur'āna za "Srbe muhamedance", pop Mićo Ljubibratić,¹⁷⁴⁾ smatrajući ga bošnjačkim izrazom, mada on sam u svom vokabularu nije imao glas 'h', kao što ga ni danas nema spomenuti Šarović.

Kao što smo vidili, bosanski leksikografi u tumačenju riječi *hudovica* nisu ukalkulisali genocid i zločinačko usmrćivanje bošnjačkih muževa, jer riječ (h)udovica definišu kao: "*ona kojoj je umro suprug; udova*", a ne šire "*ona koja je ostala bez supruga usljed njegove prirodne ili nasilne smrti*". Bošnjačke ratne hudovice lakše bi prebolile gubitak supruga, koji su im (samo) "ležali na srcu", nego gubitak brojnih sinova koji su im "od srca odpali". Na sve naprijed rečeno jedna srebrenička majka, hudovica, kojoj su srbski zločinci mučki pobili sinove, samo bi gorko jeknula: *Meni srce moje vehne...*¹⁷⁵⁾
(2008)

¹⁷³⁾ FTV, emisija "Pošteno", 23.09.2013. godine

¹⁷⁴⁾ Ljubibratić, Koran, II.51: "Vi ste sami sebe nahudili."

¹⁷⁵⁾ FTV, emisija "Federacija danas", 22.07.2008. godine, oko 17,30 sahata

Između tradicije i samomržnje

Kako kahvenisati uz pravu bosansku kahvu?

Čini se da ne postoji dvojba hoće li Bošnjaci u demokratskom Briselu moći popiti pravu bosansku kahvu, nego hoće li u svojoj rođenoj zemlji Bosni, u kojoj postoji poslovice: Kahva nalivena i žena otkrivena ne mogu čekati

Hoće li Bosanci ikada moći kahvenisati uz pravu bosansku kahvu? Da ovo nije samo puko retoričko pitanje i izprazno teorijsko razglabanje pokazuju redci koji slijede. Stari bosanski adet kahvenisanja nije obično srkanje ovoga, za neke čarobnog, napitka, nego ima duboku sociokulturnu pozadinu. U bosanskoj tradiciji ponuda gosta kahvom je izkazivanje časti i dobrodošlice domaćina. To je uobičajeno prvo posluž enje gostiju (istina, nakon šerbeta), kao što je na Zapadu alkoholno

piće. Domaćin ne pita gosta šta će popiti, nego se podrazumiva posluživanje šerbetom i kahvom. Postoji kahva 'dočekuša' i kahva 'razgovoruša', a za nezvanog i nametljivog gosta izpeče se 'dolivuša' pa i 'sikteruša'.

U Bosni se tokom vremena razvila kultura kahvenisanja. Kahvenisanje je postalo ritual. Kahva se ne pije samo radi kahve. Kahvu niko, po pravilu, ne pije sam. Bila bi to kahva "čemeruša" i odavala bi kaharli insana. Kahvenisati znači razgovarati uz kahvu, znači imati ugovoreni sastanak radi razgovora o nečemu. Kahvenisati se može samo sa prijateljem, dragim dostom, rodbinom, (dobrim) poslovnim partnerom, a ne sa neprijateljem, sa nemilim čovjekom, neznancem ili nezvanim gostom. Poziv na kahvu je najčešća svakodnevna uzrečica. Poziv na kahvu ne mora doslovno značiti da se popije kahva, nego je to prvenstveno poziv na razgovor, na muhabet, na prijateljski ili poslovni dogovor. Otuda je i kahvana postala u neku ruku prava sociokulturna institucija, gdje se ljudi skupljaju da odahnu, da se vide, da se opuste, da porazgovaraju, da se dogovore o poslu i uz to i popiju neizostavnu kahvu. Ugledna lingvistkinja i profesorica na sarajevskom FPN, Hanka Vajzović, svjedoči, kada bi pozivala svoga mentora "na kahvu", on bi redovno priupitao: *Hoćemo li kahvenisati ili ćemo popiti kafu?*¹⁷⁶⁾ Problem nastaje kada se nema ni "za kahve" ili kada pijenje kahve postane samo sebi svrha, kada se kahvenisanje pretvori u svoju suprotnost, u "ispijanje", izprazno razglabanje i naklapanje, dokono dangubljenje, tračanje i ogovaranje, u parazitsko "ubijanje" vremena. Kahvane (kompozit

¹⁷⁶⁾ Riječ na komemoraciji Milanu Šipki, Rektorat UNSA, 11.07.2011. godine

kahva+hane) se spominju i u narodnim pjesmama: "izgoriše hani i hamami/i kahvane i džamije bijele", ali je češće u upotrebi bio kraći oblik: kahva, što se također, bilježi u narodnim pjesmama, kao u stihu: "Po kahvama i po hanovima". Čuvena je "Lutvina kahva" na Plavoj vodi u Travniku, koju je opisao nobelovac Ivo Andrić u romanu "Travnička hronika" i ona je do danas, zahvaljujući Andriću, zadržala taj izvorni naziv, inače bi se pretvorila u kafanu. Danas su listom kafane, kavane i kafići. Priko Drine se upotrebljava isključivo oblik kafa i kafana, a priko Save kava i kavana. Kod Slovenaca je kavarna, a kod Engleza Cafe.

Kako vidimo, u nekom smislu sve se vrti oko kahve i njenog imena. Kahvu su, kao i samo njeno ime i ukupnu terminologiju vezanu za ovu pojavu, sa Iztoka donijeli Turci, nakon osvajanja Bosne i uzpostavom svoje vlasti. Iako su i plod i ime došli s Turcima, iz Turske ne potiče ni jedno ni drugo. Turska riječ *kahve* preuzeta je iz arapskog *qahwā* i označuje žbunastu drvenastu biljku sa zrnastim plodovima, koji se suše, prže i mliju u kahveno mlivo, od kojeg se potom "peče" kahva, odnosno uz pomoć vrele vode spravlja tamnosmeđi gorki mirisni napitak. Njeno porijeklo se veže za Abisiniju i navodnu pokrajinu istog imena (Kafa), mada je danas Brazil sinonim za kahvu. U bosanskom jeziku su nastali i originalni bosanski izrazi izvedeni od riječi kahva kombinacijom arapskog, turskog, persijskog i bosanskog jezika: *kahvenisati*, *kahvenisanje*, *kahvana ili kahva*, *kahvopija*, *kahvenjak* (džezvenjak), *kahve-odžak*, *kahvedžija*, *kahvaji*, *kahvast*, *kahven*. Jezički stručnjaci će lahko objasniti da su i glagol *kahvenisati* i glagolska imenica *kahvenisanje*

izvedeni od imenice kahva s pomoću formanta **-isa-** za tvorbu glagolske osnove, koji je prihvaćen u bosanskom jeziku (iz grčkog), također priko turskog. Zanimljivost je u tome što u bosanskom jeziku postoje još dva potpuno ravnopravna formanta sa istom funkcijom: domaći bosanski **-ova-** i usvojeni iz zapadnih jezika (iz latinskog, uglavnom priko njemačkog i francuskog) **-ira-**, ali se glagol može tvoriti samo sa **-isa-** (kahvenisati), a ne sa **-ova-** (kahvenovati) niti sa **-ira-** (kavenirati) kao neki drugi postnominali. Ali u pluralnoj, multikulturnoj Bosni i sama riječ kojom se imenuje ova biljka, njen plod i od njega spravljani napitak, upotrebljava se u različitom obliku: Bošnjaci preferiraju izvorno preuzet oblik iz arapskog i turskog (kahva), Hrvati oblik s reduciranim /h/ (kava), a Srbi oblik sa sažetim suglasničkim skupom /hv/ u /f/ (kafa) kao i u nekim drugim slučajevima koji nisu prihvaćeni u ranijoj srpsko-hrvatskoj književnoj normi, npr. *fatati* (: hvatati), *faliti* (: hvaliti) i sl. U jednoj humorističkoj seriji Srbkinja Danica imitira Bošnjakinju Senu, koja, kobajagi, kori muža Miru za nevjeru, naglašavajući riječ 'kahva': "Sa Danicom piješ *kahvu*, je li?"¹⁷⁷) Svi oblici ove riječi imaju uporišće u skladu s jezičkim zakonitostima razvoja bosanskog jezika kao srednjojužnoslavenskog štokavskog idioma. U narodnim govorima suglasnička grupa /hv/ najčešće je fonetizovana u /f/ ili /v/ i tako se došlo do trostrukog izgovora: kahva/kafa/kava. U narodnom izrazu kod Bošnjaka su oblici kahva i kafa naporedni, ali je oblik kahva sa grupom /hv/ preferentan u skladu s načelom izvornog priuzimanja pozajmljenih riječi iz drugih jezika, s jedne strane, i, s druge strane, jer podržava jezički 'zakon haka'

¹⁷⁷) FTV, "Viza za budućnost", 06.07.2011. godine (repriza)

u Bošnjaka, kao jedinstveni fenomen među Slavenima, tj. latentna tendencija da se glas /h/ supstancijalizira u semantičkim jezgrima onomatopeja, a kasnije uspostavljenom analogijom i u drugim jezgrima, i da se potom ta jezgra leksikalizuju. Taj jezički princip produktivan je u bosanskom jeziku i danas. Zapravo, u Bosni se kod Bošnjaka kahva peče, a ne kuha, kod Srba se kafa kuva,¹⁷⁸⁾ a kod Hrvata se kava pripravlja. Postoje i obratni izuzetci: u emisiji jedne tv-stanice pjevač Predrag Gojković Cune pjeva bošnjačku pjesmu iz Sandžaka: "Kahvu mi, draga, ispeci" kao "Kafu mi, draga, ispeci", a banjalučki ugostitelj Midhat Hajdarpašić, kaže: "Kafa se kuha".¹⁷⁹⁾

Reduciranje glasa /h/ u suglasničkoj skupini /hv/ i njeno svođenje na /v/ bilježio je i Vuk Karadžić u srpskim narodnim pjesmama, npr. „*kavu piše, tutun zapališe*“, a prisutno je i kod pojedinih pisaca. Svođenje suglasničke grupe -hv- na /v/ ipak je smatrano barbarizmom i u tom smislu ga upotrebljava Kočićev David Štrbac kada se izruguje sudiji (austrijskim vlastima) koji sudi jazavca (*Vala* (=hvala) *ti, slavni sude, đe čuo i đe ne čuo!*). Ni u tom miljeu nije pohvalno, pa ni pristojno, ni u običnom govoru, svaku suglasničku grupu -hv- pritvarati u /v/. Donekle se može razumjeti kad neko kaže vatati umjesto hvatati, ali se ne može prihvatiti ako kaže povaliti, umjesto pohvaliti, jer upravo glas /h/ nosi distinkciju u značenju ovih riječi. U epskim narodnim

¹⁷⁸⁾ To lijepo demonstrira jedna glumica u predratnoj beogradskoj seriji "Bolji život", zabilježeno u reprizi na FTV, 19.12.2013. godine: *Idem da skuvam kafu*

¹⁷⁹⁾ TV Liberty na Behar TV, 19.07.2011. godine (www.slobodnaevropa.org)

pjesmama Bošnjaka, koje je zabilježio Kosta Hörmann (izg. Herman), nalazimo ovakve stihove: "*U findžane kahvu utočila*", ali u srpskim narodnim pjesmama Vuk Karadžić je zabilježio ove stihove: "*a ujutru kafu u fildžanu/ ne bi li me u kafu popio*", zatim: "*Kada popi kavu iz vildžana*". Kao što vidimo, kod Hörmanna je *kahva*, a kod Karadžića *kafa* i *kava*. Postoji još jedna transparentna razlika. Kod Hörmanna je naveden pravilan oblik *findžan*, kako ga izgovaraju Bošnjaci, dok je kod Karadžića redovno nepravilno *fildžan* koji se smatra barbarizmom, ali taj oblik i danas upotrebljavaju njegovi sljedbenici. Oblik *fildžan* je srbizam u bosanskom jeziku. Upravo taj srbizam upotrijebio je na televiziji ministar sigurnosti BiH Fahrudin Radončić.¹⁸⁰⁾ Tako ju je upotrijebila i jedna voditeljica TV Liberty-ja: "fildžan razgovoruše". Ona je, također, upotrijebila i skroz-naskroz upitnu sintagmu "tradicionalna bosanska kafa",¹⁸¹⁾ jer ako je tradicionalna i bosanska, onda je kahva. Za razliku od nje, istog dana na drugoj tv-stanici stogodišnja nana, Nura Hurem, kaže: "*Moraš da uraniš pa da pristaviš svekru kahvu.*"¹⁸²⁾ I popularna tetka Zilha, voditeljica poznate narodne kuhinje na Baščaršiji ponosno iztiče da se za praznike za korisnike nađe i "*šoljica crne kahve*".¹⁸³⁾ U podnaslovu jedne pjesme savremenog bosanskog pjesnika Hadžema Hajdarevića

¹⁸⁰⁾ FTV, emisija "Pošteno", 20.01.2014. godine ("...neka bošnjačka *fildžan-država*...")

¹⁸¹⁾ TV Liberty na Behar TV, 19.07.2011. godine (www.slobodnaevropa.org)

¹⁸²⁾ NTV Hayat, dnevnik, 19.07.2011. godine, u 19 sati

¹⁸³⁾ TVSA, 08.07.2010. godine

stoji: *Kahva sa Zilhadom Ključaninom*.¹⁸⁴) Uz kahvu redovno, gotovo obavezno, ide i duhan. Jedan od najpopularnijih bošnjačkih pjesnika proteklih stoljeća i narodni tribun i buntovnik, šejh Hasan Kaimija, koji je pjevao na turskom i bosanskom jeziku, uključio se u razpravu koja se polovicom 17. stoljeća žestoko vodila u Otomanskoj carevini između pristalica i protivnika kahve i duhana, napisavši jednu didaktičku pjesmu protiv uživanja, odnosno pijenja kahve i duhana.¹⁸⁵) Kaimija upotrebljava termin "piti" duhan, kako su govorili Turci.

U *Institutskom Rječniku* nisu prihvaćena u normu sva tri oblika (kahva/kava/kafa) nego samo kafa/kahva, što nije u skladu sa zahtjevima bosnistike i kon'junktivne norme u smislu normativnog priznavanja svih književnojezičkih tradicija u Bosni i Hercegovini, jer je to jezičko bogatstvo, a ne manjkavost. U normativistici bosanskog jezika i bosanskohercegovačkoj književnojezičkoj politici mora se uzpostaviti princip: Svi govornici bosanskog jezika imaju pravo na slobodan izbor svih raspoloživih izražajnih sredstava, što znači da svaki pojedinac ima pravo od normom priznatih riječi i izraza, dubleta, tripleta, sinonima i sl. ravnopravno upotrijebiti koju i kada on želi, miješajući ih bez ikakvog ograničenja u istom tekstu i istom iskazu. Treba se

¹⁸⁴) Hajdarević (2000), str.17, pjesma *Nacija, imperfekti*.

¹⁸⁵) Ovdje donosimo dvi od ukupno sedamnaest strofa ove pjesme: *Tutundžija svaki blid/Iz nosa mu teče jid/Eger taze eger sid/Ostan'te se tutuna.//Zločesto je po viru/Ružno jedni umiru/U zemlju se uviru/Ostan'te se tutuna*. Kao što naslućujemo iz ovih stihova, već tada je to bila prava pošast u Otomanskom carstvu, sveopće odavanje užiticima, nešto slično kao što je danas zahvatilo zapadna društva (pa i naše s njima), samo što je sada umjesto kahve i duhana u pitanju droga, alkohol, prostitucija i istopolni protivprirodni blud.

prisjetiti riječi bosanskog jezikoslovca i borca za jezičku ravnopravnost Bošnjaka, dr. Ismeta Smailovića iz sedamdesetih godina, kada su se bile razbuktale jezičke rasprave o jeziku i nacionalnom identitetu, i odmah će se shvatiti suština bosanskog principa tolerancije. Govoreći o književnojezičkoj politici kao izrazu zajedništva naroda BiH kao i političkom aspektu tadašnje aktualne društvene stvarnosti, Smajlović ističe: "Mi stvaramo u Bosni i Hercegovini takvu situaciju koja će odgovarati najbolje našem zajedništvu, triju nacija, našoj društveno-političkoj stvarnosti, našoj bosanskohercegovačkoj kulturnoj tradiciji. Mi smo otvoreni i prema drugim sredinama. Neka u Bosnu ulazi ono što je dobro i sa istoka i sa zapada sa štokavskog područja. Mi nismo protiv toga. Ako se naša situacija slučajno podudara sa situacijom preko Drine ili preko Save, to nama ništa ne smeta."¹⁸⁶) Ovo je paradigma bosanske (jezičke) tolerancije, ali ne podrazumiva da se književnom normom ciljano unose riječi iz drugih sredina, a da se domaće autohtone izbacuju, nego da uporedo funkcioniraju pored bosanskih preferentnih riječi! Po tome se bosanski standardni jezik odlikuje i prepoznaje u odnosu na druge književnojezičke standarde prisutne na bosanskohercegovačkom prostoru, koji imaju disjunktivnu normu. Njihova unificirana norma izključuje ranije spomenute mogućnosti i sve polarizuje, preferirajući samo jednu opciju, kao što je, primjerice, upotreba riječi kava, što je postalo simbolom hrvatskog standarda mada se ne može smatrati kroatizmom, jer isti oblik imaju i Ukrajinci i Slovenci.

¹⁸⁶) Smailović (1974), str. 125-127.

Bosna je stoljećima bogatila svoj jezik komunicirajući sa drugim najvećim jezicima svijeta šireći duhovne horizonte i bogateći izražajne potencijale svoga jezika i zato odricanje bilo kojeg dijela te specifične tradicije, kao nezamjenjivog bogatstva, bilo bi siromašenje. U nekom smislu riječ kafa mogla bi se smatrati i europeizmom, jer je u europskim jezicima uglavnom oblik kafa u različitim varijacijama: u njemačkom *Kaffee* (izg. kafê), u francuskom *café* (izg. kafê), u engleskom *coffee* (izg. kôfi), u talijanskom *caffè*, španskom *café*. U ruskom je *кофе*, u ukrajinskom *кава*, a u slovenskom (slovenačkom) *kavo*.

Ako bosanski normativac nije uvrstio i oblik riječi kava, koju izričito preferiraju hercegbosanski Hrvati, ni riječnik ne može pretendirati da se zove bosanski, jer odbacuje jednu bosansku tradiciju, jednu sastavnicu identiteta bosanskog bića, u konačnici ne priznaje ni Hrvate kao nosioce tog izraza i logično je da Hrvati neće prihvatiti ni taj riječnik, ni takav bosanski standardni jezik, koji ne obuhvaća njihovu specifičnu tradiciju. (Slušao sam jednog turističkog vodiča na srid Šeherehajinog mosta u Sarajevu kako objašnjava nešto turistima bhs. jezika pa na kraju kaže: Sad možete, ako želite, na *kavu* ili *ćevape*.) Treba podsjetiti da je Abdulah Škaljić u svom riječniku turcizama, pored primarnog etimološkog oblika *kahva* (prim. "*Nosi crnu kahvu na tabaku*"), naveo paralelno i oblike *kafa* i *kava*. Inače, ova riječ u tri verzije upućuje na društveni ili etnički milje, jer je postala nacionalni amblem: Kao što je ranije spomenuto, Srbi upotrebljavju isključivo oblik *kafa*, Hrvati *kava*, a Bošnjaci *kahva* i *kafa*, ali i oni u novije vrijeme kad naručuju kahvu u staroj sarajevskoj

"imperijalnoj" cafe-slastičarni u centru grada zatraže kavu. Ako ne zatraže kavu, nego kahvu ili kafu, konobar će ih uljudno upitati kao da nije dobro čuo: *Želite kavu?*. – *Da* - kaže gost, a već slijedeći put naručit će kavu da ne bi bio izložen ovom nepotrebnom podpitanju. Postoji i obratan primjer iz svakodnevnice prakse, ali on više liči na već poslovičnu bošnjačku samomržnju i poltronstvo, nego istinsku težnju za ravnopravnom upotrebom dubleta, tripleta i drugih sinonima u bosanskom jeziku. Odavno se u medijima vrti jedan, i jezički i marketinški, kontroverzan reklamni slogan "prava bosanska kafa" starog i dobro poznatog "kahvopaka" iz Visokog. Svakom laiku je jasno da je u ovoj zavisnoj sintagmi glavna riječ "kafa", a "prava" i "bosanska" su atributi koji nju u nekom smislu određuju. Stručnom analizom lahko bi se ustanovilo da je ova tročlana sintagma nastala priklopanjem dvije dvočlane, čiji je zajednički imenitelj riječ kahva: "prava kahva" i "bosanska kahva", koje nisu obične sintagme, nego termini u bosanskom jeziku. Ovaj izraz sam po sebi aludira da postoji i neka druga kahva, koja nije prava. Termin "prava kahva" nastao je u davno prohujalim (kokuznim) vremenima. Stariji ljudi sjetit će se onoga vaktā iza rata kada je "prava kahva" bila privilegija i prava rijetkost i kada su je mogli priskrbiti samo imućniji ljudi, a običan svijet je upotrebljavao zamjensku, pseudokahvu, neki od surogata, potvorinu kahve u vidu prženog ječma ili kupljene "kafe" pod imenom "divka" ili "frank". Novokomponovani frazeologizam "prava kafa", umjesto "prava kahva", predstavlja semantičko i frazeološko preplitanje, u kojem ono "kafa" znači surogat, jer terminološki, kafa je značila surogat, potvorina kahve i bila je antonim pravoj kahvi. S

druge strane, termin "bosanska kahva" ili "bosanska kafa" nastao je pojavom automata za kahvu i espresso kahve i potrebe za diferenciranjem "prave kahve" ispečene u džezvi, i drugih načina i vrsta kahve, kao što je espresso. Ako biste nekad u nekoj sarajevskoj kafani (rijetko kahvani, nikad kavani), tražili kahvu, domaći konobar bi vam bez pitanja donio kahvu u džezvi, a neki uljuđeni konobar, pridošlica sa strane, bi vas upitao da li želite bosansku ili espresso kafu. Istina, češće su upotrebljavali blasfemiju "turska kafa" za bosansku kahvu, ali to je tema za drugu priču. Bilo kako bilo, slogan "prava bosanska kafa" jezički nije nepravilan, ali je negativno selektivan i ignorantski prema bošnjačkoj tradiciji. Stalno ponavljanoj reklamom Bošnjacima se ubrizgava u uho kafa u skladu sa poznatom maksimumom da "triput ponovljena laž postaje istina" i tako nedovoljno jezički upućeni ljudi počinju vjerovati da je samo to pravilan izraz u skladu sa književnojezičkim standardom. Posebno zato što Visoko nije bilo koje mjesto. Visoko ima poseban značaj i tretman u svijesti Bošnjaka. To je središće prvobitne Bosne i prijestolni grad srednjevjekovnog Bosanskog kraljevstva, sjedišće vrhovnog vjerskog bosanskog autoriteta - Dida bosanskog. To je bosanski grad onedavno planetarno poznat po prahistorijskim piramidama, a u najnovije vrijeme i visočku vodu po kristalnom sastavu upoređuju sa svetom vodom *zemzem* u Mekki. Upotrebom sinonima *kafa*, umjesto primarnog izvornog *kahva*, otvoren je prostor aluzijama na moguću laž i podvalu. Kupci dalje logiciraju ovako. Ako su proizvođači, da bi privukli kupce na svoj proizvod, spremni na sve, pa i krivotvoriti (iz neznanja ili neke namjere, svejedno) sam naziv

proizvoda, predstaviti ga drugim imenom, kako im onda vjerovati u deklarirani sastav i kvalitet proizvoda, bez obzira koliko se hvalili. I sam slogan "prava bosanska kafa" je svojevrsna blasfemija. Izrazom "bosanska" daje se lažni bosanski identitet riječi, računajući da će baš ta identifikacija osigurati najjači marketinški efekat. Treba biti potpuno jasan: i riječ *kafa* je bosanski književni izraz, dakle nije nepravilan, ali je sekundaran kod Bošnjaka pored primarnog *kahva*. Ako se normativno ravnopravno tretira i u praksi upotrebljavaju riječi *kahva* i *kafa*, to ne negira činjenicu da je *kahva* preferentan oblik za Bošnjake kao oblik identifikacije, kao što je *kafa* za Srbe i *kava* za Hrvate. Srbi i Hrvati nikada neće upotrijebiti oblik *kahva*, a Bošnjaci bez ikakvog uztezanja hoće reći *kafa* i (rjeđe) *kava*. Zanimljivo je da Bošnjaci u nepoznatom okruženju nikada neće upotrijebiti svoj primarni izraz *kahva*, nego prilagođen sredini, zavisno od mjesta i sastava okruženja, *kafa* i *kava*. Možda su Visočani požurili u Europu pa odbacili svoju riječ *kahva* kao "zaostalu", a ubacili "europsku" riječ *kafa* kao naprednu. Je li to izraz dodvorničkog glorifikovanja tuđeg ili nipodaštavanje svoga, izraz sve prisutnijeg samonijekanja i samomržnje? Ako ta *kahva* ikada dospije do Brisela, neće biti prihvaćena ili odbačena zbog naziva, nego radi kvaliteta. Tako ta reklama nanosi višestruku štetu: prodavaču zbog relativno slabe tržišne prođe u odnosu na visok kvalitet, bosanskoj tradiciji koju podlo negira i bosanskom jeziku koji takvim postupkom jednodimenzionira. To je takozvani marketinški slogan sa lažnim identitetom. Najjači reklamni efekat postigao bi se upravo suprotno: ekskluzivnim oblikom *kahva*, jer bi priskrbio autentičnost, a dobio bi prizvuk egzotičnosti u

drugim sredinama i očekivani marketinški efekat kroz taj bosanski identitet.

Izraz "prava bosanska kahva" izazvat će u bošnjačkim sredinama osjećaj samosvojnosti i jezičke identifikacije, a u nebošnjačkim sredinama pobudit će znatiželju, a izraz "prava bosanska kafa" će pokrenuti cijelu lavinu negativnih asocijacija kod većine Bošnjaka, sve do osjećaja prevare, a u nebošnjačkim sredinama neće izazvati nikakvu pažnju. Tu se, zapravo, krije prava jezička zamka i podvala: ako je kahva, onda je sigurno bosanska, i to prava, a ako je kafa, onda je, možda, bosanska i vjerovatno surogat. Riječ kahva u našim okolnostima ima i snažnu političku konotaciju. Kao što je već rečeno, veže se isključivo za Bošnjake i veliko je pitanje da li bi neko u kavani u Širokom Brijegu ili u kafani na Palama uopće i bio poslužen ako bi naručio kahvu. I to, možda, nešto govori o navedenom reklamnom sloganu "prava bosanska kafa" i položaju Bošnjaka u svojoj rođenoj zemlji, u samom srcu Bosne. (Sličan ovome je slučaj jednog suhomesnatog proizvoda iz zapadne Hercegovine, koji se reklamira kao "bosanski sudžuk", ali o tome u posebnom tekstu.) Uzput rečeno, kod Bošnjaka odavno postoji termin i izraz "slatka kahva" ili jednostavno "slatka". To ne znači da je kahva specijalno zaslađena, nego da se pije s posebnom slašću i radošću zbog nekog veselja. Termin "slatka" je poimeničeni pridjev u značenju radostan događaj, veselje. Često se može čuti: U mene "slatka", diplomirao mi sin ili udala mi se šćer. Obavio sam hairli posao ili sklopio sam povoljan ugovor i sl. Ima li bujruma? Čujem u tebe "slatka"! Taj frazeologizam efektno demonstrira jedan zenički rudar povodom obnove jednog kopa nakon

havarije: *To nam je prava **slatka**, kako kažemo mi Bosanci.*¹⁸⁷⁾ U posljednje vrijeme udomaćio se i izraz "politička kahva". Ne znam da li se autorstvo ovome terminu može pripisati nekadašnjem državnom ministru Rasimu Kadića, od kojeg sam ga svojevremeno čuo u prilici kako poziva nekadašnjeg kolegu iz omladinske organizacije, Beriza Belkića, da popiju "političku kahvu".¹⁸⁸⁾ Za čuvenu voditeljicu narodne kuhinje na Bašćaršiji u Sarajevu, omiljenu tetku Zilhu, *šoljica crne kahve* mnogo znači nakon svakodnevnog napornog pripremanja obroka za siromašne.¹⁸⁹⁾

S kahvom ili bez kahve, Bosna upire pogled u Brisel. Prije ili kasnije pridružiti će se Europskoj uniji, zajedno sa svojim bosanskim jezikom, kao što će Hrvatska ući sa svojim hrvatskim jezikom i Srbija sa svojim srpskim jezikom. U standardnojezičkoj normi bosanskog jezika legitimno fungira riječ *kahva*, kao što je u hrvatskom *kava* ili u srpskom *kafa* pa ona visočka firma nema potrebe jezički prilagođavati Evropi (ili nekome drugom) svoje reklamne slogane. Čini se da ne postoji dvojba hoće li Bošnjaci u demokratskom Briselu moći popiti pravu bosansku kahvu, nego hoće li u svojoj rođenoj zemlji Bosni. Sudeći po "Vispakovoj" reklami – neće!
(2009)

¹⁸⁷⁾ Ifet Hamidovski, rudar u jami Raspotoče, TV PinkBiH, 14.12.2010. godine u 16 sati

¹⁸⁸⁾ Sarajevo, sjedišće LDS-a, 17.09.2003. godine

¹⁸⁹⁾ Zilha Šeta, TVSA, 08.07.2010. godine, sjećanje na opsadu Sarajeva

Uzavrio bosanski lonac

Zakuhavanje u kujni

Silajdžić ponovo zakuhava, bio je svojevremeno udarni naslov jednog sarajevskog tabloida šampionskog imena.¹⁹⁰⁾ Kako i priliči tabloidu, naslov je intrigantan i sa političkog i sa jezičkog stanovišta pa je postigao i svoj marketinški cilj. List je upotrijebio pravilan oblik 'zakuhava' iz bošnjačke jezičke tradicije, a ne 'zakuvava' iz srbske, kako, primjerice, upotrebljava jedan samodopadni stariji novinar, koji i u svom imenu Sabahudin ima 'h', ali ga ne koristi, nego nadimak Saša. Udvojeno komentarišući jednu utakmicu komentator, Sabahudin Saša Vugdalić, kaže: *Dobro je da se zakuvalo*, a sakomentator, Adis Hadžić, dodaje: *Da, dobro je za*

¹⁹⁰⁾ Tabloid "As" iz sastava novinskih izdanja medijske kompanije "Avaz", naslovna strana, 10.11.2008. godine

*utakmicu da se zakuha.*¹⁹¹) Prvi se drži propisane književne srbsko-hrvatske norme, zapravo srbske, i upotrebljava nepravilan sekundarni oblik, a drugi se drži bosanske narodne govorne tradicije i upotrebljava primarni, pravilan oblik, kako ga upotrebljavaju Bošnjaci. Paradoksalno je da se takav nepravilan oblik putem medija, školstva i administracije sada natura i Bošnjacima na njihovom kućnom pragu. Eto još jednog od (vještački proizvedenih) bosanskih apsurda! Bošnjaci ni na koji način ne osporavaju drugima upotrebu gluvističke verzije ovih riječi, mada su etimološki nepravilne, ali ne prihvaćaju da se kao takve njima naturaju.

Iz političkog rakursa naslovljena aluzija sa naslovne stranice lista u bosanskim političkim kontekstima je savršeno jasna, mada riječ *zakuhava* nije stavljena pod navodnike, čime bi bilo sugerisano preneseno značenje, ali i ovako je sve jasno pošto je obšćepoznato da Silajdžić nije nikakav kuhar koji svako jutro rano rani da mijesi i *zakuhava* dnevni hljeb ili kruh naš nasušni, nego tadašnji političar najvišeg ranga u Bošnjaka. Politička kuhinja neodvojiva je od jezika. Iz jezičkog kuta lahko je uočiti da aktivno stanje složenog glagola *zakuhavati*, prezentska temporalnost, kao i njegov iterativni vid, tj. značenje radnje koja se neograničeno ponavlja, djeluju prosto razarajuće u kontekstu navedenog naslova. Najjednostavnijom morfološkom analizom ustanovili bismo da je oblik glagola *zakuhava* složen od prefiksalne morfeme **za-**, korijenske morfeme **-kuh-** i sufiksalne morfeme **-ava-**,

¹⁹¹) Utakmica Europske lige Sevilla-Porto, OBN, 17.02.2011. godine, 21 sat.

koja ima značenje iterativnog glagolskog vida ove vrste glagola. Osnovni oblik glagola glasi: *kuhati*, a u procesu afiksacije može biti složen sa raznim prefiksima kao u primjerima: *zakuhati*, *izkuhati*, *nakuhati*, *skuhati*, *prikuhati/prekuhati*, *razkuhati*, *odkuhati*, *podkuhati*, *prokuhati*. Osim ovih glagola, iz leksičkog korijena -**kuh**- izvedene su i slijedeće riječi, postverbali: *kuhinja*, *kuhanje*, *kuhar*, *kuharica*, *kuharov/kuharev*, *kuharski*, *kuharicin/kuharičin*, *kuharstvo*, *kuharka*, *kuhač*, *kuhača*, *kuhaći*... Kao što vidimo, leksički korijen i morfoložku osnovu -**kuh**-, čini molekularna kompozicija dvahu bezzvučnih velara: /k/ i /h/ povezanih vokalom zadnjeg reda /u/. kao veoma dinamično i ekspresivno polivalentno semantičko jezgro. Zajedno sa zvučnim velarom /g/, navedeni velari, po ocjenama lingvopaleologa, spadaju među najstarije glasove u ljudskom govoru i zadiru u sami početak ljudske civilizacije. Poznato je da je ljudska civilizacija i počela govorom i otkrićem vatre i na njoj varenjem, odnosno kuhanjem hrane. Riječ *kuhati* u bosanskom jeziku primarno znači variti u vodi što vri, gotoviti jelo u vodi na vatri, a potom se semantičko polje širilo. Bosanska riječ *kuhati* je, zapravo, davna slavenska pozajmljenica iz starogermanskog *kochōn* od vlat. *cocere* prema kllat. *coquere*,¹⁹²⁾ koja je prihvaćena kao sinonim za praslavensku riječ *variti*, od kojeg su izvedeni: *varivo*, *varenika*, *varenjak*, *razvaruša*, *varićak*, *podvarak*, *var*, toponim *Vareš* itd). Njihov semantički antonim je *peći*. Iz istog prajezika pozajmljena je i naša riječ *hljeb* (stg. *hlaibs*). Značenjska polja ovih riječi dosta se priklapaju

¹⁹²⁾ Skok ER (1973), str. 224.

pa se u Bosni hljeb kuha, umjesto peče, jer se podkuhava i nakuhava, a kahva se peče, umjesto kuha, ali se zato sama voda može prokuhati ili uzavriti, mogu se izkuhati kosti za supu, mogu se odkuhati haljine (rublje, veš), svariti krompir, obariti (<obvariti) nešto, napraviti kuhano jelo, može se mlijeko uzvariti, ali i provariti, prilikom pritapanja mladog masla mogu se dobiti privare (provare). Prema nalazima etimologa P. Skoka, radne imenice *kuhanje* i *zakuhavanje* su samostalne slavenske kreacije od njemačkog **-koch-**.¹⁹³) Imenice *kuhar* i *kuhinja* su zapadnoslavenske posuđenice iz starovisokonjemačkog (stvnj.). Na tom teritoriju istisnule su praslavensko *variti*. Označuju savršeniji stepen kuhinjskog rada, nego je praslavensko *variti* na ognjišću. To su latinizmi koji su ušli u slavine oko 9. stoljeća priko stvnj. Umjesto njih u Dalmaciji su ušle iz mletačkog *cusina* iz vlat. *cocus* i *cocina* u obliku *kužina*. Riječ *kuhar* nalazi se u svim slavinama osim ukrajinskog i ruskog. Značajno je da je area ove radne imenice veća od aree glagola. Nalazi se još u češkom i poljskom. Mjesto gdje se kuha, tj. kuhinja, ima istu areu kao i predhodna radna imenica na **-ar**, tj. sveslavenska je, osim ukrajinskog i poljskog. Pozajmljenica je iz stvnjem. *chuhhina* od vlat. *cocina* prema kllat. *coquina*. Ovu sveslavensku pozajmljenicu od njih priuzeše Mađari, Rumuni i Novogrci.

Ovih nekoliko etimologijskih napomena bilo je neobhodno da bi se naznačile razmjere propusta koji je načinjen u *Instituitskom Rječniku*. Ako bi se sudilo po tom riječniku, Bosanci niti znaju šta je *hljeb*, niti znaju šta je *kuhanje*, niti jedu hljeb niti ga *kuhaju*, niti neko

¹⁹³) Skok ER (1973), str. 224.

nešta u Bosni *kuha*, niti ima *kuhara*, ni *kuharica*, ni *kuhinje*, ni *kuharstva*, jer nijedne od tih riječi nema u njemu. Nema ni riječi *hljeb*. Vjerovali ili ne! Da Bosanci, ipak, ne bi ostali gladni, vajni urednik riječnika mudro je zaključio da pored zelja i mesa trebaju pojesti i pokoju krušnu mrvu pa se, na svu sreću, u tom riječniku našao *kruh*. Tako, bar, nisu propale poznate narodne uzrečice: *Trbuhom za kruhom i Što je ruha, na meni je; što je kruha u meni je*. No, izbacivanje hljeba iz izhrane, kao i iz riječnika, ima dalekosežne posljedice po fizičko i mentalno zdravlje svih ljudi, od čega nisu imuni ni Bosanci. Nepobitno je da za tu grandioznu grešku direktnu odgovornost snose članovi leksikografskog tima Instituta I. Čedić i N. Valjevac, koji su vršili, kako stoji u predgovoru Rječnika, tzv. konačnu obradu riječi, a Čedić je uz to bio i urednik. Postavlja se pitanje kako se mogao desiti ovakav neprihvatljiv propust, šta su radili "konačni obrađivači", šta je radio urednik, kako to nisu primijetili recenzenti ili brojni članovi redakcije Rječnika, i sl. Da su oni uradili svoj posao kako treba, otkrili bi i brojne druge nedopustive greške i ozbiljne manjkavosti. Ta pitanja su umjestna, pogotovo zato jer se "konačni obrađivač" i urednik tog riječnika ponio kao najstrožiji cenzor koji je vrlo pedantno kod drugog autora-obrađivača prepravljao izvorne bosanske riječi u Karadžićeve istočnohercegovačke bez ikakvog stručnog utemeljenja i društvenog opravdanja i tako falsifikovao njegovo autorsko djelo, objavljeno pod njegovim imenom, što predstavlja zloupotrebu položaja i može se smatrati ne samo nekorektnim nego i zlonamjernim činom. Ako nema gori nabrojanih riječi u zvaničnom riječniku, iza kojeg stoji jedna naučna ustanova, onda se

nije čuditi kada dobri Tarik Heljić u svakoj emisiji "Svako dobro Bosno i Hercegovino" bezbroj puta ponovi riječ *kulinarstvo*, kojeg nema u njegovoj rodnoj Žepi, (*Šta je novo u kulinarstvu?*), a nijednom kuharstvo; što se u titlovima skoro svih filmova na FTV samo kuva (*Da skuvam čaj?*), a nikad ništa ne kuha. Oblici riječi *kulinarstvo* i *kuvati* su, zapravo, serbokroatizmi u bosanskom jeziku. U srpskom jezičkom izrazu, u skladu sa principom 'gluvizma', gotovo svako etimologijsko 'h' u intervokalnom položaju ili je izostavljeno ili zamijenjeno je sa 'v' ili 'j', u zavisnosti da li je 'h' iza 'u' ili iza 'i'.¹⁹⁴) Jedino riječ *kuhinja* nisu mogli pretvoriti u *kuvinja*, ali su je, shodno principu 'gluvizma' preobrazili u *kujna*, a kao izpomoć dobro im je došla i strana riječ *kulina*. Za Bošnjake su riječ *kujna* i *kulinarstvo*, umjesto *kuhinja* i *kuharstvo*, 'gluvizmi', zapravo barbarizmi. Kao što vidimo, izostavljanjem glasa/foneme /h/ iz korijena riječi deformišu se i destruiraju leksičke i morfološke osnove riječi,¹⁹⁵) tj. razobličavaju korijene riječi, kao što su korijen **-kuh-** deformisali u **-kuv-** ili čak **-kuj-** i **-kul-**. Osnove **-kuh-** i **-kul-** međusobno nemaju nikakve veze. U ovom primjeru se najjasnije mogu uočiti priplitanja i sukobljavanja dva principa u južnoslavenskim jezicima: principa *haka* kod Bošnjaka u bosanskom jeziku i principa *gluvizma* kod Srba u srbskom jeziku. Kako to

¹⁹⁴) Tako sve riječi sa etimoložkim 'h', poput: *uho*, *kuhati*, *kruh*, *suh*, *buha*, *duhati* i sl. priobražene u: *uvo*, *kuvati*, *krvy*, *suv*, *buva*, *duvati* ili *kijati*, *smijati*, *pijavica*, i sl. preobražene u: *kijati*, *smijati*, *pijavica*.

¹⁹⁵) Tako je u riječima, kao što su: *muhur*, *mahala*, *mahana* amputiran čitav slog pa se javljaju u obliku: *mur*, *mala*, *mana*. U riječima buhavka (ptica) ili suhu fi to se nije moglo desiti, jer ne postoje u srbskom izrazu.

funkcionira u srbskom jeziku slikovito ćemo ilustrirati dvama recentnim primjerima: po jedan iz organskog i standardnog idioma. Reagujući na neprimjereno proizvođenje vojnih kuhara u podoficirska zvanja, u jedinici koja gaji tradiciju VRS u Bijeljinskoj kasarni, jedan njezin penzionisani pripadnik krajiškog prezimena, zorno demonstrira čistu srbsku jezičku tradiciju 'gluvizma' pitajući se na državnoj televiziji: "*Zbog čega je neko ko je kuvar zaboravio kuvati i više ne kuva".¹⁹⁶⁾ Sa druge strane, u književnom diskursu jedan naslov u beogradskim „Novostima“ povodom izpadanja titogradske "Budućnosti" iz prve fudbalske lige te zemlje: *Skuvati nas u "kuhinji",* otkriva dvostruku upotrebu: riječ u kojoj je upotrijebljeno izvorno *h* umjesto izvedenog, sekundarnog *v* stavlja se, čak, u navodnike, sugerirajući ne samo njezino preneseno značenje nego i neuobičajenu upotrebu.¹⁹⁷⁾*

Kao što sam u uvodu napomenuo, ovaj bošnjački jezički "zakon haka" mnogi ne provode u javnoj komunikaciji iako je on jedan od bošnjačkih jezičkih amblema, obćeprisutan u narodnim govorima, organskom idiomu Bošnjaka. *Znaš li kuvati?* – pita voditelj popularne kontakt-emisije na RSG, Emir Cocalić, novoizabranu misicu BiH, Tuzlanku Azru Gracić. Misica Azra prvo začuđeno pita: *Kuhati?*, a onda odgovara: *Znam kuhati!*"¹⁹⁸⁾ I Amra Silajdžić, koja je postala svjetski top-model, zna i voli kuhati. U jednoj gastronomskoj tv-emisiji ona kaže: *Volim da kuham. Kad*

¹⁹⁶ Rade Bilbija, BHTdnevnik, 27.03.2013. godine

¹⁹⁷ Dnevni list "Novosti", Beograd

¹⁹⁸ Radio Stari Grad (RSG), 06.06.2006. godine

*kuham...*¹⁹⁹⁾ Povratnica Seveda Šehić iz sela Čelije na Uni kod Štrbačkog Bukca, volila, ne volila, mora kuhati, ali u kući nema vode: *Sa izvora donosim za kuhanje*, žali se Seveda.²⁰⁰⁾ U kontroverznoj federalnoj humorističkoj seriji uobičajen je srbski standardnojezički izraz u pogledu (ne)upotrebe glasa 'h' pa, u skladu s tim, glavni lik Izet Fazlinović, kaže kućnoj pomoćnici Bubi: "*Neki dan kad si mi kuvala...*"²⁰¹⁾ Istina, konjunktivna norma bosanskog jezika dopušta i jedne i druge oblike, jer obuhvaća sve posebne jezičke tradicije Bosanaca. Tako se u "nezavisnom bh. političkom dnevniku" svakodnevno može naći riječ *kulinarsko*, a da mnogi čitaoci (Bošnjaci) i ne znaju šta to znači. Oni koji znaju, čude se zašto se upotrebljava ta riječ njima nejasnog oblika i porijekla pored domaće bosanske riječi *kuharstvo* i drugih istorodnih riječi izvedenih iz istog korijena **-kuh-**. Neposredno nakon završetka agresije i opsade grada, sarajevski hotel *Bosnia* napadno je reklamirao "bosanske *kulinarske* specijalitete", hvaleći ih kao originalne domaće proizvode iz domaće kuhinje. Mnogi nisu znali o čemu se radi. Razumili su samo da je nešto povezano s kuhanjem, jer se spominju bosanski specijaliteti. Ako se strana riječ koristi za domaće specijalitete, ni specijalitet ne može biti domaći, sumnjičili su. Ako su kulinarski, onda nisu bosanski, gdje bi bili kuharski. Čista podvala! Tako im je propala ta akcija. Neki riječnici navode

¹⁹⁹⁾ NTV Hayat, emisija "Tajna naše kuhinje", 29.03.2013. godine

²⁰⁰⁾ BHT1, dnevnik u 19 sahatu, 03.03.2012. godine

²⁰¹⁾ FTV, serija "Lud, zbunjen, normalan", glumac Mustafa Nadarević, Bošnjak, u epizodi emitiranoj 24.12.2010. godine u 18,15 sati

porijeklo riječi kulinarstvo iz latinskog, a neki iz talijanskog.

U južnoslavenskim riječnicima odmah iza riječi kuhinja nalazi se riječ *kuja*, ali nema nikakve veze s njom. To što riječ *kuja* glasovno asocira na riječ *kujna*, koja je destruirana verzija riječi *kuhinja*, također nema nikakve veze sa značenjem. Ali u Bosni, izgleda, nema nijedne kuje, jer ni te riječi nema u spominjanom riječniku. Da osmotrimo u kojim riječima se sve pojavljuje osnova **-kul-**! U bosanskoj jezičkoj tradiciji ne postoji korijen iz kojeg bi se mogla razviti riječ kulinarstvo a da je značenjem vezana za kuhanje i kuharstvo. Možda su je neki počeli upotrebljavati umjesto izvornih kuhati i variti, jer ih zvukovno asocira na srbsku riječ kulen (bosansi kulin), što predstavlja "*vrstu devenice, kobasice od debelog creva, napunjene seckanim svinjskim mesom*".²⁰²) Postoji i ime konja *kulaš*. Taj glasovni sklop postoji i u riječi *kula*, augmentativ *kulina*, ali to je orijentalizam, iz arapskog *kulla*, prema *kal'a* i znači toranj ili utvrdu, pa i dvor. Od te riječi sa arapskim članom **-al-** izveden je i španski toponimom Alkala, od čega je izvedeno i sefardsko prezime nekadašnjeg "spoljnjeg" ministra Alkalaja, sa srodnim značenjem kao turski Dizdar (dizdar – zapovjednik tvrđave). Ako bi neko pokušao dovesti ime bosanskog bana Kulina sa kulinarstvom, mora se razočarati, jer je njegovo ime ilirskog porijekla, na što podsjeća historičar

²⁰²) *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, Matica srpska, Novi Sad, 1976. godine

Ibrahim Pašić.²⁰³) Ne znamo da li spomenuti ministar voli kuhati i zakuhavati, za šta mu je stranačkog šefa optužio rečeni tabloid, ali se sigurno može tvrditi da je bosanski ban Kulin jeo varivo, varenu, kuhanu hranu na ognjišću iz vlastite kuhinje, uporedo sa pečenom, sa ražnja ili ispod sača (peke), a koji i kakvi kuhari i kuharice su kuhali u njegovoj kuli ostavljamo svakome na volju da svojom maštom dokuči. Koliko je znano, niko mu nije uspio 'skuhati kašu'. Ostalo je da jedni kuhaju, drugi kuvaju, a treći se u kujni bave kulinarstvom.
(2009)

²⁰³) Pašić, Ibrahim: „*Kulin i Prijezda, dva imena ilirskog porijekla u vladarskoj dinastiji srednjevjekovne Bosne*“, Društvo historičara Zenica, 2006. godine (dvojezično izdanje)

Vrijeme autodestrukcije

Sahatdžija, koja je ura na tvome časovniku?

„Moj pradjed (*Salih*) je bio *sajdžija*, moj djed (*Salih*) je bio *sajdžija*, moj otac (*Salih*) je bio *sajdžija* u Travniku,“ kaže u jednom tv-razgovoru univerzitetski profesor na sarajevskom FPN, dr. Besim Spahić, rođen polovicom prošlog stoljeća u Travniku.²⁰⁴) Iz ove kratke genealogije vidimo da se u tri generacije, s koljena na koljeno, prenosilo ne samo ime (*Salih* = dobar) nego i (*sahatdžijski*) zanat. Znači, bavili su se pravljenjem i opravkom *sahata*, *satova*, aproksimativno najmanje oko sto pedeset godina. Po slobodnoj procjeni, pradjed mu je živio polovicom 19. stoljeća (tada su ga sigurno potomci u Travniku oslovljavali kao *did*), a otac polovicom 20. stoljeća. Za to vrijeme promijenile su se četiri vlasti u

²⁰⁴) TVSA, emisija "Javni agent 033", 26.01.2011. godine, 21 sahat

Bosni: od turske (kada je živio njegov pradjed), preko austro-ugarske i starojugoslavenske velikosrbske (kada je živio njegov djed), do novojugoslavenske partizanske (kada je živio njegov otac). Nas ovdje zanima samo jedno: kako su oni sami nazivali posao kojim su se bavili, odnosno svoj zanat. Gotovo je nevjerovatno da je u vrijeme turske vlasti, Besimov pradjed Salih sebe nazivao *sajdžija*, nego *sahatdžija*, jer je, čak, i njegov savremenik Vuk Karadžić, koji u svom vlaško-brđanskom govoru nije imao glasa 'h', unio u svoj riječnik bošnjački oblik riječi *sahat*. Za ostale potomke, posebno dedu Saliha, koji je vjerovatno živio u vrijeme velikosrbske vlasti u BiH, za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, postoji neki stepen vjerovatnoće da je bio *sajdžija*, poltronišući toj vlasti, koja je progonila sve što je "tursko" mada je oblik riječi 'sahat', sa 'h' čisto bošnjačka jezička kreacija, za razliku od turskog 'saat' (prema izvornom arabskom *sa'at*). Ono što je sigurno, jeste to da sve njih *sajdžijama* naziva njihov praunuk, unuk i sin, kako smo i zabilježili u njegovom javnom nastupu. Neozbiljno bi bilo predpostaviti da intelektualcu toga nivoa nije bilo poznato kako je njegov pradjed nazivao napravu koju je pravio, kao i svoje zanimanje. I otac velikog bošnjačkog pisca, Skendera Kulenovića, bio je *sahatdžija*. U pripovijetki *Otac* Skender kaže da mu je otac bio "sahačija na glasu" i tu spravu je nazivao *sahat*, za razliku od Skendera, koji je naziva *sat*, a očevu radnju *sahačinica*.²⁰⁵) Savremena bosanska standardnojezička

²⁰⁵) Kulenović PP (1984/85), str. 151, 152, 153.

norma ne priznaje oblik *sajdžija* i *sahačija*, nego samo *sahadžija*.²⁰⁶⁾

Slijedi još zanimljiviji primjer od Spahićevog. Svako ko prođe Marindvorom u Sarajevu, naići će pored sahatdžijske radnje koja tu stoji odkako znam za sebe, u istom nizu sa elegantnim peterospratnim dvorcem iz predprošlog stoljeća sa nadpisom na fasadi "Halid-dvor", a nasuprot masivnog dvospratnog dvorca, koji je izgradio arhitekta August Braun za svoju suprugu Mariju, po kojem narod prozva stari lokalitet Hiseta kao Marijin dvor ili pojednostavljeno Marindvor. Ništa se na ovoj sahatdžijskoj radnji nije promijenilo posljednjih četrdesetak godina, samo je mladi sin naslijedio oca. Na isturenoj neonskoj firmi stoji nadpis *urar*, a na staklu iznad vrata velikim slovima piše *časovničar*, a ispod toga nešto manjim: *vl. Sahačić M.* Kuriozitet je u tome što je vlasnik radnje izostavio nadpis *sahadžija*, kao preferentan bosanski izraz, a i sam se preziva *Sahačić* pa je očito da je ovaj patronim nastao od zanimanja kojima su se bavili njegovi predci. Dakle, njegovi predci su bili sahatdžije, a on je *urar* i *časovničar* iako se preziva *Sahačić*. Autor *Pravopisa bosanskoga jezika* dr. Senahid Halilović tretira riječi *sahadžija*, *urar* i *časovničar* sinonimima,²⁰⁷⁾ ali upućuje na riječ *sahadžija* kao preferentnu mada prezime *Sahačić* smatra jedino ispravnim. Začudo, u stadardnom riječniku istog autora, petnaestak godina kasnije, nema riječi *časovnik* i

²⁰⁶⁾ Halilović Pravopis (1996), str. 492. (Prema morfoložkom pravopisu, za koji se ja zalažem, trebalo bi pisati *sahadžija*, a izgovor bi ostao isti.)

²⁰⁷⁾ Halilović Pravopis (1996)

časovničar.²⁰⁸) Poseban je kuriozitet što, čak, i u *Srpskom rječniku* V. S. Karadžića iz 1851. godine postoji riječ *sahat*, a nema nikako riječi *urar* i *časovničar*. Zašto vlastnik na radnju nije stavio nadpis saha(t)džija, nisam ga pitao pa neka odgovor nađe svako za sebe. Mogao je staviti i naziv radnje *sahadžinica*, u skladu sa propisanom riječju u spomenutom pravopisu. Ako je Halilovićev pravopis predstavljao prvu pravopisnu normu bosanskoga jezika u povijesti (pod tim imenom), desetak godina kasnije pojavio se *Rječnik bosanskog jezika* u izdanju Instituta za jezik u Sarajevu, koji je ponudio i prvu samostalnu bosansku leksičku normu.²⁰⁹) Ovaj riječnik, pored osnovne riječi *sahat* (i sat), ima dubletno normiranu izvedenu riječ *sahačija/sahadžija* (Andrić ima i *sahačija* i *sahadžija*), ali, začudo, nema nikako riječi *časovnik* i *časovničar*. Savremena hrvatska norma još je restriktivnija, jer u *Rječniku hrvatskoga jezika* Vladimira Anića nema ni *sahadžije*, ni *sahačije*, ni *časovnika*, ni *časovničara*.²¹⁰) Tim više je zanimljiv jedan primjer iz popularne zagrebačke humorističke serije, u kojoj jedan akter, koji je nedvosmisleno etiketiran kao Bosanac, kaže: *Odnesite ga sajdžiji*.²¹¹) Anićeva norma je restriktivnija i od ranije srpsko-hrvatske, počevši još od *Rječnika JAZU*, u kojem postoje sva tri sinonima: *sahat* (i sat), *ura* i *časovnik*. U tom riječniku postoji i *urar* i *sahadžija*, ali ne i *časovničar*. Za razliku od Halilovića, koji preporučuje pisanje patronima u obliku Sahačić, ovaj

²⁰⁸) Rječnik H-P-Š (2010)

²⁰⁹) *Institutski Rječnik* (2007)

²¹⁰) Anić *RHJ* (2007)

²¹¹) Portir Šemso Poplava, Bosanac u seriji "Naša mala klinika", FTV, 12.02.2014. godine

riječnik navodi "*Sahadžić, muslimansko prezime u Bišću u Bosni*". Očito je da su se voditeljica FTV-dnevnika Ljiljana Blagojević i reporterka iz Prusca držale Halilovićevog Pravopisa kada su govorili o "prusaćkom časovničaru" (voditeljica) i "najstarijoj sahatdžijskoj porodici iz Prusca, koja održava sahat na prusačkoj Sahat-kuli" (novinarka), kako je govorio i sam sahatdžija u tom tv-prilogu iz drevnoga bosanskog grada Prusca.²¹²⁾

Normiranje ovih riječi nije zanimljivo samo sa leksičkog i pravopisnog stajališta nego i sa semantičkog, etimološkog i sociolingvističkog, pa i etničkog i etnološkog. Ovo je ujedno ogledni primjer na kojem se može testirati bosanska konjunktivna norma, koja obuhvaća sve tradicije i zagovara i promiče leksičko bogatstvo i pluralizam u izrazu pa bi sve tri riječi trebalo ravnopravno tretirati kao sinonime, za razliku od izključujuće, separatne, disjunktivne norme, koju protežiraju nacionalne politike u različitim bosanskim sredinama. Vrijedi zabilježiti jedan zastrašujući antibosanski primjer iz starog bosanskog rudarskog gradića Vareša. Bošnjakinja Sena, *profesorica bosanskog, hrvatskog, srpskog jezika i književnosti naroda BiH*, koja je diplomirala na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, konkurisala je na mjesto nastavnika *hrvatskog jezika* u osnovnoj školi u Varešu, ali je odbijena, jer "ne govori tečno hrvatski jezik". Shvativši da nije bitno znanje niti kvalitet, nego nacionalna pripadnost, kandidatkinja je odustala, jer nije hotila polemizirati o tome šta znači u Varešu učiti djecu da "tečno govore hrvatski jezik", dok su joj u glavi odzvanjale riječi njezinog profesora sa Fakulteta, Josipa

²¹²⁾ FTV-dnevnik, 24.07.2013. godine

Baotića, Hrvata iz Posavine, koji je govorio da Hrvat iz Tuzle priča sličnije Bošnjaku iz Tuzle, nego Hrvat u Zagrebu.²¹³) Tako je ostalo nepoznato da li je profesorica trebala na "tečnom hrvatskom jeziku" reći "nastavni sat", umjesto "nastavni čas", kao što je to učinio u jednom intervjuu jedan njezin drugi profesor, Enver Kazaz, kritikujući bolonjski nastavni plan i program. "Nemate u nastavnim planovima i programima mogućnost da na neku veliku Eliotovu ili Tinovu pjesmu potrošite jedan *nastavni sat*."²¹⁴)

Osvrnimo se ukratko, u *dobar čas i bolji sahat*, kako kaže jedna bosanska uzrečica, na etimologiju i semantiku ovih riječi. *Časovničar* je novija izvedenica od crkvenoslavenske riječi časovnik. Hrvatsko-srpski etimolog iz prošlog stoljeća Petar Skok navodi da "izvedenica *stcslav.* časovnik, koju su danas kod nas zamijenili turcizam sat i romanizam ura, bila je u upotrebi u 13. i 15. vijeku, a nalazi se još u živoj upotrebi u Srbiji".²¹⁵) I u bugarskom je časovnik. Prema Skoku, njihov korijen leži u sveslavenskoj riječi iz praslavenskog doba *čas*, prema stprus. *kisman* (vrijeme)

²¹³) "Na razgovoru je bilo pitanja tipa: Šta bih uradila da me djeca isprave ako kažem neku nehrvatsku riječ ili znam li ja uopće hrvatski jezik, te kako se na hrvatskom jeziku kaže "nastavni čas". Pri tome mi direktorica govori kako njima nije bitno znanje iz gramatike i pravopisa već da zaposle nekoga ko tečno govori hrvatski jezik, jer to roditelji traže. Drugu kandidatkinju pitaju šta bi uradila kada bi se roditelji bunili što im "balinka" predaje djeci", svjedoči Sena na jednom njemačkom portalu. Objavljeno: 24.01.2013. u 03,10 sahata na portalu "Deutsche Welle"

²¹⁴) Enver Kazaz, *Kul.ba*, 21. decembar 2011. godine. (Razgovarao: H.H.)

²¹⁵) Skok ER (1973) (Skok, Petar: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb, 1973. godine)

sa indoevropskim korijenom *qwei-quei*, ali da je "u tom značenju danas većinom na istoku, kod Srba". U srpskoj tradiciji je pored časovničar prisutan i sajdžija i sadžija. U ruskom je *часовицик* (izg. *časóvščik*). U ukrajinskom nema izvedenih riječi iz *čas* i zadržano je samo prvobitno značenje: vrijeme, doba, a za sahat i sahatdžiju ima riječi iz drugog korijena: *година, годинник, годинникáп* (z se izgovara kao laringalno *h*, poput arabskog *ح*). *Sahat* je arapsko-bosanska riječ: arapsku riječ *sa'at* Bošnjaci su bosnizirali supstancijalizacijom glasa *h* u zijehu (hijatusu) između dva *a* u skladu sa svojim ekskluzivnim jezičkim zakonom 'haka'. Izvedena riječ *sahatdžija* je arapsko-bosansko-turska, jer je na pobošnjenu arapsku riječ *sahat* dodat turski sufiks *-ci* (izg. *-dži*) za imenovanje nosioca zanimanja. Po morfoložkom pravopisu, za koji se zalažem, trebalo bi je tako pisati sa korijenskim *t*, a ne sahadžija po kvazifonetskom principu. To je jedan od primjera "sekundarnog" *h*, razvijenog u nekoj pozajmljenoj riječi. Taj bošnjački oblik arapske riječi prihvatili su svi riječnici, počev od citiranog Karadžića, priko Rječnika JAZU, do spominjanih bosanskih. U albanskom je saatčija. *Urar* je izvedena riječ od talijanske *ora* (vrijeme, prema lat. *hora* i grč. *ώρα*) i njemačke *Uhr* (sahat) – sprava za mjerenje vremena (engl. *clock* i *watch*, rus. *часы* i *часуки*). Kao što smo vidili kod Anića, preferiraju je Hrvati, a u bosanski je ušla najviše priko bosanskih franjevac. Egzemplar (pravilne) upotrebe ovih sinonima u bosanskom standardu nalazimo u jednom novinarskom izvještaju: ***Kongres je počeo u ranim jutarnjim časovima ... prije dva sata završen.***²¹⁶) *U dobar čas i bolji sahat*, da

²¹⁶) Elvira Jahić, FTV dnevnik u 19 sahata, 27.05.2009. godine

ponovim onu uzrečicu! *Na ovom putu/Sada smo prvi put zastali/Znajući da je vrijeme da vremenu pogledamo u oči*" – rekao bi bosanski poetski bard Mak Dizdar,²¹⁷⁾ a poznati bosanski pjesnik starije generacije Džemaludin Alić, rodom iz Zenice, tačnije iz naselja Tetovo, u susjedstvu drevnog Gradišća, stolnog mjesta Velikog bosanskog sudije Gradiše, zaključio bi:

*"Vrijeme je uništilo i časovnik/
i zlotvora".*²¹⁸⁾

Šta reći na kraju? Bez obzira što se ona verbalna genealoška egzibicija travničkog profesora i firmopisna "zaboravnost" sarajevskog urara i časovničara mogu smatrati kao pitanje slobodnog izbora izražajnih sredstava i liberalno tretirati kao privatno pravo iz domena individualnih ljudskih prava i sloboda, kako ga i ja posmatram, ostaje nepobitna činjenica da ovi postupci predstavljaju paradigmu kompleksaškog odbacivanja i potiranja vlastite tradicije i identiteta kod Bošnjaka i ignorisanja propisane standardnojezičke norme.
(2009)

²¹⁷⁾ Dizdar, Mak: *Kameni spavač*, Svjetlost, Sarajevo, 1984/85. godine, pjesma *MMmmmm* u: "Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u 50 knjiga", knjiga 14, str. .

²¹⁸⁾ Alić, Džemaludin: *Bosna Bosona* (poezija), Dom štampe, Zenica, 2005. (Završni stihovi iz pjesme *Vrijeme je uništilo časovnik*)

Bosanske normativne nedoumice

Je li marama mahrama sa mahanom?

Mahrama je frekventna riječ u bosanskom jeziku, kao što je i predmet koji imenuje u svakodnevnoj upotrebi kod Bošnjaka. U zavisnosti od kulturne provenijencije i jezičke tradicije govornika bosanskog jezika, riječ se javlja u dva oblika: izvorno kao 'mahrama' i sekundarno kao 'marama', što jasno diferencira govornike u odnosu na upotrebu glasa 'h' u svakodnevnom govoru. U *mahrami šećera da mi draga večera*, stihovi su poznate bosanske sevdahlinke: "Oj, djevojko pod brdom, sapni puce pod grlom".²¹⁹⁾ Za razliku od ovih nježnih stihova, mnogo manje su, međutim, poetične aktuelne razprave o mahrami, tom

²¹⁹⁾ Tako je izvodi "Mostar Sevdah Reunion" na Ilidžanskom festivalu, 2012. godine, BHT, 24.08.2012. godine, 22,50 sahata

specifičnom predmetu iz bošnjačke terminologije odijevanja. Ako i po čemu ostane upamćena kontroverzna emisija "Pošteno" voditeljice i urednice na FTV Duške Jurišić o aktuelnoj temi "zabrane hidžaba",²²⁰) neće to biti po doprinosu razumivanja nošenja hidžaba i "pokrivanja" žena, nego po jednoj jezičkoj paradigmi savremene bosanske kon'junktivne norme o leksičkim višestrukostima i diferencijaciji govornika bosanskog jezika u pogledu različite upotrebe zajedničkog leksičkog blaga, kao i izpravnosti stava bosanskih normativaca da se mnoge riječi, koje alterniraju specifičnu nacionalnu i kulturnu tradiciju Bosanaca, dubletno normiraju. Emisija je zorno posvjedočila da upotreba dubleta ne predstavlja nikakvu prepreku u međusobnoj komunikaciji izvornih govornika bosanskog jezika i osvijetlila neke aspekte interferencije. Razumljivo, jedna od najfrekventnijih riječi tokom razgovora bila je riječ 'mahrama', koju su neki sagovornici preferirali u obliku 'marama', čime se jasno očitavala tipična diferencijacija u pogledu upotrebe glasa 'h' kod bosanskog stanovništva: gošće u emisiji prof. dr. Jasna Bakšić Muftić sa sarajevskog Pravnog fakulteta, kao i prof. dr. Fahira Fejzić-Čengić sa sarajevskog Fakulteta političkih nauka, te još dvije "pokrivene" gošće, stalno upotrebljavaju izvorni primarni oblik 'mahrama', dok voditeljica Duška Jurišić konzistentno upotrebljava nepravilan, izvedeni, sekundarni oblik 'marama', kao i njen gost fra Mato Zovko, a uz njih, začudo, i doc. dr. Dževad Hodžić sa sarajevskog Fakulteta islamskih nauka, podilazeći sekularnoj javnosti i voditeljici, misleći, valjda, da je samo tako pravilno,

²²⁰) FTV, emisija "Pošteno", 10.12.2009. u 20 sahata

čim tako na televiziji govori voditeljica. Ali Dževad nije usamljen primjer u tim strukturama. I u zvaničnim organima Islamske zajednice u obitaju je izraz 'marama' za ovaj ženski pokrivač za glavu, u što se svako može uvjeriti ako makar malo zaviri u njihov zvanični web-portal ili primijetiti u zvaničnim saobćenjima za javnost, kakvo je izdato povodom suspenzije pripadnice OSBiH Emele Mujanović zbog nošenja mahrame.²²¹) Zbog toga se ova saobćenja doimaju neuvjerljivo, kao običan pucanj u prazno. Ali ne samo zbog toga! Oni ovim povodom mahramu tretiraju izključivo kao znak (muslimanskog) vjerskog identiteta žena, izvodeći to iz vjerskih propisa o obaveznom pokrivanju glave i kose u namazu, umjesto da je vezuju za domenu osnovnih ljudskih prava u demokratskom društvu. Izvješćujući bosansku, regionalnu i svjetsku javnost o ovome nesvakidašnjem slučaju i novinar *Aljazeera Sarajevo*, Harun Karčić, dosljedno upotrebljava takav, prema bosanskom standardu, nepravilan oblik 'marama'. Da Bošnjaci imaju upliva na jezičku politiku u ovoj skorašnjoj TV-stanici, ovaj novinar bi upotrebljavao pravilan oblik. Očito da Bošnjaci ne mogu zaštititi i spasiti ni glas *h* u riječi mahrama, kao ekskluzivni simbol njihova jezičkog identiteta, a kamoli da mogu legalizovati nošenje mahrame i zaštititi nesretnu Emelu u OS zbog nošenja tog lijepog odjevnog predmeta, koji nezamjenjivo iztiče sofisticiran ženski stav o svojoj ekskluzivnosti, samosvijesti i dostojanstvu, a u širem smislu i otmjenost.

²²¹) Saopćenje Službe za odnose s javnošću Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, "Poštivanje prava i nediskriminacija muslimanki koje nose *maramu*...", www.rijaset.ba, 27.10.2011. godine

Osim toga ovaj odjevni predmet, kao ženski detalj vojničke uniforme, makar malo "poženstvenjuje" grubu jednoobraznost i monotoniju te odore, koja ne priliči nježnoj ženskoj prirodi. (Na stranu to što se u ovom slučaju jasno manifestira licemjerje muškog šovinizma: u vojnim strukturama bi želili imati žene u svojim redovima, ali da one glume muškarce i da se odreknu bilo kakvih oznaka svoje ženske prirode.)

Za neke je pokrivanje glave (i kose) mahramom izraz kulturno-civilizacijskog prestiža! *Moja mahrama je moja prednost*, izjavila je u jednom intervjuu novoizabrana "pokrivena" načelnica općine Visoko, Amra Babić, nakon općinskih izbora 2012. godine. Pa i engleska kraljica u svečanim prilikama stavi mahramu na glavu! Mahramu masovno nosi čitava Azija, a ne samo muslimanke. Dovoljno je otići u Moskvu (u pravoslavnoj Rusiji) ili u Kijiv (u pravoslavno-katoličko-unijatskoj Ukrajini) da bi se uvjerilo u to. Poput Jurišićke i Zvonko Marić je kao voditelj na Sarajevskoj televiziji organizirao kontakt emisiju o nikabu, ali kod njega su baš svi, možda povodeći se za njim, upotrebljavali nepravilan oblik *marama*,²²²) uključujući i jednu "pokrivenu" gošću (inače profesionalnu novinarku i tadašnju voditeljicu na NTV Hayat, danas u Al Jazeera/Balkans, Arduanu Kurić) kao i jednu gledateljku, koja smatra da je nošenje mahrame nazadno.

Ako bismo i mogli pravdati upotrebu nepravilnog oblika *marama*, bez etimološkog *h*, uticajem okruženja koje nema toga glasa u svome fonetskom inventaru, začudnost upotrebe nepravilnog oblika 'marama' u "bošnjačko-muslimanskim strukturama" je tim veća

²²²) TVSA, 16.04.2010. godine

pošto je riječ 'mahrama' orijentalizam iz terminologije odijevanja, koji je dospio u bosanski jezik, kao i mnoge druge riječi, iz arapskog jezika preko turskog. Bosanski orijentalista i leksikolog Abdulah Škaljić navodi da je ova riječ pozajmljena iz turskog u istom obliku 'mahrama', a vodi porijeklo od arapske riječi 'miqrāmā' istog značenja kao i kod nas, navodeći da, s obzirom na namjenu, postoje: abdestna, jemekna, šerbetna mahrama. U *Rječniku H-P-Š* je *mahrāma*, s napomenom da postoji i oblik *marama*.²²³) Hrvatsko-srpski etimolog Petar Skok smatra mahramu 'balkanskim turcizmom' arapskog porijekla, navodeći primjere iz bugarskog 'mahrama', albanskog 'maramë', rumunskog 'năframă', a leksički ih ravnopravno tretira.²²⁴) Temeljno značenje je komad platna (danas postoje i papirne mahrame i mahramice), bošča, ubrus, ručnik, peškir, rubac, zar, veo, šal, pokrivač, frcule. Pored navedenog, postoje i druga značenja 'mahrame' i njene umanjene 'mahramica' pa i terminološka: svatovska mahrama; plućna mahramica, džepna mahramica, lojna mahramica (ovojnica droba papkara) i sl. Mahrama igra značajnu ulogu i u savremenoj modi. U tom smislu mahrama je ne samo ekskluzivan modni detalj nego se doima i kao visoko sofisticiran odjevni predmet koji iztiče ljepotu ženskog lica, ali istodobno ukazuje na samosvijest i samopoštovanje žene pa i otmjenost. Mnoge žene na Zapadu će u svečanim prilikama staviti mahramu na glavu. Zaista gologlava žena sugerira zapušćanost i razpušćanost, a pokrivena žena sugerira viši nivo kultiviteta i samopoštovanja.

²²³) Rječnik H-P-Š (2010), str. 620.

²²⁴) Skok ER (1973), str. 356.

Prisustvo glasa 'h' kod Bošnjaka i njegovo odsustvo kod Srba i (manje) kod Hrvata u riječima zajedničkog jezičkog naslijeđa ima svoju dugu tradiciju pa tako i u pogledu posvajanja orijentalizama. U recentnoj lingvističkoj analizi orijentalizama (eufemizam: turcizmi) u bosanskom jeziku²²⁵) profesorica na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu dr. Hanka Vajzović posebno ističe poznatu činjenicu da je 'h' u riječima orijenatlnog porijekla vrlo frekventna fonema, zato što je i u orijentalnim jezicima izrazito prisutna, navodeći da je u bosanskome jeziku takva pojava imala i svoje izvanjezičke razloge (i danas ih ponovo ima, iste ili tek slične), kao i stanovita sociolingvistička i psihološka opravdanja i objašnjenja. O čemu je riječ, Vajzovićeva ovako objašnjava: „U samom početku tursko-bhs interferencije glas *h* u mnogim našim govorima nije postojao. Njegovo zapaženo "prispijevanje" i obilato prisustvo u orijentalizmima, dobijalo je kod muslimanskog stanovništva i određeni izvanjezički značaj u smislu nečeg osobenog, "znaka raspoznavanja" , pa i potvrde identiteta – s početka kao znak konfesionalnog, a vremenom i nacionalnog markiranja. Zapravo glas *h* je u određenoj mjeri postao oznakom muslimanstva i bošnjaštva – u svijesti muslimana i nemuslimana. Takvo stanje, međutim, u kojem je *h* dobijalo izvjesnu stabilnost u upotrebi makar kod jedne grupe korisnika jezika, moralo se odraziti i na ostale grupe, druge konfesije, naročito one iz najbližeg

²²⁵) Vajzović (1999) Vajzović, Hanka: *Orijentalizmi u književnom djelu - lingvistička analiza-*, Institut za jezik i Orientalni institut u Sarajevu, 1999. godine.

susjedstva, ali ne samo na njih i ne samo u ekspanziji jezičkih pojava što su posljedica dijalekatskih kontakata i interferencije.²²⁶) Ova originalna teza zahtijeva obširnu elaboraciju i detaljnu kritičku analizu, ali ovom prilikom treba iztaknuti dvi neobhodne napomene za širu javnost da bi se izbjegle moguće zabune: 1) glas 'h' u bosanski jezik nije "prispio" turskim osvajanjem i prihvaćanjem islama, nego vodi porijeklo iz praslavenskog; 2) Bošnjani bogumili, koji su masovno prihvatili islam u svom jeziku u slavenskim riječima imali su glas 'h' svugdi gdi mu je po etimologiji mjesto i po tome su se još u to vrijeme diferencirali od drugih. Prihvaćanjem islama oni su zadržali glas 'h' u slavenskim i ranije usvojenim riječima iz drugih jezika (sanskrt, latinski, grčki), a u interferenciji sa novopridošlim orijentalnim jezicima priuzimali su riječi izvorno sa glasom 'h' u njima, pa čak i tamo gdje ga i nije bilo izvorno u njima (sahat, sevdah, halat i sl.), za razliku od drugih, koji taj glas nisu imali ni u ranijim slavenskim riječima; 3) Na temelju hiperjezikotvornosti glasa *h* Bošnjaci su razvili ekskluzivan jezički '*princip haka*', što se može smatrati samostalnom bošnjačkom jezičkom kreacijom. Radi se o leksikalizaciji onomatopeja, nastalih supstancijalizacijom glasa 'h' kao nukleusa novog semantičkog jezgra u koje vezuje druge glasove, a potom se profilira i identificira značenje. Izražujući prisustvo glasa 'h' na stećcima, mladi izraživač Edim Šator²²⁷) je utvrdio da se njegova grafema javlja na 77 nadpisa, od ukupno 328 – redovno u

²²⁶) Vajzović (1999), str. 116.

²²⁷) Šator (2011) Šator, Edim: *Suglasnik h u natpisima na stećcima*, Prvi bosanskohercegovački slavistički kongres, Sarajevo 26-28.05.2011. godine

auristu (legoh), lokativu imenica ženskog roda (dubravah), genitivu prisvojnih zamjenica (njegovih) itd., pa i u antroponimima poput Herak, Radohna i sl. Ali na jednom stećku u Kočerinu nema toga 'h' u auristu (služi, umjesto služih), a u Nevesinju nema 'h' u korijenu riječi (sa'ranih, umjesto sahranih).

Podsjetimo da se u trećoj tački Bečkog književnog dogovora Hrvata i Srba 1850. godine preporučuje da se "glas *h* piše svagdje gdje mu je po etimologiji mjesto (*uho, muha*)", ali se u šestom tomu *Rječnika JAZU* navode i 'mahrama' i 'marama' kao riječničke odrednice iako se prednost daje riječi 'mahrama', sa glasom /h/ "gdje mu je po etimologiji mjesto". Novosadskim dogovorom istih aktera stotinu godina kasnije, opet bez prisustva Bošnjaka (mada su ga neki naknadno potpisali, npr. Skender Kulenović), nadvladala je tendencija izгона i orijentalizama i glasa /h/ obćenito iz zajedničkog književnog jezika pa je pravopisna norma priznala kao pravilan samo oblik 'marama'. Tako je tu riječ normirao i savremeni leksikograf hrvatskog jezika Vladimir Anić, navodeći joj sinonimsko značenje 'rubac' kao regionalizam. Očito je prevodilac nedavno emitovane televizijske serije na BHT "Evropski muslimani" Anićev sljedbenik, jer je pokrivač za glavu kod muslimanskih žena prevodio isključivo kao 'rubac', a ne kao mnogo primjerenije muslimanskoj tradiciji 'mahrama' ili 'zar', pa i 'bošča'. U značenju 'rubac' u bošnjačkoj tradiciji javlja se drugi orijentalizam: 'mendilj' pa je asocijativni put do značenja 'mahrama' u ovom serijalu zapleteniji. Svi sh/hs riječnici upućuju na oblik 'marama'. Čak i poznati i priznati srpsko-hrvatsko-ruski rečnik Ilje Iljiča Tolstoja ima samo oblik 'marama'.

U *Institutskom Rječniku* navedena je samo leksička jedinica 'mahrama' kao riječnička odrednica, a riječ 'marama' se navodi u opisu značenja riječi 'mahrama': *marama, ubrus, ručnik, peškir, rubac, krpa, bošča kojom žene pokrivaju glavu*. Veoma je raširen i sinonim 'zar'. Halilovićev postupak u *Pravopisu* iz 1996. godine, kada je u *Pravopisnom rječniku* dubletno normirao ovu riječ kao 'mahrama/marama', ostavljajući govornicima bosanskog jezika hoće li ravnopravno upotrebljavati oba oblika ili će preferirati jedan od njih, potvrđuje i savremena praksa. U jednom stihu savremenog bosanskog pjesnika Hadžema Hajdarevića "vihorila se *mahrama*"²²⁸) dok u stihu popularne sarajevske muzičke grupe "Regina" "u *maramu* tugu vežeš sama".²²⁹) Druga je stvar sa citiranjem autentičnih bošnjačkih sevdahlinki, koje imaju izvorno *h* u skladu sa bošnjačkim zakonom 'haka' i koje se moraju citirati izvorno, kako je to učinio popularni klarinetista Šanta iz poznatog mostarskog ansambla, pjevajući stihove: *U mahrami šećera da mi draga večera* iz čuvene sevdahlinke: "Oj djevojko pod brdom, sapni puce pod grlom".²³⁰)

Sa aspekta bosanske kon'junktivne norme Dževadu Hodžiću se nema šta zamjeriti, jer je

²²⁸) "Povijesti su potom jedna drugoj okretale leđa/ pa tamo gdje se uspravljala kičma/ vihorila se *mahrama* odlazećeg/ ili izmišljenog voza za sve dalji svijet." (pjesma: *Nacija, imperfekt* u knjizi: Hajdarević, Hadžem: *Sutrašnje putovanje brodom*, Bemust, Sarajevo 2000. godine, str. 17.

²²⁹) "Sama/ u *maramu* tugu vežeš sama/ kao i ja" (Iz pjesme "Sama" popularne sarajevske muzičke grupe "Regina").

²³⁰) "Mostar Sevdah Reunion", u emisiji FTV "Večer sa Emirom", čiji je voditelj bio tadašnji ministar kulture KS i poznati glumac Emir Hadžihafizbegović, dana 31.12.2008. godine.

upotrebljavao jedan od dva normom propisana oblika, ali će mu zamjeriti Bošnjaci što se odrekao svoje tradicije, principa 'haka', a prihvatio drugu tradiciju 'gluvizma'. Ako je suditi po zabilježenim primjerima, te tradicije se odrekao, a prihvatio 'gluvizam', i Munever Mehčić, šef Odsjeka za opći kriminalitet ZDK, koji u jednom izvještaju navodi da je "... *pronađena ča'ura...*" i "... *staviti joj ma_ramu*".²³¹) Te tradicije se odrekla i jedna učena Bošnjakinja, magistrica Đermana Šeta, i sama pokrivena mahramom. I ona i voditelj Nedim Hrbat u jednom ramazanskom razgovoru o problemu "pokrivanja žena" u našem društvu upotrebljavaju izključivo 'gluvizam' marama, bez etimološkog 'h'.²³²) Ali, kao što sam naprijed naveo, te tradicije odrekla se i najviša muslimanska institucija. Ipak, najviše sam se razžalostio kada sam nedavno čuo dragu osobu, koju poznajem od kako znam za sebe, kako kaže 'marama' iako je cijelog života govorila, kao i njena majka i svi ostali iz okruženja, 'mahrama'. Na pitanje *zašto kaže 'marama' kada je cijelog života govorila 'mahrama'*, dobijam odgovor *da danas svi tako govore*. Doista, u tom novom okruženju "danas svi tako govore" i niko u tome ne vidi ništa sporno!?

Praktične reperkusije Halilovićevoga normativnog stava o dubletnom obliku (mahrama/marama) javljaju se na razini reprezentacije kada se upotrebljava u elektronskim medijima javnog servisa ili službeno u ime BiH. U tom slučaju ne vrijedi sloboda individualnog izbora. Tada vrijedi pravilo o *dubletnoj naporednosti*, s jedne, ili *dubletnoj naizmjeničnosti*, s druge strane.

²³¹) BHT, emisija "Neriješen slučaj", 13.02.2013. godine

²³²) FTV, 03.08.2013. godine

Dubletna naporednost znači upotrebu obahu oblika u isto vrijeme (mahrama/marama, selektor/izbornik, mart/ožujak). Jedinstven je primjer u kulturnoj povijesti Bosne da su za vrijeme naprednog bosanskog valije i reformatora Topal Šerif Osman-paše, u drugoj polovini 19. vijeka izlazili listovi pola na turskom jeziku i pismu pola na bosanskom jeziku, latinicom ili ćirilicom.

Dubletna naizmjeničnost, znači naizmjeničnu upotrebu jednog pa drugog oblika. Na primjer, sarajevski list "Oslobođenje" prije agresije štampano je jedan dan latinicom, a jedan ćirilicom. Kada se radi o pismu, toga principa danas se drži BHT1, ali ne drži se kada se radi o govoru, jer kod voditeljice Adele Topalović je u tom pogledu izključivo disjunktivna srbska varijanta bosanskog jezika (marama, duvan, i sl.).

Među tipične primjere ignoriranja, pa i negiranja, bošnjačkog jezičkog izraza i jezičkog naslijeđa u Bosni i Hercegovini spada i postupak širokobriješkog proizvođača papirnih mahramica. Na svakom paklu navodi se naziv ovoga proizvoda na više jezika, pritom skupno za "BiH" i "HR" u obliku obezhakirane njemačko-orijentalne kombinacije: *papirne maramice*. Nema sporno ništa u tome što tako govore Hercegovci u bivšoj Lištici, sadašnjem Širokom Brijegu. To svakako mogu činiti na individualnom nivou kao izraz osobnog stila, ali i kao izraz kulturnog identiteta, ali je nedopustivo, u najmanju ruku neumjestno i nekorektno, na takav način potirati bošnjački identitet kao da ga nema u BiH. Nekorektno je i u odnosu na Hrvatsku. U ovom slučaju neumjestno je vezati BiH i Hrvatsku i trebalo ih je navesti odvojeno: "BiH" – *mahramica/maramica* (sa jednim od atributa: *papirna* (njem.), *čagetna* (pers.),

hartijna (grč.), a "HR" – *rupčić*, jer je u hrvatskoj normi propisano *rubac* i *rupčić*, a kao sinonim navodi se *maramica*, i to kao regionalizam. Može se samo nagađati u kojoj se to hrvatskoj regiji govori marama, ako ne svrstavaju širokobriježko područje među hrvatske regije ili se možda mislilo na Imotsku krajinu u kojoj su do progona početkom 17. stoljeća živili Bošnjaci pa je ta riječ ostala od njih, ali u reduciranom obliku bez *h*. Inače, kod Bošnjaka je *rubac* narodni izraz za *mahramicu*, a njihov sinonim je jedan bosanski orijentalizam – *mendilj*. Uzgred, proizvođač pogrešno navodi i arapski naziv: umjesto *mendil* (مندیل), piše *menlil* (منليل). Skupno je naveden naziv i za "SRB" i "MNE" u istom obliku kao za "BiH" i "HR", bez etimološkog *h*, samo ćirilicom: *папирне марамице*. U "MK" su dijelovi ove sintagme grčko-orijentalnog porijekla: *хартиени марамици*, sa izvornim 'h' u grčkoj riječi, a bez izvornog 'h' u arapskoj riječi.

Bosanska konjunktivna

(izg.kon'junktivna=конјунктивна) norma podrazumiva upotrebu dubleta bez ikakvog ograničenja i preferencije, čak sa 'miješanjem' u istom izkazu. Tako se u televizijskim istupima svojevremenog selektora državne nogometne reprezentacije Miroslava Ćire Blaževića mogle uočiti riječi čije oblike preferiraju Bošnjaci: "Igrači su **horni**. Nismo **olahko** shvaćeni." Uslovno rečeno, bošnjačke riječi sa glasom 'h' ponekad upotrijebe i istočnohercegovački Vlasi, koji u svom vokabularu nemaju toga glasa, poput Vuka Karadžića ili popa Miće Ljubibratića, da bi na taj način označili vezu tih riječi sa Bošnjacima. Tako će čuveni skupljač tuđeg perja, Vuk Karadžić, zapisati poslovicu, očit u bošnjačkoj sredini:

"*Niko ne može natkati mahrama da cijelom svijetu usta poveže*" da bi je doveo u vezu sa "Srbima muhamedanske vjere", kako je on imenovao Bošnjake. U istom smislu austrijski etnolog F. Krauss je zabilježio (od Bošnjaka): "U katolika bijela mahrama na glavi znači da se žena 'ruši'». (Ovo 'ruši' znači da je u žalosti, da 'žali', da nosi crninu). Za razliku od njih 'nezavisni bh. politički dnevnik', koji se lažno predstavlja kao zaštitnik bošnjačkih interesa, na naslovnoj stranici najavljuje tekst pod naslovom: "Svatovske *marama* na dženazi".²³³) Nikako se ne slaže *marama* i *dženaza*. Oba su orijentalizma, ali je izvorno *mahrama* i *dženaza*. Pogotovo se ne može vezati oblik *marama* za svatove, gdje je ona uvijek imala bošnjački oblik sa glasom *h*: *mahrama*. Sjetimo se stihova one stare bošnjačke baladične sevdahlinke, nezaboravnoj svatovskoj pjesmi *Gorom jezde kićeni svatovi*, koju baš onako "svatovski" pjeva neponovljivi Safet Isović: *Na umoru Fata majci govorilila:/ Svakom svatu, majko, po boščaluk dajte/ mome dragom, majko, vezenu mahramu.*²³⁴)

²³³) "Dnevni avaz", 01.09.2005. godine, str. 3. (najava teksta na naslovnoj strani)

²³⁴) *Boščaluk* je sadržavao unutrašnje rublje, košulju, podkošulju, gaće, čorape, mendilj (rubac), sve zamotano u tkanu bošču ili mahramu. U bošnjačkoj tradiciji svaka djevojka bi posebno izvela mahramu za svoga budućeg đuegiju, kao izraz svoje ljubavi i odanosti do kraja života, u koju bi uvezla sve one najljepše djevojačke snove, nade i ljubavne uzdahe. Zauzvrat, mladoženja bi je čuvao do kraja života kao ličnu ljubavnu hamajliju i u svečanim prilikama, kao što je rođenje djece, obrezivanje sina, udadba ili ženidba svojih evlada, odlazak u svatove, na pirove i teferiče, stavljao oko vrata ili kao čalmu oko fesa, a nakon smrti bi mu je hudovica vezala na uzglavni nišan.

Kao što vidimo, 'Dnevni avaz' ne reprezentira ni savremenu jezičku normu ni savremeno stanje bosanskog jezičkog izraza. Ne demantuju ga samo predhodni primjeri iz prošlosti, nego i dvi predhodno citirane ugledne univerzitetske profesorice, ali i običan čovjek iz naroda kao što je Ismet Babajić, jedan od čuvene braće Babajić iz sela Rašljeve na tromedi občina: Srebrenik, Gračanica i Lukavac, koji gaje specifičan melos toga kraja, koji kaže: (Kad majstor više na slime), "Neko donese rúbac, neko màhramicu..."²³⁵)

Riječ 'mahrama' zasvjedočena je pismeno u bosanskom jeziku još polovicom 16. vijeka ("Šaljemo vašoj milosti dva testemela i dvi mahrame", "*Na njoj Mare bilo ruho pere, se tumbane i šare mahrame*", nar. pjesma; i ima svoj kontinuitet ("*Pokrila ga kumašli-jorganom, / A po glavi srmali-mahramom*", nar. pjesma) sve do danas i u narodnim govorima, u časopisima poput "Behara" i kod pisaca. Istaknuti bosnista Alija Isaković nalazi ovu riječ u djelima bosanskih pisaca M. Kapetanovića, H. Kreševljakovića, M. Selimovića, E. Čolakovića, M. Ajanovića, M. E. Kadića, R. Mahmutćehajića, N. Alispahića, J. Musabegović.²³⁶) Istovremeno dubrovački pjesnik toga vremena, Ivan Gundulić, u svom historijskom epu "Osman" upotrebljava oblik 'marama', ali i 'mahrama' ("Crnac skide zlatnu mahramu iza pasa"). Bosanski franjevci pretežno upotrebljavaju oblik 'marama', primjerice Filip Lastrić: "Nit' imajući svitica za poviti ga, služi se istim maramicama glave svoje", a tako i M. Dobretić:

²³⁵) FTV, emisija "Pozitivna geografija", ponedjeljak 23. 05. 2005. godine, 22,30 sahata

²³⁶) Isaković RKL (1992), str.

"Maramica oli urubčić, s kojom se glava veže krizmanomu").

Bošnjaci načelno upotrebljavaju ovu riječ u bosanskom jeziku u obliku 'mahrama' u skladu sa principom haka i normativnim stavom da se riječi priuzimaju iz drugih jezika u izvornom obliku. Tako postupaju sa svim pozajmljenicama iz svih jezika u kojima postoji glas i fonema 'h' pa i sa orijentalizmom 'mahana', koji je tako, sa izvornim 'h', i normiran u Halilovićevom Pravopisu²³⁷) kao i u *Fakultetskom Rječniku*, s napomenom da se u razgovoru upotrebljava i oblik 'mana'.²³⁸) Oblik 'mahana' propisan je i u *Rječniku medicinskih naziva u bosanskome jeziku* akademika Faruka Konjhodžića.²³⁹) Ova riječ je u nebošnjačkoj tradiciji u okruženju, pa i normi, morfološki toliko destruiran da mu je "amputiran" čitav jedan slog te se preporučuje isključivo oblik 'mana', a izvorni oblik 'mahana' se odbacuje kao nepravilan, što čini i zajednički Novosadski pravopis.²⁴⁰) Taj serbo-kroatistički postupak Petar Skok u svome *Etimologijskom rječniku* ovako objašnjava: "Riječ *mána* je riječ štokavskog govora koja je danas postala općenita zbog prestiža Vukova jezika."²⁴¹) U Skokovom riječniku, kao riječnička odrednica i leksička jedinica postoji samo oblik 'mahàna',

²³⁷) Halilović Pravopis (1996) (1996), str. 320.

²³⁸) Fakultetski Rječnik (2010), str. 619.

²³⁹) Konjhodžić RMN (1999) (Dr. Faruk Konjhodžić: *Rječnik medicinskih naziva u bosanskome jeziku*, ANUBiH, Sarajevo, 1999. godine)

²⁴⁰) Pravopis SHj (1960), str. 417. ("маха̀на не него ма̀на")

²⁴¹) Skok ER (1973), tom II., str. 354.

ali ne i 'mana' u ovome značenju.²⁴²⁾ Riječ 'mahana' Skok tumači kao "balkanski turcizam arapskog podrijetla" od ar. *māhānā* (njem. Verachtung, Vorwurf, Fehler), bug. *mahaná*, alb. *mahanë, mëhanë*.²⁴³⁾ Ovaj arabizam došao je u jadranskoj zoni i kao talijanizam *magagna* (> *maganja*). U Primorju, Istri i kod dubrovačkih pisaca je *mana*. U *Institutskom Rječniku*, uz riječničku odrednicu 'mahana', koju je unio obrađivač (S.K.), kaže se da je običnije 'mana', što je dodao urednik i 'konačni obrađivač' (I.Č.), zapravo srpskohrvatski cenzor.²⁴⁴⁾ 'Mana' je običnija u nametnutoj srpskohrvatskoj književnoj normi, a ne u bosanskim narodnim govorima, u kojima je 'mahana', i zato predstavlja čisti leksički falsifikat u tom riječniku bosanskoga imena. Dovoljno je osluhnuti izvorne govore Bošnjaka u svakom dijelu BiH. Pa i Čedić nije morao biti dijalektolog da bi se u to uvjerio: mogao je to čuti, kao što sam i ja čuo na "kućnom pragu", tj. u Institutu od spremačice, rodnom iz Bijelog Polja kod Mostara.²⁴⁵⁾ Istina, ne može se poreći da je (ovakav) književni (školski) imao velikog uticaja na narodni jezik pa danas i kod visokoobrazovanih Bošnjaka prevladuje

²⁴²⁾ Istina, postoji njen grafijski homonim, ali ne i glasovni i semantički, jer ima oblik 'mäna', koju ovaj autor tretira kao internacionalizam hebrejskog porijekla *manā*, koja je dospila priko grčkog *uávva* ili latinskog *manna*, a značenje joj tumači na dva načina: ili od hebrejske upitne sintagme *man hu* (Šta je to?) ili od imena jestive biljke azijskih stepa "lecanora esculenta", Skok (1973), tom II., str. 354.

²⁴³⁾ Skok ER (1973), tom II., str. 354.

²⁴⁴⁾ Institutski Rječnik (2007), str. 358.

²⁴⁵⁾ Hata Muraspahić: "Nije znala da joj sin ima mahànu (nekoliko puta ponovljena riječ u ovom obliku i akcenatskom liku: mahàna), zabilježeno 12.11.2013. godine

serbokroatizam 'mana'²⁴⁶), ali se još uvijek osjeća kolebanje. Kao ilustracija ovoga stava može poslužiti jedna izjava Bakira Izetbegovića, koji je u jednom iskazu upotrijebio obadva oblika: *Imamo jednu ma'nu (...) onda je ova mahana došla do izražaja*, rekao je Izetbegović na jednom predizbornom skupu u Cazinu 2010. godine.

Novosadskog, a ne bosanskog pravopisa, drži se "Dnevni avaz", koji u tom pogledu preferira srbsku varijantu *mana*. Ovaj list citira Sarajliju Dževada Poturka "ponajboljeg K-1 borca", koji "zbog zdravstvenih problema završava karijeru": *Imam srčanu manu, znao sam da svaki meč može biti fatalan*, navodno je rekao Poturak.²⁴⁷) (Na stranu to što se u navedenom primjeru brkaju razlog i uzrok završetka karijere: Poturak, naime, završava karijeru *radi* zdravstvenih problema *zbog* srčane mahane.) Iste pravopisne norme drži se i scenarista humorističke serije "Lud, zbunjen, normalan" na Federalnoj televiziji. Tako će, primjerice, izvanredni glumac Mustafa Nadarević u ulozi kontroverznog glavnog lika (sekularnog Bošnjaka) Izeta Fazlinovića, za kojeg sam glumac kaže da je "negativan lik, fakin, varalica koji i svoju djecu vara, ali da mu je drago da se ljudi nasmiju u ovoj oblačnoj atmosferi",²⁴⁸) u jednoj

²⁴⁶) Tako je, primjera radi, na Medicinskom fakultetu u Sarajevu, 24.juna 2013. godine, odbranjen visokostručan i naučno inovativan magistarski rad "Postoperativna ventilatorna terapija pedijatrijskih pacijenata sa urođenim srčanim *manama*" iako se pravilan oblik 'mahana' nalazi u *Rječniku medicinskih naziva u bosanskome jeziku* ratnog i poratnog direktora Kliničkog centra Univerziteta u Sarajevu, akademika prof. dr. Faruka Konjhodžića, a i magistrant u svom govoru ima oblik *mahana*.

²⁴⁷) Objavljeno: 25.06.2013. godine, autor A. MIZDRAK.

²⁴⁸) FTV, emisija "Večer sa Emirom", 31.12.2008. godine

prilici reći: *Žena bez mánē*,²⁴⁹⁾ a u drugoj: *Ima jednu veliku manu*.²⁵⁰⁾ *Neka se Allah smiluje onome ko mi ukaže na moje mahane*, kaže se u jednom hadisu koji se pripisuje Omeru, r.a.

Tako je, po shvaćanju nepatvorenih Bošnjaka, i sama riječ 'mana' stekla mahanu, baš kao što će oni i na riječ 'marama' gledati kao na mahramu sa mahanom.
(2010)

²⁴⁹⁾ FTV, 24.12.2011. godine, oko 22 sahata

²⁵⁰⁾ FTV, 07.03.2014. godine

Obstrukcije bosanske norme

Federalna alka od duvanskog dima

U Federaciji BiH ogromnu većinu čini bošnjačko i hrvatsko stanovništvo pa bi se očekivalo da zvanične institucije i mediji primjenjuju normu bosanskog jezika, tj. upotrebljavaju izvorne oblike riječi 'halka' i 'duhan', sa etimologijskim glasom 'h' i u govoru i u pisanju

Ko će s kime "sjesti u halku" bilo je glavno pitanje bosanske postizborne ekvilibristike 2010. godine. 'Sjesti u halku', prema *Institutskom Rječniku*,²⁵¹) u prenesenom značenju podrazumiva "uključiti se vlastitom ili tuđom voljom u određenu interesnu grupaciju", što u praksi i jesu političke stranke, kod nas još određenije – klanovske družine. Sama riječ 'halka' je orijentalizam,

²⁵¹) *Institutski Rječnik* (2007), str. 192.

priuzet u bosanski iz arabskog priko turskog jezika, a znači *kolut, karika, obruč; prsten; zvekir na vratima*, a može asociirati i na omču. Etimolozi ga imenuju balkanskim turcizmom, jer se nalazi u svim balkanskim jezicima i svugdi sa izvornim 'h' na inicijalnom položaju u osnovi: rum. *halkă*, bug. *halká*, alb. *halkë*, grč. *halkas*.²⁵²) Tako je i u svim dosadašnjim bosanskim riječnicima (pored naprijed spomenutog Institutskog, tu je i Škaljićev, Isakovićev, Halilovićev, Jahićev),²⁵³) sa kratkouzlaznim akcentom na prvom slogu (*hàlka*). Tako je i u zajedničkom Rječniku JAZU,²⁵⁴) tako je i u ranijem zajedničkom novosadskom Pravopisu,²⁵⁵) tako je i u bosanskom Pravopisu.²⁵⁶)

Ali nije tako na Federalnoj televiziji!

Federalna javnost je posredstvom ovog javnog emitera saznala da je izviđački odred, pod vodstvom Safeta Riđića, organizovao takmičenje izviđača pod imenom "Nemilska alka", po ugledu, kako reče, na poznatu "Sinjsku alku". Dopisnica FTV iz Zenice Gordana Ristović Muslija izvješćuje javnost o tome i spominje "izviđačku alku", a tako je najavljuje i voditeljica zeničkog dopisništva Mujesira Purić. Svi listom upotrebljavaju (nepravilan) oblik 'alka', umjesto bosanskom normom propisanog (pravilnog) oblika 'halka', što upućuje na to da je to ustaljena praksa, pravilo na FTV koje provode lektori. Postavlja se pitanje da li

²⁵²) Skok ER (1973), str. 652.

²⁵³) Škaljić TSH (1985), str. 305; Isaković RKL (1992), str. 153; Rječnik H-P-Š (2010), str. 353; Jahić Rječnik (2010), str. 140.

²⁵⁴) Rječnik JAZU (1880-1976), tom III, str. 560.

²⁵⁵) Pravopis SHj (1960), str. 786.

²⁵⁶) Pravopis SH (1996), str. 248.

lektori poznaju savremenu standardnojezičku normu bosanskog jezika, sadržanu u objavljenim normativnim knjigama: Pravopisu²⁵⁷), Gramatici²⁵⁸) i spomenutim riječnicima, a koju su dužni provoditi. I pozitivan i negativan odgovor na ovo pitanje implicira zabrinutost. Ako znaju, a ne provode je, znači da ne rade svoj posao ili svjesno obstruiraju, a ako ne znaju, postavlja se slijedeće pitanje: ko ih je na takvo mjesto instalirao i zašto i tu drži? Istina, to može značiti i da neko, mimo ustanovljene i propisane norme, forsira oblike riječi kojim se poništava tradicija Bošnjaka. U Sinju, naravno, može postojati Sinjska alka, jer se tamo i govori 'alka', a tako je i u (Aničevoj) hrvatskoj normi, ali u Bosni se govori 'halka' i tako je ovaj leksički oblik propisan u spomenutim normativnim knjigama. Dakle, bosanskom normom propisani leksički oblik je 'halka', ali je na FTV 'alka' kao u *Rječniku hrvatskoga jezika* Vladimira Anića.²⁵⁹) Anić je, čak, prepisao iz *Pravopisa SHj* neobičan dugosilazni akcenat na prvom slogu (âlka), što je zapravo preuzeti akcenatski lik iz Rječnika JAZU, ali takva riječ tamo znači hipokoristiku od Aleksandra. Ima i kod Klaića *âlka*, ali ona znači *njorka*, galebu slična ptica. Čak i hrvatsko-srbski etimolog Petar Skok u svom *Etimologijskom rječniku* alternira 'h': '(h)alka'.²⁶⁰) Dakle, u ovom primjeru u Hrvatskoj postoji suglasnost standardnojezičkog i organskog idioma bez 'h', ali i u

²⁵⁷) Pravopis SH (1996) (Halilović, Senahid: *Pravopis bosanskoga jezika*, "Preporod", Sarajevo 1996. godine)

²⁵⁸) Gramatika JHP (2000) (Jahić Dževad, Halilović Senahid, Palić Ismail: *Gramatika bosanskog jezika*, Dom štampe, Zenica 2000. godine)

²⁵⁹) Anić RHJ (2007), str. 5.

²⁶⁰) Skok ER (1973), str.

Bosni postoji, kao što je već rečeno, takva saglasnost sa 'h', ali ovaj medij to ne poštuje i razbija tu saglasnost za račun "uvezene" norme.

U cijeloj ovoj nepravilnosti i nekorektnosti postoji i jedna korektnost. Lijepo je što zenički novinari nisu kazali 'Sinjska halka', jer bi krivotvorili izvoran naziv, njeno vlastito ime, pošto je zvaničan naziv ove manifestacije 'Sinjska alka'. Ni, barem, toliko korektnosti nema Eldar Dizdarević, koji u jednoj emisiji Federalne televizije u dva navrata spominje *Fabriku duvana Sarajevo*,²⁶¹) zapravo ponavlja netačan naziv, čime zapravo falsifikuje ime ove sarajevske tvornice. On bi, kao urednik jednog internet-portala, kako je najavljen kao gost rečene emisije, svakako morao znati da se ovaj proizvođač cigareta službeno imenuje kao *Fabrika duhana Sarajevo* i da javno krivotvorenje vlastitih imena podliježe sankcijama. Slično je sa *Fabrikom duhana Mostar* postupila voditeljica dnevnika BHT Adela Topalović, krivotvoreći ime ove tvornice u *Fabrika duvana Mostar*.²⁶²) Ali ovakve izpade nema ko sankcionirati, jer ne samo da mediji destruiraju bosansku standardnu normu, nego i zvanični (para)državni organi, poput Federalnog ministarstva zdravstva. Ovo ministarstvo, na čijem je čelu ministar Bošnjak, Safet Omerović, povodom Svjetskog dana borbe protiv pušenja, štampalo je letak "Pušenje – svjetski ubica broj jedan", u kojem se govori o "*sastavu duvanskog dima*" i "*štetnim efektima duvanskog dima*". Provjerom u spominjanim normativnim knjigama, u kojima se ustanovljuje bosanska književnojezička norma, lahko je

²⁶¹) Eldar Dizdarević, BHT, emisija "Crta", 20 sati, spočetka 2010. godine

²⁶²) BHT1 dnevnik u 19 sati, 12.07.2011. godine

utvrditi da ovo ministarstvo upotrebljava nepravilne oblike 'duvan' i 'duvanski', tzv. gluvizme, jer su kao jedino pravilni propisani oblici 'duhan' i 'duhanski'. Pa i u naslovu ovoga letka ono 'š' u riječi 'pušenje' nastalo je od 'h' u tzv. procesu palatalizacije velara (puh-enje). Da ne bude zabune: u BiH su zvanična sva tri standardna izraza bosanskog jezika: bosanski, hrvatski i srbski. Bosanska i hrvatska norma su u ovom slučaju saglasne. U svim dosadašnjim riječnicima svugdi je izvorno 'duhan' i 'duhanski'. Tako je i u *Rječniku JAZU*, gdje se navodi i izjava bosanskog franjevca S. Margitića, koji svjedoči: "Kod onoga dijela našega naroda koji ne izgovara *h* kaže se duvan, rjeđe duan."²⁶³) Već u Pravopisnom rječniku *Pravopisa SHj* iz šestdesetih godina prošlog stoljeća je dvostruko normirano: *duhan* i *duvan*.²⁶⁴) Tako će u informaciji o zaštiti pušača, novinarka Adisa Smailagić, koristi bosanski termin *duhan*, dok voditeljica FTV dnevnika Ivana Crnogorac upotrebljava srbsku varijantu *duvan*.²⁶⁵)

Danas je u srbskoj normi 'duvan' i 'duvanski', kao što to demonstrira portparol UIOBiH²⁶⁶) i kao što je i u letku Omerovićevog federalnog ministarstva iako u Federaciji BiH ogromnu većinu čini bošnjačko i hrvatsko stanovništvo pa bi se očekivalo da zvanične institucije primjenjuju normu bosanskog jezika, tj. upotrebljavaju izvorne oblike sa glasom 'h' i u govoru i u pisanju:

²⁶³) Rječnik JAZU (1880-1976), tom II, str. str. 875.

²⁶⁴) Pravopis SHj (1960), str. 275.

²⁶⁵) FTV dnevnik, 19.12.2012. godine, 19,30 sati

²⁶⁶) *Postoji nelegalna proizvodnja duvana*, kaže portparol Ratko Kovačević, (riječ 'duvan' u ovom obliku i kontekstu upotrijebio šest puta, BHT, emisija "Crta", 10.03.2013. godine

'duhan' i 'duhanski'. (Ili su, možda, Srbi bili ciljna grupa ove kampanje?) Teško je ustanoviti koliku je korist za zdravlje donio ovaj letak, ali je sigurno da je Bošnjacima nanio veliku jezičku i kulturnu štetu, upravo dvostruku štetu: destrukciju književnojezičke norme i zamagljivanje pravih problema u borbi protiv pušenja dimnim zavjesama i kolotovima, halkama, duhanskog dima. A pravi problemi su, pored ostalog: agresivno reklamiranje cigareta, pravi reklamni presing, dozvoljeno pušenje i prodaja cigareta na svakom mjestu pa i u blizini obrazovnih ustanova, nekontrolisan uvoz cigareta, nestandardizirana "podnošljiva" količinu katrana i nikotina u cigaretama koje se proizvode, itd. Zato je krajnji efekat ovoga letka običan p. dim. Podsjetimo se da je i riječ 'duhan' orijentalizam iz arabskog jezika, čije je prvobitno značenje i bilo upravo 'dim' (otuda izraz 'potegnuti dim'), a danas, prema *Institutskom Rječniku*, ima značenje "*biljke koja sadrži nikotin, koja kao sirovina služi za proizvodnju cigara, cigareta i sl.*". I ovaj orijentalizam sh. etimolozi podvode pod balkanski turcizam, navodeći njegove oblike u nekim jezicima, kao npr. alb. *duhan*, mađ. *dohany*, itd.

Neobhodno je napomeniti da 'duhan' nema nikakve etimološke veze sa bosanskim korijenom (-duh-) u riječima: *duh*, *duhati*, *naduhnut* ili *nabuhnut* (napuhan), *naduhanost duhač*, *duhaći instrument* i sl. osim očigledne homonimije. Treba naglasiti da je u Bosni srbsko-hrvatska književnojezička norma razbila ovu korijensku homonimiju tako što je umjesto etimološkog *h* uvela sekundarno *v*: *duvati*, *duvač*, *duvaći instrument*.²⁶⁷⁾

²⁶⁷⁾ Zbog toga je kod nekih riječi podpuno destruirana korijenska morfema, npr. *nadut* (<na-**duh**-nut – amputiran glas *h* i uz njega i

Ta norma učinila je svoje tako da danas mnogi Bošnjaci upotrebljavaju srbske oblike ovih riječi sa sekundarnim v, tzv. srbizme, umjesto bosanskih sa primarnim etimološkim h: *duhati, duhaći, duhački*.²⁶⁸) Tako iz nadnaslova jednog teksta u sarajevskom "Oslobođenju" saznajemo da je "Sarajevo prvi put dobilo profesionalni *duvački kvintet*", koji će svoj premijerni nastup pred publikom imati u Bošnjačkom institutu.²⁶⁹) Tu informaciju već smo bili saznali predhodne večeri iz večernjeg dnevnika državne televizije, čija voditeljica Adela Topalović obznanjuje da je "u Sarajevu osnovan *duvački kvintet*".²⁷⁰) Na ovom kanalu ide i zanimljiv putopisni serijal Nihada Zečevića, u kojem "*vjetar duva takvom jačinom da izaziva velike talase*".²⁷¹) Kada je voditeljica FTV-dnevnika Aida Mujan upoznala javnost da su u Travniku na Badnje-veče "... *slavlje uveličali članovi travničkog duvačkog orkestra*...", nije se samo ogriješila o bosansku jezičku normu, nego i o materijalnu istinu, netačno navodeći naziv ovoga travničkog orkestra:

formant glagolske osnove -nu-), *nadutost* ili *naduvanost* naspram bosanskog: *naduhnutost* i *naduhanost*.

²⁶⁸) *-Nekontrolisano duva vjetar*. (Omer Drežnjak, vatrogasac iz Jablanice, dnevnik TVSA, 09.08.2013. godine

²⁶⁹) I novinar N. Selimović i njegovi izvori: Dževad Šabanagić i Vedran Tuče upotrebljavaju nepravilan oblik iz srbskog standarda: '*duvački*': "...*duvački kvintet uz gudački kvartet...nismo imali profesionalni duvački kvintet...*" (Dž. Šabanagić) i "*Duvački kvintet se stvara duže vrijeme...*" (V. Tuče), "Oslobođenje", 27.01.2012. godine, str. 32. Za razliku od njih Peđa Kojović, zastupnik u

Skupštini Kantona Sarajevo, kaže: *Napuhava prihode da bi opravdao rashode*. (Dnevnik TVSA, 11.02.2013.godine)

²⁷⁰) BHT1, 26.01.2012. godine (Ova voditeljica se dosljedno drži srbske disjunktivne književnojezičke norme, umjesto bosanske konjunktivne)

²⁷¹) BHT1, emisija *Nova avantura*, 07.01.2012. godine

*Duh*aćki orkestar Travnik.²⁷²⁾ Shodno srbskoj varijanti bosanskog jezika kazat će i lik Čombe (glumac Miraj Grbić),²⁷³⁾ a godinu dana kasnije ponoviti i lik Rukfaš (glumac Senad Bašić), u federalnoj humorističkoj seriji: *Jednom du*vač, *uvijek du*vač (termin *duvač* udomaćio se u ratu i nakon rata iz sh. žargona za drogare, pušače marihuane; narkomane).²⁷⁴⁾

I u ovom slučaju, kao i u slučaju *duhana* šteta za bosansku normu je nemjerljiva, jer destruiira normativni princip haka u Bošnjaka i propisivanja pravilnog oblika riječi sa izvornim, etimološkim glasom *h* u njima. Isto tako, destruiira se i bosanski normativni princip priuzimanja riječi iz drugih jezika, pozajmljenica, i čuvanja izvornog glasa 'h' u priuzetim riječima, primjerice u inicijalnom položaju, kao što su: *halal*, *halva*, *halvat*, *halhala*, *halač*, *hamal*, *hamam*, *hamur*, *harač*, *haram*, *harati*, *hasura*, *havan*, *hajvar* (*havijar*), *hazna* (*orijent.*), *harfa*, *hajcer* (*njem.*), *hangar*, *haranga* (*franc.*), *harpun* (*hol.*), *harakiri* (*jap.*) pa i najnoviji *haker* (*engl.*) i postnominal *hakerati* (*engl-bos.*). To što su srbsko-hrvatski normativci vršili izgon orijentalnih riječi iz zajedničkog književnog jezika nije imalo ama baš nikakve lingvističke razloge i opravdanje, nego je podrazumivalo političku pozadinu hegemonističko-asimilatorske aspiracije prema Bošnjacima. U tom kontekstu normativni izgon glasa 'h' vršen je samo zato što je, pored drugih bitnih osobina, kao što su ikavsko-

²⁷²⁾ FTV dnevnik u 19,30 sati, 06.01.2012. godine

²⁷³⁾ FTV, satirično-humoristička serija "Lud, zbunjen, normalan", 01.11.12. godine

²⁷⁴⁾ FTV, satirično-humoristička serija "Lud, zbunjen, normalan", 07.01.2013. godine

šćakavski izgovor, potvrđivao poseban jezički identitet Bošnjaka u okviru južnoslavenske jezičke zajednice.

U tretiranom slučaju 'alka', pored naprijed navedenog, još značajnije je narušavanje unikatnog glasovnog principa haka u Bošnjaka, što podrazumiva, ne samo čuvanje etimološkog 'h' u naslijeđenim praslavenskim riječima i pozajmljenicama iz drugih jezika u samostalnom razvoju, nego i normativno etabliranje toga glasa u samostalnim kreacijama supstancijalizacije protetskog 'h' kojeg nema u originalu (npr. *halat, hambar, Hajvatovica, hašure i dr.*). Normativno legitimiranje ovog tzv. sekundarnog 'h', kao ekskluzivne bošnjačke jezičke kreacije, korespondira sa samostalnim stvaranjem sličnih onomatopejskih riječi sa glasom 'h' u inicijalnom položaju osnove (*hurnebes, halabuka, halaplživ, haluga, havdika, hlapiti, hlipati, hliptiti, holuja, hrdati, hrliti, hrkati, hrzati, hripati, hlupati, horiti, hujati* i sl.) i dio je ekskluzivnog bošnjačkog jezičkog identiteta. (Ipak, na našim tv-stanicama vrti se jedna turska serija, koja je u prijevodu naslovljena sa *oluja*, a ne *holuja*.) Glas 'h' u ovim riječima nije sekundaran, nego primaran, bitan dio glasovne substance semantičkog jezgra. Ovaj fenomen kod Bošnjaka dobro je došao nekadašnjim srbsko-hrvatskim normativcima da i neke riječi sa izvornim inicijalnim 'h' normiraju bez tog 'h' samo da bi se destruirala ova osobina, a normativno podilazilo, Margitićevim riječima rečeno, "onom dijelu našega naroda koji ne izgovara *h*", na što je nasjeo i S. Halilović kada je sa izvornog (i pravilnog) 'hajvar' uputio na upotrebu nepravilnog 'ajvar' u svome Pravopisu.²⁷⁵) Iako

²⁷⁵) Pravopis SH (1996), str. 247.

danas, u vrijeme masovnih medija i globalnih komunikacija, na jezik se ne gleda prvenstveno iz rakursa etno-nacionalne identifikacije, nego sredstva komunikativne prohodnosti i prestižnosti te kulturne afirmacije (pa i hegemonističke dominacije) ne može se još uvijek kod malih naroda izbjeći simbolički značaj i odagnati osjećaj jezika kao bitnog elementa etnonacionalnog i državnog identiteta, još uvijek se jezik uzima kao zavičaj ljudskog duha i prva domovina čovjeka i zato među normativcima postoje zahtjevi da se u normu unesu izvorne osobine iz prirodnog dioma, pa makar i na račun komunikativne (ne)prohodnosti i idiomatske neprestičnosti.

Ako bi se olahko i šutke prilazilo priko ovih samo naoko sitnih pitanja, lahko bi se moglo desiti da se kolutovi od duvanskog dima, koji se savijaju iznad naših glava, časkom priobrazu u smrtonosne omče oko naših vratova i tako zaustavi duhanski dim duhandžija da ne mogu ni dahnuti, a kamoli duhaniti.

(2010)

Šta je truhlo u zemlji Bosni

Muvatori u truležu

*Kvazilingvistička gluvistička teorija, koja destruiira i negira izvorno praslavensko naslijeđe glasa/foneme **h** u bosanskom jeziku kao i ekskluzivnu bošnjačku etimologiju glasa/foneme **h** u vidu samostalne bošnjačke kreacije u leksikalizaciji onomatopeja, svoje izvorišće i uporišće nalazi kod "reformatora srbskog jezika i pravopisa", Vuka Karadžića*

Ima nešto truhlo u zemlji Bosni Bosni glasio je udarni naslov na naslovnoj stranici jednog sarajevskog dnevnog lista²⁷⁶) kao parafraza onog čuvenog poklika

²⁷⁶) "Dnevni avaz", 09.07.2013. godine. List koji se, uglavnom, drži ranijeg srbsko-hrvatskog pravopisa, mada, kobajagi, pokriva bošnjački medijski interes u BiH, očito nije smio u naslovu falsifikovati muftijin izgovor, a možda se prid ramazan hotio malo dodvoriti iznevjerenim Bošnjacima i tako postići marketinžki cilj, jer u tržištnom medijskom prostoru ne postoji ljubav, nego goli interes.

danskog kraljevića. Ova alarmantna misao izvučena je iz izjave muftije travničkog, Nusreta ef. Abdibegovića, u intervjuu tom listu: „Ako se svi u okruženju kreću ka naprijed, a BiH stoji i tone, onda možemo konstatirati da je nešto truhlo u zemlji Bosni“, rekao je muftija, aludirajući, kako se čini, na sveprisutnu korupciju, koja poput truhleži iznutra razjeda bosansko društvo, ocjenjujući je, i prema islamu, rak-ranom društva. Muftijina izjava privukla je i pažnju sociolingvista, prvenstveno onih koji se bave standardnojezičkom normom i njenom implementacijom u medijima. Muftija je kao Bošnjak upotrijebio veoma ekspresivnu riječ *truhlo*, onako kako je izgovaraju Bošnjaci, u skladu sa svojim jezičkim principom 'haka', koja svojim zvukovnim sklopom gotovo zorno sugerira značenje i stvara slike raspada, rasapa zamišljene organske materije. Taj oblik sa izvornim glasom *h*, gdje mu je po etimologiji mjesto, normiran je u svim recentnim bosanskim pravopisima i riječnicima, za razliku od ranijih srbsko-hrvatskih i savremenih srbskih i hrvatskih, koji izričito zabranjuju taj oblik sa glasom *h*, u skladu sa svojim principom 'gluvizma'.

Upotrijebljeni oblik glagolskog pridjeva radnog srednjeg roda *truhlo* izveden je iz leksičkog korijena *truh*, koji se u tom obliku sačuvao samo u posloviци: *lijep kao truh u po noći*. To je sveslavenski, praslavenski pridjev na *-ъl* (>-(a)l), poput pridjeva *topal*, bos. *truhao* (<*truhal*), *trùhla*, *trùhlo*; određeni vid *truhlī*; stesl. *trǫhlъ*, polj. *truchlo*, brus. *truhlyj*, rus. *truhavyj*(трухавый), s-h. *truo*, *trula*, *trulo*; *truli*. Denominal sa formantom *-i-*: *truhliti*, češ. *truchliti*, steslav. *natruhliti*, *otruhliti*, *natruhlit*; sa formantom -

nu/ne-: bos. *truhnuti-truhnem*, ukr. *potruhnuti*. Obće značenje je: *razpadati se prirodnim putem, djelovanjem bakterija, zraka i vode; gnjiti*. Ima i prenesena značenja. Kod etimologa P. Skoka riječ *trulo* ima sasvim drugo značenje: kube, kupola. (Slična kompozicija korijenskih konsonanata kao u *truh* je i u semantičkim jezgrima leksikaliziranih onomatopeja: *gruh-*, *buh-*, *vuh-*, *tuh-*, *suh-*, *itd.*). Glas/fonema *h* je sastavni dio semantičkog jezgra i kao takav predstavlja korijenski konsonant u leksičkom korijenu, koji čini morfoložku osnovu, iz koje je afiksacijom izveden čitav niz različitih vrsta srodnih riječi: *truhlež*, *truhlina*, *truhljad*, *truhljenje*, *truhloća*, *truhlost*, *truhnuti*, *truhao* (<*truhal*/truhla/truhlo; *natruha*). Glas/fonema *h* u ovoj bosanskoj riječi vodi porijeklo od indoevropskog (ie.) *s* u poziciji poslije *u*. To ie. *s* sačuvalo se do danas u bosanskom jeziku samo u riječima *trusno* (npr. područje) i *tršiti* (se). Navedene riječi u izvornom obliku, sa etimoložkim *h*, normirane su u relevantnim bosanskim riječnicima i pravopisima, u skladu sa bošnjačkim zakonom 'haka',²⁷⁷) za razliku od srpsko-hrvatske norme, koja ima izključivo oblike sa amputiranim *h*.²⁷⁸) Izvorni oblik glagola *truhnuti* nalazimo u titlu jedne turske serije na FTV: *Ako nas odvoje od zemlje, istruhnut ćemo*.²⁷⁹) Te bosanske norme i izvornog narodnog izraza Bošnjaka drži se i bosanski pjesnički akademik Abdulah Sidran, koji ima stihove: „*Trista hiljada sarajevskih logoraša/ Znaju da ova*

²⁷⁷) Fakultetski Rječnik (2010), str. 1352; Halilović Pravopis (1996), str. 556; Institutski Rječnik (2007), str. 1151. (pored *truhlež*, tu je i *trulež*)

²⁷⁸) Pravopis SHj (1960), str. 744.

²⁷⁹) Titl u turskoj seriji ASI, FTV, 12.10.2012. godine

*pjesma/ ovdje prirodno završava—/ ali šta sa cijelim Svijetom/ u koga je davno struhlo srce?*²⁸⁰) Govoreći na jednoj televiziji o tome šta su prilikom uzpostave nove pučističke vlasti 2012. godine dogovorili Lagumdžija i Dodik, politički analitičar Mustafa Šišić, uporišio je, također, izvorni oblik ove riječi sa etimološkim *h*: *To su truhli kompromisi*, ocijenio je vispreno Šišić.)²⁸¹ Isti izkaz svjedoči jedna beogradska glumica u gluvističkoj varijanti: *Dosta mi je tvojih tru'lih kompromisa*.²⁸²) Za divno čudo, izvorni, etimološki oblik zabilježen je tih dana i na sportskoj stranici naprijed spominjanog lista: *Dok Hrvati prodaju talentirane fudbalere za milione eura, mi truhnemo*.²⁸³) Etimološki oblik zabilježen je i od izvornog govornika bosanskog jezika, jednog postarijeg seljaka, u jednoj emisiji bosanske državne televizije: *Kosti su struhle*.²⁸⁴) Ali za razliku od izvornog govornika, na toj televiziji u jednoj dokumentarnoj emisiji, nalazimo rečenicu iz titlovanog prijevoda govora iranskog predsjednika Ahmedinedžada, u 'gluvističkoj' verziji: *Cionistički režim je tru'lo drvo*.²⁸⁵) Takve verzije,

²⁸⁰) Pjesma "Prestanak opće opasnosti" (1995), (prilog biografiji Nedžada Ibrišimovića), u: "Da bi krenuo sa mrtve tačke – u Bosni čovjek najprije mora da umre", Godišnjak BZK "Preporod", 2011. godina, str. 337.

²⁸¹) *To su truhli kompromisi*. (Mustafa Šišić, politički analitičar, TV Sahar, emisija "40 minuta", 07.11.2012. godine (www.bosanskatv.irb.ir))

²⁸²) FTV, repriza predratne beogradske tv-serije "Bolji život", 19.12.2013. godine

²⁸³) "Dnevni avaz", 12.07.2013. godine, str. 64.

²⁸⁴) BHT, dokumentarno-reportažni tv-serijal Josipa Pejakovića "U ime naroda", 11.02.2011. godine, 20 sahata

²⁸⁵) BHT, emisija "Iran, pritajena sila", 06.08.2013. godine, 23,30 sahata; tekst čitao Midhat Paravlić

odnosno srbske varijante bosanskog jezika, držao se predsjednik bosanskog dejtonskog entiteta RS u izjavi: *To govori koliko je tru'lo Tužilaštvo i Sud BiH.*²⁸⁶⁾ Bez obzira što je upotrijebio za bosnistiku nepravilan oblik *trulo*, on bi nagonio Bošnjake da i oni upotrebljavaju takav nepravilan oblik, jer on ne uztručava da arbitrira i u krupnim pitanjima sociolingvistike, kao što je pitanje samog naziva bosanskog jezika. On se našao pozvanim da reagira na riječi reisu-l-uleme IZBiH Huseina ef. Kavazovića u bajramskoj hutbi "da smo mi Bošnjaci i da je naš jezik bosanski" i popuje sa davno iztruhlih hegemonističkih velikosrbskih pozicija kako Bošnjaci trebaju nazivati svoj jezik. Ne mogu ga zvati bosanski, nego bošnjački, docira Dodik. A još prije četiri stotine godina jedan Bošnjak, autor čuvenog bosansko-turskog riječnika (Ričnik u stihu na bosanskom jeziku) Bošnjake naziva Bošnjacima, a bosanski jezik bosanskim jezikom.²⁸⁷⁾ Iako bi Dodik našao argumente za svoj antibosanski stav u politikantskim ekscesima o bosanskom jeziku paljanskog profesora Miloša Kovačevića i nekadašnjeg direktora sarajevskog Instituta

²⁸⁶⁾ Promptna reakcija na vijest o tužilačkom oslobađanju Šemsudina Mehmedovića, poslanika u PD PSBiH, kojeg je SIPA uhapsila samovoljno, bez naloga Suda i Tužilaštva, samo sahat prije nego je Mehmedović trebao svjedočiti u Tužilaštvu o ratnom zločinu direktora SIPE Gorana Zubca, ne spominjući samovoljni, nezakoniti, 'truli' postupak svoga kadra, direktora Zubca, koji je razbojnički zloupotrijebio svoju finkciju, FTV-dnevnik u 22,30, 20.07.2013.

godine

²⁸⁷⁾ Uskufi Ričnik (1631) ("Kako je Bošnjak krupna stasa,/Znaj da su mu, tako, i riči krupne", str.67; "Nek jedan polustih bude na bosanskom jeziku,/A drugi nek bude na turskom kad mogne izaći srok", dvost. 73/74, str. 69.)

za jezik, Milana Šipke, njemu su pravu javnu lekciju na istoj televiziji očitala dvojica profesora sa Filozofskog fakulteta u Sarajevu: književni teoretičar i kritičar Enver Kazaz i lingvista Dževad Jahić i nema potrebe ništa dodavati tome. Ne može se zamjeriti voditeljici jednog sarajevskog radija, prijatnog glasa, što u svome fonetskom inventaru nema glasa *h* niti je treba nagoniti da ga upotrebljava u privatnoj komunikaciji, ali kada na radio-talasima iznad Sarajeva tokom cijelog dana ponavlja: *Dva tru'la stabla srušila su se u općini Novo Sarajevo. ...srušilo tru'lo stablo,*²⁸⁸) u najmanju ruku nije fer prema većinskim govornicima nametati im posredstvom medija izraz bez *h* i širiti 'gluvizam' među njima. To, jelda, nije u skladu sa proklamovanim evropskim principima i standardima o ljudskim pravima. To isto čini i FTV, podmećući bošnjačkim glumcima u usta 'gluvizme', kao u primjeru jednog tv-lika: *Svakako se motaš po stanu. Strulićeš.*²⁸⁹) Istini za volju, uporišće su mogli naći u *Institutskom Rječniku*, u kojem obrađivač riječi pod slovom 't', Ibrahim Čedić (ujedno i urednik toga rječnika i tadašnji direktor Instituta), za riječničku odrednicu *truhlež*, preporučuje 'gluvistički' oblik *trulež*, navodeći da je ona običnija!?)²⁹⁰ Običnija jeste za srbsko-hrvatsku normu, ali ne i za bošnjački izraz i bosansku normu, u kojoj ima status unesenog serbizma!

²⁸⁸) Adela Alagić-Đorđević, voditeljica Radio "Antena Sarajevo", 25.06.2013. godine u 08,25 sahata

²⁸⁹) Faruk Izetu u kontroverznoj satirično-humorističkoj seriji "Lud, zbunjen, normalan U spomenutoj seriji ponekad se "omakne" i pravilan izgovor sa *h*, ali u negativnom kontekstu, u funkciji izrugivanja: Šefika: *Bogami, Izete, ti truho sav*. Izet: *Ćaća ti je truho!*, 06.08.2013. godine

²⁹⁰) *Institutski Rječnik* (2007), str. 1151.

Bez razložnog lingvističkog uporišća i historijskog utemeljenja srpsko-hrvatska norma prihvatila je oblike navedenih riječi bez etimološkog glasa *h*, uzprkos temeljnom *Rječniku JAZU*, u kojem se navode svi izvedeni oblici iz osnove *truh*.²⁹¹) Tako srpsko-hrvatski pravopis iz 1960. godine propisuje sve oblike bez *h*, ne prezajući od toga da izrikom zabrani oblike sa *h*: *trulež*, *truležar*, *truležni*, *truležnica*, *truleti*, *truli*, *trulina*, *trulost*, *truljenje*, *truljeti*, *trunuti* (ne *truhnuti*, *truhlež*, *truhli*, naređuje Pravopis), *truljenje*, *truo*, *trula*, *truli*.²⁹²) U takvoj situaciji javljaju se homonimi u oblicima konjugacije glagola *trùnuti* (trùnē, 3.l. pr. sg.) i *trúiniti* (trûnē, 3.l.pr. pl.) Toga principa drže se i samostalne hrvatska i srbska književna norma. Kod hrvatskog lingviste i leksikografa V. Anića, na primjer, normirani su samo leksički oblici *truljeti* (*truliti*).²⁹³) Ovakva tvorba ovih sekundarnih postnominala predstavlja pravo nasilje nad jezikom! Mnogo simbolike sadržano je u riječima jednog aktera uvezene televizijske serije: *Ako nas odvoje od zemlje, istruljnut ćemo*.²⁹⁴)

Hajvatovica ili Ajvatovica?

²⁹¹) Rječnik JAZU (1880-1976), tom XVIII, str. 811-814: *truh*, *truha*, *truhao*, *truhar*, *truhav*, *truhlača*, *truhlad*, *truhladak*, *truhlar*, *truhlež*, *truhležar*, *truhlica*, *truhlilo*, *truhlina*, *truhliti*, *truhliv*, *truhloća*, *truhlost*, *truhlovina*, *truhlja*, *truhljenje*, *truhnuti*, *truhnjenje*, *truhovjetriti*

²⁹²) Pravopis SHJ (1960), str. 744.

²⁹³) Anić RHJ (2007), str. 582.

²⁹⁴) FTV, titl u turskoj seriji ASI, 12.10.2012. godine

Nakon sticanja nezavisnosti Bosne i Hercegovine i uzpostave pluralističke demokratske vlasti, obnovljena je viševjekovna tradicija okupljanja Bošnjaka na zborišću i dovišću u drevnom srednjebosanskom gradu Pruscu, što je predhodni režim bio zabranio. Dolazak na ovo dovišće, u narodu poznatom kao Hajvatovica, sedmog ponedjeljka po Jujrevu, smatrano je svojevrsnim hodočašćem. Hajvatovica je legendarni pojam vezan za jednog od prvih muslimanskih misionara u Bosni početkom 15. stoljeća po imenu Ajvaz-dede, koji je živio i djelovao u drevnom Pruscu. Zvanično je stajalište da je ovo čuveno zborišće Bošnjaka dobilo ime po Ajvaz-dedi, dervišu, evliji, kome pripadaju velike zasluge što su Bošnjani/Bošnjaci toga kraja masovno prigrlili islam (među kojima i dedo čuvenog bošnjačkog alima i filozofa iz 16. stoljeća, savremenika Machiavellia, Hasana Kjaftije Pruščaka Akhisarija – Jakov), ali i zato što se molitvom i dovom uticao Allahu dž.š. da razpukne veliki kameni monolit kako bi mogla poteći voda prema Pruscu. Tradicija Hajvatovice nastavljena je nakon agresije sa službenim nazivom Ajvatovica i do danas je izrasla u respektabilnu vjersko-kulturnu manifestaciju. Ne mora biti sporno samo po sebi da se riječ Ajvatovica izvodi iz imena Ajvaz-dede, ali je olahko prihvaćeno logiciranje da je to oblik Ajvatovica, a ne Hajvatovica. Postoje brojni jezički argumenti da bi primjereniji oblik bio 'Hajvatovica', pozivajući se prvenstveno na unikatni bošnjački princip haka u jeziku i stvaranja protetskog 'h' u ovakvim riječima, ali i opću raširenost ovog naziva u narodu. Oblik Hajvatovica je obrazovan djelovanjem rečenog principa u bosanskom jeziku. Hajvatovica od Ajvaz moglo je nastati po istom analoškom modelu po

kojem je, primjerice, nastalo Hase od Asim (Ferhatović). Naziv naselja Hajvazi iz tog kraja (prema Jajcu) također ponešto govori. Postoji i selo Hajvazi kod Zvornika.

Nesporno je da narod po Bosni listom govori Hajvatovica. Samo ta činjenica bila bi dovoljna da se utvrdi zvaničan naziv 'Hajvatovica'. Postoji i prezime Hajvaz, koje nose dvoje uposlenika FTV (A.H. i E.H.). Postoji prezime Hajvaz i kod nemuslimana, a postoji i prezime Hajvazović. Glas 'h' igra jednu od najvažnijih uloga u jezičkom identitetu Bošnjaka i njegovo izostavljanje iz naziva Hajvatovica otvorilo bi proces "dehakiranja" brojnih riječi i tako nepovratno narušilo sistem i destruiralo neprocjenjivo važan glasovni 'zakon haka' u Bošnjaka kao svoj etno-nacionalni amblem. Zanimljivo je da u Institutskom Rječniku nema pojma Hajvatovica ili Ajvatovica. Još je zanimljivije da neki mediji, koji sebe smatraju bošnjačkim, nakon proteklog rata uporno forsiraju oblik Ajvatovica za ovo tradicionalno zborišće Bošnjaka, izvodeći etimologiju iz imena Ajvaz-dede iako je narod u Bosni oduvijek upotrebljavao oblik Hajvatovica. Glavni urednik najjačeg lista iz tog kruga očitao mi je pravu lekciju krajem rata povodom moga pisanja o Hajvatovici u jednom drugom listu građanske orijentacije. Ova tri pojma: Ajvaz-dede, Hajvazi i Hajvatovica gotovo sigurno su u nekoj vezi, a da li im je zajednička i etimologija, to tek treba naučno razjasniti. Ali neki vjerski umovi su izgleda sami presudili i tako riješili ovu etnolingvističku dilemu bez traženja objašnjenja mogućeg nastanka ovog naziva od lingvista i etimologa.

Povodom jubilarne 500 Hajvatovice, u izdanju Muftiluka travničkog i zaslugom muftije Abdibegovića, publicirana

je luksuzna monografija 'Ajvatovica', čime je za sva vremena zacementiran ovaj oblik, a da znanstveno nije do kraja razsvijetljen ovaj pojam. Posljedice su nesagledive, jer je tako suicidalno narušen jedan od temeljnih zakona uzstrojstva bošnjačkog organskog idioma, glasovni princip 'haka' u jeziku Bošnjaka, koji je mnogo važniji od toga da li je ime ove 'vjersko-kulturne manifestacije' izvedeno prema Ajvaz-dedi, pa, čak, i od nje same. Širom su otvorena vrata da se analogijom izbacuje etimologijski glas 'h' i u riječima koje imaju sličan zvukovni sklop, poput pozajmljenica hajde, hajvar, hajduk, hajvan, naše onomatopeje holuja ili hajka, poratnog ustaljenog neologizma, arabsko-bosanskog kompozita hajrovati i sl. Da se i ne govori o smrtnoj presudi protetskom glasu 'h', koji oficijelna serbokroaticistika naziva 'sekundarno 'h', jer nema etimologiju u praslavenskom a koji su u određenim riječima sukladno "zakonu haka" ekskluzivno razvili Bošnjaci u svom samostalnom razvoju na Balkanu i Bosni.

Kvazilingvistička gluvistička teorija, koja destruirala i negira izvorno praslavensko naslijeđe glasa/foneme *h* u bosanskom jeziku kao i ekskluzivnu bošnjačku etimologiju glasa/foneme *h* u vidu samostalne bošnjačke kreacije u leksikalizaciji onomatopeja, svoje izvorišće i uporišće nalazi kod "reformatora srbskog jezika i pravopisa", čuvenog skupljača tuđeg perja i priučenog leksikografa, Vuka Karadžića, koji je uveo princip 'gluvizma' u serbokroaticistiku i, koji je ostao, u principu, sve do danas, uzprkos trećoj tački 'bečkog

književnog dogovora' između Srba i Hrvata iz 1850. godine u kojoj se "preporučuje da se glas *h* piše svagdje gdje mu je po etimologiji mjesto (*uho, muha*)". Riječ *muha* navodi se u izvornom obliku u *Institutskom Rječniku*,²⁹⁵) a nalazi se i u referentnom Uskufinom bosansko-turskom riječniku: "*Muha sinek, kelebege der lepir*".²⁹⁶), ali se scenarista i glumci naprijed navedene serije, Bošnjaci, drže srbske norme i tradicije pa jedan od glavnih aktera, Faruk, kaže svome ocu: *Izete, šta se ti muvaš ovuda?*²⁹⁷) U svom kulturnom kodeksu Bošnjaci apsolutno nemaju ovu uzrečicu niti denominatni glagol *muvati* ni u etimološkoj verziji: *muhati*. Mnogi su je usvojili posljednjih decenija tokom zajedničkog života i zajedničkog jezičkog sh. standarda u kojem je dominirala 'gluvistička' kultura, a putem ove serije i popularnog glumca (Bošnjaka) još uvijek se nameće i ostalima kao čisti srbizam. U bošnjačkoj tradiciji gornja izreka prije bi mogla glasiti: *Izete, šta se ti motaš ovuda?* Ako bi spomenuli muhu, uvijek sa *h*, u sličnoj uzrečici, ona bi glasila: *Uzvratio se (uzvrpoljio se, uzodo se) ko muha bez glave*.

U Uskufinom riječniku, istina, nema riječi *truhlo*, ali ima *mehko*: "*Bilo akdur, dahi mehko jumušak*".²⁹⁸) U *Institutskom Rječniku* nalazi se i izuzetno ekspresivna riječ *suhočica* (sinonimi: led, grād, tuča) sa leksičkim značenjem "sleđene kapi kiše, 'suha kiša', ljetna ledena padavina u obliku očica (sočiva), umjesto kapi", ali jedan skorašnji primjer sa državne televizije može poslužiti kao

²⁹⁵) Institutski Rječnik (2007), str. 396.

²⁹⁶) Uskufi Ričnik (1631), str. 110.

²⁹⁷) FTV, 16.06.2013. godine

²⁹⁸) Uskufi Ričnik (1631), str. 94.

ilustracija kolika je nebriga i nehat nadležnih prema svome prirodnom jezičkom naslijeđu i prema projektovanom standardnojezičkom izrazu. U jednoj bajramskoj emisiji, riječ *suhočica* je podpuno deformisana izostavljanjem *h*, dva sloga sabijena u jedan, kao *sočica*: *Voda je sočica i led...* govori narator očito prevedeni tekst o fenomenu vode u islamu.²⁹⁹⁾

Današnji bosanski političari nemaju kao imperativ bosanske državne interese, koje bi stavili iznad partikularnih interesa, nego prave truhle kompromise na štetu države, a za vlastitu korist. I zato Bosna svakim danom, u svakom pogledu, sve se više i više suši, propada, kopni, vehne i truhne. Zaista ima nešto truhlo u državi Bosni, ali to nije zemlja Bosna, u kojoj sve stostruko niče i buja, ni njezin napaćeni narod, koji dura dok jednoć ne vrisne, tako da se neće ostvariti pusti Dodikovi snovi da, poput vođe zagrebačkih ilegalaca u Drugom svjetskom ratu, nakon oslobodilačkog ulazka partizana u grad, uzvikne: *Drugovi, Endehazija je završila svoj tru_li život.*³⁰⁰⁾ Ne stoji ni Dodikova zlurada aluzija iz stare bosanske poslovice *Suho drvo je džaba zalivat*, koju je on izrazio u 'gluvističkoj' verziji *Suvo drvo je džaba zalivat* pošto će, ko biva, kad-tad

²⁹⁹⁾ Bajramska emisija „Qur'an, povratak izvorima Knjige“, BHT, 08.08.2013. godine, čita poznati spiker Tarik Helić. (Oblik *sočica* nastao je od *suhočica* izostavljanjem *h* u govoru pa je *suočica* postala *sočica*. Morfoložki gledano, *suhočica* je složenica od *suho* i *očica*, a tako se sliva i njena leksička semantika: 'suhe kapi', led u obliku očica, leće, sočiva.

³⁰⁰⁾ Vođa ilegalaca u Zagrebu (glumac Mustafa Nadarević) prilikom oslobađanja tog grada 1945. godine, serija "Nepokoreni grad", posljednja epizoda, FTV, 21.07.2013. godine (22,45)

iztruhnut.³⁰¹) Dodajem jednu dijalektološku napomenu. Uzpravno (neoboreno) suho (osušeno) drvo u govorima centralne Bosne, koje sam ja bilježio kao dijalektolog prije četrdesetak godina, naziva se *stećika* (dakle, stojeće drvo) kao postverbal, imenica ženskog roda, tvorena sufiksom *-ka*, posredstvom glagolskog priloga sadašnjeg: *stojeći* uobičajenim glasovnim procesom: *stojeći* > *stojeći-ka* > *stoećika* > *stećika*. To je najkvalitetnije drvo za loženje u domaćinstvu i zato se sušenje najčešće izaziva vještački tako što se drvo *obiliči* (<*obiličiti* <-*bil-*, ijekavski: *bijel*). To je izraz za skidanje kore ukrug oko stabla drveta da se onemogući protok sokova iz korijena podkornom opnom prema granama. Ono je stojeće iako je suho (osušeno), ali ako bi palo, imalo bi naziv *ležika* i brzo bi struhlo, iztruhnulo, ležeći na vlažnoj zemlji u šumi. Mužki antonim *stećiki* je *stećak*, poznati srednjevjekovni nadgrobni spomenik predislamskih Bošnjaka. To je, također, postverbal od glagola *stojati* identične tvorbe kao i u predhodnom slučaju, samo pomoću muškog sufiksa *-ak*, posredstvom glagolskog priloga sadašnjeg: *stojeći* > *stojeć-* *ak* > *stojećak* > *stoećak* > *stećak*.

Kosti su struhle, što reče onaj seljak, ali stećak stoji uzgor, što bi rekao Alija Isaković.
(2013)

³⁰¹) Jedna demonstrantkinja na protestima građana u Banjaluci citira ovu poslovicu kako ju je, kaže ona, rekao Milorad Dodik, BHT, 12.06.2013.

II.

Zatomljeni ikavski izraz

Normativno ignorisanje izvornog naslijeđa

Dokle je dogorilo?

Bosanski ikavski izraz nije obuhvaćen savremenom standardnojezičkom normom iako predstavlja izvorno i nezaobilazno jezičko naslijeđe Bošnjaka. Paradigmu lingvosuicidnog bošnjačkog zatiranja ikavskog izraza iz samog srca bošnjačkog ikavskog bića predstavlja i normativno ignorisanje dubletnog normiranja denominatnih glagola i-osnova

Ničija nije do zore gorila – jedna je podosta cinična i zloslutna bosanska poslovice, koja je neočekivano dospila u žižu interesovanja javnosti kada je jednog jutra osvanula na džambo-plakatima u bosanskoj prijestolnici, Sarajevu, povodom smjene evropskih namjestnika u Bosni i Hercegovini.³⁰²⁾ Uz sliku

³⁰²⁾ Džambo-plakat na više mjesta u gradu (januar, februar, 2006.) povodom odlaska sa dužnosti Visokog predstavnika međunarodne

odlazećeg visokog predstavnika Paddy Ashdowna (Pedi Ešdaun) ova uzrečica je inventivnom gramatičko-grafičkom manipulacijom na plakati bila postavljena tako da je posljednja riječ *gorila* bila posebno naglašena i izdvojena izpod slike ovoga engleskog lorda, kao "podpis pod sliku", pa se mogla, osim glagolske funkcije u izrazu, čitati samostalno i shvatiti kao imenica: *gorila*. Autori plakate³⁰³) dosjetili su se da iskoriste homonimnost imenice *gorila* (vrsta velikog majmuna) i oblika glagolskog pridjeva radnog ženskog roda *gorila* od glagola *goriti* (npr. *Vatra je gorila*), kako se upotrebljava u svakidašnjem govoru, a ne kako ga je propisao bosanski normativac: *gorjela*.³⁰⁴) Tako je poruka ove narodne mudrosti, uz izvorno, dobila sasvim novo značenje, jednu dosta grubu i uvredljivu konotaciju, što i nije, baš, u skladu sa bosanskom tradicijom gostoljubivosti i gostoprinstva. Tim povodom u Sarajevu su kružile razne anegdote, često veoma cinične. Prema jednoj, odlazeći visoki predstavnik (HR – High Representative), kao vrhovni (dejtonski) međunarodni autoritet vlasti u BiH, u pratnji bosanskog normativca, za uho vodi marionetu (bosanska vlast) da na plakatama prepravlja izraz *gorila* u *gorjela*, jer prema propisanoj normi ovaj glagol može imati samo ijekavski oblik *gorjela* prema infinitivu *gorjeti*, nasuprot autohtonom narodnom *gorila* i *goriti*, kako ih, osim ove poslovice,

zajednice u BiH Pady Ashdowna (Pedi Ešdaun) i ustupanja funkcije Christianu Schwarz Schillingu (Kristijan Švarc Šiling).

³⁰³) U podpisu na plakati stajalo je: Forum mladih SDP

³⁰⁴) *Institutski Rječnik* (2007): (*gorjeti – gorjela*), str. 173; *Halilović Pravopis* (1996): (*gorjeti – gorjela, gorjenje/gorenje*), str. 240; *Fakultetski Rječnik* (2010) str. 326; *Jahić Rječnik* (2010) ima obadvije riječi: *goriti – gorila* i *gorjeti – gorjela*, str. 66/67.

susrećemo i u narodnoj pjesmi: *Di(je)vojka sokolu goru zapalila: Gorila je gora do dva do tri dana/Dok je dogorila sokolu do gni(je)zda*. Oblike ovoga glagola: *goriti* i *dogorila je* nalazi i A. Peco u pripovijetkama mostarskog pisca Svetozara Ćorovića,³⁰⁵) koji po njegovim nalazima piše jezikom sredine, tj. mostarske čaršije s kraja 19. vijeka, u kojoj su izrazito dominantni Bošnjaci.

Poslovice, kao izraz narodnog duha, nastala je u citiranom obliku mnogo prije savremenog normiranja bosanskog jezika, a mladi ljudi su ovom provokativnom jezičkom egzibicijom ostvarili duhovitu i inventivnu političku kontekstualizaciju stranih upravljača, ali i, nehotice, "natrljali nos" bosanskim normativcima, koji, ruku na srce, nemaju nikakvog udjela u ovakvoj interpretaciji ove mudre poslovice niti neke političke uloge u navedenoj jezičkoj akrobaciji. Da su pitali bosanske normativce, oni im ne bi ni dozvolili ovakav oblik i tako bi ovakva fingirana domišljatost bila onemogućena, a sloboda izraza ugušena. Zabilježeni primjer, koliko god da je politički bizaran, makar toliko je lingvistički izazovan, posebno za normativce, ali nije nimalo i nikako zanemarljiv. Zato je ova politička plakata, osim što je privukla opću pažnju i uzburkala političku javnost, neočekivano pobudila i interes

³⁰⁵) Asim Peco: *Hercegovački govori u književnom djelu Svetozara Ćorovića*, Izabrana djela, knjiga VI, Bosansko filološko društvo Sarajevo, 2007. godine, str. 165. (Ćorovićeve ikavske oblike posebno apostrofiram, jer je on iz Hercegovine, koja se smatra ijekavskom, jer je iz bosanske pravoslavne tradicije, koja je ijekavska, jer piše jezikom svoje sredine, jer je to iztraživanje proveo Hercegovac, vukovac, ijekavac, itd.)

lingvisti, jer je dotaknula i jedno veoma aktuelno, moglo bi se reći, goruće jezičko pitanje – pitanje standardnojezičke norme bosanskog jezika.

Ako ovaj virtuelni incident i sarajevske cinične doskočice te specifičnu upotrebu ove poslovice ostavimo po strani, a pozornost u ovoj prilici usmjerimo u pravcu jezičke norme, nužno će se primijetiti da i danas, kao i ranije, postoji podvojenost između propisane norme – standardnog idioma i izvornog jezičkog naslijeđa – organskog idioma bosanskog jezika. Kao što primjećujemo, citirana uzrečica zadržala se u autentičnom obliku i, kako raste politička napetost i socijalna beznadežnost, sve češće je u upotrebi u svakodnevnom životu izvornih govornika bosanskog jezika i u javnom diskursu.³⁰⁶) Ona je prava paradigma upotrebe primarnih postnominala i-osnova ovoga tipa u javnoj komunikaciji, koja svjedoči o toj nesaglasnosti narodnog jezika i službeno propisane norme. Glagol *goriti* pripada tipu primarnih postnominala i-osnova koji u organskom idiomu imaju odnos prezentske i infinitivne osnove *ī:i* (gor-ī-m: gor-i-ti). Njihova glagolska osnova nastaje u morfoložkom procesu afiksacije dodavanjem formativa 'i' na leksičku osnovu (primarni), odnosno na samostalnu punoznačnu leksemu nekog gramatičkog imena (sekundarni) u funkciji tvorbene osnove (imenica, zamjenica, pridjev, broj) dodavanjem spomenutog formanta za glagolsku

³⁰⁶) "*Ničija nije do zore gorila*". (akademik Muhamed Filipović, TVSA, 15/16. 01.2009, 0,30 sati); "*Ali ničija nije do zore gorila*." (Ognjen Blagojević, novinar i voditelj dnevnika, FTV dnevnik, 03.11.2006, 19,30 sati); "*Ničija nije do zore gorila*" (Bakir Hadžiomerović, FTV emisija "60 minuta", 11.04.2011, 21,20 sati

osnovu, infinitivnu i prezentsku, npr. *gor-i-ti – gor-ī-m – gorila*, *vol-i-ti – vol-ī-m – volila*; *let-i-ti – let-ī-m – letila*, *o-svoj-i-ti – o-svoj-ī-m – osvojila*, *živ-i-ti – živ-ī-m – živila*, *o-dvoj-i-ti – o-dvoj-ī-m – o-dvojila* i sl. Ovi glagoli su veoma brojni, jer je formativ 'i' za tvorbu glagolske osnove trajno jezikotvoran, tj. živ i produktivan, odnosno tvorbeno potentan i u povijestnoj i u savremenoj perspektivi. To dokazuju i glagoli nastali od pozajmljenih riječi iz drugih jezika po ovom tvorbenom modelu, npr. *ćeif-i-ti*, *seir-i-ti*, *o-sevap-i-ti se*, *rezil-i-ti*, *mandal-i-ti*, *dernečiti* (<*dernek-i-ti*), *iz-vin-i-ti* (:vina = krivica), *na-safun-i-ti*. Kako navodi Josip Hamm, "Trubeckoj je – polazeći od infinitivne osnove – gledao na produktivnost nekih tipova, pa u produktivne tipove ubraja glagole na -i-."³⁰⁷) Uzprkos tome, u prvom bosanskom pravopisu čak se izričito zabranjuje upotreba i-oblika ovog tipa glagola, pa u *Pravopisnom riječniku* uz odrednicu *letjeti* stoji napomena: *ne letiti*.³⁰⁸) U *Institutskom Rječniku* propisan je isključivo jekavski leksički oblik infinitiva, sa odnosom prezentske i infinitivne osnove *ī:je*, na primjer: *gor-ī-m – gorjeti*, *let-ī-m – letjeti*, *vid-ī-m – vidjeti*, *živ-ī-m – živjeti*. Takav pristup leksičkoj normi ovih glagola zasnovan je na, vjerovali ili ne, normativnom principu koji je proklamovao tadašnji direktor Instituta za jezik u Sarajevu i urednik *Institutskog Rječnika* Ibrahim Čedić: "Tako govorim ja, tako govori moj Ulog i cijela istočna Hercegovina". Taj potpuno nepojmljiv i neprihvatljiv karadžićevski princip u bos(a)nistici već na prvom koraku demantuju i primjeri iz savremenog svakodnevnog života, između ostalog i iz istočne

³⁰⁷) Hamm (1958), str. 153.

³⁰⁸) Pravopis SH (1996), str. 313.

Hercegovine.³⁰⁹) Taj siledžijski nametnut stav demantira i iztraživanje govora u (ijekaviziranoj) centralnoj Hercegovini, koje je obavio beogradski profesor i srbski akademik Asim Peco, Hecegovac ijekavac, rodom iz Hortiješa, koji iztiče da su "tipične osobine centralnohercegovačkoga govora i češći ikavski oblici glagola tipa *voliti* i *živiti* od ijekavskih *voljeti* i *živjeti*.³¹⁰) Peco nalazi narodne ikavske oblike glagola *goriti* i u Ćorovićevim pripovijedkama: *dogorila je* (Bogojavljenka noć); *goriti* (Stana Rankovićeva). Ne postoji opravdan razlog da se sumnja u inače lahko provjerljive rezultate Pecinih iztraživanja, ali bi se mogla dovesti u pitanje njegova tvrdnja da se "često uopštava nastavak *i* umjesto očekivanog refleksa starog vokala *jat je*", jer polazi od aksioma da je tu primarno postojao "refleks starog vokala *jat je*" pa da se sada nekim novim jezičkim procesom "često uopštava nastavak *i*".³¹¹) Pristalice naučno najprihvatljivije teorije da je etnički jezik Bošnjaka izvorno ikavski i da je ijekavski refleks *jata* u bosanskom ikavskom jeziku migracijskog

³⁰⁹) "*Možda je malo gorjelo*", kaže Lutvo Fazlagić, žitelj Kule Fazlagića kod Gacka u istočnoj Hercegovini povodom paljenja obnovljene džamije u tom mjesti za Bajram 2008. godine (BHT dnevnik u 19 sati, 08.12.2008), a novinar izvješćivač o tom događaju, Goran Karanović, konstatuje: "*Potpuno je izgorjela krovna konstrukcija*." Stanovnik sela Podosoja između Bileće i Trebinja, Lečić, kaže: "*Dalje ćemo vidit šta će se desiti...*" (BHT dnevnik u 19 sati, 05.12.2010). Studentica Suzana iz Foče govori: "*Željila bi da postavim pitanje dr. Trbojeviću*" (TVPinkBiH, "Zabranjeni forum", 22.10.2009, 23, 23 sati), a načelnik Opštine Foča Zdravko Krsmanović: "*Građani Bileće su željeli promjene*" (FTV, emisija Pošteno, 04.02.2010, 20,30 sati)

³¹⁰) Peco (2007), knj. VI, str. 164.

³¹¹) Peco (2007), knj. VI, str. 165.

porijekla, nastao procesom narastanja ijekavskog na ikavski, prodorom sa jugoiztoka i njegovim ijekavskim preslojavanjem. Prema tome, u tim glagolima je primarno bilo 'i', a kasnije je tokom stoljeća preslojeno sa 'je'. To što je u tim glagolima na tom položaju u sačuvanim spomenicima bio napisan znak 'jat', nije nikakav dokaz njegovog ijekavskog izgovora, jer je on imao glasovnu vrijednost 'i' u bosanskom jeziku. Dakle, zaključak je upravo suprotan: u tim govorima se je još uvijek, sve do vremena u kojem je Čorović pisao, a njegovi likovi su, po Pecinom svjedočenju, govorili jezikom svoje sredine, zadržao izgovor glasa 'i', kao refleks starog vokala 'jat'.

U *Gramatici bosanskog jezika*³¹²⁾ ovi denominatni glagoli i/je-osnova svrstani su u istu vrstu (treću) sa ostalim glagolima i-osnova, koji imaju odnos prezentske i infinitivne osnove ***ī:i***, tipa: *nosīm: nositi*, *kosīm: kositi*, ali su propisali oblike koji imaju odnos prezentske i infinitivne osnove: ***ī:je*** (*gorīm-gorjeti-gorjela*, *živīm-živjeti-živjela*, *vidīm-vidjeti-vidjela*, *letīm-letjeti-letjela*). Znači, infinitiv kao leksički glagolski oblik, ima infiksni tvorbeni formant infinitivne osnove -*je-*, kao i drugi gramatički oblici izvedeni od infinitivne osnove (npr. glagolski pridjev radni ženskog roda: *živjela*), a -*i-* kao formant za tvorbu prezentske osnove. Kada je nekoliko nastavnika sa jezičke katedre Filozofskog fakulteta u Sarajevu najavilo na svojoj web-stranici³¹³⁾ izdavanje "svoga" *Rječnika bosanskoga jezika*, to je izazvalo veliku pažnju među stručnjacima zbog napomene da on "*predočava stanje u savremenom bosanskom jeziku*", očekujući da će se tu naći leksika iz

³¹²⁾ Gramatika JHP (2000), str. 270.

³¹³⁾ www.rbj.ba (27.11.2006.)

bosanskog organskog idioma, poput spomenutih glagola, ali su već riječi u nastavku toga proklamovanog principa da su "*u njemu opisana značenja riječi, sintagmatskih veza i frazeoloških izraza koji su prihvaćeni od izvornih govornika*" izazvale nedoumicu i zebnju radi li se o ponovnom normiranju već nametnutih Karadžićevih leksičkih oblika "koji su prihvaćeni od izvornih govornika" tokom proteklih petnaest decenija i ponovnom ignorisanju izvornog bosanskog leksičkog naslijeđa. Od izvornosti ostali su samo "izvorni govornici".

S obzirom na povijestno iskustvo i savremene okolnosti, odnos bosanskih normativaca prema bosanskom organskom idiomu ima poseban značaj u strukturiranju standardnojezičkog idioma radi njegove simboličke funkcije u potvrđivanju jezičkog identiteta bosanske društvene zajednice, jer općepoznato je da standardnojezička norma znatno utiče na tokove jezičkog razvoja, sputavajući ili usmjeravajući jezičke promjene, kao što se desilo uvođenjem ijekavskog izgovora nakon "bečkog književnog dogovora". Ikavski je autohtoni bosanski idiom, a ijekavski je naknadno tokom vijekova narastao na ikavski uticajem sa jugoistoka pod "podrazumijevajućom prijetnjom", posebno agresivno i "zvanično" nakon spomenutog "bečkog književnog dogovora". Nema sumnje da je historijski na tom položaju bilo 'i', bez obzira da li se ono obilježavalo znakom 'i' ili znakom 'jat', ono se izgovaralo kao 'i'. "U velikom broju tekstova (*na narodnom i crkvenoslavenskom jeziku*) u nizu primjera 'jat' je zamijenjeno sa 'i', ili je napisano tamo gdje je iskonski bilo 'i', što nesumnjivo svjedoči o ikavskom karakteru

teksta."³¹⁴) Kao što je poznato, praslavenski glas 'jat' različito se reflektirao u samostalnom razvoju slavenskih jezika. Slaveni koji su naselili Bosnu polovinom 6. stoljeća, kasnije (samo)identificirani kao Bošnjani, preci današnjih Bošnjaka, imali su glas 'i' na poziciji gdje je u praslavenskom jeziku bio tzv. glas 'jat', kao i Ukrajinci iza Karpata na istoku, te Dalmatinci i Slavonci na Balkanu, a Bugari, Makedonci, Srbi, Slovenci, Hrvati kajkavci imali su 'e', kao i Rusi i Bjelorusi, dok su slavenizirani Vlasi i Brđani (Crnogorci) razvili prelazni oblik 'ie' sa raznim varijacijama. A, kako tvrdi čuveni bečki profesor Josip Hamm, "*glas 'jat' sa svojim refleksima postao je jedna od najglavnijih diskriminiranih po kojima se slavenski jezici i danas među sobom razlikuju*".³¹⁵) S obzirom na stav serbokroatistike još od 'bečkog književnog dogovora' da je ijekavski primaran u odnosu na bosanski ikavski izraz, javljala su se različita tumačenja o (ne)ujednačenosti infinitivne (ijekavske) i prezentske (ikavske) osnove ovih glagola, sve do najnovijeg vremena. Prije više od jednog stoljeća Đuro Šurmin navodi da je "analoško ujednačavanje infinitivne prema prezentskoj osnovi glagola III vrste *podržano stanjem u bosanskohercegovačkim govorima*".³¹⁶) Kuna je smatrala ovaj "morfološki ikavizam" substandardnom osobinom urbanih sredina.³¹⁷) Taj teorijski aksiom slijedi i Lejla Nakaš kada tvrdi da "glagol *razumiti* (razumi, razumili) tvoren je sekundarnom analogijom prema glagolima tipa

³¹⁴) Kuna TNCJ (1974) str. 9.

³¹⁵) Hamm SG (1958), str. 79.

³¹⁶) Šurmin OSG (1895), str. 189.)

³¹⁷) Kuna JŠBH (1981), str. 57.

živjeti, što vidimo prema 3.l. mn. *ràzūmē: živē*".³¹⁸) Nakaš, kao istraživač jezika u djelima Safvet-bega Bašagića, koji je bio porijeklom iz Nevesinja u istočnoj Hercegovini, navodi da u "Bašagićevom jeziku glagoli *lebdjeti, buktjeti, opustjeti, strepjeti* javljaju se samo u i-liku".³¹⁹) Dakle: *lebditi, buktiti, opustiti, strepiti*. Oblik glagola *razumiti*, u skladu sa svojom jezičkom tradicijom, sasvim prirodno upotrebljava prije osamdesetak godina čuveni bosanski reis-prosvjetitelj i prevodilac Qur'ana, Muhamed Džemaludin ef. Čaušević, koji kaže: "*Mi smo u prevodu Kur'ana zastupali ono što se iz Kur'ana razumi...*"³²⁰), ali će priređivač reprinta Ljubibratićeva prevoda *Korana*, Enes Karić, u predgovoru, u skladu s recentnom normom, ijekavizirati ovaj glagol, navodeći: "*Čaušević često ističe da je prevod Kur'ana determiniran prevodiočevim razumijevanjem.*"³²¹) Ijekaviziranje iterativa ovog glagola u bosanskom jeziku je hiperijekavizam, zapravo kvaziijekavizam, jer je praslavenskim duženjem formanta 'i' iz glagolske osnove ovoga tipa glagola nije mijenjan kvalitet glasa, nego samo kvantitet, tako je od 'i' nastajalo dugo 'ī' (*do-gōriiti*→*do-gorīvati*; *razūmīti* → *razumīvati*; *līti* →*līvati*), za razliku od nekih drugih, gdje je mijenjan i kvantitet i kvalitet prijetoj vokala: *rōditi* → *rāđati*; *oprostiti*→*oprašćati*; *gōniti*→*gānjati* itd.

Načelno, nesaglasnost organskog i standardnog idioma gotovo je redovna pojava i sama po sebi ne predstavlja neki poseban teorijski problem prilikom

³¹⁸) Nakaš JKSB (2003), str. 13-161.

³¹⁹) Nakaš JKSB (2003), str. 25.

³²⁰) Čaušević- Pandža (1937), str. 9.

³²¹) Karić RoQ (1990), str. 27.

normiranja, a ni praktičnu smetnju u komunikaciji, ali u složenim bosanskim društveno-psihološkim kontekstima ovo pitanje izlazi iz okvira lingvistike i dobija prvorazredni politički značaj. U tom smislu, društveno najprihvatljivije bilo bi dubletno normiranje ovih glagola u infinitivu, čime bi se zadovoljila simbolička funkcija standardnog jezika, kao izraz jezičkog identiteta, jer historijski formativ 'i' je iz ikavskog izraza (Bošnjaci i bosanski Hrvati), a formant 'je' iz ijekavskog (Brđani i srbizirani hercegovački Vlasi). Bosanski (bošnjački) normativci ponijeli su se kao "veći katolici od pape", jer je u pogledu odbacivanja "ikavskih" oblika ova bosanska norma rezolutnije restriktivna i od riječnika i gramatika iz vremena "tradicionalne serbokroatistike", ali je potpuno saobrazna, ako je to nekome utjeha, s recentnom hrvatskom i srpskom ijekavskom normom.³²²⁾

³²²⁾ U vrijeme izrade riječnika u Institutu, na jednom od svakodnevnih radno-konsultativnih sastanku uz podnevnu kahvu, 12.12.2005. godine, skrenuo sam pažnju ostalim članovima leksikografskog tima da ne bismo trebali podleći pritisku agresivnih hrvatskih i prohrvatskih medija u BiH koji vještački izazivaju proces ijekavizacije, u skladu sa svojom disjunktivnom normom, napadno ijekavizirajući sve riječi u nastojanju da apsolutiziraju princip razlikovnosti od predhodnog sh. standarda da bi time potvrdili identitet hrvatskog jezika. Tako se redovno ijekavizira dugo 'i' u iterativima, pretvarajući ga u 'ije', što nema genetsko-strukturnog uporišća, jer u bosanskom jeziku postoji pet vokala od kojih svaki može biti i dug i kratak, pa nema razloga da se dugo iterativno 'i' pretvara u 'ije' i tako destruiira glagolska paradigma, jer dugo 'i' je prisutno u bosanskom jeziku i u dijahroniji i u sinhroniji, pa tako i u iterativima. Smatrao sam da je sa pozicija bosnistike to nepravilno i neprihvatljivo za bosanski standard. Dakle, od 'liti' iterativ je 'līvati', a ne **lijevati**. (Postoji još jedan iterativ deriviran iz istog semantičkog jezgra, lītati, čije je značenjsko polje od obćeg pomaknuto u posebno: imati proliv.) Spomenio sam da sam zabilježio brojne

Podvojenost između propisane norme koja je "prihvaćena od izvornih govornika" i "stanja u savremenom bosanskom jeziku" svakodnevno ilustriraju brojni primjeri u javnoj komunikaciji, o čemu svjedoči *ad hoc* istraživanje metodom slučajnog uzorka observacijom informativnih medija sa cijelog prostora BiH. Obuhvaćene su sve kategorije stanovništva, iz svih etničkih grupa, svih uzrasta i nivoa obrazovanja i utvrđeno da ovi glagoli paralelno funkcioniraju u oba navedena oblika. U svakodnevnoj komunikaciji prisutna su oba oblika u infinitivu: izvorni narodni ikavski oblik *goriti*³²³) i normom nametnuti ijekavski oblik *gorjeti*.³²⁴)

primjere spontanog narodnog govora, gdje se dobro zadržalo dugo -i-. Naveo sam primjer jedne osamdesetpetogodišnje Sarajke koja je rekla da je duže bila odsutna od kuće i nije zaljivala cvijeće u avliji. - *To nije pravilno! To je greška. Ona je to lično usvojila.(sic!) Treba zalijevala* – zagrmila je radna koleginica Naila Valjevac.

- *Ne treba! Tu je 'i' izvorno, a ne 'jat'.* U bosanskom postoje i dugi i kratki vokali još od praslavenskog. Ovo dugo 'i', dugi slog (-ij-), je od iterativnog duženja kratkog 'i' – uzvratilo sam.

- *E, hajdemo vidjeti kod Skoka* – zainatila se uvrijeđeno.

- *Ne moram ja ništa viditi, ja to znam i bez gledanja. Idi ti vidi pa mi reci šta kaže Skok!* – dometnuo sam pomalo cinično.

Na tome se sve završilo. Nikad to više nije spomenila, ali je zato kasnije u Rječniku sve takve riječi vukovski ijekavizirala u leksičkim odrednicama koje počinju "njenim" slovima (P,Z) – *polijevati, polijevanje, prelijevati, prelijevanje; zalijevati, zalijevanje* (izostavljen je veoma frekventan glagol prolići : *prolivati* – nema ga u Rječniku). "Završni obrađivači", odnosno ijekavsko-štakavski cenzori (Čedić, Valjevac), neovlašćeno su, bez moje saglasnosti, ijekavizirali sve glagole ove vrste, kao i druge riječi, koje počinju slovima koje sam ja obrađivao. (npr. Sava se izlijeva, namjesto izliva)

³²³) Metodom slučajnog uzorka oblik *goriti* zabilježen je i kod slijedećih izvornih govornika: *Ognjen Blagojević (novinar i*

U *Institutskom Rječniku* od ijekavske osnove *gorje-*donesena je jedino (izforsirana) riječ *gorjelina*, pored ekavskog sinonima *gorevina*, ali nema uobičajene i veoma frekventne glagolske imenice *gorenje*. Od ikavske osnove *gori-*, ovaj riječnik donosi tri riječi: pridjev *goriv* i dvije imenice: *gorivo* i *gorivost*.³²⁵) Zanimljivo je da u *Rječniku* nema riječi *gorionik*, koja je bila posebno frekventna i popularna tokom srbske opsade Sarajeva, kada je do obkoljenog grada, nakon dvogodišnje patnje, tajno doveden plin kroz "tunel spasa" izpod Sarajevskog aerodroma pa su iznureni građani nabrzinu morali improvizirati razne plinske *gorionike* kako bi ih stavljali u svoje priručne peći umjesto nedostajućih drva. Treba podsjetiti da je obrađivačima kriterij za unos i selekciju riječi u *Rječniku* bio da "će se u *Rječniku* naći najfrekventnije riječi iz svakodnevnog upotrebe u svim stilovima jezika"³²⁶) pa je teško pretpostaviti šta je razlog izostavljanja ove riječi: ili obrađivač nije bio u gradu tokom opsade pa nije osjetio koliki je značaj *gorionik* imao za preživljavanje ili mu je bio stran njegov ikavski oblik! Kod složenih glagola u ovom riječniku vlada pravo šarenilo, što je zavisilo od obrađivača: negdi su navedeni kao dubleti, npr. *izgoriti/izgorjeti*; *razgoriti/razgorjeti*; negdi paralelno, npr. *nagoriti* i

urednik), Lutvo Fazlagić (*seljak*), Muhamed Filipović (*akademik*), Mesud Jusufović (*vatrogasac*), Goran Karanović, (*novinar*), Višegrađanka, (*povratnica*), Šefik Džaferović (*političar*), Bakir Hadžiomerović (*novinar*)

³²⁴) Oblik *gorjeti* forsiraju mediji. Za ilustraciju zabilježeni su samo neki primjeri: *Dnevni avaz*, 16.01.2009, str.27; 10.12. 2008. godine

³²⁵) *Institutski Rječnik* (2007), str. 173.

³²⁶) *Uputstva za izradu Rječnika bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo 2005. godine

nagorjeti; negdje samo ijekavski oblici, npr: *dogorjeti*, *pregorjeti* (čak i *pregorjetina*), *progorjeti*, *sagorjeti*. Svi iterativi od njih su ijekavizirani, npr. *progorijevati*. Glagola *odgoriti* uobće nema. Moju riječničku odrednicu glagola *sagoriti* 'konačni obrađivači' su ijekavizirali u *sagorjeti*.

Bez obzira iz kojeg dijela Bosne potiču, većina Bosanaca, pa i Hercegovaca (centralnih i zapadnih), upotrebljavaju izvorne narodne ikavske oblike. Tako jedna Višegrađanka (Bošnjakinja), koja je preživjela srbski genocid u Višegradu, povodom haške presude višegradskom zlikovcu Milanu Lukiću na doživotnu robiju za zlodjelo počinjeno 1992. godine, kada je zarobio i zatvorio u jednu kuću oko sedamdeset svojih dojučerašnjih višegradskih komšija civila i potom ih zapalio, svjedoči: "*Ovdi gori izgorila je...*" (riječ je o djevojki).³²⁷) *Sve je izgorilo*, rezignirano konstatuje jedna Brčanka,³²⁸) a načelnik Opštine Istočni Mostar, Radovan Palavestra, je još ubjedljiviji: *Vidite da je sve izgorilo*.³²⁹) I voditelj FTV dnevnika, Darjan Babić, koristi narodni oblik: *Vatrogasci su gasili požar, gdje je gorilo, uglavnom, nisko rastinje*.³³⁰) Komandant sarajevske Profesionalne vatrogasne brigade kaže: "*Sarajevo je puno puta gorilo...Sarajevo više nikada nije gorilo u toj mjeri... kao tokom opsade grada*".³³¹) Povratnik u Kulu Fazlagića kod Gacka Lutvo Fazlagić kaže: "*Možda je*

³²⁷) FTV dnevnik, 24.07.2009, 19 sati

³²⁸) Rasema Alimanović, Prutače kod Brčkog, FTV, emisija Federacija danas, 24.08.2012. godine, 17 sahata

³²⁹) BHT dnevnik, 02.09.2012. godine

³³⁰) FTV, 21.08.2012. godine u 19,30 sahata

³³¹) Jusufović Mesud, FTV, emisija "Pozitivna geografija", 07.02.2006. godine, 20 sahata

malo gorilo ..."³³²) Izvorni narodni oblik upotrebljava i reporter sa lica mjesta Goran Karanović, iztjučući: "*Potpuno je izgorila krovna konstrukcija.*" Dugogodišnji zastupnik u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH, Zavidovićanin Šefik Džaferović, ocjenjujući savremenu političku situaciju, iznosi alarmantno upozorenje: "*Mislim da je dogorilo do nokata.*"³³³) Policijski dužnosnik iz Stolca, Vinko Ćorić, povodom navodne paljevine božićnih jaslca, iztčuje da su "*vatrogasci ugasili vatru koja je tek počela goriti*",³³⁴) a jednom Višegrađaninu je "*svastika izgorila*".³³⁵) *U Banjaluci ništa nije gorilo*, kaže voditelj BHT dnevnika Amir Krivošija u povodu masovnih protesta građana BiH,³³⁶) ali u Sarajevu jeste: *Nisu gorile njihove vile i penthausi, gorio je arhiv države*, naglasio je profesor na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, Nenad Veličković.³³⁷) *Kao što nam je to kijeovski Mejdan još jednom dokazao, ničija nije do zore gorila*, napisao je svjetski poznati bosansko-američki književnik rodnom iz Sarajeva, Aleksandar Hemon.³³⁸) *Zgrada Predsjedništva bi potpuno izgorila da nije intervenisala Specijalna jedinica*

³³²) BHT dnevnik u 19 sati, 08.12.2008. godine

³³³) BHT, "Tema dana", 07.04.2011. godine

³³⁴) FTV dnevnik u 19,30, 01.12.2011. godine

³³⁵) Sredovječni Višegrađanin povodom pretrage jezera Perućac i traženja kostiju Bošnjaka, koje su pobili srbočetnici u Višegradu 1992. godine, TVSA dnevnik u 18,30, 10.09.2013. godine

³³⁶) BHT, 07.02.2014.godine .Tom prilikom demolirane su i zapaljene zgrada Predsjedništva BiH u Sarajevu te sjedišća kantonalnih vlada u Sarajevu, Tuzli, Zenici, Bihaću i Mostaru.

³³⁷) Preuzeto sa portala *Deutsche Welle*, 17.02.2014. godine

³³⁸) *Radiosarajevo.ba*, 25. februar 2014. godine u 12:24.

FUP-a, tvrdi direktor Uprave, Dragan Lukač.³³⁹⁾ Nikakva je utjeha za nas što su i *francuska predgrađa gorila prije četiri godine tokom demonstracija.*³⁴⁰⁾ Univerzitetski profesor, rođeni Mostarac, Zdravko Grebo, u jednoj televizijskoj emisiji prisjeća se početka rata: *Kada su pincgaueri gorili na Skenderiji... izvlačili oficire koji su gorili...*³⁴¹⁾ Još jedan Mostarac, Svetozar Ćorović, u svom književnom djelu upotrebljava izvorni oblik goriti. Kako nas izvješćuje istraživač jezika njegova književnog djela, Asim Peco, glagol *goriti* nalazi u pripovijetki "Stana Rankovićeve", a oblik *dogorila* je u pripovijetki "Bogojavljenka noć".³⁴²⁾ I na facebook-profilu "Aleksandar Planjanin" zabilježen je taj oblik: *Pred kraj rata pala mu granata na štalu i sve markice izgorile.*³⁴³⁾ Ikavski oblik nalazi se i u rukopisnom *Ričniku u stihu na bosanskom jeziku*, Muhameda Hevaije Uskufije Bosnevijske iz 1631. godine: („**Yoruldi umori, yanar ne – gori, kaçar ne biži, tiraj ne – kovar.**“³⁴⁴⁾)

Za razliku od izvornih govornika i izvornog bosanskog jezičkog naslijeđa, "Dnevni avaz"

³³⁹⁾ FACE TV, 15.02.2014. godine, oko 19,30 sahata

³⁴⁰⁾ Neven Kazazović, TVSA, emisija „Dobre vibracije“, 12.02.2014. godine. U istoj emisiji jedna građanka Sarajeva u telefonskom javljanju, kaže: ... *ovo što je gorilo* ...

³⁴¹⁾ FTV, emisija "Odgovorite ljudima", 03.05.2012. godine

³⁴²⁾ Peco, 2007: VI, 165. Ćorovićeve ikavske oblike navodimo, jer piše jezikom svoje mostarske hercegovačke sredine, kako je utvrdio izraživač Peco, koji je i sam Hercegovac, ijekavac, vukovac, a Hercegovina se paušalno uzima kao ijekavska, zatim jer je Ćorović iz bosanske pravoslavne tradicije, koja je ijekavska.

³⁴³⁾ fb,04.02.13. godine

³⁴⁴⁾ Uskufi, *Ričnik*, str. 85.

upotrebljava normirane ijekavske oblike, odnosno zavičajne crnogorske govorne oblike svoga vlasnika, npr. "*Gorjelo potkrovlje kuće Mustafe Šabića.*"³⁴⁵) Ili: "*Gorjela Bašćaršija.*"³⁴⁶) Da bi u tome bio dosljedan, taj list čak falsifikuje govor izvornih govornika. Gledaoci FTV jasno su vidili i čuli kako Lutvo Fazlagić kaže da je *gorilo*, ali ga dan kasnije "Avaz" citira, držeći se propisane norme, u ijekaviziranom (krivotvorenom) obliku: "*Džamija je počela gorjeti.*"³⁴⁷) Za ovim skorojevićkim listom ne zaostaje ni predratni ugledni dnevni list "Oslobođenje", koje u dva navrata na naslovnoj stranici donosi redakcijske naslove sa ijekaviziranim glagolom goriti, prvi: *Dogorjelo do nokata* i drugi, koji se stavlja u usta srpskom članu Predsjedništva BiH: *Nebojša Radmanović: Predsjedništvo nije slučajno gorjelo.*³⁴⁸) Ali: *Kao što nam je to kijeovski Mejdan još jednom dokazao, ničija nije do zore gorila*, kategoričan je svjetski poznati i priznati bosansko-američki književnik srednje generacije, rodom iz Sarajeva, a životom u Chicagu, Aleksandar Hemon.³⁴⁹) Istina, u Bosni se mogu čuti i ekavski oblici ovoga glagola, ali dosad nije objašnjeno je li to "uvezeni" ekavizam ili ekavizam nastao prirodnim putem nakon vještačkog ijekaviziranja ikavskih oblika, kada je 'j' došlo

³⁴⁵) "Dnevni avaz", naslov, 16.01.2009, str. 27. Da su Nikšićani sačuvali svoj pradičovski ikavski jezik u svojoj čaršiji, bilo bi isto: *goriti, gorilo...*

³⁴⁶) Glavni, udarni naslov na naslovnoj strani "Dnevnog avaza", dana 07.03.2012. godine

³⁴⁷) "Dnevni avaz", 10.12. 2008. godine

³⁴⁸) "Oslobođenje", 15.02.2014. i 27.02.2014. godine

³⁴⁹) Radiosarajevo.ba, 25.02.2014. godine u 12,24 sahata

u kontakt sa 'r' koje ga je absorbiralo, "progutalo":
(*goriti:gorjeti* > *gor'eti* > *goreti*³⁵⁰).

Pored glagola *goriti* projektovani "bosanski" jezički standard Bosancima ne dopušta ni *letiti*, ni *želiti*, ni *viditi*, ni druge glagole ujednačenih i-osnova ovoga tipa.³⁵¹) Iako bosanski pravopis izričito zabranjuje upotreba ikavskog oblika glagola *letiti*, bez ikakvog razložnog objašnjenja i prihvatljivog obrazloženja, njegova upotreba je obćeraširena. Posebno je ilustrativan primjer poznate bosanske folk-pjevačice Fahrete Jahić alias Lepe Brene, rodom iz Brčkog, koja je nakon udaje za srbijanskog tenisera Slobodana Bobu Živojinovića, konvertirala u ekavski i u jednom intervjuu strogo i pravilno govori ekavski, a riječ *sletili* ponovila je uzastopno tri puta, zadržavši tako svoj zavičajni izvorni oblik glagola *letiti*³⁵²) iz svog maternjeg bosanskog jezika: "*Kad smo sletili na Floridu...*" – kaže Brena.³⁵³) Njen "zemljak", poznati reper Edo Maajka, ima isti oblik:

³⁵⁰) - *Naša pekara je tri puta gorela*. ... neposredno ... pekare koja je *gorela*. (Alija Šabanović, direktor 'Žitozajednice BiH', član ratne Uprave Velepekare, sjećanje na opsadu Sarajeva, TVSA, 08.07.2010. godine)

³⁵¹) Pored navedenih, u *ad hoc* iztraživanju metodom slučajnog uzorka u savremenim informativnim medijima, zabilježeni su od izvornih govornika ikavski oblici slijedećih glagola: *lediti*, *mršaviti*, *oboliti*, *odoliti*, *ogoliti*, *poskupiti*, *razumiti*, *sazriti*, *stariti*, *sviditi*, *štediti*, *šutiti*, *trpiti*, *voliti*, *uspiti*, *živiti*

³⁵²) U *ad hoc* iztraživanju metodom slučajnog uzorka u savremenim informativnim medijima, zabilježeni su oblici glagola *letiti* još i od slijedećih izvornih govornika: Faruk Guso, Ana Balaban, Irena Kljajić, Hadžem Hajdarević

³⁵³) Intervju sa Aleksandrom Stankovićem, voditeljem emisije „Nedjeljom u 2“ na HRT 1, 15.02.2009. godine

"*Treb' o sam letit, ali, na kraju, nisam.*"³⁵⁴) Mnogo dramatičnije je bilo za vozača navijačkog kombija FK Slavija iz Lukavice kod Sarajeva nakon utakmice GOŠK-Slavija, koje su napali domaći navijači negdi kod Mostara: *Uspio sam se nekako otkopčat i izletit.*³⁵⁵) Na početku košarkaške utakmice BiH-Georgia(Gruzija) u sarajevskoj Skenderiji, sportski komentator Vladislav Majer navijački pravi optimističnu atmosferu, pokazalo se neopravdano, jer je Bosna izgubila tu utakmicu: *Vjerujem da će se bukvalno letiti terenom.*³⁵⁶) Njegov radni kolega, komentirajući nogometnu utakmicu, kaže da je "*sve igrače preletjela lopta*".³⁵⁷) Povodom pobjede nogometne reprezentacije BiH nad Litvanijom 1:0 i plasmana na Svjetsko prvenstvo u Brazilu, u zemlji je zavladała euforija i organiziran spontani doček, pa je voditelj specijalne emisije, također sportski komentator na državnoj televiziji, Aleksandar Babić, uzhićeno najavljiavao: *Naši reprezentativci samo što nisu sletjili na Sarajevski aerodrom.*³⁵⁸). Povodom velikog ljetnog požara kod Jablanice, voditelj dnevnika na FTV Darjan Babić, pita Idriza Brkovića iz Ministarstva sigurnosti BiH "*hoće li poletit*" vojni helikopteri za gašenje, a on mu odgovara: *Da li će oni poletit u 7 ili 8, to mi ne znamo.*³⁵⁹)

³⁵⁴) TV Hayat, 25.04.2010. u 18,55 sati

³⁵⁵) BHT dnevnik, 17.09.2012. godine. Tim povodom voditeljica dnevnika, Svjetlana Topalić, primijetila je: *Trebamo se stiditi.*

³⁵⁶) BHT1, 21.08.2012. godine, 20 sati

³⁵⁷) Igor Kristić, komentator fudbalske utakmice Brazil-Urugvaj, BHT, 26.06.2013. godine

³⁵⁸) BHT, 15.10.2013. godine

³⁵⁹) FTV, 06.08.2013. godine, 22,30 sahata

A kako je bilo *uletiti* i *izletiti* objašnjavaju u jednoj emisiji pjevači, Zagrebčanka Sanja Doležal³⁶⁰) i Sarajlija Mladen Vojičić Tifa.³⁶¹) Isti oblik upotrebljava i član Predsjedništva BiH iz reda hrvatskog naroda, Željko Komšić,³⁶²) ali i novinarka BHT Irena Kljajić³⁶³) te glumac i režiser Branko Đurić.³⁶⁴) Nezaposelni pilot civilne avijacije, Faruk Guso, rezignirano konstatuje: "*Ne mislim da ću u skorije vrijeme letit.*"³⁶⁵) A voditelj vijesti BHT1 Saša Delić saopščava: *Dva aviona američkih oružanih snaga sletili su na Sarajevski aerodrom.*³⁶⁶) U jednoj sekvenci postratnog filma "Dobro uštimani mrtvaci" Benjamin Filipovića i Feđe Isovića jedan od glavnih aktera (glumac Miralem Zubčević) kaže: - *Još od Ikara i Dedala čovjek sanja da mu je poletit.*³⁶⁷) Promovirajući svoju predstavu u Pozorištu mladih, sarajevski reditelj Aleš Kurt kaže za glumce: *Letit će stvarno.*³⁶⁸) Z. Vučina, pak, kaže: "*Nikad ne znate kad će neki labud sletiti.*"³⁶⁹) Poznata beogradska glumica Svetlana Bojković u jednoj prilici kaže: "*Ja sam samo*

³⁶⁰) - *Kako je bilo uletiti?* (Sanja Doležal, OBN, emisija "Sanja", 6.2.2007. u 17 sati (repriza emisije iz 2005. godine)

³⁶¹) - *Još lakše izletiti.* (Mladen Vojičić Tifa u istoj emisiji)

³⁶²) - *Najbolje bi bilo da smo mi uletili...* (Željko Komšić, član Predsjedništva BiH, FTV „60 minuta“, 24.01.2011. u 20 sati)

³⁶³) - *Oni su doletili...* (Irena Kljajić, reporter, BHT1 vijesti u 19 sati, 26. 06.2006. godine)

³⁶⁴) - *Na njega smo naletili.* (Branko Đurić, kao glumac u filmu „Mali svet“, snimljenom u Srbiji i Crnoj Gori, FTV, 23.06.2006, 22 sahat

³⁶⁵) BHT1 dnevnik u 19 sati, 12.03.2005. godine

³⁶⁶) BHT1 vijesti u 19 sati, 26.06.2006. godine

³⁶⁷) FTV, 30.10.2011. godine, 21 sahat

³⁶⁸) TVSA dnevnik u 18,30, 13.12.2011. godine

³⁶⁹) BHT1 vijesti u 19 sati, 01.02.2007. godine

naletjila na kaficu."³⁷⁰) Ovaj primjer potvrđuje opću upotrebu ovih oblika glagola sa i-formantom kao pravilo, što je zahtivalo potrebu da se izgovor glumice ekavke prilagodi lokalnoj sredini, bez obzira da li je ona sama to instinktivno prilagodila ili joj je sugerisano. I u jednom i u drugom slučaju postoji svijest da je takav izgovor odlika te 'lokalne' (sarajevske, bosanske) sredine. Izvorne oblike glagola *letiti* nalazimo u narodnim pjesmama, kao i kod bosanskih književnika, slikara, profesora, pjevača... Kod već citiranog Čorovića zabilježen je oblik *naletjše suze* u pripovijedki "Bogojavljenjska noć". Neponovljiva interpretatorka bosanskih sevdahlinki, Zehra Deović, pjeva: /*Da sam ptica i da imam krila/Ja bih cijelu Bosnu preletjila/Letjila bih, nikad ne bih stala/dok se Bosne ne bih nagledala*/. Predhodne stihove ove popularne sevdahlinke u istom obliku nadahnuto je odpjevaao uz gitaru, u sasvim novom izvođenju, mladi kantautor Damir Imamović na završnoj večeri Sarajevskih dana poezije u maju 2011. godine u sarajevskom Domu mladih na Skenderiji. Ovu sevdahlinku u parodijskoj parafrazi donosi kućna pomoćnica Buba u kontroverznoj federalnoj tv-seriji: *Da sam ptica i da imam krila/ Ja bi od Izeta odletjila*, pjeva ova mostarska glumica.³⁷¹) Još neki likovi iz ove serije imaju izvorni oblik, kao što je Barbara: *Ali sam se malo zaletjila*³⁷²) ili Čombe i Refko: *Ruka sama poletjila*.³⁷³) Povodom masovnih protesta građana BiH, sociolog starije generacije, Esad Bajtal, u

³⁷⁰) FTV, humoristička serija "Lud, zbunjen, normalan", 29.12.2010. godine u 18,15 sati

³⁷¹) "Lud, zbunjen, normalan", FTV 13.05.2013. godine

³⁷²) Barbara, FTV, 20.01.2013. godine

³⁷³) FTV, 14.12.2013. godine

razgovoru sa voditeljem dnevnika kaže: *Neki ljudi su se zale^utili...*³⁷⁴⁾ Nasuprot bosanskom živom narodnom govoru, Karadžićevi sljedbenici forsiraju ijekavizirane oblike, kao što je to učinio obrađivač riječi pod slovom 'I' Uložanin I. Čedić u *Institutskom Rječniku*. On je dodatno napravio jedan kvaziijekavizam u iterativu ovoga glagola: kao riječničku odrednicu naveo je pravilan praslavenski oblik u kojem je izvorno 'e' iterativnim duženjem postalo dugo 'e': *lé^utati*, ali ga je u objašnjenju ijekavizirao u nepravilan oblik: *li^ujetati*. Glede njega postupit će i "nezavisni bh. politički dnevnik", koji će na naslovnoj strani upotrijebit ijekavizirani oblik iz govora svoga gusinjskog vlasnika: *BiH će uskoro dobiti bespilotnu let^ujelicu*.³⁷⁵⁾

Nekada su, stoljećima unazad, po Bosni letile i ptice-golubice sa sarajevske Baščaršije, ali odkako je "*Poletjela golubica sa Baščaršije*" pjesnika Duška Trifunovića i (tada) mladog interpretatora Harisa Varešanovića u muzičkom sastavu „Zov“ 1979. godine, nijedna više nije poletila. Što su letile – letile su! Ova Harijeva je postala pravi hit.³⁷⁶⁾ Od tada neke nove golubice uče let^ujeti na onoj istoj Baščaršiji. U aktuelnoj reklami zapadnohercegovačkog proizvođača papirne

³⁷⁴⁾ BHT dnevnik, 07.02.2014. godine (Tokom tih masovnih protesta diljem Federacije demolirane su i zapaljene zgrade Predsjedništva BiH u Sarajevu, te sjedišta kantonalnih vlada u Sarajevu, Tuzli, Zenici, Bihaću i Mostaru.

³⁷⁵⁾ *Dnevni avaz*, 19.07.2013. godine

³⁷⁶⁾ I sam sam često znao poletiti na krilima ove baladične kompozicije, sa onom neponovljivom instrumentalom solo-gitare, koju sam tada sa posvećenošću preslušavao kad god bi me tokom dvogodišnjeg boravka na lektoratu na Kijivskom univerzitetu (Ukrajina) uhvatila nostalgija.

galanterije jedna tinejdžerka obećava/garantuje/kaže drugoj: *Sa (...) ćeš letjeti ako treba.*³⁷⁷) U jednoj svojoj pjesmi bosanski poetski akademik, Abdulah Sidran, ima i imenicu, postverbal, *letilo* u obliku akuzativa množine '*letila*', što je homonimski oblik glagolskog pridjeva radnog ženskog roda od glagola *letiti*: */stvorio, plovila zatim i letila, i druga, svakojaka,/moćna osjetila! I ničim, jamačno, želio nije da/*³⁷⁸), a jedna slika poznatog bosanskog slikara iz Tuzle, Nesima Tahirovića, nosi naziv "*Rajska letilica*".³⁷⁹) Identičan oblik upotrijebio je voditelj BHT-dnevnika Amir Krivošija: *Rušenje letilice niko nije preživio.*³⁸⁰) Takav oblik našao se u jednom komentaru nosioca fb-profila "Aleksandar Lukich": *Mislim da je probna pista dobra prvenstveno za letilice...* Govoreći o slobodi medija i novinarskom profesionalizmu, profesorica na žurnalistici sarajevskog FPN-a, Nermina Mujagić, kaže: "*Oni moraju uletiti.*"³⁸¹) Zar nije paradoksalno da bosanski pravopis izričito zabranjuje upotrebu ovoga oblika glagola, a jedan od članova pravopisne komisije za njegovu izradu bio je upravo Sidran, koji u citiranom stihu instinktivno upotrebljava baš taj zabranjeni oblik. U čuvenom Uskufijinom *Ričniku u stihu na bosanskom jeziku* iz 1631. godine čitamo stih: „Hem *sokol* dur *šahin* adi, **uđi** dimek *poleti.*"³⁸²)

³⁷⁷) NTV "Hayat", 17.04.2013. godine

³⁷⁸) Sidran, Abdulah: *Sarajevski tabut*, Civitas, Sarajevo, 2004, pjesma *Disput o Bogu*, str. 117/118.)

³⁷⁹) Tahirović, Nesim: "*Rajska letilica*", slika, izložba u *Collegiumu artisticumu* u Sarajevu, 01. juna do 31. jula 2010.godine

³⁸⁰) BHT-dnevnik, 27.05.2013. godine, 19 sahatu

³⁸¹) FTV 3D, 03.05.2011. godine oko 23,30 sata

³⁸²) Uskufi, Ričnik, str. 76.

Nema granice dokle se na krilima ljubavi može doletiti, kao što, s druge strane, nema granice do koje se nešto može *želiti*,³⁸³) ali se mogu ostvariti samo realne želje. "*Ostvarili smo ono što smo želili*" – kaže Dževad Šabanagić, prva violina Sarajevske filharmonije.³⁸⁴) Svoje želje ostvarila je i pjesnikinja i pjevačica Rahima Halimanović Šehić, koja kaže: "*Uradila sam ono što sam voljela, željela*."³⁸⁵) Jedna želja vuče drugu. Tako projektant Centra za srce u Tuzli, Husein Dropić, kaže: "*Onda smo željeli...*",³⁸⁶) a profesor islamske kulture Nusret Isanović, napominje: "*Ovaj se problem može riješiti ukoliko ga budemo željeli riješiti*."³⁸⁷) Nekadašnji gradonačelnik Foče, Zdravko Krsmanović, tvrdi: "*Građani Bileće su željeli promjene*",³⁸⁸) a njegova sugrađanka studentica medicine, Suzana, ima skromniju želju: "*Željela bi' da postavim pitanje dr. Trbojeviću*."³⁸⁹) "*Ne bi željeli da nam neko ne pomogne*",³⁹⁰) jada se jedan Habul, mještanin naselja Kula Fazlagića kod Gacka, opisujući svoje povratničke muke, ali i gradonačelnik Sarajeva Alija Behmen, na otvaranju Festivala Sarajevo – "Sarajevska zima" potvrđuje da nije isto željeti i moći:

³⁸³) U *ad hoc* iztraživanju metodom slučajnog uzorka u savremenim informativnim medijima, zabilježeni su oblici glagola *želiti* još od slijedećih izvornih govornika: Mijo Mijić, Igor Kristić.

³⁸⁴) BHT1, emisija "Dimenzija više", 17.10.2008. godine oko 22,50 sati

³⁸⁵) FTV, emisija "Folk-šou", 20.07.2008. godine, između 22 i 23 sata

³⁸⁶) FTV dnevnik u 19,30, 26.02.2006. godine

³⁸⁷) BHT1, emisija "Javna tajna", 16.10.2006. godine oko 20 sati

³⁸⁸) FTV, emisija "Pošteno", 04.02.2010. godine oko 20,30 sati

³⁸⁹) TVPinkBiH, emisija "Zabranjeni forum", 22.10.2009. godine u 23,23 sata

³⁹⁰) FTV dnevnik, 18.04.2008, 19,30 sahata

"Ova gradska administracija, koliko god *željila* i trudila, činila, ne može sama."³⁹¹) Povodom Dana državnosti BiH vremešna Mostarka Azra Šarac-Kalajdžić svjedoči: "Odluke ZAVNOBiH-a djelovale su ohrabrujuće za sve koji su *željeli* dobro BiH."³⁹²) Profesor Omer Ibrahimagić otkriva jednu želju međunarodne zajednice u BiH: "Međunarodna zajednica je u Bosni i Hercegovini *željela* mir bez pobijedenih i poraženih,"³⁹³) a ministar MUP-a FBiH Muhidin Alić jednom prilikom kaže "... nismo *željeli*..."³⁹⁴) Komandir jedne čete u Mostarskom bataljONU svjedoči: *Hujka je prepoznao naš naboje, naš Podveležaca, da smo željeli*..."³⁹⁵) Čak i pomalo ćaknuti humoristički lik Čombe, u humorističko-satiričnoj seriji, upotrebljava izvorni oblik (nastranu uvezena sintaksička konstrukcija): *Publika me se stvarno poželjila*.³⁹⁶)

Na jednom relativno novom sarajevskom radiju, bilježim *en passant* jedan višestruko jezički ilustrativan primjer, koji pokazuje kako se putem medija modelira jezik sredine, ali i kako nove riječi ulaze u jezik po uzusima urođenog genetskog koda. Još jedanput se potvrđuje shvaćanje da su djeca (pored pjesnika) jezička "vojska najjača", najveći stvaraoci u jeziku, samo ih odrasli sputavaju i guše raznim normama i strogim vještačkim pravilima. Voditeljica na ovom gradskom

³⁹¹) BHT1, 07.02.2011. godine u 17 sati

³⁹²) BHT1, 24.11.2010. godine

³⁹³) FTV dnevnik u 19,30, 18.12.2010. godine

³⁹⁴) BHT1, dnevnik u 19 sati, 17.04.2007. godine

³⁹⁵) TVSA, emisija o Hujki, 18.12.2011. godine (Hujka je nadimak Midhata Hujdura, komandanta Mostarskog bataljona)

³⁹⁶) FTV, humoristička serija "Lud, zbunjen, normalan", 24.12.2011. godine

radiju,³⁹⁷) kako se samoreklamira, pita djecu šta bi željeli (upotrebljavajući serbokroatizam i bhs. standard) da im donese "djed mraz", a jedna sarajevska djevojčica predškolskog uzrasta kaže da bi želila (upotrebljavajući bosnizam, organski idiom, maternji jezik) da joj donese "dividivove"!³⁹⁸) I ovaj primjer potvrđuje da su djeca, uz pjesnike, najveći stvaraoci u jeziku, kao što vidimo kako sa novim tehnološkim izumima ulaze riječi u bosanski jezik, kako se posvajaju, podomaćuju, tj. bosniziraju posvojenice, u ovom slučaju po modelu *div – divovi* ili *sliv – slivovi*. Sličan primjer, ali ovaj put kao žalostan primjer autocenzure, zabilježen je dva mjeseca kasnije od Amne Tuzović, učenice Treće gimnazije u Sarajevu u izkazu: ... *zato što smo želili...* pa u nastavku *se izpravi u željeli* ... Ovdje je vrlo važno skrenuti pažnju da je prvi put učenica upotrijebila oblik *želili*, kako ona nosi u maternjem idiomu, pa se sama izpravi na *željeli* prema školskom naučenom književnom idiomu, svjesna da se nije izrazila "književno". Treba zamisliti koliko je to opterećenje za psihu, ali i za slobodu izražavanja te kreativnost u jeziku, ovakva samocenzura mladih ljudi – što je praktična posljedica normativnog nasilja nad maternjim jezikom.

U bosanskoj sredini djeluje krajnje izvještačeno strogo pridržavanje savjeta bezkompromisnih karadžićevskih istočnohercegovačkih lektora, kao što su zvučale neke riječi u pozdravnom govoru novoimenovanog premijera Kantona Sarajevo, Fikreta Musića, na otvaranju Festivala Sarajevo – "Sarajevska

³⁹⁷) Radio Antena Sarajevo 27.12.2013. godine, 07, 05 sahatu

³⁹⁸) To je englezsko spelovanje skraćenice DVD, a bhs. bi bilo *devedeovi*.

zima", koji se slijepo držao propisane norme: "Zadovoljstvo mi je pozdraviti vas i poželj^uti vam dobrodošlicu u ime Vlade ...Dok su grmj^eli topovi, muze nisu š^utj^ele..."³⁹⁹) (Ako je, pak, ovaj jezik njegov zavičajni govor, to, opet, potvrđuje primjetbe Sarajlija da njihovim gradom već cijelo stoljeće vladaju nesarajlije.) Za razliku od Musića, politički komentator Mimo Šahinpašić se narodski (shodno nazivu svoje emisije) pita: *Do kada će građani š^utiti i trpiti?*⁴⁰⁰) U narodnom duhu je i jedna reklama: *Ljepoti ne možete odoliti.*⁴⁰¹) Kod mnogih je još uvijek prisutno kolebanje između svoga svakodnevnog materinskog i propisanog književnog izraza, kao što svjedoči jedan primjer sportskog komentatora Igora Kristića: "Sigurno su se uželi..." pa se brže-bolje na pola riječi izpravi u: "Sigurno su se uželj^eli."⁴⁰²) To najbolje govori o funkcionalnom statusu ovog formativa, odnosno njegovom nedistinktivnom karakteru i opravdanosti dubletnog normiranja ovih glagola. Tako bi bilo normalno, a i poželjno, da se Kristić ne mora izpravljati usred rečenice i da legitimno upotrijebi i jedan i drugi oblik kako mu padne na pamet, shodno fleksibilnoj bosanskoj konjunktivnoj normi. Dok ne bude tako, š^utjeti će gromoglasno parati bosansko uho jednako kao i grmj^eti. Uzalud banjalučki biskup, msgn. Franjo Komarica, poručuje: *Ne smijemo na to š^utiti!*

Oblik glagola *viditi* također je razprostranjen u cijeloj Bosni i Hercegovini kod svih kategorija

³⁹⁹) BHT, 07.02.2011. godine, oko 17 sati

⁴⁰⁰) OBN, "Vox populi", 30.03.2012. godine

⁴⁰¹) TVSA, 20.03.2012. godine

⁴⁰²) BHT1, 01.02.2009. godine oko 21,20 sati

stanovništva, svih tradicija. Motorista Željko iz Sarajeva objašnjava stažiranje novih članova "... *da bi vidili kakav je čovjek*",⁴⁰³) ali se reporterka Nadina Salijević "standardno" nadovezuje: "... *a mi smo vidjeli*..." U svojoj putopisnoj tv-reportaži akademik Muhammed Filipović navodi šta se sve "*u Stocu moglo viditi*",⁴⁰⁴) a mladi zanatlija iz Blagaja poziva gledaoce u goste i obećava: "*Neće se pokajat, jer imaju šta vidit'*..."⁴⁰⁵) Istaknuti fudbaler i nogometni trener iz Sarajeva, Predrag Pašić, najavljuje: "*Tu šarenu loptu ćemo sad vidit u Njemačkoj*."⁴⁰⁶) Voditelju BN-radija iz Bijeljine, Saši Petroviću, koji inače govori ekavski u cijeloj emisiji, omakne se pokoja domaća riječ, pa kaže: *Vidićemo šta će biti*. Nezaboravnom vokalu "Bijelog dugmeta", Željki Bebeku, najvjerovatnije se ništa nije omaknulo kada tvrdi: *Moja kćerka me nikad nije vidila u "Bijelom dugmetu"*.⁴⁰⁷) Legendarni skakač sa Starog mosta u Mostaru, Emir Balić, tek kao šezdesetogodišnjak otkriva neke dječeačke motive za ove podvige: *Mati me je vidila*.⁴⁰⁸) A novoimenovani Visoki predstavnik u BiH, Austrijanac Valentin Inzko, u nastupnom intervjuu sa Aleksandrom Mlačom za Federalnu televiziju, kaže: *To*

⁴⁰³) BHT1, 15.07.2008. u 20,30 sati

⁴⁰⁴) FTV, emisija "Putujući Bosnom" 15.01.2006. godine

⁴⁰⁵) NTV Hayat, emisija "Vijesti" 19-20,30, 08.04.2006. godine

⁴⁰⁶) BHT1, emisija "Javna tajna", 08.06.2006, 20-21 sat

⁴⁰⁷) OBN, emisija "Sanja", 06.02.2007. godine oko 17 sati (repriza emisije o "Bijelom dugmetu" iz 2005. godine)

⁴⁰⁸) FTV, emisija „Dobri ljudi“ 27.02.2010. godine u 20 sati. Također: - *Ove mlade generacije koje budu čitali knjigu, vidiće...* povodom promocije svoje knjige "Sjećanja" 02.12.2008. godine, FTV dnevnik u 19,30 sati

*ćemo viditi.*⁴⁰⁹⁾ Primjetno je nastojanje Inzka da se dodvornički jezikom identificira sa sredinom u koju dolazi, sa Bosancima, što znači da je Inzko, kao stranac, i ovu osobinu identificirao kao bosansku i da za njega ima funkciju distinktivnog obilježja bosanskog izraza prema drugima. Kako stranac prirodno usvaja izvorne oblike iz razgovornog organskog idioma vidimo i u primjeru jednog zvaničnika UNDP-a: *Možemo viditi da se od mlijeka može živiti.*⁴¹⁰⁾ Isti oblik ovoga glagola upotrebljava još jedna strankinja, Slovenka Tanja Fajon, zastupnica ove zemlje u Europskom parlamentu: *Važno je imati dobre prijatelje. Evropski partneri su dobri prijatelji. To smo vidili danas.*⁴¹¹⁾ Slično se ponio i poznati Nikšićanin sa dvadesetogodišnjim životnim stažom u Sarajevu, utemeljitelj "Avaza", Fahrudin Radončić, koji kaže: *To će se viditi.*⁴¹²⁾ Hadezeovski političar iz zapadne Hercegovine, Martin Raguž, još od omladinskih dana napadno nastoji svoj hrvatski identitet izpoljiti strogim pridržavanjem hrvatskog standardnojezičkog izraza, ali će, ipak, upotrijebiti bosanski oblik ovoga glagola: *Vidićemo sada šta će biti.*⁴¹³⁾ Aktuelni federalni ministar MUP-a Predrag Kurteš priznaje: *Mi smo uvidili grešku,*⁴¹⁴⁾ a tadašnji premijer bosanskog dejtonskog entiteta "republika srpska", Aleksandar Džombić, razmišlja: *Vidićemo kako i*

⁴⁰⁹⁾ FTV dnevnik u 19,30, 25.03.2009. godine

⁴¹⁰⁾ Alexander Prieto, zvaničnik UNDP, TVSA, 13.03.2013. godine

⁴¹¹⁾ BHT dnevnik, 08.11.2011. godine, 20 sati

⁴¹²⁾ FaceTV, 08.01.2011. godine

⁴¹³⁾ BHT1, emisija "Crta", 04.10.2011. godine, 21 sat

⁴¹⁴⁾ FTV dnevnik, 29.12.2011. godine

na koji način...⁴¹⁵) Govoreći o ratnoj izvedbi "Kose" u Kamernom teatru 55 u obkoljenom Sarajevu 1993. godine, jedan od učestnika, Srđan Jevđević, podsjeća: *Kao što smo vidjeli...*⁴¹⁶)

Zabilježeno je da iste izvorne ikavske oblike ovoga glagola upotrebljavaju poljoprivrednik Lečić iz Podosoja kod Trebinja,⁴¹⁷) sindikalni aktivista iz Mostara, Salko Džalto,⁴¹⁸) planinar iz Travnika, Faruk H-ić,⁴¹⁹) Sarajlija Milomir Kovačević Strašni, ratni reporter iz obkoljenog grada, koji živi u Parizu,⁴²⁰) Mato Tomčić, nekadašnji Titin kuhar u Bugojnu,⁴²¹) Mostarac Ramiz Jelovac, predsjednik Skupštine HNK,⁴²²) zastupnik u Parlamentu BiH Stanko Primorac,⁴²³) srbijanska terapeutica Vladica

⁴¹⁵) BHT1 dnevnik u 19, 02.01.2012. godine (Kod Džombića je prisutan pleonazam, uduplan prilog, čest kod novokomponovanih polupisмениh bosanskih političara, jer 'kako' upravo znači 'na koji način'.)

⁴¹⁶) FTV dnevnik u 19 sahatu, 17.03.2013. godine (Originalna izvedba „Kose“ desila se na Brodveju 1968. god.)

⁴¹⁷) - *Dalje ćemo vidjeti šta će se desiti*, BHT dnevnik u 19 sati, 05.12.2010.

⁴¹⁸) *...pošto smo vidjeli...* FTV, emisija "60 minuta", 29.05.2006. godine

⁴¹⁹) - *Možete vi vidjeti*, BHT1, emisija "BH danas", 10.11.2006. godine u 18,30 sati

⁴²⁰) - *Vidjećemo*. FTV, emisija "Centralni zatvor", 28.11.2008. godine u 18,50 sati

⁴²¹) - *Možete vidjeti...* FTV, emisija "Centralni zatvor", 20.11.2006. godine

⁴²²) - *Kao što smo vidjeli...* FTV dnevnik, 15.04.2009. godine u 19,50 sati

⁴²³) - *Građani trebaju dobro vidjeti...* FTV, emisija "Odgovorite ljudima", 13.10.2011. godine

Dorđević,⁴²⁴) predsjednik Olimpijskog komiteta BiH Izet Rađo⁴²⁵), ali (začudo) i glavni likovi federalne humorističke serije "Lud, zbunjen, normalan".⁴²⁶) Presudno je važno za bosansku normativistiku što se takav izvorni ikavski oblik upotrebljava u dva ključna korpusa: u srednjovjekovnim bosanskim kodeksima i u prvom bosanskom riječniku. U jednom od najznačajnijih i najobimnijih bosanskih srednjovjekovnih kodeksa, Mletačkom zborniku, napisanom najvjerojatnije u doba kralja Dabiše, krajem 14. stoljeća, stoji: „*I stah na p̄isci mo(r)skom' i vidih' iz mora zv̄ir' ishodešt'... i na rozih' jeho 10 vin'c'... I zv̄ir' v'shodište v̄dih'... I jazva s'mr'tna jeho isc̄ili...*“⁴²⁷) Prvi leksikograf bosanskog jezika i rodonačelnik bos(a)nistike M.H. Uskufi još početkom 17. stoljeća u svom stihovanom riječniku navodi: *Ej, to dobro vidih od teb', ne more se hič izbravjit.*⁴²⁸) Oblik *vidila* zabilježen je i u Ćorovićevoj pripovijetki "Stojan Mutikaša". Međutim, bosanski pjesnički akademik,

⁴²⁴) -*Možete viditi matriks života*. BHT, emisija "Putevi zdravlja", 03.02.2013. godine

⁴²⁵) -*Da bi vidili...* BHT1, 06.02.2014. godine oko 23 sahata

⁴²⁶) -*To ćemo vidit*, kaže Izet F., a sin mu Faruk odgovara: -*Šta ćemo vidit*. FTV, 23.10.2011. godine, 22 sata; - *Jesi vidila kako me mala pase?* -Faruk F., 16.12.2011. godine, oko 23 sata; -*Baš bi to volio vidit*. (Izet F., 03.08.2012. oko 21 sahat) -*E, vidjećeš!*, odgovara mu sin Faruk; -*Volio sam da sam te mogao vidit*. (Izet F., FTV, 09. 06. 2013. godine.

⁴²⁷) BHKH (1974), I. knjiga, str. 19. (Preneseno u savremeni ijekavski glasi: „*I stojah na morskome pijesku i vidih iz mora izlazeću zvijer... i na njegovim rogovima 10 vijenaca... I zvijer izlazeću vidih... i rana smrtna njegova iscijeli...*“; cit. djelo, str. 21.

⁴²⁸) Uskufi Ričnik (1631), str.105.

Abdulah Sidran, priklonio se u jednom stihu normiranom ijekavskom obliku: *I već se vidjelo.*⁴²⁹⁾

U opljačkanoj i osiromašenoj postgenocidnoj Bosni život je sve jeftiniji, a živiti sve skuplje pa je posebno frekventan glagol *poskupiti*. Svakodnevno ga nebrojeno puta izgovaraju svi, od domaćica do univerzitetskih profesora, od Une do Drine i od Save do mora, i Mujo, i Pero, i Anto, jer poskupljuje sve. Val poskupljenja u talasima je preplavio zemlju prilikom uvođenja PDV-a ...*pa je to razlog zašto je poskupilo u januaru...*⁴³⁰⁾ Na jednoj tv-stanici postavljen je telop sa stavkom iz analize o poskupljenju: *Proizvodi koji su poskupili,*⁴³¹⁾ a državna televizija napravila je uličnu anketu u Banjaluci, Mostaru i Sarajevu i sve tri domaćice u sva tri grada govore izključivo: *poskupilo, poskupiti*, a reporterka *poskupjelo.*⁴³²⁾ Voditelj FTV dnevnika Ognjen Blagojević kaže: *Šta će poskupiti...*, a novinarka – izvještač Sanja Bagarić: *poskupjeti...*⁴³³⁾ Posebno je alarmantno kad poskupljuju hljeb i lijekovi. *Mora poskupiti hljeb*, kategoričan je direktor "Klasa" iz Sarajeva,⁴³⁴⁾ a univerzitetska profesorka Lamija Tanović, povodom poskupljenja struje, tvrdi: *Sa strujom će*

⁴²⁹⁾ Abdulah Sidran: *Prestanak opće opasnosti* (1995), Godišnjak BZK "Preporod", 2011. godine

⁴³⁰⁾ Zlatko Lagumdžija, političar i univerzitetski profesor iz Sarajeva, FTV, emisija „60 minuta“, 30.01.2006. godine 20 – 21 sat

⁴³¹⁾ TVSA, emisija "Danas Kantona Sarajevo", 24.02.2006, 18,30 sati

⁴³²⁾ BHT1, vijesti u 19 sati, 18.01.2006. godine

⁴³³⁾ FTV dnevnik u 19,30 sati, februar 2006. godine

⁴³⁴⁾ BHT1, emisija "Pošteno govoreći", 13.12.2005. godine

*poskupiti hljeb.*⁴³⁵) Savjetnik tadašnjeg premijera Adnana Terzića Zlatko Hurtić ubjeđivao je javnost: *Nisu poskupili lijekovi sa esencijalne liste...*, sedam puta ponavljajući riječ *poskupilo*, a jedanput *poskupjelo*.⁴³⁶) Sam predsjedavajući Vijeća ministara BiH, rodom iz Travnika je govorio: *Postoje lijekovi koji su poskupili...Nije sve poskupilo...Pet maraka da će sve poskupit...*⁴³⁷) Odgovarajući gledateljici Fatimi iz Mostara, koja mu je spotaknula: *Vi ste obećali da neće ništa poskupit*, Terzić navodi: *Lijekovi jesu poskupili... ali ništa nije toliko poskupilo koliko su građane plašili Lagumdžija i ostali...*⁴³⁸)

Takvu upotrebu ovih denominatnih glagola i-osnova potvrđuju i sva dijalektološka izraživanja bosanskih govora. Svugdi po Bosni narod govori *goriti*, *kipiti*, *letiti*, *luditi*, *viditi*, *živiti*, *sjediti* itd. Sudjelujući još kao student početkom sedamdesetih godina u timovima Lingvističke komisije ANUBiH u dijalektološkim izraživanjima bosanskih govora, od Ivanjske pod Kozarom priko Šerića na obroncima Vlašića do Špionice pod Majevicom, redovno sam bilježio od naroda, da je *mli(je)ko pokipilo*, a ne *pokipjelo*, da je *zvi(je)zda* (padalica) *proletila*, a ne *proletjela*, da je *težaku vazda bilo teško živit na zemlji*, a ne *živjeti*, da je *lišće požutilo*, a ne *požutjelo*, da se *vatra brzo*, i *razgorila*, i *zgorila*, a ne *razgorjela* i *zgorjela*, da se *mlada zastidila*, a ne *zastidjela* i *zarumenila*, a ne *zarumenjela*, da je *rano*

⁴³⁵) Prof. dr. Lamija Tanović, TVSA dnevnik, 21.08.2011.godine, 18,30 sati

⁴³⁶) TVSA, emisija "Danas" u 17 sati, 18.01.2006. godine

⁴³⁷) Adnan Terzić, FTV, emisija "60 minuta", 30.01.2006. godine

⁴³⁸) FTV, emisija "Centralni zatvor", 12.06.2006. godine

zavolila, a ne zavoljela, da mu se di(je)vojka *iz prve* *svidila*, a ne svidjela, a da ona njega prije *nikad nije* *vidila*, a ne vidjela, da ponekad *ne bi sve razumili*, a ne razumjeli, da mu je *dogorilo do nokata*, a ne dogorjelo i sl. Takve oblike toga tipa glagola nalazimo od prvih pisanih spomenika na (staro)bosanskom književnom jeziku (bosanska redakcija staroslavenskog jezika), od povelje Kulina bana, priko povelja velikaša, banova i kraljeva i kasnije brojnih pjesnika koji su pisali na bosanskom jeziku od 15. do 19. stoljeća sve do već spominjanog Safvet-bega Bašagića, porijeklom Nevesinjsca, kod kojeg se ovi glagoli javljaju samo u *i-liku*, npr. *lebditi*, *buktiti*, *opustiti*, *strepiti*,⁴³⁹⁾ kao i mnogih drugih sve do danas. I to kod svih kategorija bosanskog stanovništva. Svi se u to lahko možemo svojim očima i sami uvjeriti gledajući na televiziji reportaže o izbjegličkoj golgoti. Srebreničanin Hakija Mehlić, predstavnik Srebreničana koji su najavili iseljenje ako se Srebrenica ne izdvoji iz RS, jer su "diskriminirani i izloženi aparthejdu", upozorava one koji manipuliraju Srebrenicom "*da će mnoge zabolit glava*".⁴⁴⁰⁾ Osamdesetpetogodišnji partizanski general Ekrem Durić, sjećajući se bitke na Neretvi, ističe "*da treba neprekidno bditi nad bratstvom i jedinstvom...*"⁴⁴¹⁾ Ugledni psiholog Ibrahim Prohić, analizirajući maloljetničku delinkvenciju, kaže da "*ako se desi neko maloljetničko nedjelo, kakva god bila reakcija države,*

⁴³⁹⁾ Nakaš, Lejla: *Jezik Safvet-bega Bašagića u svjetlu literarnog izraza Bošnjaka u austrougarskom periodu*, Sarajevo 2002. godine

⁴⁴⁰⁾ FTV dnevnik u 19,30; 06.03.2007. godine

⁴⁴¹⁾ FTV dnevnik D, 26.04.2008. u 20 sati

*ona je zakasnila.*⁴⁴²) U jednoj novinarskoj TV-anketi o PDV-u u glavnoj informativnoj emisiji državne televizije⁴⁴³), koju vode novinari-anketari na ulicama Banjaluke, Mostara i Sarajeva, slučajne prolaznice u svakom od navedenih gradova upotrebljavaju isključivo svakodnevne narodne oblike: *poskupilo*, *poskupiti*,⁴⁴⁴), ali novinarka, koja se drži norme, upotrebljava isključivo oblik *poskupjelo*. Međutim, dvije voditeljice na BHT, Adisa Dedić i Svetlana Topalić, u istom danu, u dvije različite emisije, upotrijebile su isti ekavski oblik: *poskupjele*.⁴⁴⁵) Pošto su čitale potpuno istu informaciju znači da je i bila napisana ekavski!? Voditelj FTV dnevnika, Ognjen Blagojević, kaže: *Šta će poskupiti*, a reporterka Sanja Bagarić: *poskupjeti*.⁴⁴⁶) Gotovo identičan je i primjer iz Tuzle. Novinarka u prilogu o bolesti goveda u tuzlanskom kraju iznosi podatak da je "od kožne bolesti *oboljelo* više steonih junica, kupljenih prije dva mjeseca u Njemačkoj"⁴⁴⁷), a njen sagovornik, veterinar, dodaje: "... pa su *obolili* i vlasnici junica". Obrušavajući se s pravom na jednu betonaru u predgrađu

⁴⁴²) TVSA, emisija „Labirint“, 16.03.2012. godine

⁴⁴³) BHT 1, vijesti u 19 sati, 18.01.2006. godine

⁴⁴⁴) Osim njih, u *ad hoc* izraživanju metodom slučajnog uzorka u savremenim informativnim medijima, zabilježeni su oblici glagola *poskupiti* i od slijedećih izvornih govornika: Hazim Šabanović, direktor "Klasa", Zlatko Hurtić, Sarajlija, savjetnik predsjedavajućeg Vijeća ministara BiH, Adnan Terzić, Travničanin, predsjedavajući Vijeća ministara BiH, Zlatko Lagumdžija, Sarajlija, predsjednik SDPBiH, Ognjen Blagojević, Sarajlija, voditelj FTV dnevnika, Fatima iz Mostara, Igor Gavran, ekspert, Darjan Babić, voditelj FTV dnevnika, Lamija Tanović, profesorica univerziteta, i dr.

⁴⁴⁵) BHT1, 27.02.2008: "BH danas" u 17,45 i BHT dnevnik u 19 sati.

⁴⁴⁶) FTV dnevnik u 19,30, februar 2006. godine

⁴⁴⁷) Hatka Hamidović, BHT1 vijesti u 19 sati, 25.08.2005. godine

Sarajeva, koja pravi nepodnošljivo aerozagađenje mještanima, tv-kolumnista, Mimo Šahinpašić, navodi: „Nije rijedak slučaj da su stanovnici Briješća obolili.“⁴⁴⁸) U Zenici je još veće zlo, jer su zbog aerozagađenja, mnogi "ljudi obolili."⁴⁴⁹) Protiveći se gradnji termoelektrana, poznati stručnjak iznosi crnu prognozu "da će svaki četvrti oboliti od karcinoma."⁴⁵⁰) Urednik jednog portala smatra, čak, da je "naša javnost obolila."⁴⁵¹) U krimi-seriji "Dolina vukova" jadnu ženu sve je bolilo.⁴⁵²) Promotori njemačkih nadkrevetnih vunениh proizvoda ne kriju da "manje oboliva ljudi u Engleskoj" od raznih koščanih oboljenja, jer koriste vunenu posteljину.⁴⁵³) Teško je odoliti takvoj reklamnoj krilatici, kao što je teško odoliti i novinarskoj znatiželji. Ne mogu odoliti a da ne postavim to pitanje, kaže voditelj FTV dnevnika Sanjin Bećiragić, u razgovoru sa exrektorom Sarajevskog univerziteta Farukom Čaklovicom,⁴⁵⁴) a, prema riječima sportskog komentatora Igora Kristića, nogometaši reprezentacije Trinidad & Tobago: Uspjeli su odoliti svim napadima Engleza, gdje upotrebljava knjižko uspjeli, a narodno odoliti.⁴⁵⁵)

⁴⁴⁸) Mimo Šahinpašić, "Vox populi", OBN, 06.09.2011. godine, oko 23 sata

⁴⁴⁹) Enes Terzić, Pečuj kod Zenice, FTV, "Federacija danas", 04.02.2009. godine, oko 17,20 sati

⁴⁵⁰) Prof. dr. Anton Vrdoljak, porijeklom iz Livna, BHT1, 17.10.2008. godine, 19 sati

⁴⁵¹) Aleksandar Trifunović, urednik portala „Buka“, TVSA, 11.02.2011. godine, oko 23,15 sati

⁴⁵²) NTV Hayat, 17.01.2012. godine, 22 sahat

⁴⁵³) Prezentator Mario, Livno, hotel "Hollywood" Ilidža, 23.02.2007. godine, oko 20,00 sati

⁴⁵⁴) Dnevnik-D, 27.09.2008. godine oko 20,30 sati

⁴⁵⁵) BHT1, 15.06.2006. godine u 19 sati

Međutim, za razliku od "domaćeg" Kristića, stranci upotrebljavaju izvorni narodni oblik glagola *uspiti* poput članice Evropskog parlamenta, Slovenke Tanje Fajon, u izjavi u Sarajevu povodom ukidanja viza za građane BiH: "*Meni je veliko zadovoljstvo da smo uspili postignut' ovaj cilj.*"⁴⁵⁶) Još jedan stranac, rođeni Sudanac, a naturalizovani Hrvat, Ahmed zvani Antimon, upotrijebio je isti oblik glagola: "*Ima miješanih brakova koji su uspili.*"⁴⁵⁷)

Za razliku od naroda i svoga materinskog jezika, bošnjački učeni ljudi, školovani u srbsko-hrvatskom školskom sistemu, žele govoriti "pravilno" – srbsko-hrvatski. Tako će nastavnica na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu mr. Zehra Alispahić na promociji knjige "Putopisi, ususret znakovlju vremena i prostora", autorice Fahire Fejzić Čengić kazati: "*Putovati znači vidjeti*"⁴⁵⁸) a sama autorica, inače profesorica komunikologije na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, kaže: "*Dugo sam šutjela dok me kolega Stjepan Šimić nije razuvjerio...*". U svojoj knjizi spominje i oblik glagola 'ište', što je čisti crkvenoslavenizam od glagola 'iskati', za razliku od bosanskog pravilnog oblika 'išće'. Očito da je ona usvojila ove oblike kao knjižke (standardne), ili, možda od "kolege Stjepana", jer nema teorije da u njezinom visočkom rodnom kraju neko iz naroda kaže 'ište' niti 'šutjela', nego 'išće' i 'šutila'. Za razliku od nje, narodne oblike tog glagola upotrebljava i poznati novinar Mimo Šahinpašić u svojoj TV-kolumni "Vox populi": - *Kako Vas nije stid, Ismete Bajramoviću,*

⁴⁵⁶) TV PinkBiH, 14.12.2010. godine u 16 sati

⁴⁵⁷) OBN, emisija "Sanja", 02.09.2008. godine

⁴⁵⁸) Bošnjački institut, 23.06.2011. godine

sjediti i *šutiti*?⁴⁵⁹) Ako postoji neko "opravdanje" za Fahiru, onda je to činjenica da je ijekavske oblike ovih glagola mogla usvojiti i od muža Hasana iz fočanskog kraja, da se zna ko je glava kuće. Izpada da sve što su Bošnjaci učeniji (ili misle da jesu), to su dalje od svoga izvornog (maternjeg) jezika. Zar treba naglašavati da ne postoji ta naučna ili filozofska misao, zamišljena umjetnička vizija ili osjećanje, niti životna situacija koja ne bi mogla biti izražena bosanskim jezikom. Svakto će razumjeti pitanje zastupnika u parlamentu Kantona Sarajevo, Nasira Kabila, kada kaže: *Zanima me na kome se štedilo?*⁴⁶⁰)

Ako bacimo pogled na neke bosanske spomeničke kodekse i povelje vidimo da je na poziciji formanta za tvorbu glagolske osnove ovih postnominala u izvornom bosanskom organskom idiomu, ali i prvom bosanskom književnom jeziku, bilo 'i'. Za razliku od aktuelnih bosanskih normativaca (i "učenih" ljudi), knez Vladislav Hercegović u povelji, kojom sklapa savez s Dubrovnikom 1451. godine ne samo da dopušća *živiti* nego naglašava "*i toliko bolje u napridak živiti meju nama, kako bog i pričista dopusti*"⁴⁶¹), a deset godina kasnije posljednji bosanski kralj Stjepan Tomašević u povelji Dubrovčanima, pisanoj u Jajcu 1461. godine, što predstavlja, u stvari, propusnicu za dubrovačke trgovce, navodi "*damo viditi vsakomu človēku komu se podoba kako zapovidismo i zapovidamo*"⁴⁶²). Prvi bosanski kralj Tvrtko u darovnici bosanskom velikašu Hrvoji Vukčiću

⁴⁵⁹) OBN, 07.11.2011. godine, 23,30 sati

⁴⁶⁰) TVSA dnevnik u 18,30, dana 09.01.2012. godine

⁴⁶¹) BHKH (1974), I. knjiga, str. 62.

⁴⁶²) Isto, str. 63.

Hrvatiniću 1380. godine, koju je pisao logotet Vladoje, porijeklom iz Srbije, kaže: "*Tada mi vidiv'se da se ni njegovo sime izrodilo i svitovav'se se [...] vlasteli vidiv'se rečenoga kneza Hrvoja dostojna časti svoje[g]o o[t]ca dasmo mu veliko vojevodstvo v' mīsto rečenoga vojevode [Vl'k]'ca.*"⁴⁶³) Iste osobine u tom pogledu ima i *Mletački zbornik* iz toga perioda, koji je „izrazito ikavski tekst, a to se vidi naročito dobro po nizu primjera u kojim 'jat' stoji tamo gdje ga nikad nije bilo, nego je po porijeklu bilo 'i', pa tako i 'jat' valja čitati kao 'i'".⁴⁶⁴) Tu čitamo: „*V'zrēte na ptice n(e)b(e)snije, jako ne sējut ni žnjut'...*“ (ě ('jat') = i) ili: „*Smotrēte na krēn' sel'nih' kako rastut'*“ (Smotrite (pogledajte) krinove poljske što rastu). Na samom početku stoji: "*Niki že bo rab' ne mozet' dvīma g(ospo)d(i)noma rabotati. Ili jedinogo v'zljubit', a drugago nenav(i)diti načnet, ili jedinogo dr'žit' se, a družim' ne raditi načnet.*"⁴⁶⁵) U jeziku Radosavljeva zbornika iz sredine 15. stoljeća, koji je pisao krstjanin Radoslav za krstjanina Gojsaka, „kao najevidentnija osobina notiran je dosta izrazit ikavizam“. „*I stah na piisci mo(r)skom' i vidih' iz mora zvīr' ishodešt'... i na rozih' jago 10 vin'c'... I zvīr' v'shodište vđih'... I jazva s'mr'tna jago iscīlii...*“⁴⁶⁶)

⁴⁶³) Isto, str. 47.

⁴⁶⁴) Isto, str. 19.

⁴⁶⁵) Isto, str. 19.

⁴⁶⁶) Isto, str. 21. (preneseno u ijekavski glasi: I stojah na morskome pijesku i vidih iz mora izlazeću zvijer... i na njegovim rogovima 10 vijenaca... I zvijer izlazeću vidih... i rana smrtna njegova iscijeli... Kada sam ponudio jedan tekst za objavljivanje u "Književnom jeziku", u kojem su bili ovakvi citati, jedan od urednika, ugledni profesor na Katedri bhs. jezika na sarajevskom Filozofskom fakultetu, dr. Josip Baotić, smatrao je nepotrebnim ovim poveljama

Historijski gledano, da je kod tretiranih glagola umjesto 'i' bila ijekavska zamjena 'jata' u vidu 'je', dentali i labijali iz osnove (korijena) bi se jotovali u vrijeme važenja ovoga zakona: dentali direktno, a labijali preko epentetskog 'l'. Tako bismo dobili 'luđeti' umjesto 'luditi', 'lećeti' umjesto 'letiti', šućeti umjesto šutiti, 'življeti' ili 'živeti' umjesto 'živiti' i 'goreti' umjesto 'goriti', kao u crnogorskom izrazu. U bosanskom to je vremenski kasnija pojava i registrovana tek kada su ijekavizirani ikavci, bez naslijeđenog osjećaja za ijekavskim izgovorom, počeli razvijati te procese. Ta pojava je novijeg datuma. Takav slučaj zabilježen je, u spontanom govoru jedne srebreničke povratnice,⁴⁶⁷) koja nemoćno hudi za svojim najmilijim. Kaže da je troje ukopala, ubijen joj muž i dva sina, nijedan oženjen, (jedan se zvao Šemsudin) i pita se: "*Da li ću to moći preživiti*", a potom varira: "*Teško je to preživlj^ljet*", uvjetujući svoje preživljavanje: "*Da se od rada more življ^ljet*". Tu pojavu u govorima istočne Bosne evidentirao je i objasnio profesor Dževad Jahić u obimnoj dijalektološkoj studiji o ijekavskoštakavskim govorima istočne Bosne.⁴⁶⁸) Očito je da je to nova tendencija hiperijekavizacije, gdje se, maltene, svako 'i' ijekavizuje, tj. pretvara u 'je'. Svakako je mlađa od vremena vladanja zakona epentetskog 'l'. Da je 'jat' postojao, odnosno da je na tim mjestima u riječima

argumentirati postojanje ikavskih oblika ovih glagola u prošlosti bosanskog jezika, jer su, kaže, povelje ikavske! Nisam ga poslušao, jer, naravno, nisam ništa drugo ni hotio, nego podsjetiti na autohtonost i kontinuitet bosanskog ikavskog jezika!

⁴⁶⁷) Nezira Sulejmanović, povratnica 2001. godine u Srebrenicu, oko 50 godina BHT, emisija "U ime naroda", 16.06.2009, 20 sati

⁴⁶⁸) Jahić IGIB (2002) Jahić, str. 15-236.

bio substitut 'je', neminovno bi se iza sonanata *m, v*, ili eksplozivnog labijala 'b', razvilo epentetsko 'l'. Pored toga, u dijalektološkoj literaturi je zabilježena pojava u srednjobosanskim govorima (posebno zenički kraj) da se reducira glas 'i' u predposljednjem slogu izprid likvide 'l' ili poslije sonanata 'n', 'm', 'v', npr. *vid'la, rad'la, svid'la, jaran'ca, stan'ca, sprem'la, preživ'la*. Da je tu bilo 'je', ta se pojava nikad ne bi javila. Također, još u davnoj prošlosti, u praslavenskom, mijenjali su se krajnji glasovi korijenske morfeme u morfološkom procesu afiksacije pa smo, na primjer, izprid 'i' od korijena: *puk, mok, mrak, muk; dug, mnog, drag, lug; suh, prah, grah* dobili punoznačne glagolske lekseme: *pučiti, močiti, mračiti, mučiti; dužiti, množiti, dražiti, lužiti; sušiti, prašiti, grašiti* (i sve izvedene i složene od njih).

Iako su u svakodnevnoj upotrebi glagoli *goriti, odoliti, razumiti, stariti, sviditi, štediti, (po)skupiti, trpiti, voliti, viditi, želiti*, što dokumentuju zabilježeni primjeri⁴⁶⁹), oni su u *Institutskom Rječniku* navedeni samo u ijekavskoj varijanti: *gorjeti, progorjeti, letjeti, razletjeti, poletjeti* (čak *letjenje* i *letjelica, uzletjeti, obletjeti*, (ali : *letimice/letimično, letimičan*), *oboljeti, odoljeti, (odolijevanje) poskupiti* (nema impf. *skúpiti/skúpjeti*) – učiniti šta skupim, *poskupjeti* – postati skup (trebalo bi: *skuplji*), (*posivjeti*), *razumjeti* - *razumijevati*, *sazriti* (nema ga u *Institutskom Rječniku*), *stariti* (nema *starjeti*) = *postajati star*, *svidjeti* = *svesti račune* i *svidjeti* = *ostaviti prijatan utisak, dopasti se; štedjeti, trpjeti/trpjeti, vidjeti, voljeti, željeti, živjeti*. Cenzor je pustio ukinuti normirani dublet

⁴⁶⁹) Vidi, također: Kadić, Safet: *Živiti i goriti pored živjeti i gorjeti*, "Književni jezik", br. 23/1, Institut za jezik, Sarajevo, 2007. godine

razgoriti/razgorjeti, ali je, zato, jekavizirao iterativ od 'zriti' (*sazrijevati*, umjesto *sazrivati* primjer pretvaranja T' u 'ije' kod iterativnog duženja), kao i od 'liti' (Sava se *ulijeva*, umjesto *uliva*⁴⁷⁰)

Dosta zbrke unijeli su neki ijekavski gramatičari koji su objašnjavali unošenje formanta 'je' umjesto 'i' u deadjektivne učinske glagole, koji pokazuju aktivnu radnju, razlikovanjem glagolskog stanja pa bi, po njima, 'i' trebalo da znači aktivno stanje glagola (*crveniti* – "činiti da nešto postane crveno"), a 'je' pasivno (*crvenjeti* – "postajati crven"). Ali ta teorija nema uporišća u bosanskom ikavskom izrazu ni dijahronijski i sinhronijski. Postoje samo i-oblici, koji pokrivaju oba značenja, npr. *ocrnila ga kod prijatelja* i *pocrnila je na moru*. Brojni su glagoli poput glagola *ćelaviti*, koji imaju oblik aktivnog stanja, a pasivno značenje (postajati ćelav). Na primjer, svi riječnici navode leksički oblik glagola koji znači "gubiti vid, postajati slijep", dakle ima pasivno značenje, a oblik aktivnog glagola sa formativom 'i', u ikavskom obliku. Ni u ekavskom ni u ijekavskom nema 'je': *slijepiti* – *slijep̄im* kod Anića⁴⁷¹) i *slepiti*; ijek *slijèpiti* – *slijèp̄im* u Rečniku.⁴⁷²) Nije im smetala ni leksička homonimija sa složenim glagolom *slijepiti* (: *lijepiti*), koji znači "*sastaviti lijepkom jedno s drugim, zalijepiti, učiniti da se nešto sastavi, spoji, slijepi; sljubiti*" iako je očito da ovaj drugi ima aktivno stanje: *Rečnik* ga donosi u obliku *slèpiti* za ekavski i *slijèpiti* za ijekavski, a *Anić* samo *slijèpiti*. Takav je i glagol *pústiti* – *púst̄im* ("postajati pust, prazan"), kojeg nema u

⁴⁷⁰) Institutski Rječnik, str. 1019.

⁴⁷¹) AniĆ RHJ (2007)

⁴⁷²) Rečnik (1976)

Institutskom Rječniku (tu je: pústj^{eti} – pûst^{im} (sic!-akcenat iterativnog glagola: pûšč^{am}), ali ima kod izvornih govornika bosanskog jezika, što se vidi iz izjave Ivana Milasa iz Srebrenice: *Srebrenica je, vjerujte vi meni, opustila...*⁴⁷³) Tu spadaju i glagoli *mršaviti*, *strepiti*, *stariti*,⁴⁷⁴) *sjediti*, *luditi*,⁴⁷⁵) *stiditi se*, *sviditi se*⁴⁷⁶) i sl. U svakodnevnoj komunikaciji glagol *stiditi se* ("osjećati stid, sramiti se") javlja se u tom obliku i u ekavskom i u ijekavskom, ali ga *Rečnik* proglašava (kao i *Anić i Institutski Rječnik*) neknjiževnim, i u ekavskom, i u ijekavskom, a kao književni uvode *stideti* (ek.) i *stidjeti* (ijek). *Rečnik* proglašava neknjiževnim oblik glagola *svetliti* u ekavskom i *svijetliti* u ijekavskom, nego za ekavski propisuje *svetleti*, a za ijekavski *svijetlj^{eti}*. Ipak pokazuje kolebanje, npr. kod glagola *strepiti* (*Institutski Rječnik*) sa (pasivnim) značenjem "pribojavati se sa zebnjom, strahovati zbog predosjećaja opasnosti" pa taj oblik dozvoljava i u ekavskom (pored: *strepiti*) i u

⁴⁷³) FTV, emisija "Uživo", 15.03.2007. godine, oko 21,00 sat

⁴⁷⁴) - *Oprema je zastari^{la}...* (Zaim Žuga, radioamater iz Goražda, FTV dnevnik u 19,30; 25.03.2006.); - *Naravno da su te kuće stari^{le}*. (fra Petar Anđelović, rodom iz sela Boće kod Brčkog, FTV, 14.01.2009. 22,10 sati) - *Život neće ostari^{ti}*. (Plakatirani naziv književne večeri Ibrahima Kajana, Centar za kulturu Mostar, 21.03.2012. godine u 19 sati), -*Informacija je zastari^{la} u svakom pogledu*. (Radovan Višković, poslanik u NSRS, FTV-dnevnik, 11.12.2012. godine

⁴⁷⁵)-*Ona je načisto polud^{ila}*. (Beogradska glumica Svetlana Bojković u liku Laure u satiričnoj komediji "Lud, zburjen, normalan", FTV, 08.12.2013. godine

⁴⁷⁶) - *Šta vam se svidi^{lo}, a šta vam se nije svidi^{lo}...* (Boris Šiber, voditelj u emisiji "Centralni zatvor", FTV, 29.06.2006. godine, oko 23 sata)

ijekavskom (pored: strepjeti). I za Anića je oblik *strépiti* primaran, a *strépjeti* sekundarno.

Iterativno duženje vokala je opća pojava kod glagola, ali kod nekih (rijetkih), umjesto duženja toga 'i', javljao se ispred njega poseban "glagolski sufiks iterativnog imperfektivnog vida *-īr-*", koji je služio u denominalnoj funkciji za izvođenje glagola, dijelom od imeničkih i pridjevskih, a dijelom od nepoznatih osnova⁴⁷⁷), npr. *usplahiriti* (<uz-plah-*īr*-i-ti) prema osnovnom glagolu plašiti (<plah-i-ti), sve iz leksičkog korijena *-plah-*. Posebno je pitanje preklapanja nekih glagola i-osnova i nu/ne-osnova kao posljedica nestajanja glasa/foneme 'h', što istjerivanjem normom, što uticajem gluvizma. Primjerice, *izvinuti* mnogi upotrebljavaju u dva različita značenja: "*zatražiti oprošćaj, izuzeti od krivice, skinuti grešku ili krivnju*" i "*baciti se, izviti se u visine*". I u jednom i u drugom slučaju radi se o pogrešnoj upotrebi. Imaju i različitu etimologiju, i različito značenje, i različitu tvorbu. Glagol koji znači "*zatražiti oprošćaj, izuzeti od krivice, skinuti (sa sebe) grešku ili krivnju*" je primarni denominal i-osnova iz stsl. riječi *vina* (krivica), preuzet direktno ili kao rusizam istog značenja i oblika. Ovdje je fonema 'i' u funkciji formanta za tvorbu glagolske osnove od leksičkog korijena *-vin-*, pa njegov pravilan oblik u bosanskom jeziku glasi: *izviniti se* (<iz-**vin**-i-ti se). Glagolska osnova glagola koji znači "*baciti se, izviti se u visine*" izvedena je iz leksičke osnove *-vih-* i afiksa 'nu/ne' kao formativa za tvorbu glagolske osnove, pa njegov pravilan oblik u bosanskom jeziku glasi: *izvihnuti se* (iz-**vih**-**nu**-ti se) Na isti način se brkaju i oblici glagola *obmanuti*, umjesto pravilnog *obmahnuti*, i

⁴⁷⁷) Skok ER (1973), str.53.

spomenuti, umjesto pravilnog *spomeniti*, kao što je i u slovenačkom, a tako ga navodi i *Rječnik JAZU*. Osnova *men-*, *min-*, *mn-* nalazi se u nekim indoevropskim jezicima: u snskr. *manyē*, u lat. *memini*, u staronjem. *meiman*, u ukr. *спом'янути (ся)*, u rus. *помянуть*, u polj. *wspominać*, u češ. *vzpomenouti*, u bug. *спомня*, u slov. *spomeniti*. Čak je jedna novinarka NTV Hayat upotrijebila oblik glagola *oslonuti*, umjesto pravilnog *osloniti* (< o(b)-slon-i-ti).

Samo po sebi se razumije da su zabilježeni primjeri samo ilustracija savremene situacije, a ne (dovoljna) podloga za znanstvenu generalizaciju, ali su dostatna indikacija za sociolingviste i normativce. Iz citiranih primjera uočava se da današnja govorna praksa nedvosmisleno upućuje na to da su gramatički i leksički 'i-oblici' tretiranih glagola obćerašireni, tj. da pojava ima obći karakter i povijestni kontinuitet pa, stoga, ne postoje valjani razlozi zašto bi bosanski normativci odbacili i zabranili ove "ikavske" oblike. Na tu podvojenost i odstupanje upozorio je u jednom tekstu prije tridesetak godina i Savo Pujić, iznoseći ocjenu da "*bosanskohercegovačka pisana praksa nije potpuno saglasna s ijekavskom normom*".⁴⁷⁸) Tim normativcima, čini se, najbolje bi pristajala ona stara bosanska uzrečica: *Sidi di si, ni za di si – nisi*. Međutim, oni ne misle tako pa su po njihovu nalogu autori nadrihumorističke tv-serije "*Viza za budućnost*" čak i ovu iskonsku bosansku poslovicu uspili jekavizirati pa glavni lik, Suad, kaže: *Sjedi gdje si, ni za gdje si, nisi*. Zato ne treba čuditi što se u medijima pojavljuju jekavizirani denominatni glagoli i-

⁴⁷⁸) Pujić Distribucija (1974), str. 11-107.

osnova: *ćelavjeti, smršavjeti, prešutjeti*, kao npr. u "Dnevnom avazu" oblik *ćelavjeti*.⁴⁷⁹⁾ Na TVSA su "... *Kinezi izumjeli barut*".⁴⁸⁰⁾ Kuda vodi takva praksa pokazuje primjer gramatičke destrukcije glagolskog pridjeva radnog *pozavidjeo*⁴⁸¹⁾ ili podpuno ijekavski izkonstruisanog infinitiva 'ohladnjet' od denominala *ohladiti* (< o(b)-**hlad**-i-ti). ("Nuklearnika 'Daini' ohladnjet će se do sutra ujutro."⁴⁸²⁾ Na fb sam zabilježio i primjer: "Zaledjelo se jezero...".

Ako sarajevske cinične doskočice i specifičnu upotrebu citirane poslovice u naslovu ovog teksta ostavimo po strani, a pozornost u ovoj prilici usmjerimo u pravcu jezičke norme, nužno ćemo primijetiti da i danas, kao i ranije, postoji podvojenost između propisane norme koja je "*prihvaćene od izvornih govornika*" i "*predočenog stanja u savremenom bosanskom jeziku*". Danas, pak, kvazijekavizme uglavnom razvijaju oni koji su prihvatili ijekavski izgovor, a nisu izvorni ijekavci pa svako 'i' ili 'e' pretvaraju u jekavizam: *prolijevati* (umjesto *prolivati*), *prelijetati* (umjesto *pri/preletati*). Od pisanih medija najrevnostniji prema propisanoj jekavskoj normi je trenutno "nezavisni bh. politički dnevnik". Redovno su isključivo jekavski oblici: *gorjeti, letjeti, oboljeti, odoljeti, poskupjeti, razumjeti, starjeti, svidjeti, štedjeti, vidjeti, voljeti, željeti, živjeti, ćelavjeti*, kao i u primjeru:... *više muškaraca uspjelo smršavjeti*⁴⁸³⁾ ili: *BiH*

⁴⁷⁹⁾ "Dnevni avaz", 25.01.2007. godine

⁴⁸⁰⁾ TVSA, 11.08.2010. u 17,50 sati (History Chanal)

⁴⁸¹⁾ „Express“, Sarajevo, 24.02.2011. godine, str. 3.

⁴⁸²⁾ Telop vijesti u dnevniku NTV Hayat, 14.03.2011. u 19 sati

⁴⁸³⁾ "Dnevni avaz", 23.09.2005. godine

će uskoro dobiti bespilotnu letjelicu.⁴⁸⁴) U svojoj revnosti ide čak u krajnost: prije će upotrijebiti 'e' i gdje ne treba, nego 'i' gdje treba. Dok u tom listu stoji naslov: *Potpuno sazreo pisac*, dotle će jedan kulturni poslenik iz Bihaća na televiziji sasvim prirodno kazati: *Smatram da je sazrilo vrijeme.*⁴⁸⁵) U jednom "Avazovom" izdanju ide se dotle da se uvodi podpuno nepravilan oblik po svim pravopisima i gramatikama. U intervjuu sa Dinom Merlinom nakon premijernog izvođenja pjesme koja će zastupati BiH u takmičenju za pjesmu Eurovizije, novinarka Sanela Begović je napisala i ovo: *Svaki diplomata pozavidjeo bi Dini na ovom odgovoru.*⁴⁸⁶) U istom sedmičniku stoji i hiperijekavizam: *Janu pretukla Nijemica.*⁴⁸⁷) Nažalost, i neki bosanski pjesnici podlegli su toj tendenciji hiperijekavizacije, kao što čitamo u stihu savremenog bosanskog pjesnika Hadžema Hajdarevića, koji je dugo iterativno *ī* glagola *sniti* - *snīvati* hiperijekavizovao u *snijevati*, kao da u bosanskom jeziku ne postoji (praslavensko) dugo *ī* da bi se udovoljilo metrici i ritmu: „*Još je bolnije da te snijevamo u vodi.*“⁴⁸⁸) Za razliku od njega, srpski romantičarski pjesnik Laza Kostić, kao ekavac, upotrebljava u svojim

⁴⁸⁴) "Dnevni avaz", 19.07.2013. godine, najava na naslovnoj strani teksta sa 8. strane

⁴⁸⁵) Senad Zanačić, BHT1, emisija "BH danas", 16.05.2006. oko 18 sati

⁴⁸⁶) "Express", Sarajevo, 24.02.2011. godine, str. 3.

⁴⁸⁷) "Express", sarajevo, 14.04.2011., str. 16.

⁴⁸⁸) Hajdarević, Hadžem: *Sutrašnje putovanje brodom*, Bemust, Sarajevo 2000. godine, pjesma "Hurija", str. 39. Pjesnicima kao izravnim stvaraocima u jeziku, ne treba zamjeriti pa ovaj Hajdarevićev postupak možemo pripisati "pjesničkoj slobodi" i upotrebi stilski markiranog izraza po neobičnosti i rijetkosti.

poznatim stihovima pravilan oblik ovoga iterativa:
"Snove snivam, snujem snove".

Kao što smo vidili, savremena standardnojezička norma bosanskog jezika priznaje isključivo formant 'je' kao afiks za tvorbu infinitivne osnove (i od nje izvedenih riječi) denominalnih glagola tipa 'gorjeti', 'živjeti' iako se u praksi susreću i jedni i drugi oblici paralelno: je-oblici propisani normom te i-oblici iz organskog idioma.⁴⁸⁹⁾

Prirodni odnos prezentske i infinitivne osnove: ĩ:i (gorĩm:gorĩti) normom je praktično razjednačen u ĩ:je odnos unošenjem 'je' umjesto 'i' u infinitivu (gorĩm:gorj^{et}eti). Znači, infinitiv kao leksički glagolski oblik, ima tvorbeni formativ 'je', kao i neki gramatički oblici (npr. glagolski pridjev radni ženskog roda: živjela), a 'i' kao formant za tvorbu prezentske osnove. Ovi formanti javljaju se u nedistinktivnim varijantnim oblicima kao morfemske alternante u procesu afiksacije i imaju istu funkciju sufiksa za tvorbu glagolske osnove i istu semantičku vrijednost: "biti, postajati ili činiti ono što je sadržano u korijenu". Formalna varijacija ovih formativa, kako je već rečeno, nije jezički distinktivna i nema semantički značaj, jer ne dovodi do promjene značenja, ali ima nezamjenjiv simbolički značaj za jezički identitet (ikavski:jekavski:ekavski) izvornih govornika radi konotirane etničko-stilske diskriminacije. Očito je, dakle,

⁴⁸⁹⁾ Najsvježiji primjer te dvostrukosti zabilježen je nedavno na istom mjestu, u isto vrijeme, istim povodom, na otvaranju ovogodišnjeg Festivala Sarajevo – "Sarajevska zima" u riječima dobrodošlice gradonačelnika Alije Behmena i premijera Vlade kantona Fikreta Musića. Sarajlija Behmen upotrijebio je razgovorni, "narodni" oblik: "Ova gradska administracija, koliko god željela...", a premijer normom propisani, nametnuti "službeni" oblik: "Zadovoljstvo mi je poželjeti vam dobrodošlicu."

da se ovdje radi o dva oblika vezane morfeme u funkciji sufiksalnog formativa za tvorbu glagolske osnove u morfološkom procesu afiksacije, ali, kao što je poznato, gramatička ili leksička informacija sufiksalne morfeme koja se dodaje korijenskoj morfemi i tvori glagolsku osnovu, ne mijenja semantičko polje glagola, samo što se značenjska potencija, sadržana u semantičkoj jezgri, usmjerava u pravcu predikativnosti da bi se, naposljetku, ispoljila u nekom vremenu, vezujući se za neko lice ili predmet.

Budući, dakle, da morfema *-i-* i morfema *-je-*, kao formanti za tvorbu glagolske osnove ovih glagola, imaju istu morfonološku i semantičku vrijednost, a da *i-oblici* imaju historijsku utemeljenost, strukturnu saobraznost cjelini sistema organskog idioma i punu komunikativnu prohodnost u savremenom jeziku paralelno sa *je-oblicima*, opravdano je bilo očekivati da dobiju puni normativni legitimitet u savremenoj normi bosanskog jezika. To je razumljivo, jer formalna varijacija sufiksa za tvorbu infinitivne osnove *i:je* (*gor-i-ti:gor-je-ti*) nije jezički distinktivna, dakle ne utiče na funkcionalni identitet jezičke jedinice u jezičkoj strukturi i ne dovodi do promjene značenja. Normiranje tretiranih glagola u obje varijante značilo bi izvjesno usaglašavanje standarne norme sa bosanskim organskim idiomom, u kojem funkcioniraju *i-oblici*, a istodobno ne bi umanjivalo semantički potencijal ovih glagola niti bi proizvodilo komunikacijske smetnje pošto bi ravnopravna upotreba ili, pak, preferencija jednih ili drugih oblika bila ostavljena na slobodnu volju korisnicima norme, i tako otvorila mogućnost svakom govorniku puna sloboda izbora kao, uostalom, i svih drugih jezičkih izražajnih

sredstava, za što se verbalno zalažu svi bosanski normativci. Dubletno normiranje ovih glagola u infinitivu ispunilo bi i simboličku funkciju standardnog jezika, jer historijski formativ 'i' je iz ikavskog izraza (Bošnjaci i bosanski Hrvati), a formant 'je' iz ijekavskog (Crnogorci i bosanski Srbi). Dakle, uzimajući u obzir i sociolingvistički, i strukturni, i simbolički aspekt normiranja bosanskog jezika, prezentirana je dostatna argumentacija za propisivanje gramatičke, leksičke i pravopisne norme denominalnih glagola tipa *goriti/gorjeti*, *želiti/željeti*, *letiti/letjeti*, *viditi/vidjeti* i sl., u vidu dubletnih *i/je-oblika* kao najprimjerenije rješenje bosanskohercegovačkoj situaciji. Na takav stav bosanske normativce, uostalom, upućuje i jedan od temeljnih postulata sociolingvistike da je varijantnost osnovna odlika jezičkog sistema, a ne homogenost. Ali cenzori ne misle tako pa su na koncu sami "Bošnjaci" sebi propisali (samo) tuđi jezik. Nemoguće je naći strukturne ili komunikacijske argumente za ovakav normativni postupak izuzev suicidne zavjere da se podpuno zatre izvorni ikavski izraz ijekavizacijom sve do kvaziijekavizma i poltronske povodljivosti za izjednačavanjem sa ijekavskim standardima agresivnih susjeda. Ako to nije lingvosuicid, ne znam šta je drugo. "*Mislim da je dogorilo do nokata*", ocijenio je na televiziji jedan političar aktuelnu političku situaciju u našoj zemlji.⁴⁹⁰) Eto, dokle je dogorilo, a dokle će čija goriti – živi bili pa vidili. (2008)

⁴⁹⁰) Šefik Džaferović, rodnom iz zavidovičkog kraja, dugogodišnji zastupnik u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH, BHT, emisija "Tema dana", 07.04.2011. godine

Kolo historije se (o)kreće: ko bi gori...

Kome je gori gore, a dolje bolje

*Riječi **gori** i **doli** su imenski prilozi mjesta, koji su se tokom historijskog razvoja bosanskog jezika razvili iz sintaksičke službe oblika imenica **gora** i **dola** u lokativu i koji su sami sobom mogli izražavati odnose za koje su uz njih poslije bili potrebni prijedlozi*

Dolj je dobro, kaže ikavski jedan osamdesetogodišnjak iz najvisočijeg bjelašničkog sela Lukomir, aludirajući na život u šehar-Sarajevu i otkrivajući neke razloge zašto omladina masovno napušta selo.⁴⁹¹⁾ *Da je (...) bile bi stvari na svom mjestu i gori i doli...* lamentira nad svojom gorkom sudbinom dvostruko ožalošćeni šezdesetogodišnji Velikokladušanin Delić,⁴⁹²⁾ pokušavajući shvatiti i samom sebi objasniti

⁴⁹¹⁾ BHT, 07.05.2011. godine, oko 21,30 sahata

⁴⁹²⁾ FTV, emisija "Pošteno govoreći", 23.06.2005. godine, 20 sahata

tragični sukob među Bošnjacima Krajišnicima kada je izgubio dvojicu sinova: jedan je poginuo kao pripadnik paravojske, tzv. "abdićevaca", a drugi kao "korpusovac", borac Petog korpusa zvanične Armije Republike Bosne i Hercegovine. Sa druge strane rijeke Save bez prestanka grmi ijekavski (karadžićevski) Seve, popularna hrvatska pjevačica Severina Vučković, "dolje na koljena", čiji izazovni glas odjekuje po bosanskim brdima i dolinama! *Dole lopovi*, ekavski skandiraju martovski protestanti izprid Predsjedništva BiH u Sarajevu, a njihov eho odzvanja sve do Brisela.⁴⁹³)

A život teče i kolo (sreće) se okreće: *ko bi gori, sad je doli; ko bi doli sad je gori*, kako jednostavno ali slikovito Bošnjaci izražavaju stanovito poimanje povijesnih tokova, neizvjestnosti ljudskog usuda i varljive sreće na beskrajnom polju neumitne prolaznosti.⁴⁹⁴) Ovu staru mudrost varirao je poznati dubrovački pjesnik Ivan Gundulić u svom poznatom historijskom epu o tragičnoj sudbini sultana Osmana i navješćujućoj propasti Otomanskog carstva nezaboravnim stihovima: *"/Kolo od sreće uokoli/vrteći se ne pristaje:/ tko bi gori, eto je doli,/ a tko doli, gori ostaje/"*. Lahko je uočiti da u predhodnoj mudroj izreki, kao i u strukturi ovih Gundulićevih stihova, dominiraju dva prostorna antipoda, izražena dvama priloškim antonimima: *gori* i *doli*. Uzput budi rečeno, o istim događajima pjevao je i jedan Gundulićev savremenik među Bošnjacima, Aga Dede, dizdar utvrđenog grada

⁴⁹³) FTV, emisija "Mreža", 14.03.2014. godine

⁴⁹⁴) Sličnu poruku izražava još jedna bosanska izreka: *Jedna gobelja u kal, druga iz kala*. Postoji i jedan lokalitet između Lašve i Busovače, izveden iz riječi *kal*: *Kaònik* (<Kalnik)

Dobora kod Modriče, ali na turskom jeziku pa ne znamo koje je oblike ovih priloga on upotrebljavao.⁴⁹⁵) Nažalost, ne možemo provjeriti upotrebu tih oblika ni kod najznačajnijeg bošnjačkog pisca tog vremena Hasana Kjačije Pruščaka, jer je pisao na turskom i arapskom. Njegovo glasovito djelo Nizamu-l-'alem ("Uređenje svijeta") premda je napisano 1595. godine, prevedeno je na bosanski jezik tek početkom 20. vijeka, cijelo stoljeće nakon prevoda na francuski i pedesetak godina nakon prijevoda na mađarski... Međutim, nema nikakve sumnje da je tako upotrebljavao navedene riječi (kao i drugi stari pisci iz Prusca i okoline Ahmed Hadžinesimović Pruščak, Ibrahim Munib Pruščak, Mehmed-aga Pruščanin, Hadži-Mustafa Muhlisi i dr.), jer se u tom dijelu Bosne i danas tako govori, što potvrđuje i ovovremeni njihov zemljak, dr. Mirsad Abazović, u svojoj postratnoj memoarskoj prozi. Abazovićeva knjiga je stilski postulirana na dijalogu oca i sina i izražava jednu tragičnu bosansku paradigmu: baba govori izvornim bosanskim ikavsko-šćakavskim, a sin usvojenim školskim ijekavsko-štakavskim jezikom. Sin kaže: "*da jednom dođe vrijeme pa ko je **gore** da bude malo **dolje**", "jedni odoše **nagore**, a jedni **nadole**", a otac kaže: "*neko ode **gori**, a neko **doli**", "Eh, eto ti jaraniko, ono – **gori i doli**".⁴⁹⁶) Ipak, ne može se podpuno odbaciti i zanemariti činjenica da je postojala domovinska svijest o značaju i izražajnim mogućnostima svoga maternjeg jezika među bošnjačkim piscima. U društvu uglednih pjesnika u Istanbulu, Arif Hikmet-beg Rizvanbegović Stočević često je isticao da mu je najveći ponos što je**

⁴⁹⁵) BHKH (1974), knjiga I., str. 277.

⁴⁹⁶) Abazović (1996), str. 102/103

Hercegovac. Polemizirao je sa turskim pjesnicima i o izražajnim mogućnostima svoga jezika, koji je nazivao kao i svi njegovi predhodnici, počevši od Uskufije, **bosanskim** pa je tvrdio da se na njegovu jeziku može izpjevati strofa od četiri stiha koja se rimuje na četiri, po glasovima jednake, a po značenju različite riječi, što u turskom nije moguće zbog sistema akcenata. Za ovo je naveo i konkretan primjer sa riječima: na gòri (dat./lok. sg im. gora), gòrī (3.l. sg. prez. glagola goriti), gòri (prijedlog mjesta, iznad tačke stajališća), gòrī (supl. komp. pridj. zao, loš). Sve to je demonstrirao u slijedećim stihovima:

Vidio sam lijepu curu na zelenoj gòri

Njeno lice kao sunce odsijava i gòrī.

Mili Bože, ja miline! tu na zemlji i gòri

Na nebesima rekao bih, od nje mjesec je gòrī.⁴⁹⁷⁾

Kao što se vidi, u ovim riječima samo akcenat (sa neakcentovanim dužinama) vrši fonološku funkciju diferenciranja značenja.

Riječi *gori* i *doli* su imenski prilozi mjesta koji su se tokom historijskog razvoja bosanskog jezika razvili iz sintaksičke službe oblika imanica *gora* i *dola* u lokativu i koji su sami sobom mogli izražavati odnose za koje su uz njih poslije bili potrebni prijedlozi.⁴⁹⁸⁾ I dativni padežni oblik imenica *gora* i *dola* poprimili su priloško-prijedlošku funkciju, sa značenjem kretanja i upravljenosti prema tim objektima. Ove funkcionalno preobražene supstantivne riječi sa adverbijalnom ulogom

⁴⁹⁷⁾ Nametak (1989), str. 227.

⁴⁹⁸⁾ Na planini Zvijezdi iznad Vareša postoji turističko odmarališće Doli, pa ko to ne zna začudio bi se kad bi čuo da neko kaže: Oдох gori na Doli.

u nezavisnim sintagmama bilježimo od najstarijih dana i u bošnjačkim epskim pjesmama: *te pobego' gori i planini*.⁴⁹⁹) Na isti način nastali su i njihovi sinonimi kao opozitivni parnjaci, antonimi: *brdu* (od *brdo*) i *strmo* (od *strmina*). Na primjer: *Ja sam se zaputio strmo prema cesti, a on je okrenuo brdu u planinu* (sa izostavljenim prijedlogom namjere kao u prvoj rečenici, a *brdu* priuzima priložku funkciju). Takav primjer zabilježen je od jedne Bošnjakinje iz sela Bukve kod Viteza: *...prolete strmo – brdu*.⁵⁰⁰)

U staroslavenskom jeziku lokativ singulara imao je znak 'jat' (sh. latinički transkript 'ĕ', bosanski ĩ) na kraju ovih padežnih oblika (*gorĕ, dolĕ*) u vrijednosti glasa 'e', kao danas u srbskom, a u starobosanskom jeziku je imalo vrijednost 'i' kao i danas (bosanski latinički transkript *gorĭ, dolĭ*)⁵⁰¹. Ovi oblici prisutni su i u najranijim bosanskim pisanim spomenicima i književnim tekstovima poput Iskendername, poznate pod imenom

⁴⁹⁹) Tarik Čušić: *Sintagmatske veze u Parry-Lordovoj zbirci epskih pjesama*, Godišnjak BZK Preporod, Sarajevo, 2012. godine, str. 2012/333.

⁵⁰⁰) Rukija Smajić, BHT1, dokumentarno-reportažni tv-serijal "U ime naroda", 13.11.2012. godine

⁵⁰¹) Za razliku od slavističke i serbokroatističke prakse, koje upotrebljavaju znak 'ĕ' ili 'ĕ' kao latinički ekvivalent ćirilicom znaku praslavenskog (dvo)glasa 'jat' u latiničkoj transkripciji staroslavenskih tekstova, u ovim primjerima upotrijebljen je znak 'ĭ' za obilježavanje istog znaka u latiničkoj transkripciji starobosanskih kodeksa, pisanih bosan(č)icom, jer je mnogo primjereniji dijahronijskoj i sinhronijskoj perspektivi bosanskog ikavskog jezika. To je, zapravo, imperativni nalog bosnistike, jer se, inače, stvara (podmetnuta) konfuzija kod čitanja staroekavenoslavenskih ekavskih i starobosanskih ikavskih tekstova, pa se i bosanski kodeksi čitaju ekavski, što je čista podvala serbokroatistike.

"berlinska Aleksandrida" ili "fočanska Aleksandrida", prepisana bosančicom sa starocrkvenoslavenskog predložka 1754. godine ("*Od pasa **gori** človik, a niže pasa **doli** konj*", "*Velnozi su to oholi, **doli** ribe, **gori** žene*" kao i kod brojnih bosanskih pisaca sve do danas. Tako, primjerice, mr. Lejla Nakaš u svojoj obimnoj studiji o jeziku Safvet-bega Bašagića nalazi ikavski oblik priloga *gori* i *doli* u književnom djelu ovoga istaknutog bošnjačkog pisca od prije jednog stoljeća: "*kako je **gori** spomenuto*", "*tamo **doli** na livadi cvietnoj*".⁵⁰²⁾

Takva je situacija i u današnjem svakodnevnom živom bosanskom govoru. Za ilustraciju navodim samo nekoliko recentnih primjera. - *Kad imaš deset miliona, anda jedan **gori**, jedan **doli** ništa ne znači* – kaže zavičajnim jezikom popularni nogometni menadžer i nekadašnji selektor nogometne reprezentacije BiH, osvjedočeni srebroljubac, Miroslav Ćiro Blažević, rodom iz Dolca nadomak Travnika.⁵⁰³⁾ Da me ne bi neki jezikoslovci, koji su skloni olahko preuzimati ideološki skrojene karte rasprostiranja jezičkih pojava i procesa u bosanskom jeziku, optužili za srednjobosanski lokalpatriotizam, navodim riječi Fočaka Frašte, N.N. Višegrađanina, Stolčanina Šuke, Srebreničanina Hadžovića, Vlaseničanina Talovića, Velikokladušanina Delića i jednog kakanjskog rudara. Starina Subhija Frašto iz sela Paunci kod Foče (u jednoj emisiji BHT na ekranu mu je u dva navrata ime (pogrešno?) ispisano kao Suhbija), opisujući svoju golgotu i strahote stradanja bošnjačkih civila prid nejezdom srpskih četničkih hordi

⁵⁰²⁾ Nakaš JKSB (2003), str. 40.

⁵⁰³⁾ U razgovoru sa Sašom Vugdalićem na OBN-u, 16.06.2008. godine

1992. godine, pored ostalog, kaže: - *Ne znam kuda ću, ni gori, ni doli.* - *Lična mi karta gori, a sve vamo doli.* - *Ženu mi zapalili u ovoj ovdi sobi, rožnici spali doli.* - *Valja mi naći vrijeme kada ću pobići Drini doli.* - *Evo hi gori.*⁵⁰⁴) Isto govori i Srebreničanka Remzija Delić: *...sišli doli u logor...*⁵⁰⁵) Sredovječni Višegrađanin povodom pretrage jezera Perućac i traženja kostiju Bošnjaka, koje su pobili srbočetnici u Višegradu 1992. godine, kaže: *U mene je kuća u gradu gori.*⁵⁰⁶) Boraveći na jubilarnoj 35. pjesničkoj manifestaciji "Slovo Gorčina" u Stocu obišao sam po ko zna koji put i nekropolu stećaka na Radimlji, a potom se uputio prema čuvenoj gradini Ošanići (ilirski Daorson). - *Idi gori onim putom,* upućuje me susretljivo jedan povratnik Bošnjak iz obližnjeg sela, predstavljajući se kao Šuko. Šukin zemljak, a vrstnik i komšija Nijaza Durakovića iz stolačkog naselja Kukavac, Avdo Elezović, ima ikavski oblik i antonima *doli*: - *Čak je i doli pekar Denis pek'o hljeb,* kaže Elezović.⁵⁰⁷) - *Iznad Đuguma, gori u jednom potoku...* kaže preživili Srebreničanin Hadžović, opisujući marš smrti u vrijeme srpskog genocida nad podrinjskim Bošnjacima.⁵⁰⁸) *Ostalo je samo ono malo gori,* kaže jedan sagovornik Josipa Pejakovića,⁵⁰⁹) a kod jednog majstora-kovača iz

⁵⁰⁴) BHT1, dokumentarno-reportažni tv-serijal Josipa Pejakovića "Uime naroda", 20.04.2008. godine, 21 sahat

⁵⁰⁵) BHT1, dokumentarno-reportažni tv-serijal "Uime naroda", 09.07.2009. godine, 20 sati

⁵⁰⁶) TVSA dnevnik u 18,30 sahata, 10.09.2013. godine

⁵⁰⁷) FTV dnevnik u 19,30 sati, 29.01.2012. godine

⁵⁰⁸) BHT1, emisija "Marš smrti", Bošnjak oko 55 godina, 10.07.2006. godine, 21,30 sati

⁵⁰⁹) BHT1, dokumentarno-reportažni serijal „Uime naroda“, 16.07.2009. godine

Kreševa se omakne i pomodarski usvojeni ekavizam: *Oni kùjũ sikire, kràmpe... pokiváči i kováči... dõle spušcã nã zemlju...*⁵¹⁰) A *gori* je bila jedna soba, kaže za jednu bosansku televiziju ožalošćeni otac Suljo Talović, porijeklom iz Vlasenice, a nastanjen u američkoj državi Utah (Juta), čijeg je sina Sulejmana ubila tamošnja policija nakon što je navodno rastrojenu Sulejman predhodno pucao po kupcima u jednom marketu.⁵¹¹) Isti oblici zabilježeni su i u derventskom kraju: *A, ono, tamo, nema tavana gõri... ..dõli vatra, dõli žeru metne, a õzgõr pokrije žerom...*, kazuje jedan žitelj toga kraja.⁵¹²) Penzionisani kakanjski rudar, pored ostalog, kaže: *Dõli je živiõ niže Zàraća, sela...*⁵¹³) Povodom haške presude višegradskom zločincu Milanu Lukiću jedna Višegradanka jezivo svjedoči prid tv-kamerama o njegovoj "živjoj lomači": *Ovdi gori je izgorila* (odnosi se na djevojku).⁵¹⁴)

I pored svega, ovi izvorni bosanski oblici prijedloga mjesta *gori* i *doli* nisu dobili normativni legitimitet u *Institutskom Rječniku* iako pripadaju bosanskom narodnom izrazu od davnina na cijelom prostoru BiH. Neautentični bosanski/bošnjački normativci potpuno su ignorisali te oblike, kao da ne postoje i normirali samo ekavsko-ijekavske leksičke oblike *gore* i *dolje*, identično kako ih je tretirala dosadašnja srpsko-hrvatska norma od Karadžića i

⁵¹⁰) BHT1, dokumentarno-reportažni tv-serijal "Uime naroda", 02.04.2013. godine

⁵¹¹) NTV Hayat, CD, 17.02.2007. godine

⁵¹²) Baotić IGD (1983), str. 197.

⁵¹³) BHT1, dokumentarno-reportažni tv-serijal "Uime naroda", 30.12.2010. godine

⁵¹⁴) FTV dnevnik, 24.07.2009. godine, 19,30 sati.

Rječnika JAZU naovamo i kako je u savremenoj hrvatskoj leksičkoj normi.⁵¹⁵) Kad jednu od autorica *Riječnika bosanskog jezika*, porijeklom od Gacka, upitate zašto se normiraju samo istočnohercegovački oblici, a ne (makar paralelno kao dubleti) i bosanski oblici, ona spremno, bez imalo dvojbe, odgovara da *to nije u normi!* Samo po sebi nameće se pitanje: u kojoj, kakvoj i čijoj normi, ako Bosanci/Bošnjaci prvi put samostalno, bez ičijeg paternalističkog uplitanja i hegemonističkog nametanja, uspostavljaju svoju standardnojezičku normu na bazi svoga bosanskog organskog idioma? Kako to da je za takve bosanske normativce bliže i pravilnije srbijansko ekavsko *gore* ili Karadžićevo istočnohercegovačko *dolje*, nego izvorno bosansko *gori* i *doli*? (Sam Karadžić je u svom Rječniku za "zapadno narječje" naveo oblik *doli*, za "istočno" *dole*, a za "južno" *dolje*⁵¹⁶). Tako su ovi bosanski normativci, koji se drže Karadžića k'o pijani Mile plota, postali veći karadžićevci i od samog Karadžića. Tako je spomenuta Gačanka, kao zadojena ijekavka i "vukovka", rezolutno je zahtivala da u normi mogu biti samo (ekavski) oblici *gore*, *dole*, *pred*, *preko*. Bili smo zajedno među članovima peteročlanog leksikografskog tima Instituta za jezik u Sarajevu za izradu *Institutskog Rječnika* pa je bilo dosta neslaganja, nesporazuma i razmirica o nekim temeljnim normativnim principima, a ponekad bi se i sporječkali. Ja sam, u skladu sa svojim jasno izraženim stavom da u riječniku treba dubletno normirati izvorne narodne ikavske i šćakavske oblike riječi iz organskog idioma, kao izraz bošnjačkog jezičkog identiteta, uporedo sa usvojenim

⁵¹⁵) Anić RHJ (2007)

⁵¹⁶) Караџић CP (1898), str.

ijekavskim i štakavskim, kao prelazno rješenje, naveo, pored ostalog, i primjer prijedloga gori/gore, doli/dole, prid/pred, priko/preko i sl.

- *Da li ti preferiraš uklon prema srpskom ekavskom ili prema bosanskom ikavskom?* – upitao sam. - *Prema dosadašnjem!* – odgovorila je. - *Ali to je ekavski!* podsjetio sam. - *Neka je! Nećemo se vraćati na staro!*⁵¹⁷⁾ Zato su u martovskim demonstracijama protiv vlasti, protestanti izprid zgrade Predsjedništva BiH u Sarajevu uglas ekavski skandirali: *Dolę lopovi!*⁵¹⁸⁾ Normativno usmjeravanje bosanskog jezika prema ekavskom vidi se i po tome što je "konačni obrađivač" i urednik Rječnika sasvim suprotno postupio kod riječi *riječnik*, koju je obrađivao drugi autor obrađivač. Umjesto dubletno normirane riječničke odrednice *rjĕčnĭk/rjĕčnĭk*: jedne sa dvosložnim supstitutom "jata" i dugosilaznim ("ikavskim") akcentom na 'i' (prvi slog) u ijekaviziranoj ikavskoj riječi, a druge kao u dosadašnjoj normi, on je ubacio odrednicu kontroverznih akcenatskih likova: *rjĕčnĭk/rjĕčnĭk* svoga mentora Šipke sa ekavskim akcentom na 'e'.⁵¹⁹⁾

Jevremove gore i more

*Dok se u zraku još uvijek osjećao eho
šezdesetosmaškog studentskog proljeća, šef Odsjeka za*

⁵¹⁷⁾ Radna bilježka 18.05.2006. godine

⁵¹⁸⁾ FTV, emisija "Mreža", 14.03.2014. godine

⁵¹⁹⁾ U riječniku JAZU je Vuk-Daničić-Maretićev akcenat *rjĕčnĭk, rječnika*.

južnoslavenske jezike sarajevskog Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Jovo Vuković, porijeklom sa Šavnika u Crnoj Gori, doveo je na čas Fonetike sa akcentologijom svoga zemljaka, tada mladog pjesnika Jevrema Brkovića da nam pročita neke svoje pjesme, kao živi primjer koji dokumentuje značaj i ulogu akcenata u diferenciranju značenja u srpsko-hrvatskom jeziku. Dugokosi i dugobradi pjesnik, u jednoj pjesmi koju je, ako me nakon protoka četrdeset godina pamćenje dobro služi, stilski postulirao i strukturirao na eksperimentu u igri riječima i kontekstualnog nijansiranja njihova značenja, što je bio jugoslavenski pjesnički trend nakon pojave "Kamenog spavača" Maka Dizdara.

Kao rođeni brđanin koji žudi more, varirao je u jednoj pjesmi riječi kao u ovoj parafrazi: gòre gòrē gòrē gòre – dolje mòre mòrē mòre. Bila je to, u stvari, kako sam kasnije tokom studija saznao, kompilacija stihova starijeg bosanskog pjesnika Arif Hikmet-bega Rizvanbegovića kojima je on stotinjak godina ranije u istambulskim književnim krugovima ponosito ilustrirao bogatstvo i izražajnosi bosanskog jezika i u tom pogledu nadmoći nad turskim jezikom. Zanimljivo je da sam tek tada od Jevrema kao brucoš na fakultetu prvi put u živom govoru čuo izraz dolje. Inače, nikada u životu do sada, ni kao dijalektolog, ni kao novinar, ni kao hodoljubac po Bosni, nisam čuo nekog Bosanca iz naroda da je rekao dolje. Ako nije rekao izvorno narodno bosansko doli, rekao bi školsko sh. dole, a nikako i nikada karadžićevsko dolje.

Oblici *dole* i *gore* su čisti ekavizmi. Pa zašto, onda, bosanski normativci normiraju ekavski oblik imenskog priloga *gore*, a ne domaći ikavski *gori*, pogotovo kada se zna da ne postoje nikakvi sociokulturni, ni genetsko-strukturni, ni komunikativni razlozi. Naprotiv! Eventualna primjetba komunikologa o homonimnosti oblika *gori*, koji može izazvati smetnje u komunikaciji, jednostavno ne stoji, jer ona nije ništa veća nego kod ekavskog oblika *gore*. U ovom slučaju, posmatrajući iz savremene perspektive, javlja se samo grafemska homonimija (ne fonološka) među različitim riječima. Budući da se u bosanskom jeziku ne obilježavaju akcenti u tekstu, imenski prilog mjesta *gori* ima isti grafemski sastav, kako je ranije iztaknuto, kao i imenica *gora* u dativu i lokativu – *gòri*, zatim kao komparativ pridjeva loš, zao – *gorī* te u trećem licu prezenta singulara od glagola *goriti* – *gòrī*, ali među njima nema nijedan akcenatski homonim, odnosno svi ovi oblici se različito izgovaraju, jer svi imaju različit akcenat koji diferencira značenje. (Poznato je da u pisanom iskazu sintagmatske veze u kontekstu određuje značenje homonima, a u govoru još i akcenat.) I u ovom slučaju se potvrđuje istina o neizmjernom značaju prozodijskog bogatstva bosanskog jezika, gdje spada i spori ritam i razvučena "pjevačka" intonacija, nasuprot normom nametnute jednolične oštre "psovačke" intonacije. To je posljedica svojevrstnog prozodijskog konzervatizma, odnosno zadržavanje sve do našeg vremena nekih starih praslavenskih akcenata, npr. u iterativima te postojanje silaznih akcenata na unutrašnjem slogu, ljubomorno čuvanje praslavenskih dužina (dugih slogova), zadržavanje neprenesenih

akcenata i predakcenatskih dužina, što ga je izdvajalo od drugih štokavskih organskih idioma i davalo mu prepoznatljivu i znanstveno uočenu melodioznost.

Neko će nekad, možda, odgovoriti i na ovo pitanje: jesu li spomenuti bosanski normativci taoci sopstvenih zabluda i usađenih dogmi ili slijepe marionete koji bezpogovorno izvršavaju naloge svojih mentora, držeći se dosadašnje hrvatsko-srpske norme. Kod onih trećih u pitanju je vjerovatno jedan socio-psihološki fenomen – "ikavski" kompleks niže vrijednosti! Zasad se čini jasnim ko je gornji, a ko dolnji, ali kolo sreće se okreće: ko bi gori, sad je doli, ko bi doli sad je gori!
(2008)

Postgenocidno otimanje za ijekavicu

Gušenje ikavskog avaza

Dok crnogorski jezikoslovac Vojislav Nikčević poručuje da je "ijekavski izgovor prenešen s područja crnogorskog jezika", a dekan Filološkog fakulteta u Beogradu Radmilo Marojević se hvali da je, braneći zlikovca Milana Lukića u Haškom tribunalu, "odbranio srpski jezik i srpsku ijekavicu", dotle bosanski književni akademik Abdulah Sidran glorifikuje "najbolju tradiciju bosanske ijekavice"

– *Ja sam na Sudu odbranio srpski jezik i srpsku ijekavicu,*⁵²⁰) rekao je u pred Hažkim tribunalom Radmilo Marojević, dekan Filološkog fakulteta iz Beograda, koji je kao jezički vještak svjedočio u prilog odbrane optuženog i potom osuđenog zločinca Milana Lukića za zločine počinjene nad Bošnjacima

⁵²⁰) SENSE, TVSA, 22.03. 2009. godine, 13 sati

Višegrada.⁵²¹⁾ Povodom presude ovom zlikovcu jedna Višegradanka Bošnjakinja, podsjećajući se na ovaj monstruozi zločin, reče stopostotno ikavski u tv-kameru: *Ovdi gori je izgorila* (odnosi se na jednu curu, djevojku).⁵²²⁾ Iako je Lukić bosanski Srbin ijekavac, kakvi su svi Srbi u Bosni, naseljeni uglavnom iz istočne Hercegovine i današnje Crne Gore, njega je prid Tribunalom u Hagu branio ekavski Srbin iz Beograda (raniji bošnjački naziv Biograd), a ne neki bosanski ijekavski Srbin, jer i Lukić nije "branio" samo Srbe u Bosni, nego svekoliko srbstvo. Zato Lukić, kao ni Milorad Dodik, ne želi u svom nacionalnom određenju imati atribuciju 'bosanski' ('bosanski Srbin'), nego (veliko)Srbin. Držeći se krilatice da mrtva usta ne pušćaju avaza, jezikoslovac Radmilo Marojević nije negirao samo "najbolju tradiciju bosanske ijekavice", nego i Bošnjake i srbski genocid nad njima, podastirući svoje zaumne "argumente": „Tu nije bilo genocida, jer su se Srbi međusobno ubijali. Srbi su ubijali Srbe, muslimane i katolike. U Bosni žive samo Srbi sa tri vere: Srbi pravoslavci, Srbi katolici i Srbi muslimani“, objašnjavao je Marojević na ekavskom Karadžićevim tezama od prije dvjestotinjak godina, iznesenim u članku "Srbi svi i svuda", objavljenom u njegovom "Kovčežiću".

Na Marojevićevu sreću, tu njegovu izjavu nije upratio vodeći crnogorski jezikoslovac i dukljanski

⁵²¹⁾ Za Lukićevo ime veže se jedan od najmonstruoznijih pojedinačnih srbskih genocidnih zločina tokom protekle agresije: u jednu kuću u višegradskoj Pionirskoj ulici on je, pod prijetnjom kame i kalašnjikova, stjerao sedamdeset civila, komšija Bošnjaka: muškaraca, žena i djece, iz naselja Koritnik i sve ih žive spalio. Za takav zločin dobio je u Hagu samo doživotnu robiju.

⁵²²⁾ FTV dnevnik, 24.07.2009. godine, 19,30 sati.

akademik Vojislav Nikčević, inače bi se odmah šćepali za jezikoslovne vratove, jer za Nikčevića "u štokavskom dijasistemu kao osnovici bosanskoga, crnogorskog, hrvatskoga i srpskog standardnoga jezika izvorno je **ijekavski izgovor** crnogorski i hrvatski(dubrovački), **ikavski** hrvatski i bosanski i **ekavski** srpski i hrvatski."

„Ijekavski izgovor je prenešen masovnijem seobama stanovništva pred najezdom Turaka od početka XV stoljeća s područja crnogorskoga jezika“ – tvrdi Nikčević.⁵²³) Teško je dokučiti šta Nikčević podrazumiva pod pojmom "područje crnogorskoga jezika", jer do Berlinskog kongresa 1876. godine Crnu Goru su sačinjavale četiri male nahije: Vasojevići, Piperi, Morača i Katuni sa sjedišćem u Cetinju, a većinsko stanovništvo ostalih kasaba tadašnjeg Skadarskog pašaluka, koje su danas u sastavu Crne Gore (Podgorica, Nikšić, Berane, Bar, Herceg-Novi i dr.) činili su muslimani, u velikom broju Bošnjaci sa svojim ikavskim jezikom, zatim Albanci, Turci i drugi muslimani velikog Carstva i neznatan broj Brđana/Crnogoraca. Nikčević smatra da su zapadnobalkanski Slaveni: Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati i Srbi svoj izgovor naslijedili iz "pradomovinske baltoslovenske etničke i jezičke zajednice",⁵²⁴) a Josip Hamm postulira da je glas *jat* "sa svojim refleksima

⁵²³) Nikčević JČJ (2004), str. 12. ("Mladinska knjiga" iz Ljubljane ijekavski smatra hrvatskom svojinom, a ekavski srpskom. Bošnjaka i Crnogoraca, po njima, nema nigdi. Tako je najnovije trodijelno DVD izdanje "Putovanje života", sa putopisima po cijeloj zemaljskoj kugli, koje se distribuira po BiH, 'pokriveno' naracijom "samo na hrvatskom ijekavskom i srpskom ekavskom", kako navode u sarajevskom predstavništvu ove izdavačke kuće, iztičući da nema izdanja na bosanskom)

⁵²⁴) Nikčević JČJ (2004), str. 12.

postao jedna od najglavnijih diskriminacija po kojima se slavenski jezici i danas među sobom razlikuju".⁵²⁵) Nikčevićev stav o vremenu i načinu ijekavizacije je podložan strogom kritičkom naučnom preispitivanju, ali jedno je sigurno – proces ijekvizacije bosanskog ikavskog jezika, odnosno narastanja ijekavskog na ikavski, došao je sa te strane, odnosno zetsko-sjeničkog prostora.

Šta bi radio i kako bi u sporu Marojevića i Nikčevića prošao "najveći živi pjesnik u Bošnjaka" i bosanski poetski akademik, Abdulah Sidran, sa svojom "najboljom tradicijom bosanske ijekavice". Ovu sintagmu Sidran je upotrijebio u svojoj kolumni na TV Hayat povodom smrti bosanske pjesnikinje Mubere Pašić u Beogradu, a kasnije ponovio u emisiji o Andriću na FTV. Lamentirajući nad sudbinom ove pjesnikinje, rodom iz Sarajeva, Sidran iziće da je ona pisala poeziju na ekavskom, a da je posljednju pjesmu napisala u maniru "najbolje tradicije bosanske ijekavice", nastojeći da ilustruje tezu da se svako prid smrt vraća svojim korijenima, svome rodnom ili duhovnom zavičaju, svome identitetu. Prisjetimo se, Sarajka Mubera Pašić bila je životna saputnica srbijanskog ekavca i posvećenog andrićevca Radovana Vučkovića, koji je do početka agresije na BiH predavao srpsku književnost 20. vijeka na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, a onda početkom srpske agresije vratio se pod skute matice u Beograd. Teško je razabrati šta Sidran podrazumiva pod "najboljom tradicijom bosanske ijekavice": je li to nametnuta "original ijekavica" drobnjačkog skupljača tuđeg perja Vuka Karadžića, koja, između ostalog,

⁵²⁵) Hamm SG (1958), str. 79.

obuhvaća tzv. tvrdu pridjevsko-zamjениčku promjenu (nijasam, našijem, onijeh, vjernijeh) i najnovije jotovanje (đevojka, ćerati), štakavizam (kršten, osvještati), nasilnu ijekavizaciju bosanskih ikavskih postnominala (goriti, živiti, voliti) pa čak ijekavizaciju praslavenskog /i/ (liti) ili /e/ (letiti) u iterativima. Karadžićev ijekavski dosljedno je slijedio Mićo Ljubibratić, pop koji je sačinio prvi prevod Qur'ana na jedan južnoslavenski jezik, ali i Bošnjaci, Ljubibratićeви mlađi savremenici, Nevesinjac Safvet-beg Bašagić i Ljubušak Mehmed-beg Kapetanović. Je li Sidran mislio na Bihorca Ćamila Sijarića, Krajišnika Skendera Kulenovića ili Stolčanina Mehmedaliju Maka Dizdara ili, možda, Tuzlaka Mehmeda Mešu Selimovića, porijeklom Bilećanina, čije je prvo izdanje sabranih djela objavljeno u Novom Sadu na ekavskom ili na savremene prevodioce Qur'ana, prof. dr. Enesa Karića ili prof. dr. Esada Durakovića. Da li je, možda, Sidran mislio na "najbolju tradiciju bosanske ijekavice", koju u posljednjih petnaestak godina dosljedno provodi u milionskim primjercima "najtiražniji bh. politički dnevnik", koji ni za milimetar ne odstupa od srbsko-hrvatske standardnojezičke norme, kao da standardnojezička norma bosanskoga jezika i ne postoji, sedimentirajući tako novoijekavski (pseudo)identitet u bosanske glave za sva vremena, jer se tako, neponovljivom ironijom sudbine, povijestni krug bosanskog ikavskog jezika konačno zatvara medijskom egzekucijom ovoga lista, čiji vlasnik vodi porijeklo "s područja crnogorskog jezika" kao i spomenuti Nikčević. Taj list će bezobzirno ijekavizirati sve živo. Čak je krajnje neprofesionalno ijekavizirao i patronim čuvenog

gvardijana fojničkog samostana iz 15. stoljeća fra. Angela Zvizdovića u Anđel Zvezdović.⁵²⁶)

Sidranova "najbolja tradicija bosanske ijekavice" mogla se zvanično početi razvijati tek nakon što je Zemaljska vlada BiH prihvatila Vukov jezik i pravopis 1883. godine. Danas su Bošnjaci jezički podpuno izparcelisani: na nivou standardnojezičkog idioma su (prisilno) *ijekavci* (u Bosni i južnom Sandžaku) te *ekavci* (u sjevernom Sandžaku), a u domeni organskog idioma Bošnjaci danas imaju troizgovornost: *ikavsku* (preostali narodni ikavski govori te u privatnoj upotrebi), *ijekavsku* u BiH i južnom Sandžaku te *ekavsku* u sjevernom Sandžaku. Ono što će desetotomni Rječnik bosanskog jezika profesora Dževada Jahića označiti kao prekretnicu u posmatranju, izučavanju i normiranju bosanskog jezika i postuliranju bosnistike jeste jedna smjela, znanstveno utemeljena teza ovoga filologa o dvovarijantnosti (dvoizgovornosti) bosanskog jezika: istočnoj ijekavsko-štakavskoj (sandžačkoj) i zapadnoj ikavsko-šćakavskoj (bosanskoj). Slijedeći tu svoju ideju (i moju skromnu prijateljsku sugestiju), Jahić, kao prvi jezikoslovac ikad, daje u ovom riječniku normativni legitimitet izvornim ikavsko-šćakavskim oblicima iz bosanskog organskog idioma, što će imati dalekosežne posljedice ne samo za unapređenje ljudskih prava nego i za razmah bosnistike, i smjer normativistike, ali i kao prvi korak deviktimizacije Bošnjaka. Istina, ne radi se o ravnopravnim riječničkim odrednicama, nego samo o obavijesti o ikavskim i šćakavskim (akcentovanim) oblicima u zagradi iza riječničke natuknice, na primjer: **cijèna** (*ik. cína*), **cjelìna** (*ik. cilìna*); **dijète** (*ik. díte*), **djèca** (*ik. dìca*); **biralìšte**

⁵²⁶) "Dnevni avaz", 28.05.2011. godine, prilog "Sedmica", str. 20.

(šćak. b̌iriľišće), **b̌iriľište** (šćak. b̌iriľišće); **cigànština** (šćak. cigànšćina), **fukarėština** (šćak. fukarėšćina); što je, mada prvi i nepodpun, značajan korak u priznavanju sobstvenog narodnog jezika. U tome je pionirska zasluga profesora Jahića i po tome je ovaj riječnik, kao i po mnogo čemu drugom, 'prvi' i 'pionirski'.

Sandžak je najupečatljiviji primjer kako se instrumentima tzv. književnojezičke politike (školstvo, administracija, mediji) može promijeniti jezik cijelog naroda za relativno kratko vrijeme. Nekada jedinstveno etničko i kulturno biće Bošnjaka Sandžaka jezički je razpolučeno podjelom Sanžaka na dva dijela između Srbije i Crne Gore nakon balkanskih ratova i pogroma tamošnjih Bošnjaka. Koristeći razpad Otomanskog carstva i podpunu dezorijentaciju Bošnjaka, ekavski Srbi i ijekavski Crnogorci su 1912. godine okupirali Sandžak i podijelili ga između sebe. Za nepunih stotinu godina u "srbijanskom" dijelu Sandžaka Bošnjaci su ekavci, a u "crnogorskom" dijelu ijekavci, tako da je danas, za razliku od svojih djedova, Bošnjak Rasim Ljajić (jezički) bliži Srbinu Borisu Tadiću i Aleksandru Vučiću, rodnom iz Bosne, nego Bošnjaku Ćamilu Sijariću iz istog kraja i istog etničkog porijekla.

I hrvatski jezikoslovac Stjepan Pavičić zastupa tezu o migracionom porijeklu ijekavskih govora u odnosu na prvobitnu ikavicu: *„Značajno je, da jekavski govor nije u 17. stoljeću još potpuno osvojio gornje Lijevo Podrinje, iako mu je ono bilo na udaru još od 14. stoljeća. Foča, Čajniče i Goražde u svojem starosjedilačkom muslimanskom (bošnjačkom, op. SK) dijelu još su u tome stoljeću ikavski i nalaze se na prvom*

stupnju miješanja s doseljenim jekavcima.⁵²⁷) Pavičić zaključuje da kretanja stanovništva sa juga započinju oko sedme decenije 15. stoljeća i nastavljaju se kroz 16. stoljeće da bi se potom naročito intenzivirala u 18. i 19 stoljeću. Pavičićevu tezu snažno podupire *Ričnik u stihu na bosanskom jeziku* Tuzlaka Muhameda Hewaije Uskufije iz 1631. godine, u kojem je vidljivo da su Bošnjaci Tuzle govorili svojim maternjim ikavskim jezikom. Od ukupno 700 bosanskih riječi, u ovom izuzetnom poetsko-leksikografskom bosansko-turkom riječniku, u svim riječima u kojima je bio praslavenski glas 'jat', zamijenjen je sa *i* samo je sedam ijekavskih. Očito je preslojavanje ikavskog ijekavskim bilo još u početnoj, "kolebajućoj", fazi, odnosno narastanje ijekavskog na ikavski izgovor tek je bilo zahvatilo tuzlanski govor. Jamačno su se neke riječi u Uskufijino doba dvostruko upotrebljavale tako da ovih nekoliko ijekavizama može biti od samog autora koji su već bili ušli u njegov govor (neke od njih upotrebljava i u ikavskom obliku, dakle još u fazi kolebanja), a može biti, kako tvrdi Alija Nametak, "sigurno iz pera prepisivača".

Ostaje na bos(a)nistici da razsvijetli fenomen preslojavanja bosanskog ikavskog jezika, odnosno narastanja ijekavskog na ikavski supstrat. U bos(a)nistici je temeljni aksiom da je bosanski ikavski jezik etnički jezik Bošnjaka i da su svi štokavski ikavci etnički Bošnjaci, gdje god da su, bez obzira na njihov recentni preovlađujući jezički izraz i bez obzira na vjeru i savremeno nacionalno izjašnjavanje. Ikavski je bio znak bošnjačkog identiteta. Ikavski je najstariji slavenski

⁵²⁷) Pavičić MBH (1942), str. 137.

jezički idiom u Bosni i šire, izvorni prirodni jezik prvih stanovnika Bosne slavenskog jezika – Slavenoilira, Bošnjana. Oni su iz prapostojbine donijeli svoj ikavski jezik i na njemu jezički slavenizirali preostale Ilire Bosne. Dokle god su doprli i gdje god su živili Bošnjaci, nosili su svoj ikavski jezik i govorili njime. A dokle se razprostirao prostor gdje su živili Bošnjaci obilježen je nekropolama stećaka, ekskluzivnim srednjevjekovnim bosanskim nadgrobnim spomenicima. Mapa tih nekropola, koju je utvrdio najznačajniji iztraživač stećaka, Šefik Bešlagić, u svojoj nezamjenjivoj studiji "Stećci", poklapa se u milimetar sa mapom srednjevjekovne bosanske države kralja Tvrtka (Bosansko kraljevstvo). Ikavski jezik je bio jasan znak razpoznavanja Bošnjaka od ostalih balkanskih Slavena. Pored pisma bosan(č)ice, ikavski jezik je jedan od elemenata za utvrđivanje bosanskog identiteta srednjevjekovnih povelja. Sve povelje bosanskih vladara i drugih feudalaca pisane su u tom ikavskom maniru, od Bana Kulina, preko kralja Tvrtka, do posljednjeg kralja Stipana Tomaševića ili, čak, feudalnih gospodara Huma (današnja Hercegovina), neukrotivih Kosača. U tim tekstovima fonema 'i' označavana je grafemom 'i' iz bosan(č)ice ili, pak, starocrkvenoslavenskom grafemom 'jat', koja je na tim pozicijama, također, imala glasovnu vrijednost 'i'. U istočnobalkanskim jezicima i njihovim kodeksima grafema 'jat' čita se kao 'e', pa neki tamošnji zlonamjernici iz hegemonističkih razloga tu grafemu i u bosanskim kodeksima čitaju kao 'e', a ne kao 'i', što stvara latentne nesporazume i trvenja. Najreferentniji dosadašnji bosanski iztraživač na tom polju, pok. profesorica Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Herta Kuna, u radu *O*

tekstovima na narodnom i crkvenoslavenskom jeziku, početkom sedamdesetih godina je napisala: „U velikom broju tekstova u nizu primjera 'jat' je zamijenjeno sa 'i', ili je je napisano tamo gdje je iskonski bilo 'i', što nesumnjivo svjedoči o ikavskom karakteru teksta.“⁵²⁸) Za bosanski kodeks pod imenom *Mletački zbornik iz 15. vijeka* je rezolutna u tvdnji: "Po svome je jeziku to izrazito ikavski tekst, a to se vidi naročito dobro po nizu primjera u kojim 'jat' stoji tamo gdje ga nikad nije bilo, nego je po porijeklu bilo 'i', pa tako i 'jat' valja čitati kao 'i'."⁵²⁹) I ostali stvaraoci, bilo da su pisali bosan(č)icom, latinicom ili arebicom (alhamijado književnost), ostali su dosljedni svom izvornom narodnom ikavskom jeziku, bez obzira na mjesto na centralnobalkanskim prostorima odakle dolaze. O tome govori dragocjeno iztraživanje jednog iz nastupajuće garde bos(a)nista, dr. Alena Kalajdžije, koje navješćuje novi bosnistički pristup iztraživanju ovoga bošnjackog jezičkog naslijeđa: „Postojanje pisanog manira, u ovom slučaju ikavskog, jedno je od osnovnih načela jezičke zakonomjernosti starije književnosti. Zapadnoštokavska fizionomija alhamijado književnosti, utemeljena prvenstveno na poetskoj ikavizaciji teksta, odnosno poetskom ikavskom maniru, koji nije uvijek apsolutno dosljedan – kako se radi o predstandardnom idiomu koji pokazuje određene jezičke posebnosti, bez obaveze normativnosti i u tendenciji ujednačavanja određene jezičke zakonomjernosti – poslužila je i kao osnova za formiranje posebne književne alhamijado koine. I pored toga što se u alhamijado pjesmama uočava nedosljednost,

⁵²⁸) Kuna TNCJ (1974), str.

⁵²⁹) Kuna MZ (1974), str.

spontanost u odabiru jezičkoga materijala, subjektivnost u smislu upotrebe idiolektaskog, u njima se ustanovljuje čvrsta unutarnja struktura koja upućuje na karakter literature: da obujmi što veći broj govornika i da direktno skrene pažnju na sebe svojom unutarnjom vezivnom strukturom i formom, kakva je u ovom slučaju upotreba ikavizma“ – tvrdi Kalajdžija.⁵³⁰⁾

Svojim maternjim ikavskim jezikom govorili su i Bošnjaci Mostara. Beogradski profesor, inače Hercegovac iz Hortiješa niže Mostara u Hercegovini i zakleti vukovac ijekavac, Asim Peco, podsjeća da je u dijalektološkoj nauci odranije poznato da su mostarski Bošnjaci ikavci i napominje da je o tome je na početku 20. vijeka M. Milas napisao veći prilog u Radu JAZU. Milas za reflekske starog vokala jata tu piše: „Njega (tj. vokal 'jat', A.P.) izgovaraju muslimani i katolici kao *i*, a pravoslavci kao *ije* ili *je*...“⁵³¹⁾, potvrđujući tako ikavski supstrat bosanskog jezika. I u drugim kasnijim radovima (Vladimir Ćorović, Jovo Vuković) konstatuje se isto, postojanje ikavskog govora Bošnjaka Mostara. Pored toga, Milas je konstatovao u Mostaru i postojanje šćakavskog govora: *pušćenica*, *puščat*, *namišćen*, *pušći*, ali i sve veće prodiranje štakavizama, kao što su: *štap*, *šteta*, *klišta*, *prišt*, *gušterica*, *ognjište*, *štipati*, *štene*“, umjesto izvornih šćakavizama: *ščap*, *ščeta*, *klišća*, *prišč*, *guščerica*, *ognjišće*, *ščipati*, *ščene*. Taj jezik poštovali su i nebošnjaci kada su u svojim književnim djelima tretirali likove Bošnjaka, kao što je bio mostarski književnik iz epohe realizma, Svetozar Ćorović. Iztraživač njegova djela, A. Peco, piše: „Mostarski Muslimani (Bošnjaci,

⁵³⁰⁾ Kalajdžija (2013), str. 174.

⁵³¹⁾

op.S.K.) u Ćorovićeovom književnom djelu imaju svojih govornih posebnosti. Prvo, oni su skoro redovno ikavci, up.: *lipo* li će biti, *ev ovdi*, *sidim* ja, ko *ždribac*, vas *svit*, *divojke*, ko *pivcu*, *nasrid* njegove kuće (San Mehe fenjerdžije); *ovdi*, *lip*, *zapovida*, *vira*, *vidili svita*, moje *vire*, u *vrići*, *vrime*, ali ko ćojek (Omer-aga); da *zapivaš*, *pivo*, *pobigla* sam, *pivati* (Osmanbegova šargija); u *svitu*, *livšega* momka, *piva*, *divojka*, *lipa* neno, baš si *dite* (Teferič).⁵³²) „Ono što nam pruža pisana riječ Svetozara Ćorovića daje sliku govora mostarske čaršije početkom ovog vijeka (dvadesetog, op.S.K.)“, zaključuje Peco i obrazlaže: „Ćorović je pisao onako kako je govorio, a ličnosti njegovih djela govore, ili se osjeća težnja da govore, onako kako se govori u kraju odakle su te ličnosti.“⁵³³)

Svojim maternjim ikavskim jezikom govorili su i Bošnjaci Podgorice kao većinski žitelji te izričito muslimanske čaršije do Berlinskog kongresa 1878. godine. Bošnjačko stanovništvo je bilo dominantno i u demografskom, i u ekonomskom, i u kulturnom pogledu i njihov ikavski jezik, uz također obćebošnjački *princip haka* (izrazita jezikotvornost glasa *h*), najizrazitije ih je diferencirao od ostalog stanovništva. Naime, do Berlinskog kongresa većinsko stanovništvo malobrojnih crnogorskih kasaba činili su Bošnjaci sa svojim ikavskim jezikom. Najbolji primjer za to je današnja crnogorska prijestolnica Podgorica, u kojoj su preživile malobrojne porodice Bošnjaka, koje su, uprkos svemu, ostale u Podgorici i do danas sačuvali svoj izvorni ikavski jezik, kao izraz svoga identiteta. Kako navodi dr. Adnan Ćirgić,

⁵³²) Peco HGSC (2007),
⁵³³

ikavizmi podgoričkih muslimana su najupadljivija karakteristika njihovog govora. „Osnovna fonetska obilježja govora podgoričkih muslimana (Bošnjaka, op.a.) u odnosu na hrišćane (Crnogorce) Podgorice su ikavica, čije porijeklo ni do danas nije sa sigurnošću utvrđeno (italik, S.K.) sudbina glasa *h*, sudbina glasa *v* u intervokalnom položaju, dosljedna desonorizacija zvučnih suglasnika na kraju riječi“, – tvrdi Čirgić.⁵³⁴ Prisustvo ikavskog jezika u Podgorici može se objasniti samo i izključivo povijesnim prisustvom Bošnjaka u Podgorici. Radi se jednostavno o Bošnjacima koji nisu odselili i koji su za divno čudo za sve ovo vrijeme sačuvali svoj maternji, etnički bosanski ikavski jezik. Da je podgorički iztraživač karakteristika govora podgoričkih muslimana (Bošnjaka, op. S.K.), Adnan Čirgić, uzeo u obzir ovu elementarnu činjenicu, on se ne bi mučio pokušavajući dokazati odkuda ikavski jezik u Podgorici. Da bi eliminisali ili bar zamaglili povijesno prisustvo Bošnjaka u Podgorici kao domicilnog faktora, Crnogorci konstruišu razne kvaziteorije, a u tu zamku upada i Čirgić: „Postoji više teorija, često oprečnih, o pojavi ikavske zamjene starog grafema *ī* ('jat') u ovom govoru podgoričkih muslimana.“ Ovdje se ne radi "o pojavi ikavske zamjene starog grafema *ī*", nego o postojanju Bošnjaka i njihovog ikavskog govora u Podgorici. (Nastranu to što se u govoru ne može mijenjati grafema, nego glas, fonema) Čirgić sam ističe da se od Berlinskog kongresa život podgoričkih Bošnjaka korjenito promijenio kada je Turska predala upravu Podgorice Crnoj Gori. Kao posljedica toga, pod prijetnjom i pritiscima, počela su masovna iseljavanja

⁵³⁴) Čirgić (2006), str. 92.

Bošnjaka ove varoši u one krajeve koji su i dalje ostali pod turskom upravom. Mnoge porodice odselile su u Skadar, kao tadašnje sjedišće vilajeta kojem je pripadala Podgorica, neke u Sarajevo, a neke su se nastanile nadomak Podgorice, u Tuzima, jer je u to vrijeme rijeka Cijevna bila granična linija između Crne Gore i Turske. Ali Čirgić, kao zarobljenik i prisilni sljedbenik serbokroatističkih ideoloških konstrukcija i klišea, pokušava objasniti savremeno stanje bez dijahronijske pespektive, odnosno sinhronijsku perspektivu projicirati u prošlost kao dijahronijsku. On prid sobom ima slijedeću sinhronijsku perspektivu: gradska zajednica sa ogromnom većinom crnogorskog pravoslavnog stanovništva ijekavsko-štakavskog jezika i nekoliko bošnjačkih muslimanskih porodica, čiji stariji pripadnici govore ikavsko-šćakavskim jezikom. (On posmatranu populaciju radi jezičkog izučavanja ne diferencira etnički, nego vjerski, suponirajući hrišćansko i muslimansko stanovništvo, kao da su istog etničkog porijekla i istog jezika, što mu je nametnula oficijelna crnogorska serbokroatistika o jedinstvenom jeziku jednog naroda i već tu upada u novu zamku.) „Prirodno je da su se, usljed iseljavanja, promjene vlasti, načina života, uticajem školstva, odlivom islamskog stanovništva i prilivom hrišćanskog - običaji, kultura i govor muslimana Podgorice našli pod većim uticajem pravoslavnog stanovništva koje je u posljednjih sto godina većinsko u ovom gradu i što je danas najbolje očuvan taj nekadašnji podgorički govor kod (bošnjačkih, op.a.) iseljenika u Skadru, a ne Podgorici“, izpravno zaključuje Čirgić. Iz istog razloga, kako svjedoči profesor srbskog jezika, Mehmed Muminović, u svojoj knjizi "Moji Tuzi", taj

bosanski govor, sa ikavicom i orijentalizmima, kao posebnim odlikama, duže su se zadržali u Tuzima, nego u Podgorici.

I dok su manjinski Bošnjaci u Podgorici, Tuzima i Skadru sačuvali svoj ikavski jezik, dotle su većinski Bošnjaci u matici Bosni tokom vremena izgubili, odnosno odbacili svoj izvorni ikavski jezik. Ne treba smetnuti s uma da se ijekaviziranje bosanskog ikavskog jezika odvijalo „pod podrazumijavajućom prijetnjom“ nakon crnogorske "istrage poturica", posebno nakon Karađorđeve bune početkom 19. stoljeća i srbskog pogroma i iztrebljenja Bošnjaka koje je potom uslijedilo na svim prostorima Balkana istočno od rijeke Drine, s jedne strane, te forsirane kolonizacije Bosne s jugoistoka sa prostora ijekavskog nariječja. Radi svog golog obstanaka, prevareni i izdani, bez jasne vizije odbrane svoga etničkog prostora i straha od neizvjesnosti, Bošnjaci su samozatajno, šutke i pokorno, zapretavali svoj jezik izpod svojih kućnih pragova. Bilo je vrlo opasno u takvoj situaciji otkrivati i naglašavati svoj (ikavski) jezički identitet, koji bi bio dočekan gotovo kao provokacija, kao što je i samo spominjanje bosanskog jezika i svoga historijskog imena Bošnjak (Bošnjani) sve do agresije kod srbskih hegemoni i asimilatori tretirano kao provokacija. Zato je Nikčeviću najbolje replicirati kompilacijom njegova citata: "Ikavski izgovor je prognan masovnim seobama stanovništva pred najezdom Crnogoraca od početka XIX stoljeća s područja bosanskoga jezika." I dok su manjinski Bošnjaci u Podgorici, Tuzima i Skadru sačuvali svoj ikavski jezik, dotle su većinski Bošnjaci u matici Bosni tokom vremena izgubili, odnosno odbacili svoj izvorni ikavski jezik.

Još uvijek nije dovoljno iztražen fenomen kada, kako i zašto je došlo do ijekavskog preslojavanja, odnosno narastanja ijekavskog na ikavski jezik i na ta pitanja bosnistika tek treba dati prave odgovore, jer sociolingvistički fenomen ijekavske konverzije ikavskih Bošnjaka slavistika je ignorisala, a serbokroatistika, kao ideologizirana (dvo)nacionalna naučna disciplina, zataškala. Cijeli taj proces u periodu od pola milenija može se sažeti u samo tri riječi: tranzicija, migracija, asimilacija. Svakako da u osnovi leži splet specifičnih geostrateških i društveno-historijskih okolnosti. Za povijestni usud Bošnjaka sudbonosno je bilo tursko osvajanje bogumilsko-heretičke Bosne i njen ulazak u sastav velikog i moćnog Otomanskog carstva i masovnog prihvaćanja islama u vrijeme feudalnog uztrojstva društva i staleške podvojenosti stanovništva. Butum bosansko plemstvo je primilo islam, zajedno sa svojim podanicima istog etničkog porijekla, jer novu osmanlijsku vlast nisu prihvatili kao osvajačku, nego kao spas od vatikansko-bizantskih progona i torture, ali i kao donosioce novih, najviših do tada poznatih civilizacijskih vrijednosti. Zasljepljeni blistavošću i moći nove islamske civilizacije i bezkrajnog bogatstva orijentalnih jezika: arabskog, perzijskog i turskog, prvo je bosanska vlastela, kao jedino pismen sloj u maternjem jeziku, počela zapostavljati taj svoj maternji jezik, obrazujući se i stvarajući na prestižnim orijentalnim jezicima, utapajući se tako u tu kulturu i odbacujući prestižnu ulogu bosanskog ikavskog jezika. Sve više ljudi je učilo nove jezike i obrazovalo se na njima, a potom i stvaralo svoja djela na njima već u prvoj ili drugoj generaciji.⁵³⁵⁾ Tako

⁵³⁵⁾ Postoji mnogo poznatih primjera, a ovom prilikom kao posebno

je zaustavljen prirodni tok razvoja i bosanski ikavski jezik konzerviran na dostignutom stepenu razvoja, a čarobna supstanca majkina mlika prisahla u grlu. Pored kulturno-civilizacijske tranzicije i feudalne podvojenosti društva, na gubljenje prestižnosti bosanskog ikavskog jezika u povijestnom kontekstu presudno su uticale i unutrašnje migracije nižih slojeva stanovništva kao nosilaca usmene predaje. Prvo su niži slojevi i klase (slobodni seljaci, kmetovi, trgovci, zanatlije) bili na udaru ijekavizacije, kontaktima i miješnjem, dovođenjem kmetova pa je narod spontano prihvaćao, upočetku, a kasnije kada je u 19. stoljeću vladajući sloj pod "podrazumijevajućom prijetnjom", masovno iseljavao u Tursku, ostavljajući običan svijet politički, obezglavljen i ekonomski izcrpljen, na milost i nemilost probuđenim i razjarenim kmetovima. Drama Bošnjaka muslimana nakon odlaska muslimanskog Osmanskog carstva i dolazka okupatorske vlasti evropskog kršćanskog Austrougarskog carstva bila je sudbinska, hamletovska. Ostati živiti na rodnoj grudi, ali ponižen i porobljen pod pritiskom krsta ili napustiti rodni kraj otići zauvijek u tuđinu, u daleke nepoznate krajeve velikog Carstva, gdi

interesantan mogu se izdvojiti dva unuka hercega Stjepana Vukčića Kosače, od od kojih je Ali-beg bio prvi bošnjački pjesnik na orijentalnim jezicima, a drugi, Ahmed, prvi bošnjački hafiz. Sretna je okolnost da su, s majkine strane, bili unuci sultana Bajazita II. Ili primjer bošnjačkog povjesničara Ibrahima Alajbegovića Pečuhije (Pečevije), čiji je otac iz Zgošće došao u Pečuh kao kolonista nakon mohačke bitke 1526. godine, u vrijeme dok je u Budimu stolovao kao beglerbeg Ibrahimov tetak Ferhat-paša, osnivač Banjaluke. On je bio potomak ugledne srednjevjekovne vlastelinske porodice sa područja Zgošće u centralnoj Bosni, gdje i danas žive njihovi potomci (Donji Kakanj, Groce).

"zapovida naša vira", što bi rekao centralnohercegovački Bošnjak Omeraga u istoimenoj Ćorovićevoj pripovijetki.

Na ijekavizaciju Bošnjaka imala je uticaja i slobodna cirkulacija stanovništva u okviru jedne te iste države, odnosno ekonomske migracije. Bila je raširena pojava dovođenja kmetova u Bosnu sa neplodnih brđansko-istočnohercegovačkih prostora, osobito nakon čestih ratnih pohoda i stradanja i masovnih pomora kuge. Najveći broj današnjih krajiških Srba ijekavaca je tog porijekla. Isti je slučaj i sa masovnim doseljavanjem ijekavskih Brđana u Visočku nahiju, koji je znanstveno obradio srbski kraljevski etnolog Milenko S. Filipović. Njihov ijekavski prvo je ulazio u govor domaćeg stanovništva istog staleža, dakle seljaka, pa su u govoru mijenjani i nazivi mjesta, npr. Kraljeva Sutiska postala je Kraljeva Sutjeska, a Poričani - Poriječani,⁵³⁶) a kasnije kad je došla njihova vlast uzeli su fursat i počeli se izrugivati ikavskom i nabijati ikavski kompleks Bošnjacima u njihovoj rođenoj zemlji. Isti proces tekao je i na zapadnoj granici Bosne, gdje je Plišivica postala Plješivica.⁵³⁷)

U vrijeme SHS to je bila službena politika prema bosanskom ikavskom jeziku, čak ismihavanje u školskim udžbenicima, jer su velikosrbski hegemoni uzimali bosanski ikavski kao glavnu prepreku asimilaciji Bošnjaka. U toj funkciji služili su i useljenici. Oni su

⁵³⁶) O tome Filipović doslovno svjedoči: "Selo se pominje dva puta u sidžilu sarajevskog mule 973 god. po hidžretu (1565/66) i to kao *Poričani*", "Visočka nahija", str. 543.

⁵³⁷) "*Naša vojska imala ih je ispratiti, ali ne u Bihać, kako Turci željahu, već preko planine Plišivičke.*" Radoslav Lopašić, 1888. godine

dosljedno upotrebljavali svoj ijekavizam, ne prilagođavajući se desetkovanoj ikavskoj sredini. Prvo su bosanski seljaci usvajali taj kao nešto neobično, strano primamljivo, kao stilsko obilježje, a potom već u slijedećoj generaciji sasvim normalno. Viši slojevi i zemljovlasnici su duže zadržali svoj izvorni ikavski, jer su živili kastinski izolovano, koji su pretežno živili u čaršijama pa su njihovi kontakti sa kmetovima bili rjeđi, a njihov jezik duže ostao izvorni ikavski, pošto se vlastela nije miješala s narodom, pogotovo ne s došljacima. Vremenom se u nižim slojevima taj jezik počeo uzimati kao jezik staležki suprotstvljene aristokracije, a kod kmetovske raje nazivao "turskim", jer je bošnjačka aristokracija bila vladajući sloj u Bosni u okviru Turskog carstva. Sociolingvistika tek treba znanstveno iztražiti i objasniti fenomen savremene "podnovljene ijekavizacije" koja teče na bosanskim prostorima. Radi se o dovršetku procesa narastanja ijekavskog na ikavski jezik, tj. preslojavanja ikavskog ijekavskim, odnosno završnom činu ijekavske konverzije Bošnjaka. Proces je otvoren u toku i nakon srbsko-hrvatske agresije na BiH iz tri izvora: 1. bošnjačko etabliranje ijekavske norme u samostalnom propisivanju standardnojezičke norme bosanskog jezika; 2. migracija i veliki priliv bošnjačkog ijekavskog stanovništva iz Sandžaka i Crne Gore u Sarajevo i druge bh. gradove i njihova inkorporacija u društveni život (politika, obrazovni sistem, mediji itd.); 3. hiperijekavizacija hrvatskog jezika i presija nadmoćnih hrvatskih medija u BiH.

Kao što je poznato, Bečkim književnim dogovorom Hrvata i Srba 1850. godine ozvaničen je

ijekavski izgovor u književnom jeziku i legaliziran progon ikavskog jezika. No, uzprkos stopedesetgodišnjim strogim zabranama u državnoj administraciji, školskom drilu, tzv. književnojezičkoj politici i bezobzirnomo medijskom anatemisanju, ikavski izraz, kao prvobitni organski idiom Bošnjana/Bošnjaka, ipak se zadržao u narodnim govorima, i to kod svih kategorija stanovništva i na cijelom prostoru BiH, na kojem je historijski egzistirao kao i njegovi nosioci Bošnjaci, a ne kako je to ideološki postavljeno po modelu srpsko – hrvatske polarizacije bosanskog bića i diktatu velikonacionalnih politika, ekspliciranih u cvetković-mačekovskoj podjeli, po kojoj je zapadna Bosna ikavska i treba pripasti Hrvatskoj, a istočna ijekavska i treba pripasti (ekavskoj) Srbiji. Takvoj vrsti podjela i polarizacije bosanskog jezičkog bića prihvatili su i velikonacionalni lingvisti, a kasnije i neki bošnjački dijalektolozi nekritički priuzeli.

I pored svega, ostali su brojni relikti bosanskog ikavskog jezika, prvenstveno toponimi, kao i drugi ononimi, razasuti diljem bosanskih zemalja, jer su toponimi sedimentirana supstanca bosansko-bošnjansko-bošnjačkog duha i jezika na svom povijestnom bosanskom vatanu, stanišću. Dokle god su doprli Bošnjaci, iza njih su ostali ikavski toponimi ili patronimi. Takav je slučaj sa gradom pod Havalom, današnjim Beogradom, koji je do druge polovice 19. vijeka, dok su Bošnjaci u njemu činili većinu, nosio bošnjačko ime *Bjograd*. Ne samo da taj naziv nije sačuvan nego ni sarajevski ikavski toponimi Bilave (danas Bjelave), *Hodidid* (danas Odided), *Hriša* (danas Hreša), *Osik*

(danas Osijek) i dr.,⁵³⁸) ali su sačuvani tradicionalni ikavski toponimi u visočkom kraju, kao što su *Ričica*, *Virovi* i *Briznik*. Poznati su zenički toponimi: *Bilino polje*, *Bil(i)mišće*, *Brist*, *Ričice*, na prostoru Zenice, te *Dolipolje*⁵³⁹) kod Lašve i dr. Nedaleko od Lašve, u samom srcu Bosne, je i selo Gora, u kojem je dijalektolog na malom prostoru zabilježio brojne ikavske geografske pojmove, kao što su: *Zavrilazi*, *Bristavica*, *Usičke*, *Vrila*, *Zabriznica*, *Podbilišnica*, *Prikodonica*, *Poslivnica*, *Diljka*, *Livode*,⁵⁴⁰) a do nje u selu Dusina *Trišanj* i *Liskovik*. Sjevernije niz rijeku Bosnu je selo *Pr̄isade* kod Doboja, kao i *Pr̄idjel Donji*, zatim *L̄iskovik* kod Srebrenice, u kojem su jednoj majki Srbi ubili pet sinova, *Divič* kod Zvornika, *Bilalići* kod Ugljeviku pa *Liskovac* i *Piskavica* u sjeveroistočnoj Bosni. Naselje *Slivno* kod Breze i danas postoji pod tim imenom, a također i *Drin* u Fojnici te *Bila* kod Travnika. *V̄itrenice* su privoj između Zenice i Viteza, ali su ne tako davno preimenovane u Vjetrenice, a *Slimena* su planinsko sedlo kod Novog Travnika. *L̄isina*⁵⁴¹) je naziv jednog

⁵³⁸) Šabanović (1964), str. 17, 61, zatim: Bile Gore (18), Bili Potok (12). Ne samo to! U popisu oblasti Brankovića iz 1455. godine navodi se paralelno *Bila* Stena (143) i *Bela Stena*, današnje selo *Bela Stena* na padini Kopaonika, sjeverozapadno od sela *Polatne*, kod *Priboja*, zatim *Businje* (169), zatim *Bezvira* (*Jezora* (247) u: "Oblast Brankovića – opširan katastarski popis iz 1455. godine", Orijentani institut Sarajevo, 1972. godine

⁵³⁹) *Mati mi je ostala u Dolipolju*. (Nihad Pašalić, dir. Službe za zapošljavanje ZDK, 08.09.2012. godine

⁵⁴⁰) Kadić Akcenat (1980)

⁵⁴¹) Iz istog semantičkog jezgra i leksičke osnove su i riječi: *līs* je stari ikavski naziv za šumu (ijek. ljes), što je i kraći naziv za *lisca* (*līs*); *līsa* (ijek. ljesa) je pletara od pruća i kraći naziv za *lisicu* (*līsa*); *līska* je razprostranjeno šumsko nisko rastinje (ijek. ljeska); *līšnjāk*

šumovitog lokaliteta na srednjem dijelu vlašićkog platoa, a isti oblik (*Lisina*) ima planinski masiv između Gacka (Avtovca) u BiH i Plužina u CG. Povijestno mjesto *Divičani*, te *Rika* i *Vinac* su toponimi u jajačkom kraju, te *Bilobučje* kod Bugojna. Postoji i *Rika* kod Konjica, a *Vinčac*, historijsko mjesto, srednjovjekovni grad kod Nevesinja, kao i *Biograd*. Nije daleko ni hercegovačko jezero *Blidinje*. Toponim *Bili Brig* je kod Gruda u zapadnoj Hercegovini. Još uvijek se pamti ikavski oblik krajiškog grada *Pridora*,⁵⁴²) danas Prijedor, u kojem su Srbi počinili genocid nad Bošnjacima u protekloj agresiji, čiji su ostatci pronađeni tek nakon dvadeset godina u masovnoj grobnici Tomašica. Ikavski oblik ovoga grada u sintagmi *pridorski muslim* nalazi L. Nakaš u Bašagićevoj književnom djelu.⁵⁴³)

Kod današnjih Bosanaca/Bošnjaka sve tri vjere postoje ikavska prezimena: *Poričanin* (*Samira Petrešin*), *Zvizdić*⁵⁴⁴), *Zvirkić* (novinar "Oslobođenja"), *Bilajac*, *Slipac*, *Bida* (u ovom obliku postoji čak i lično ime, antroponim, kao što je *Bida Osmanović* (žena, preživjeli svjedok genocida u Srebrenici), *Bilić*, *Slipac*, *Biogradlić* (muslimani), *Stipović*, *Slipac*, *Livaković* (glumica Linda Gaćešić), *Bilić*, *Bilobrk* (katolici); *Bilić*, *Bilinać* (Slaviša)

(ijek. lješnjak/lješnik) je plod liske; *liš*, zb. lišće, raste na svom šumskom drveću; *lišve* su merdevine za penjanje, napravljene od nekog šumskog drveta; *lištopad* je kalendarski mjesec

⁵⁴²) "Da li ovaj staje u Zalužanima... ja bih do čaršije *Pridora*", kaže Banajalučanka Naja Kerić, na fb. povodom posta Ediba Gurde o uskotračnom vozu "čiri", 23.12.2012. godine

⁵⁴³) Nakaš JKSB (2003), str. 40.

⁵⁴⁴) Iz Sjenice je ugledni Bošnjak Hasan-aga *Zvizdić*; iz Gacka je u Sarajevo doselio Hako *Zvizdić*; u Sarajevu je predsjednik KO SDA Denis *Zvizdić*

sa Pala, *Svitlica* (Đuka) od Jajca, *Bilkić* (Nedeljko) od Bugojna, *Cvitićanin (Denis)* iz Istočnog Sarajeva, *Sikiraš* (Ognjen) Banjaluka, *Bigović* (Milan) sa Kosova, *Bilobrk* (pravoslavci). Uposlenik BH Telekoma, *Nediljko Bilić*, ima ikavsko i ime i prezime. Čak i jedan pravoslavni sveštenik nosi ikavsko, dakle bošnjačko, prezime: *Ljvopoljac*.⁵⁴⁵) Njihova današnja ikavska prezimena, patronimi, nepobitno dokazuju da vode porijeklo od Bošnjana, jer su svi ikavci štokavskog idioma na Balkanu po porijeklu etnički Bošnjaci (Bošnjani), bez obzira na vjeru. Jedan manastir u Srbiji nosi ime Bošnjani. Čak ni antiikavska norma u administraciji, školstvu i medijima nije mogla iztirati i zatrti starije ikavske oblike. Za ilustraciju dovoljno je navesti neke recentne primjere *en passant* zabilježene od izvornih bosanskih govornika u javnoj komunikaciji. I ne samo kod Bošnjaka. Tako će legendarna nana Fata Orlović, od Bratunca, povodom bezobzirne srbske harange i sudske farse protiv nje, samo zato što je tražila da se ukloni crkva, nelegalno sagrađena u njenoj avliji dok je ona bila u progonstvu, između ostalog, reći: *Svemu svitu na sramotu šta se radi*,⁵⁴⁶) a uplašena Zeničanka nakon zemljotresa priča: *Svît je nãpolju biõ*.⁵⁴⁷) Jedan odpušćeni radnik "Mitalstila" u bivšoj Zeničkoj željezari na TV se jada: *Ja mogu radit. Istirali su me...* Isti ikavski oblik ovog glagola, ali i drugih riječi, upotrebljava u jednoj dokumentarno-reportažnoj tv-emisiji **Suhbija Frašto** (posebna je priča kako mu je matičar unakazio ime

⁵⁴⁵) *Branislav Ljvopoljac*, govor na obilježavanju Savindana, TVSA, 27.01.13. godine

⁵⁴⁶) NTV Hayat, CD, 03.03.2007. godine, oko 19 sati

⁵⁴⁷) Radio Slobodna Evropa, 28.07.2012. godine, oko 15 sati

Subhija, umjesto pravilnog Subhija) iz sela Paunci kod Foče, svjedočeci o svojoj golgoti prid srbočetničkim zlikovcima, pa između ostalog, kaže: "*Natiralo me, vjerujte... Ne znam kuda ću, ni gori, ni dole... Ženu mi zapalili u ovoj ovdj sobi... Rožnici spali dole... Valja mi naći vrijeme kada ću pobići Držni dole.*"⁵⁴⁸) Isto govori i Srebreničanka Remzija Delić: "*Došla sam ovdj... sišli dole u logor... nadijo mi sin... U Liškoviku žena pet sinova izgubila...*"⁵⁴⁹) „*Ovo je sikira*“ – objašnjava majstor Salko iz Piskavice u sjeveroistočnoj Bosni jednom ljubopitcu,⁵⁵⁰) ali će sarajevski list, čiji je vlasnik, upravo naturalizovani Podgoričanin iz Gusinja, ijekavizirati tu riječ u *sjekira*, i to u naslovu, sa nevjerovatno prostačkim vokabularom podzemlja, morbidnim asocijacijama i jezički neinventivnim zvukovnim analogijama: "*Sjekira je moj sekjurit*".⁵⁵¹) A u ijekavskoj Banjaluci je zabilježeno prezime *Sikiraš*.⁵⁵²) Izvorni ikavski oblik *sikira* upotrebljava i zaštićeni svjedok Hažkog tužilaštva protiv Radovana Karadžića, (Bošnjak između 65-70 godina, koji je preživio strijeljanje hiljadu Bošnjaka u Kravicama), svjedočeci o logorskim patnjama kroz koje je ranije prošao i zlostavljanju obtuženika: "*Donosio je krvavu sikiru da nam pokaže šta rade sa zatvorenima.*"⁵⁵³) Ko može biti vjerodostojniji u izgovoru ove riječi od majstora-kovača:

⁵⁴⁸) BHT1, dokumentarno-reportažni serijal Josipa Pejakovića: "*U ime naroda*", 20.04.2008. godine, 21 sahat

⁵⁴⁹) BHT1, dokumentarno-reportažni tv-serijal "*U ime naroda*", 09.07.2009. godine, 20 sati

⁵⁵⁰) (FTV, emisija "*Pozitivna geografija*", 21.02.2005. godine

⁵⁵¹) "*Express*", 24. 11.2011. godine, str. 13.

⁵⁵²) Ognjen *Sikiraš*, FTV dnevnik, 26.12.2011. godine

⁵⁵³) TVSA, "*Tribunal*", 27.11.2011. godine u 16 sahata

Oni kùjū s̄ikire, kràmpe... pokiváči i kováči... dōle spúšćā nà zemlju...⁵⁵⁴) Servirka na ORL KCUS, Rogatičanka, upozorava: Čaj je još vrio.⁵⁵⁵) Olovljak Nezir Karaga kaže: Nisu me našli zà misēc,⁵⁵⁶) a Sarajlija Vedran Smajlović, poznati čelista iz obkoljenog Sarajeva, ovako navodi staru bosansku uzrečicu: Izjo vuk magarca.⁵⁵⁷) Jedna sridovična Bošnjakinja priča: Nije ženi virovat'. Viruj samo što očima vidiš. Išla prikodana...prijе dva miseca...⁵⁵⁸) Sakib Tokalija iz Sopotnice kod Kaknja zadovoljan je kupljenom motornom testerom (pilom, žagom) pa kaže: Dòbro rižē.⁵⁵⁹) Nekadašnji zenički livac, vremešni Ahmed Huseinspahić iz zeničkog predgrađa Gnjsusa sjeća se da njihova kuća nikad nije bila bez mlika,⁵⁶⁰) a sedamdesetogošnji Mehmed Durmić iz Gornje Zenice, penzionisani rukovodilac tehničke kontrole kvaliteta čelika u Željezari Zenica, hvali starinske, domaće sorte voća, od kojih se pravio i kvalitetan pekmez: Sidàci su plaho sočni i lahko hi je tucat u stupi.⁵⁶¹) Istu krušku (sidac) i isto mišljenje o njoj ima i njegov vrstnik i radni kolega Akif Tarahija iz Počulice kod Viteza, ali se žali da "često prirodu, brate, pa mu se skrše grane i opada po putu".⁵⁶²) Istu krušku

⁵⁵⁴) (BHT, emisija "U ime naroda", 02.04.2013. godine

⁵⁵⁵) KCUS, ORL, 14.04.2009. godine

⁵⁵⁶) FTV, emisija "Pozitivna geografija", 13.09.2005. godine, 20 sati

⁵⁵⁷) facebook-profil, 10.02.2011. godine, 23 sata

⁵⁵⁸) BHT, dokumentarno-reportažni tv-serijal Josipa Pejakovića "U ime naroda", 26.03.2013. godine

⁵⁵⁹) BHT, dokumentarno-reportažni tv-serijal Josipa Pejakovića "U ime naroda"

⁵⁶⁰) Zabilježeno u Gnjusima, 09.05.2010. godine

⁵⁶¹) Zabilježeno u Gornjoj Zenici, 09.05.2010. godine

⁵⁶²) Zabilježeno na Počulici, 09.05.2010. godine

ima i osamdesetogodišnji penzioner, Mustafa Kadić, nekadašnji željezarac-mašinovođa iz sela Gora, dvadesetak kilometara jugoistočno, ali je on naziva *sfjedac*, a vrlo rijetko *sīdac* ("k'o babo").⁵⁶³) Fratar iz Ovčareva u fojničkom kraju navodi: *Ispod te kapelice izvire vrīlo. ... Góspino vrīlo ... Vrīlo je izviralo... a postarije žene tamošnjeg KUD-a pjevaju: Smilje, bilje, beru l' te divôjke.*⁵⁶⁴) U razgovoru sa J. Pejakovićem jedan Bosanac katolik (Mareš), oženjen Bošnjakinjom, kaže: *Priko zime, priko lita... Imam svoju dīcu.*⁵⁶⁵) Pedesetogodišnji Travničanin, Bošnjak, kaže da je vlašičke proplanke *zaposila srīmuža /srīmuša.*⁵⁶⁶) Ova biljka bila je u maju 2009. godine u udarnim vijestima, jer se jedan postariji bračni par iz okolice Prijedora (izvorno Pridor) otrovao na izletu u prirodu jedući neku sličnu biljku, a misleći da je srimuža. Mediji su je upotrebljavali u ijekavskom obliku i u muškom rodu: *srījemož*. Narodni naziv *srimuža* za diviju lukovičastu jestivu biljku, sa sabljastim listovima iz korijena, ljuta okusa i mirisa, poput saransaka, bijelog luka, s kojim je u srodstvu, karakterističan je ne samo po *ikavskom* obliku nego i po ženskom rodu na –a. Bošnjakinja, oko 65 godina, iz Tarčina, kaže: *Ja sam se posli infuzije zānīla* (onesvijestila se, *op.S.K.*)⁵⁶⁷) Devla Arapović, Bošnjakinja, oko 70 god, selo Žitovo, spominje ...

⁵⁶³) Zabilježeno na Gori, 25.07.2011. godine

⁵⁶⁴) FTV, emisija "Pozitivna geografija", 12.04.2007. godine

⁵⁶⁵) BHT, dokumentarna emisija "U ime naroda", 11.06.2013. godine

⁵⁶⁶) Ovaj oblik, s ovim akcentom, zabilježen od sredovječnog Nadira Brajića, dana 14.01.2012. godine

⁵⁶⁷) U posjeti kod pacijenta na ORL klinici sarajevskog KCUS-a, Ibre Opute, 15.04.2009. godine, oko 14 sati

*ljetošnje dvjëske...⁵⁶⁸) Nismo nigđi... jada se Hatidža Mehmedović, jedna od unesrećenih majki Srebrenice, kojoj su Srbi pobili sinove i druge srodnike 1995. godine u srebreničkom genocidu.⁵⁶⁹) Poimeničeni ovaj prijedlog u obliku nigđina (daleki, nepoznati, neodređeni, zamišljeni, nepostojeći prostor) još uvijek odoliva ijekavizaciji, kao i još neke riječi: *osvit, krvoproliće, nalivpero, neprikosnoven, linguz,⁵⁷⁰) izrikom⁵⁷¹), proricati, izričaj, izričit*, i sl. Još uvijek je u narodu živa jedna cinična doskočica: *Sidi di si, ni za di si – nisi!* Zanimljivo je dovijanje jednog Bošnjaka, koji smišlja bosanske nazive za mjesece, kako bi trebao biti naziv za mjesec august – *zvîzdanj* "zato što se kaže: '*ûpekô zvîzdan*'!"⁵⁷²) Možda mu je na pameti bila i ona stara bosanska ikavska sevdahlinka u sedmercju: *Zvizda tira miseca*, koja je kasnije ijekavski preslojena u *Zvijezda tjera mjeseca*.*

Da je bilo pameti pa da je muslimansku svetu knjigu Qur'an, umjesto Karadžićeva sljedbenika, popa Miće Ljubibratića, preveo na bosanski ikavski jezik tada vodeći bošnjački pjesnik i jedan od najmoćnijih bosanskih velikaša i najuglednijih alima, Muhamed Fadil-paša Šerifija, danas bi to bio službeni književni

⁵⁶⁸) (BHT1, emisija "U ime naroda", 30.12.2007. godine, oko 21 sat

⁵⁶⁹) NTV Hayat, CD, 03.03.2007. godine

⁵⁷⁰) "*Dobro sam ja, živim kako živim sa dva onakva lînguza.*" (Izet Fazlinović, glavni lik humorističke serije "Lud, zbunjen, normalan", FTV, 18.11.2011. godine, oko 22,30 sati

⁵⁷¹) *U tom dokumentu se ne govori izrikom da se dogodio genocid*, izjavio je Boris Tadić povodom Rezolucije o Srebrenici, koju je usvojila Skupština Srbije.

⁵⁷²) Glavni lik u humorističko-satiričnoj seriji "Lud, zbunjen, normalan", Izet Fazlinović, FTV, 05.04.2009. godine, 21 sahat

jezik Bošnjaka. Ništa manji efekat ne bi imao ni prevod savremenog islamskog teologa i profesora na FIN-u, Enesa Karića, koji je nakon agresije sačinio svoj privod Qur'ana, razumije se na književnom ijekavskom. Može se samo zamisliti kakav bi to bio epohalan značaj i kakve dalekosežne efekte bi imao taj poduhvat da je ostvaren na izvornom bosanskom ikavskom jeziku. Značajno je podsjetiti da to Kariću ne bi predstavljalo ni najmanju poteškoću, jer je Karić rodом iz ikavskog (travničkog) kraja i da mu je maternji jezik ikavski. Bosanski ikavski jezik je danas kao jedan razbijeni bardak bošnjačkog identiteta. Ostale su samo krhotine i fosilizirani relikti. Na sjeverozapadu Bosne, u Krajini još je sačuvan živi ikavski govorni jezik u narodu i najduže se zadržao pisani ikavski jezik u pismima krajiških begova. Ovo drugo je svojevrsan bosanski paradoks: aristokracija je prva počela da zanemaruje (referiranjem orijentalnih jezika), a na koncu posljednja napustila svoj jezik. Krajiški ikavski fenomen najzornije svjedoči o povijestnom procesu nestajanja i gušenja bosanskog ikavskog avaza. Krajišnici, kao graničari Bosne najčvršće su čuvali bošnjačka identitetska svojstva, pa i u jeziku, i do njih je najkasnije dopro migracijski val ijekavizma sa jugoistoka i treće, tu je bio najjači otpor pokušajima srbske asimilacije putem školstva nakon 1918. godine i odbijanje školovanja na velikosrbskim školskim programima, kakvi su sada ponovo vaskrstnuli u RS-u. Najmanje što su bošnjački normativci morali učiniti jeste kompromisno rješenje u propisanim dubletima, kojima bi alternirale foneme *i:ije* (mliko : mlijeko) kao i *šč:št* (ščap : štap), koje u strukturnom smislu imaju istu funkciju i semantičku vrijednost pa formalna varijacija ovih fonema

nije jezički dinstinktivna, ali unekoliko (neznatno) mijenjaju leksičku fizionomiju. To bi sasvim bilo u skladu sa osnovnim postulatima savremene sociolingvistike da je "*varijantnost temeljna odlika jezičkog sistema, a ne homogenost*". Sociolingvistički aspekt je važan, jer ove alternirajuće foneme imaju nezamjenjiv simbolički značaj za jezički identitet govornika. Bošnjaci ne samo da nemaju jedinstven stav o standardnojezičkoj normi svoga jezika, nego ni osnovne poluge u svojim rukama za njenu provedbu, to jest: državnu administraciju, školski sistem i medije.
(2009)

Tokovi ijekavizacije

Kad Plívōm plīvā pljèva, Díva suze proljèvā

Srbija i Hrvatska dolivaju ulje na vatru – bio je naslov propratnog teksta na jednom brčanskom portalu⁵⁷³) povodom dolazka premijera Hrvatske, esdepeovca Zorana Milanovića, u Mostar kod hadezeovaca: ultranacionaliste Dragana Čovića i njegove odane skutonoške Borjane Krišto, kao i njegovog mostarskog gradonačelnika Ljube Bešlića, da bi, kako je rekao, "smirio strasti" mostarskih demonstancata protiv nenarodne partokratske vlasti, koji su tom prilikom zapalili sjedišća vladajućih partija, SDA i HDZ.⁵⁷⁴) Najviši zvaničnik susjedne države nije došao u glavni grad posjećene države, Sarajevo, pa čak njegova posjeta nije bila ni najavljena uobičajenim državnim

⁵⁷³) *Otisak.ba*, 11.02.2014. godine

⁵⁷⁴) Istog dana predsjednik erezsa M. Dodik otišao je u Beograd, mimo državnog diplomatskog protokola, na referisanje podpredsjedniku srbijanske vlade, Aleksandru Vučiću.

diplomatskim kanalima niti praćena primjerenim protokolima. Ovaj hrvatski diplomatski šamar državi BiH ne može se drugačije objasniti nego odmazdom što je na izborima 2010. godine za člana Predsjedništva BiH iz reda hrvatskog naroda izabran (tadašnji) esdepeovac, Sarajlija Željko Komšić, a ne hadezeovka, Hlivenjanka Borjana Krišto, kada bi predstojnik njezinog ureda, vjerovatno, postao Božo Mišura iz stare bosanske Rame, srednjevjekovne oblasti iz sastava "bosanskih zemalja", koji je svoj zahtjev za trećim kanalom na hrvatskom jeziku obrazlagao nepojmljivim nebulozama na FTV uoči izbora 2006. godine, poput one: Da se mogu slobodno smijati na svome hrvatskom jeziku, a da mi se ne smiju oni u Sarajevu. (sic!) Da je bilo, kao što nije, ova novopečena dama, rođena ikavka iz povijestnog ikavskog kraja, ubrzo bi nakon zaposidanja predsjedničke fotelje naložila oštri kurs trećekanalske hercegbosanske turbohrvatske hiperijekavizacije kako bi demonstrirala konvertiranu hrvatsku jezičnu vjerodostojnost i pravovjernost Tuđmanove škole i uzput se liječila od "ikavskog kompleksa". Pripomogli bi joj i neki učeni Bošnjaci sa svojom 'najboljom tradicijom bosanske ijekavice', poput pjesničkog akademika Abdulaha Sidrana,⁵⁷⁵) te drugi 'meritorni' ijekavci, poput orijentaliste Muhameda Hukovića,⁵⁷⁶) pa i njihov anonimni sljedbenik, kakav je jedan ribar sa Plive u ulozi nadrionomastičara.

⁵⁷⁵) NTV Hayat,

⁵⁷⁶) Huković BJDE (2007) "Na 'Slavenskom seminaru' u Zagrebu (1951.g.) prof. dr. Stjepan Ivšić u svojim predavanjima je često mene prozivao da kažem kako se pojedina riječ u mom Čajniču izgovara i naglašava. Moji su odgovori za njega bili meritorni.", str. 8.)

Sjedeći, dakle, u ribarskom zanosu uz omamljujući žubor vode ove modrikaste srednjebosanske rijeke, dobroćudni ribolovac tumači porijeklo imena rijeke Plive reporteru Federalne televizije,⁵⁷⁷) iznoseći nevjerovatnu konstrukciju da je 'Pliva' nastalo od 'pljeva'. Ovaj novopečeni onomastičar i etimolog amater kaže da ova rijeka izvire kod Livna i obrazlaže etimologiju hidronima 'Pliva' ovako: Pošto je ovo kraški teren, ljudi su nekad davno nastojali ustanoviti gdje će se pojaviti voda sa ovoga izvora pa su u njega sasipali pljevu. Govorilo se "pljeva, pljeva pa Pliva". Kao kad bi neki srednjevjekovni alhemičar, držeći u ruci komad olova, uzvikivao: olovo, olovo – pa zlato, nagoneći občinjene posmatrača da vjeruju kako on u ruci drži zlato umjesto olova. Latini su za ovakvo kvazietimologiziranje imali jedan paradoks: *canis canendi* ("pas a ne pjeva"). Nikada narod ovoga kraja nije govorio 'pljeva' (ijekavski), nego 'pliva' (ikavski). Da je ribar rekao "pliva, pliva, pa Pliva", to bi imalo smisla, jer riječ 'pliva' je podpuno glasovno podudaran sa imenom rijeke Plive i predstavlja izvorni ikavski oblik prema ijekavskom 'pljeva', a ovo je, da ponovim, povijestno ikavski kraj, kao i cijela Bosna. Tek to (Plivom pliva pliva) bi moglo zavarati onomastičare početnike i etimologe diletante iako bi izražajno to bio izkaz na razini Makovih aliteracija u "Kamenom spavaču". Ovdje ne može biti riječi o onomatopejama i indiciranosti značenja zvukom, jer su 'Pliva' i 'pliva' pravi homonimi. Uostalom, isti glasovni sklop, iz kojeg je izvedena 'pliva' ima leksički korijen (-pliv-), kao morfoložka osnova iz koje je izveden i glagol 'pliviti' (ijek. plijeviti), koji i značenjem asocira na zajedničko

⁵⁷⁷) FTV, emisija 'Dopunska nastava', 27.09.10. godine

porijeklo: oslobađati zasijane (zasadene) biljke od divijih nametnika, oslobađati kulturu od korova, glavno od sporednog, kao što je oslobađanje zrnevlja od plive (pljeve). Homonimsku osnovu, samo sa drugim formativom glagolske osnove, i naravno, drugim značenjem, ima i glagol plivati (pliv-a-ti), koji u trećem licu jednine prezenta (i aorista) ima isti glasovni sastav kao i naša rijeka (plīvā). Ovakav oblik ovoga glagola naveden je i u čuvenom Uskufijinom ričniku: „Oldi **išrgan** dahi **yüzmek** *pliva*.“⁵⁷⁸) Također, isti korijen, samo sa prijevornim stupnjem vokala 'i', 'o', 'a', i srodno značenje, imaju i paronimski glagoli 'ploviti' i 'plaviti' i prema njima izvedene riječi, vremeplov, moreplovstvo, moreplovac, zrakoplovstvo, plovna rijeka, plovilo, plovak, plovka (sin. patka) i sl. te splav, poplava, naplavina, plavni val, vodoplavni teren i sl.). Drugo je deadjektivni glagol 'pláviti' (sa dugim vokalom 'a') ima aktivno i pasivno značenje: činiti nešto plavim i postajati plav. Ostavljajući u ovoj situaciji po strani poznato tumačenje, po kojem je ime rijeke Plive izvedeno od antičkog naziva 'Preva', za mlade bosanske urbane narašćaje, kojima manjka etnografskih informacija, neobhodno je objasniti o čemu se radi, pošto se iz *Institutskog Rječnika* to ne može saznati, zapravo dobija se podpuno pogrešna slika, jer je riječ 'pljeva' obrađivačica i "završna obrađivačica" N. Valjevac definisala kao 'prazna zrna'. (sic!) Prvobitno je ova riječ izvorno imala ikavski oblik 'plīva' (sa kratkosilaznim akcentom na 'i', ijekavska alternanta 'pljèva' sa istim akcentom) i njome se imenovala vihanjem odvojena prhutava ljuska od zrilog zrnevlja strvnog žita (pšenica,

⁵⁷⁸) Uskufi Ričnik (1631), str.125.

ječam, zob i dr.) prilikom vihanja ('ređenja'), drugim riječima žitna trina, otpadak, nusproizvod kod vršenja žita. Za razliku od plive (pljeve) od žita, rijeka Pliva ima dugouzlazni akcenat na 'i': Plíva.

U ovome kontekstu može se govoriti i o glagolu *liti – livati*, iz čijeg semantičkog jezgra -liv- je razuđen čitav sliv riječi, a oko kojeg se javljaju mnoge normativne kontroverze. On je tipičan primjer najnovije hiperijekavizacije, zapravo kvaziijekavizacije u službi diskriminantnosti disjunktivne norme po svaku cijenu, izgleda samo zato što se smatra ikavskim oblikom mada je to 'i' naslijeđeno iz praslavenskog, a ne 'jat': umjesto etimologijskih izvornih oblika, kako ih je, uglavnom, propisivala i ranija norma i u ekavskom i u ijekavskom standardu: liti, livati, prolivati, odlivak, liv, sliv, izliv (krvi u mozak), priliv (novčanih sredstava), odliv (mozgova), proliv, zaliv, livnica, slitina, nalivpero, ulivak, krvoproliće, i sl. – najnovijom normom se forsiraju ijekavski oblici: ljev, ljevati, ljevaonica, zaljev, izljev, proljev, ali nikako im se ne da ijekavizirati infinitiv *liti* ili navedenih ustaljenih frazeologizama. Tako će kod Anića sliv biti *sljêv* sa dugosilaznim akcentom na 'e', množina *sljèvovi*, što se može smatrati njegovom individualnom jezičkom kreacijom.⁵⁷⁹) *Rečnik* je propisao i u ekavskom i u ijekavskom slîv, dopušćajući u ijekavskom i sljjev.⁵⁸⁰) Za razliku od poznate zeničke **livnice** u sastavu Željezare Zenica, koja izliva gvožđe više od stotinu godina (sivi liv), u novije vrijeme u javnom obticaju je sve više prisutna **ljevaonica** aluminija u Mostaru. U TV istupima predstavnika ovih kompanija

⁵⁷⁹) Anić RHJ (2007), str. 519.

⁵⁸⁰) Rečnik (1976), str.

redovno jasno se uočavaju polarizirani i je-oblici ovih riječi, samo se još ne zna kako će se, ne tehnološki, nego jezički, riješiti problem *slitine* (legure), ako se bude u toj tvornici počeo praviti dur-aluminijum ili neka druga slitina. Neće valjda biti sljetina ili šljatina. I neće je valjda nametnuti i zeničkim gvožđarima u Željezari. Nasuprot tom vještačkom ijekaviziranju, u javnoj komunikaciji svakodnevno susrećemo od izvornih govornika izvorne oblike u svim dijelovima BiH i iz svih etničkih zajednica, različitog uzrasta i nivoa obrazovanja. U *ad hoc* iztraživanju metodom slučajnog uzorka zabilježeno je mnogo takvih primjera, od kojih navodimo neke. Jedan tuzlanski metalurg sanja o njoj modernizaciji svoje tvornice „...i da imamo jednu modernu *līvnicu*“.⁵⁸¹) Posebno su važna svjedočenja najmlađih. Tako će petogodišnja djevojčica Minja iz Banjaluke djetinje iskreno i prirodno reći "...trava...*zalīva se*..."⁵⁸²) Daleko odatle, od grada na Vrbasu, na sjeveroistok Bosne, u Brčkom na Savi, kandidat za gradonačelnika ovog distrikta, u predizbornoj kampanji kaže da pripada partiji „...*koja ulīva veliko povjerenje*.“⁵⁸³) Aktuelni dopredsjednik Federacije BiH, Sarajlija Svetozar Pudarić, dok je bio zastupnik SDP-a u Parlamentu FBiH, govorio je: „*Argumentacija se prelīva*...“⁵⁸⁴) Isti oblik upotrebljava i Adil Pezerović iz

⁵⁸¹) Ž(eljko) K(ožiček), privrednik Tuzla, BHT dnevnik u 19 sati, 21.06.2011. godine

⁵⁸²) BHT 1, emisija "behate bebe", 07.03.2006. godine oko 17 sahata

⁵⁸³) Izet Banda, kandidat SDP-a za gradonačelnika Brčkog, FTV, emisija "60 minuta", 22.12.2008. godine oko 20,30 sahata

⁵⁸⁴) FTV, emisija "60 minuta", 23.02.2009. godine oko 21 sahat

ravne Posavine kada tvrdi: „*Ovo nam uliva nadu.*“⁵⁸⁵) Javno dižući glas protiv pljačke bosanskog prirodnog bogatstva, radnik u rudniku "Sase" - Srebrenica, Rado Cvjetinović, objašnjava: „*Pare se prelivaju u tuđe džepove.*“⁵⁸⁶) Voditeljica emisije "Da, možda, ne" na RTRS-u, Olivera Kovačević, se pita: „*Kako smo došli do toga da gledamo sve veće izlive mržnje.*“⁵⁸⁷) U svom autorskom tekstu povodom masovnih građanskih protesta u BiH, novinar Vlastimir Mijović je napisao: *Zar mi svoju vlast već godinama ne upozoravamo da je čaša prelivena.*⁵⁸⁸) Čak i Podgoričanin Adnan Čirgić tvrdi da su se "*odlivom islamskog stanovništva i prilivom hrišćanskog – običaji, kultura i govor muslimana Podgorice našli pod većim uticajem pravoslavnog (ijekavskog) stanovništva*".⁵⁸⁹) Njegova stogodišnja sugrađanka Fahrija sjeća se da je u djetinjstvu osnovnu vjersku nastavu, mekteb, pohađala slušajući predavanja iz usta hafiza Sulejmana – Suke, koja su, kako kaže, *tekla kao med i ulivala znanje.*⁵⁹⁰) Govoreći o brzini registracije vozila u Sarajevu, načelnica u MUP-u KS navodi da to zavisi i od „*priliva predmeta*“.⁵⁹¹) S druge strane, zemljoradnik sa plahovite Drine, iz glasovite Janje kod Bijeljine, svjedoči o težkom i neizvjestnom

⁵⁸⁵) FTV, emisija " Federacija danas", 21.07.2009. godine, oko 17 sahata

⁵⁸⁶) FTV, emisija "60 minuta" 21.02.2011. godine oko 20 sahata

⁵⁸⁷) RTRS, 04.03.2011. godine

⁵⁸⁸) Avaz online, 08.02.2014. godine, naslov: *Prelivena čaša.*

⁵⁸⁹) Čirgić (2006), str. 91.

⁵⁹⁰) fb-profil univerzitetskog profesora Seada Jasavića iz Novog Pazara

⁵⁹¹) Sabina Bukva BHT1, emisija "Euroimpuls plus" 23.08.2011. godine, oko 21 sahat

težačkom životu, jadajući se prid tv-kamerama da im je suša 2011. godine uništila ljetinu: „*Paprike zalivamo svaki drugi-treći dan...*“⁵⁹²), a Tuzlanka Arnela razmišlja o nivou *preliiva vode iz jezera Modrac*.⁵⁹³) Pravilan oblik ovoga glagola upotrebljava i federalni ministar finansija Ante Krajina, ali jedan njegov nedavno zabilježeni izkaz treba navoditi u udžbenicima i izučavati na studiju sintakse kao paradigmu izpraznog administrativno-birokratskog govora i nakaženja bosanskog jezika: *Mi smo u decembru imali izostanak dva značajna priliva sredstava!* – otkriva Krajina. Kakva logička konfuzija i sintaksička alhemija: '*imali izostanak*', '*izostanak priliva*', '*imali izostanak dva značajna priliva sredstava*'!⁵⁹⁴)

Pravilni ikavski primjeri prisutni su i u stručnoj, lingvističkoj, i u umjetničkoj literaturi. Čak i rodonačelnik ijekavske književnojezičke norme, Vuk Karadžić, u svome prvom "Srpskom rječniku" iz 1818. godine kaže da su ponekad u Pivi i Drobnojaku morali "*izlīvati deci strāu*" (strāhu/strāvu, op. S.K.). U Rječnik JAZU *strava* se objašnjava kao "*salītak od olova*"⁵⁹⁵) I u *Rečniku* je *saliti* ("*Salila se nesavršena moja povijest u vredniji spomenik.*"), *saliveno* ("*Sve na njemu bijaše kao saliveno.*"), *slīva* ("*... koji se stvara na mestima gde se slīva tekuća voda.*"⁵⁹⁶) -*I, zalīvajte cveće!* – reče jedna akterka u nekadašnjoj beogradskoj seriji.⁵⁹⁷) Za razliku

⁵⁹²) Šaban Mulahević, FTV dnevnik u 19 sati, 15.08.2011. godine

⁵⁹³) Arnela Uljić, FTV dnevnik 08.02. 2012. godine

⁵⁹⁴) FTV dnevnik 2, 24.12.2013. godine

⁵⁹⁵) Rječnik JAZU (1880-1976), tom XVI, sv 69, str. 688.

⁵⁹⁶) *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* (Matica srpska-Matica hrvatska, Novi Sad – Zagreb 1967 – 1976.)

⁵⁹⁷) Serija "Bolji život", iz 80-tih godina prošlog vijeka, repriza na FTV, 16.01.2014. godine

od njih I. Čedić u *Institutskom Rječniku* vještački konstrira kvaziijekavizam *lijevati* mada ima pravilan trpni glagolski pridjev *liven*.⁵⁹⁸)

Srbska književnica Isidora Sekulić, dočekujući muslimanske pisce u Beogradu 1941. godine, reče: "*Bosanski jezik i književnost – to je jedna livada koja se guši od rasta, cveća i mirisa. Livada ostaje blizu, zemlju krasi i preli^uva, u zemlju otresa seme*". Ovaj citat prenosi orijentalista dr. Muhamed Huković, porijeklom Čajničanin, i komentariše: "*Plodovi se preli^ujevaju i svoje sjeme otresaju u bosansku zemlju*".⁵⁹⁹) Kako možemo primijetiti, Srbinja i ekavka Isidora, upotrebljava pravilan oblik sa korijenskim 'i' *preli^uva*, a Muhammed, Bošnjak, pretvara u nepravilan pseudoijekavski oblik *preli^{je}vaju*. Ako to radi jezikoslovac, nije se onda čuditi običnom narodu, kojeg ovakve jezičke zavrz lame samo zbunjuju i unose nepotrebne nedoumice. Od brojnih primjera u umjetničkoj literaturi izdvajamo dva velika pjesnika. Neponovljivi bosanski pjesnik Mak Dizdar u "Kamenom spavaču" ima veoma ekspresivan stih: „*O logama krvi što ih istraga crna proli^uva*“,⁶⁰⁰) a njegov hrvatski kolega, tragični tvorac ratne poeme "Jama", Ivan Goran Kovačić, u pjesmi "*Usnula draga*" izlio je stihove: „*I san svih zvijezda na njoj sniva/Na grudi joj se bijele sli^uva*.“⁶⁰¹)

Ovakav izvorni oblik potvrđuje i sam naziv grada (H)li^uva kod kojeg upravo izvire Pliva, ali i drugi toponimi po Bosni, kao što su npr. naselje Slivno kod

⁵⁹⁸) *Institutski Rječnik* (2007), str. 348.

⁵⁹⁹) Huković BJDE (2007) "Čuvanje jezičke tradicije", str. 8.

⁶⁰⁰) Mak, KS (1985), str.

⁶⁰¹) Citirano prema: Lešić, JKD (1971), str. 49.

Breze ili oranica *Pòslīvnica* i čajra *Līvode* na prostoru sela Gore kod Lašve u centralnoj Bosni. Izvorni narodni oblik potvrđuju i bosanske narodne poslovice, kakva je, primjerice: "*Kahva nalīvena i žena otkrivena ne mogu čekati*". I neprevaziđena bosanska ljubavna narodna pjesma – sevdahlinka, svjedoči kontinuitet narodnog oblika ovoga glagola. Jedan izvođač na "Bihać sevdah festu" 2008. godine pjeva izvorno stihove poznate sevdahlinke: „*Ružo moja, mladost sam ti dala/Svojom sam te suzom zalīvala.*“⁶⁰²) Za razliku od nedostižnih stihova sevdahlinke, neinventivni novokomponovani stihoklepci, nošeni kompleksaškom samomržnjom, ne samo da ne znaju i ne poštuju narodni izraz nego razbijaju pravu rimu u stihovima. Tako hor Kulturnog centra u Bihaću pjeva pjesmu pod nazivom "Dert", čiji je autor rukovodilac Centra, u kojoj su stihovi: "*Djevojka lice umīva/I mnoge suze proljeva.*“⁶⁰³) Očito je blizina hrvatskih medija i Anićeve hrvatske norme učinila svoje, jer u njima je samo *prolje*v pa će, primjerice, popularni junaci humorističke serije, i Zadro i Florijan, reći: *Meni je prolje*v navrh glave.⁶⁰⁴)

Urednik "državne" televizije, Saša Delić, upozna je bosanske gledaoce šta se desilo "nakon izlijevanja rijeke Rzav."⁶⁰⁵) Ne treba se, onda, čuditi "ludom" Izetu, koji citira Marxa: *Višak kapitala se*

⁶⁰²) Reprizno emitiranje završne večeri na FTV, 24.07.2009. godine oko 20 sati

⁶⁰³) FTV, 01.11.2009. godine

⁶⁰⁴) "Naša mala klinika", FTV, 03.12.2013. godine

⁶⁰⁵) BHT dnevnik, 07.11.2009. godine

*prelijeva...*⁶⁰⁶) Tako se vremenom, malo-pomalo, došlo do *izljeva proljeva u zaljev*, iako se čak ni tadašnja hrvatska ministrica za evropske integracije, Petra Barišić, ne drži propisane hrvatske norme, nego bosanske narodne, kada govori o "*odlivu mozgova*".⁶⁰⁷) Za razliku od nje, domaći lik u jednom serijalu kaže: *Dobit ću izlijev krvi u mozak*.⁶⁰⁸) Ali neki sporedni lik, dakle iz naroda, u istoj seriji reći će izvorno: *Stoji ti ko saliveno* (odijelo, op.S.K.).⁶⁰⁹) Dok u dnevniku TVSA možemo čuti da *nema opasnosti od izlijevavanja*,⁶¹⁰) dotle će jedna demonstrantkinja na protestima građana u Banjaluci citirati poznatu poslovicu, kako ju je, kaže, rekao Milorad Dodik: *Suvo drvo je džaba zalivat*.⁶¹¹) Treba nedvojbeno kazati da je bosanski ikavski jezik naslijedio iz praslavenskog jezika iterativno duljenje osnovnog vokala 'i', ali to duljenje, osim promjene kvantiteta, nije imalo i promjenu kvaliteta kao u ijekavskom: od liti je livati, kao što je od letiti létati. Ali će ijekavci ovo dugo 'i' i 'e' pretvoriti u 'ije'. Ikavsko prezime zagrebačke glumice Livaković ijekavski alternira prezime Ljevaković iz Okolice Tešnja. Navodim ovdje i ikavsko prezime Livopoljac, koje nosi pravoslavni pop Branimir u Sarajevu. Bez obzira kako se etimologizira ovaj patronim, iz ikavskog sintagmatskog izraza 'lívō pòlje' ili,

⁶⁰⁶) Lik Izet Fazlinović u seriji, FTV, "Lud, zbunjen, normalan", 02.06.2013.godine

⁶⁰⁷) Dnevnik NTV Hayat u 19 sati, 13.10.2011. godine

⁶⁰⁸) Faruk F., "Lud, zbunjen, normalan", FTV, 21.03.2012. godine

⁶⁰⁹) N.N. prodavačica odijela Izetu F. FTV, 02.08.2012.godine, oko 20 sati)

⁶¹⁰) TVSA dnevnik u 18,30 sati, 03.03.2012. godine

⁶¹¹) BHT, 12.06.2013. godine

eventualno, iz glagolske osnove **-liv-**, vidimo tu korijensko 'i', a ne 'e'.⁶¹²⁾

U spomenutoj staroj bosanskoj Rami postoji legenda o djevojci (divici) po imenu *Diva Grabovčeva*, ali čisto sumnjam da bi njeno ime smili ijekavizirati i Borjana i njen zamišljeni predstojnik Božo. Njeno ime *Diva* je ikavski oblik prema ijekavskom *djeva*, odnosno djevojka, cura, prema muškom antonimu *div* (nema ijekavsku alternantu u obliku *djev*) u značenju '(neobuzdani) mladić, momak u najvećem usponu snage'. Kao takvi, *divovi* su se uselili u legendu i do nas doprli iz brojnih bajki kao gorostasi nadnaravne veličine i snage, koji obitavaju u netaknutoj prirodi i pomažu ljudima u nevolji u različitim situacijama. *Div* i *diva* su osnovni leksički oblici iz kojih su afiksacijom izvedene brojne riječi, poput: *divac*, *divica*, *divka*, *divojka*, *diviji*, *divjak*, *divan*, *divota*, *divljina*, kao i prezimena dvahu poznatih ličnosti: fra Matije Divkovića, koji u 17. stoljeću upotrebljava riječ *diva* u deminutivnom i hipokorističkom obliku *divica*, te poznati košarkaš Vlade Divac (<div-ac), što je muški antonim od *divica* (ijek. *djevica*) umanjenice u hipokorističkom značenju, kao i njen sinonim *divka*. *Divica/djevica* danas ima latinsko značenje *virgo intacta*. No, našu ikavsku divu ne treba dovoditi u vezu sa njenim homonimom, koji je prisutan u recentnom javnom diskursu mada ne treba odbaciti neko njihovo daleko zajedničko praindoevropsko srodstvo. *Diva* u sintagmama poput 'muzička diva', 'estradna diva', 'filmska diva', prema latinskom 'divus' – *nebeski*, *božanski*, u prvobitnom značenju 'boginja', a danas je u

⁶¹²⁾ BHT, 27.01.13. godine

bosanskom jeziku bliže prenesenom značenju zvi(je)zda, engl. *star*. Od toponima čija bi se etimologija mogla dovesti u vezu sa korijenom, na osnovi glasovnog sastava semantičke jezgre -div-, vrijedi spomeniti povijesno mjesto *Divičani* kod Jajca te čuveno naselje *Divič* na Drini kod Zvornika.

I nakon tih izbora teško je bilo predviditi kud plovi ovaj brod, što Bosnom se zove, a kud teče, plovi, pliva, rika (rijeka) Pliva znano je odvajkada: čuvenim vodopadom u starom bosanskom prijestolnom i avnojskom gradu Jajcu sjedinjuje se sa vodama Vrbasa ili, kako bi nadahnuto rekao neki pjesnički razpoloženi posmatrač: plavooka diva (divica) Pliva pliva, skače sa litice pravo u zagrljaj zelenookog diva (divca) Vrbasa. (2010)

Povodom tuzlanskog izdanja Uskufinog Makbūl-
i 'ārif-a

Čemu negiranje bosanskog ikavskog identiteta?

Pojava prvog reprint-izdanja rukopisnog
pripisa⁶¹³) od 30 stranica Uskufinog *Makbūl-i 'ārif-a*, koji
se čuva u univerzitetskoj biblioteci grada Uppsale u
Švedskoj, a nabavljen je 1924. u egipatskoj pristolnici
Kahiri (Kairo), ostat će upamćena po izkonstruisanom
pokušaju negiranja ikavskog karaktera originalnog
pridložka, što je donekle bacilo u zasinak ovaj izuzetan
izdavački poduhvat.⁶¹⁴) Kada je načelnik Općine Tuzla

⁶¹³) Treba podsistiti da u Otomanskom carstvu, u čijem je sastavu tada bila i
Bosna, knjige se nisu štampale sve do 18. vika, nego su se pripisivale.

⁶¹⁴) NAPOMENA: U znak dike i poštovanja prema autoru kapitalnog
djela bosnistike „Makbūl-i 'ārif (Ričnik u stihu na bosanskom
jeziku) iz 1631. godine, Muhammedu Hevaiji Uskufiji Bosneviji,
tekst koji slidi napisan je u stilu njegova maternjeg bosanskog

Jasmin Imamović u aprilu 2012. godine trijumfalno obavistio javnost da je ova lokalna zajednica objavila *Bosansko-turski rječnik iz 1631. godine*⁶¹⁵) čuvenog Tuzlaka (rođen u Dobrinji kod Donje Tuzle) Muhameda Hevaije Uskufije, neupućeni su pomislili da se radi klasičnom leksikografskom dilu, a upućeni su se ponadali da se pojavljuje kritičko izdanje, kojim su definitivno odklonjene neka otvorena pitanja i dileme povodom ranijih izdanja ovoga poetsko-lingvističkog dragulja bos(a)nistike,⁶¹⁶) a prema pristupu priređivača i opremi, takve namjere su doista i postojale.

Nesporno je da Tuzlak Muhammed Hevai Uskufi spada u najznačajnije bosanske alhamiada pisnike, uz Sabita Alija Užičanina. Taj ugled i čast donilo mu je prvenstveno jedno izvanredno i neponovljivo poetsko-leksikografsko dilo, stihovano i rimovano po uzusima arabske metrike a pisano dvojezično, bosansko-turski ili kako sam autor u pridgovoru objašnjava njegovu strukturu: „*Nek jedan polustih bude na bosanskom*

ikavskog jezika i morfoložkog pravopisa. Svatki čitalac ovoga teksta, nakon početnog iznenađenja, lahko će se uviriti da nema nikakvih smetnji u razumivanju teksta, odnosno da nema "šuma u komunikaciji". Ako se neko i umorio "dešifrujući" ikavske oblike bosanskih riči, mora priznati da je bilo uzbudljivo i da se izplatilo, a ako bi neko odlučio pročitati tekst ponovo, ositio bi da mu je odjednoć postao sasvim običan i blizak pa bi se upitao zašto ga i dojako sam nije upotribljavao.

⁶¹⁵) Hevai Uskufi, Muhamed: *Bosansko-turski rječnik iz 1631. godine*, Izdavač: Općina Tuzla, Suizdavač: Ministarstvo nauke i obrazovanja FBiH, Tuzla 2011. godine

⁶¹⁶) Prvo štampano izdanje ovog ričnika, na temelju tri pripisa, priredio je njemački iztraživač Otto Blau 1868. godine, drugo Derviš Korkut 1942, a treće, kritičko izdanje, objavio je Alija Nametak, stotinu godina nakon Blaua, 1968. godine na temelju dva pripisa iz Balkanskog instituta.

jeziku,/ *A drugi nek bude na turskom kad mogne izaći srok.*⁶¹⁷⁾ Autor koji se sam, inače, naziva Uskufi Bosnevi, naslovio ga je u pridgovoru kao *Makbūl-i 'ārīf* (Pristaje (sviđa se) učenom), a u podnaslovu *Bosnali Lisāni Ūzere Lügāt-ı Manzūme* (Ričnik u stihu na bosanskom jeziku).⁶¹⁸⁾ Poznat je i pod kolokvijalnim imenom *Potur Šahidija*, jer je pisan na turskom "na Šahidijin način".⁶¹⁹⁾ Ovim svojim ričnikom Uskufi je postao rodonačelnik bosanske (i šire slavenske) leksikografije i jedan od temeljaca bosnistike, kao što je jedan drugi Bošnjak, njegov nešto stariji savremenik, Hasan Kafi Pruščak začetnik bosanske opće lingvistike.⁶²⁰⁾ Detaljno su ga opisali i analizirali poznati norveški orijentalista i slavista-bosanista Svein Mønnesland, bos(a)nista Ahmet Kasumović i turkolog Adnan Kadrić. Od njih saznajemo da originalni Uskufijin autograf nije pronađen, a najstariji sačuvani pripis potiče iz 1635. godine, dakle samo četiri godine nakon nastanka originala, i čuva se u turskom gradu Erzurumu. Višestruko je dragocin jedan od prvih pripisa, koji nalazimo dvadesetak godina nakon nastanka izvornika kod čuvenog putopisca i etnologa Evlije Čelebije. On u svome geografskom dilu citira jedan fragmenat od 21 redka iz ričnika sa pedesetak bosanskih riči.⁶²¹⁾ I sve su ikavske! Ne zna se tačan broj pripisa ovoga ričnika razasutih po cilom svitu, od švedske Uppsale, priko

⁶¹⁷⁾ Uskufi: Ričnik, distih 73/74, str. 69.

⁶¹⁸⁾ Uskufi: Ričnik, str. 61.

⁶¹⁹⁾ Šahidi je čuveni persijski leksikograf.....

⁶²⁰⁾ Pruščak 1595 (Pruščak, Hasan Kafi: Nizamu-l-'alem, 1595. godine)

⁶²¹⁾ Mønnesland, Uskufi (2011), str. 25.

turskog Erzuruma, do egipatske Kahire, što nedvosmisleno svjedoči o njegovom značaju, popularnosti i širokoj upotrebi. Iz dragocjenog spiska važnijih pripisa, koji je sačinio agilni turkolog Adnan Kadrić, vidljivo je da ih je najviše u Sarajevu, i to samo u Gazi Husrefbegovoj biblioteci 11 (najstariji 1750), u nekadašnjem Balkanskom institutu dva (najstariji 1723), u NUBBiH jedan i u Arhivu grada Sarajeva dva. U četiri turska grada ima ih šest, od toga tri u Istanbulu.⁶²²⁾ Kadrić ne navodi koliko ih je bilo u krcatom Orientalnom institutu u Sarajevu, koji je granatirala i spalila upuh srbska zločinačka vojska na samom početku agresije i opsade grada Sarajeva u divljačkoj provali kulturocida. Još jedna potvrda da se istina ne može spaliti. U svojoj inspirativnoj leksikografskoj analizi stoji Kadrićeva obća ocjena: „Rječnik je sretan spoj književno-umjetničke i leksikografske forme, sa snažnim elementima autorske originalnosti, duboko zaronjene u svakodnevicu Uskufijjinog vremena (sve u ovom tekstu podvukao S.K.). Rječnik je otvoren za različite kontekstualizacije, koje kroz bosanske i turske lekseme naslućuju osmansku i bosansku svakodnevicu s početka 17. stoljeća.“⁶²³⁾

Za prosičnog čitaoca danas u Bosni podastiremo osnovne faktografske podatke o ovom dila, onako kako ih je notirao tuzlanski profesor Ahmet Kasumović u obimnom komentaru u ovoj knjizi. Konstatujući da se ovo stihovano leksikografsko dilo sastoji iz pridgovora, ričnika i pogovora, dalje navodi: „Predgovor se sastoji iz stotinu i dva stiha, a pogovor ima samo četrnaest stihova.

⁶²²⁾ Kadrić TKPLB (2011, str. 180-183.

⁶²³⁾ Kadrić TKPLB (2011), str. 179.

(...) Rječnik ima trista i trideset stihova sa preko sedam stotina riječi bosanskoga jezika, tumačenih turskim jezikom i obratno turskih riječi tumačenih bosanskim jezikom, ali i izmiješano. (...) Uslovljen rimom i pravilima arapske pjesničke metrike (kao trećeg jezika, op. S.K.) Hevai je u Rječniku upotrijebio najviše imenica u nominativu jednine (dakle, u leksičkom obliku, op.S.K.) onda pridjeva, brojeva i glagola, tri priloga i jednu zamjenicu. (...) Hevai je svoj Rječnik podijelio u trinaest poglavlja različite dužine. Najduže je zadnje poglavlje i ima pedeset i osam stihova. Svih trinaest poglavlja Rječnika su samostalna i ona nisu ničim međusobno povezana. (...) Svako poglavlje Rječnika, osim trinaestoga, završava se izrekom, sentencijom na bosanskom jeziku, a iza toga slijedi prijevod na turski jezik. (...) Lingvistički posmatrano Rječnik Hevaije je jedinstven i po tome što u Evropi nije poznato takvo djelo koje pretendira leksikografskoj profilaciji, a da istovremeno ima bezbroj vrlo vrijednih književno-teorijskih obilježja. Sve tri dijela Magbuli arifa (Potur-Šahidije) i Predgovor i Rječnik i Pogovor imaju i brojne književne vrijednosti.⁶²⁴) Pada u oči da Kasumović naglašava nebitnu činjenicu da su u *Ričniku* imenice navedene u nominativu jednine, što je logično, jer radi se o ričniku, a to je leksički oblik imenica, a ne navodi bitnu da su svi glagoli navedeni u obliku supina, bez finalnog 'i' u infinitivu, kako se i danas izgovara u Bosni. Za ilustraciju navodimo jedan rimovani distih u latiničkoj transkripciji:

⁶²⁴) Kasumović BJ (2011), str. 42/43.

„Hem **aķšırmaķ** durur *kihat*, **su'āl itmek** dađı *pitat*.

Elin Őalmaķdurur *mahat* ve **fal aķmaķ** dinil *(v)raĉat*.“⁶²⁵)

U svom znanstvenom, na ĉinjenicama zasnovanom pridgovoru ovog izdanja riĉnika, poznati norveŕski orijentalista Svein Mønnesland, najveći evropski slavista-bos(a)nista i, mođda, najveći evropski orijentalista nakon beĉkog orijentaliste iz 19. stoljeća Josepha von Hammera, o tim pripisima kađe: „U raznim prijepisima postoje jeziĉne varijante jer su prepisivaĉi promijenili neke jeziĉne crte prema svom govoru ili prosto zamijenili pokoju rijeĉ. Ipak ostaje ĉinjenica da je jezik i u prijepisima uglavnom Hevaijin, jer je pisan u stihu, u slođenoj arapskoj metrici, te se nije moglo mnogo promijeniti. Razni prijepisi ne razlikuju se mnogo. (...) Őto se tiĉe refleksa glasa *ĵat*, Rjeĉnik uglavnom ima ikavske oblike. To vađi za sve prijepise.“ To iztiĉe i Adnan Kadrić: „U bosanskim leksemama prevladava ikavska zamjena ĵata.“ Tako ne misli tuzlanski profesor Ahmet Kasumović, koji je uz Mønneslandov pridgovor, prilođio obiman i izcrpan komentar ovoga stihovanog leksikografskog dila, u kojem tvrdi upravo suprotno: „Dakle, i jeziĉne osobine u Rjeĉniku Hevaije (kao i drugih pisaca njegovih savremenika i Tuzlaka) su autentiĉne, autohtone, izvorne. Govor (izgovor) je bio ijekavski, a Őto u Rjeĉniku Hevaije ima ikavizama, razlog su prepisivaĉi njegova Rjeĉnika (autograf nije saĉuvan), jer je Hevai pisao svoj Rjeĉnik jezikom Tuzle i njene okoline kakav je bio originalan u 17. stoljeću, a to je ijekavica Őtokavskog dijalekta.“ Ovakvu rezolutnost i u

⁶²⁵) Uskufi Riĉnik (1631), str. 104.

mного jednostavnijim i jasnijim stvarima naučnici izbjegavaju. Malo kasnije pada u kontradikciju sa samim sobom: „Dakle u Rječniku se nalaze isključivo one riječi koje je Hevai baš te daleke 1631. godine čuo, govorio, napisao u svome Rječniku Magbuli arif (Potur – Šahidija).“ Ovo je, naprosto, nevjerovatno! Da čovjek ne povjeruje svojim očima! To se dešava kada se izvrne perspektiva i kada se želi projicirati savremeno stanje u prošlost, nasuprot očiglednim činjenicama: Ali, utoliko gore po činjenice, rezolutno bi zagrmio Kasumović, po ugledu na jednog poznatog brku, sibirskog hazjaina. Upravo je suprotno! Jezik ričnika je ikavski sa neznatnim brojem ijekavizama, baš kakav je bio u Tuzli toga vremena. Dakle, bezočna, ničim opravdana Kasumovićeva konstrukcija! Možda je i omaška i previd Kasumovića. Možda je on upravo hotio napisati suprotno, što bi bilo sasvim tačno u skladu s činjenicama, npr.: *Govor (izgovor) je bio ikavski, a što u Rječniku Hevaije ima ijekavizama, razlog su prepisivači njegova Rječnika (autograf nije sačuvan), jer je Hevai pisao svoj Rječnik jezikom Tuzle i njene okoline kakav je bio originalan u 17. stoljeću, a to je ikavica štokavskog dijalekta.* On među argumente svoje izkonstruisane tvrdnje, bezmalo likujući, ubraja činjenicu da autograf nije sačuvan i trijumfalno zaključuje da su za sve krivi pripisivači. Pripisivači su poštivali autorstvo i uvijek su se držali originala i nikad nisu vršili strukturne izmjene, pogotovo ako su bili limitirani ovako strogom metrikom rimovanih stihova, kao što konstatuje i Mønnesland. A što bi im se podkrala pokoja osobina iz razgovornog jezika, kao što se dešavalo i u srednjevjekovnim bosanskim kodeksima, gdje su pripisivači unosili,

svjesno ili ne, neka svojstva svoga izraza i tako stvorili bosansku redakciju staroslavenskog jezika, odnosno prvi samosvojni bosanski književni jezik, koji je bio ikavski. Od tada kontinuitet bosanskog službenog ikavskog književnog jezika proteže se sve do Uskufije i dalje do "bečkog književnog dogovora" dva stoljeća kasnije. „Bosanski jezik je bio na neki način službeni jezik na sultanovom dvoru. Švicarski orijentalist Hottinger bilježi u svojoj knjizi Historia Orientalis iz 1651. da se turski jezik rijetko čuje na sultanovom dvoru, jer dvorski ljudi većinom govore slavenski, što znači bosanski. Razlog je što su mnogi Bosanci postali janjičari, zbog institucije devşirme, te dobili visoke položaje na porti. U carevoj službi je bilo mnogo učenih ljudi, a i sam Hevai je dvadeset godina služio na carskom dvoru. U Carigradu, na Porti, postojala je slavenska kancelarija, koja je održavala veze s Dubrovnikom.“⁶²⁶) Ovu činjenicu potvrđuje i jedan carski ferman na bosanskom jeziku iz XVI vijeka Sanġak-begu Dukađina i kadiji crnogorskome: "*Oni sveščćenici imaju tri ribnika kojizi su njihovi odъ davna vremena.*"⁶²⁷) Glasovna sekvenca šč, odnosno dvoglas (diftong) kao fonema u fonoložkom sistemu bila je i onda, a i danas je, odlika bosanskog jezika za razliku od srbskog koji je na toj poziciji, i onda, i danas, imao južnomakedonski, odnosno starocrkvenoslavensku fonemu št. Možda bi kao spasonosno rješenje za Kasumovićev izlaz iz rašomona koji je sam stvorio mogla poslužiti Mønneslandova napomena: „Ikavica kod Hevajje može biti utjecaj

⁶²⁶) Mønnesland, Uskufi (2011), str. 22.

⁶²⁷) *Rječnik JAZU*, tom XVII, svezak 72, Zagreb, 1960. Uredio S. Musulin; odobrili: D. Boranić i P. Skok

književne tradicije. Znamo da postoji ikavska tradicija još od stećaka.⁶²⁸⁾ Ali ta opazka nedvosmisleno upućuje na postojanje ikavske književne tradicije, zasnovane na autohtonom bosanskom organskom ikavskom idiomu. O tome govori najnovije dragocjeno iztraživanje jednog iz nastupajuće garde bos(a)nista, dr. Alena Kalajdžije, sadržano u referentnoj studiji *Refleksi jata u bosanskom alhamijado pjesništvu*, koja navješćuje novi bosnistički pristup iztraživanju ovoga bošnjačkog jezičkog naslijeđa: „Postojanje pisanog manira, u ovom slučaju ikavskog, jedno je od osnovnih načela jezičke zakonmjernosti starije književnosti. Zapadnoštokavska fizionomija alhamijado književnosti, utemeljena prvenstveno na poetskoj ikavizaciji teksta, odnosno poetskom ikavskom maniru, koji nije uvijek apsolutno dosljedan – kako se radi o predstandardnom idiomu koji pokazuje određene jezičke posebnosti, bez obaveze normativnosti i u tendenciji ujednačavanja određene jezičke zakonmjernosti – poslužila je i kao osnova za formiranje posebne književne alhamijado koine. I pored toga što se u alhamijado pjesmama uočava nedosljednost, spontanost u odabiru jezičkoga materijala, subjektivnost u smislu upotrebe idiolekatskog, u njima se ustanovljuje čvrsta unutarnja struktura koja upućuje na karakter literature: da obujmi što veći broj govornika i da direktno skrene pažnju na sebe svojom unutarnjom vezivnom strukturom i formom, kakva je u ovom slučaju upotreba ikavizma,“
tvrđi Kalajdžija.⁶²⁹⁾

⁶²⁸⁾ Mønnesland, Uskufi (2011), str. 28.

⁶²⁹⁾ Kalajdžija (2013), str. 174.

Možda je u ikavskom jeziku Tuzle već tada bilo mnogo više ijekavizama nego što to pokazuje Uskufijin ričnik. O Kasumovićevom "*jeziku Tuzle i njene okoline, kakav je bio originalan u 17. stoljeću*" efektno može posvidočiti ugledni hrvatski jezikoslovac Stjepan Pavičić, koji odlučno zastupa tezu o migracionom poriklu ijekavskih govora na tom prostoru u odnosu na prvobitnu ikavicu: „Značajno je, da jekavski govor nije u 17. stoljeću još potpuno osvojio gornje Lijevo Podrinje, iako mu je ono bilo na udaru još od 14. stoljeća. Foča, Čajniče i Goražde u svojem starosjedilačkom muslimanskom (bošnjačkom, op. S.K.) dijelu još su u tome stoljeću ikavski i nalaze se na prvom stupnju miješanja s doseljenim jekavcima.“ Pavičić zaključuje da kretanja stanovništva sa juga započinju oko sedme decenije 15. stoljeća i nastavljaju se kroz 16. stoljeće da bi se potom naročito intenzivirala u 18. i 19 stoljeću.⁶³⁰) Ovaj Pavičićev stav upravo argumentira leksička građa iz samog Uskufinog ričnika sa ukupno 700 riči. Sve odnosne riči su ikavske, samo je sedam ijekavskih (*čovjek* (pored *čovik*, op. S.K.), *kolijevka*, *mjed*, *nevjesta*, *njedra*, *sjedi*, *svječa*) i jedna (uslovno) ekavska (*seme*). Jednostavna logika ne dozvoljava zaključivanje poput Kasumovića. Preslojavanje ikavskog ijekavskim bilo je u "kolebajućoj" fazi, odnosno narastanje ijekavskog na ikavski izgovor tek je bilo zahvatilo tuzlanski govor. Jamačno su se neke riči u Uskufijino doba dvostruko upotribljavale tako da ovih nekoliko ijekavizama može biti od samog autora koji su već bili ušli u njegov govor (neke od njih upotribljava i u ikavskom obliku, dakle još

⁶³⁰) Pavičić MBH (1942) U: Finka (1976), str. 128.

u fazi kolebanja), a može biti, kako tvrdi Alija Nametak, "sigurno iz pera prepisivača".⁶³¹⁾

Teško je razumjeti zašto bi nekome smetala ikavska Tuzla u 17. stoljeću i ikavac Uskufi u njoj. Pa, u to vreme sve čaršije, koje su nastanjivali Bošnjaci, bile su ikavske, uključujući i Beograd, pardon Biograd, i Podgoricu, na primjer. Ono što je najznačajnije, a što demantira nametnuti ideologizirani stav serbokroatistike o ikavskom jeziku, jeste to da je Uskufi ikavac, da je tadašnji dominirajući jezik Bosne bio ikavski i da je njegov maternji jezik bio ikavski. Prije bi se moglo dovesti u pitanje njegovo mjesto rođenja, nego njegov ikavski jezik! Ikavski je bio jezik pismenosti Bošnjaka ili, današnjim ričnikom rečeno, književni (standardni) jezik, još od prvih pisanih spomenika u kontinuitetu sve do Karadžića. To baca sasvim novo svitlo na ideološki uzpostavljene sh. kanone o ikavskom jeziku. Ikavski je prvobitni etnički jezik Bošnjaka, njihov povijestni organski idiom. Drugim riječima, svi štokavski ikavci na Balkanu su etnički Bošnjaci! I nakon letimičnog i površnog uvida običnog znatiželjnika, najupečatljiviji dojam o jeziku u ovome ričniku, jeste da je to ričnik ikavskog jezika, jer su sve riči ikavske (uz zanemarljive izuzetke), kao npr. *bilo, biži, briza, čovik, dvi, kolino, korin* (ijek. korijen), *likar, lipo, livo, lišnik, medvid, mid* (ijek. mjed – bakar), *misec, mliko, mlivo, nedilja, pliva* (ijek. pljeva), *ponediljak, rič, rika, sino, slip, snig, srida, tiraj, tisto* (ijek. tijesto), *vitar, zdila, žlib, ždribe, vidih*; da glagoli u infinitivu imaju oblik nekadašnjeg supina (bez finalnog znaka 'i'), kao što se i danas u Bosni izgovara, npr. *on'svistit, pivat, sidit, kihat, mahat, odkat, podkovat*;

⁶³¹⁾

da je fonema 'h' prisutna u svim ričima gdi joj je po etimologiji misto, npr. *mehko, kihat, mahat, hodi, lasno (lahko), orah, proha, kuhat, kožuh, siromah, uho*; da je, uglavnom, priminjen morfoložki pravopis, npr. *kadca* (sh. *kaca.*), *robski, putce* (tur. *dugme*), kao i etimološki oblici pridloga u funkciji prefiksa: *podkov, podkovat, odkat* i sl.

Da je Uskufi rođeni ikavac svidoče i njegove pisme na bosanskom jeziku, kao što se vidi u ovim stihovima: *Jadovno, tužni kak' se rodimo, /Srcem i umom teb' se vodimo, /Misao si ti nam digod hodimo. / Sazdade ti nas, ti paz' uvik nas!* Još očitiji ikavizam prisutan je u jednoj njegovoj dovi na bosanskom jeziku, iz koje navodimo jedan fragmenat: *Bože jedini, ti nas grešno robje oprosti, i vrli užitak, i na jedin navod' i bili raj, i tvoje lipo milostivo lice. I svaki čas što je tvoja zapovid da držimo. Ukaži da ne hodi među nami opačina, ni laž, ni nevira.* Hevaiji Uskufiji se pripisuje i jedna ljubavna pjesma: *Moje srce*. Kako navodi Muhamed Hadžijahić, ovu pismu zapisao je jedan pripisivač rukopisne zbirke hadisa oko 1733. godine. Evo nekoliko stihova: *Moje srce, moja duša, lipo ime, medu moj/.../ Ote tebi, ljubo, mede, one pundže kose, bile ruke i nidra.*⁶³²⁾ O jeziku Tuzle Uskufijina vremena ne možemo saznati ništa od njegovog starijeg savremenika, lirskog pjesnika Nabije Tuzlaka, jer je pisao na turskom jeziku, a bio je poznat u svom vrimenu i imao je relacije sa najvećim osmanskim pjesnikom toga doba Bakijem.⁶³³⁾

Uskufi nije pao s neba. On je proizvod jednog vremena i izraz tadašnjeg stanja bosanskog duha i

⁶³²⁾ BHKH (1974), str. 233.

⁶³³⁾ Nametak (1989), str. 56.

stvaralačke klime koja je vladala u Bosni i među Bošnjacima obćenito, koji su imali iztaknuto mjesto u Osmanskom carstvu, o čemu Mønnesland eksplicitno navodi: „Bosna pod osmanskom upravom nije bila siromašna u kulturnom pogledu, kao što su bile druge balkanske pokrajine u okviru Osmanskog carstva. Krajem šesnaestog i početkom sedamnaestog stoljeća, nakon više od stotinu godina pod osmanskom vladavinom, kulturne prilike u Bosni bile su povoljne, iz dva razloga. Većina stanovništva je prešla na islam, te su bosanski muslimani učestvovali u upravi, neki su imali visoke špoložaje, a begovski sloj je bio vrlo imućan. Mnogi su bili pismeni i visoko obrazovani. Bosanci su postali nosioci orijentalne kulture na visokom nivou. Drugi razlog je djelovanje katoličkih franjevaca, koji su dobili povlašćen položaj u Osmanskom carstvu, te razvijali vrlo bogatu kulturnu djelatnost u Bosni.“⁶³⁴) Zato je potrebno nešto reći o vremenskom i kulturno-civilizacijskom kontekstu, pa i geopolitičkom, u kojem je nastao ovaj stihovani ričnik, jer je očito da se brkaju vremenske perspektive. Bio je to uzlet, procvat i razmah bosanskoga duha u svakom pogledu: u oblasti prava, filozofije, nauke, umjetnosti, književnosti na bosanskom narodnom ikavsko-šćakavskom jeziku; na orijentalnim jezicima (arabski, persijski, turski); kao i na bosanskom jeziku arabskim pismom, arebicom – alhamiada literatura. Uskufiji je predhodila čitava plejada izvanrednih stvaralaca na turskom jeziku iz svih bosanskih čaršija, o kojima se u našim školama, čak i na studijima bosnistike malo govori, kao da su bezznačajni i kao da ne pripadaju našem nasliđu, kojim se možemo

⁶³⁴) Mønnesland, Uskufi (2011), str. 22.

dičiti. A neki su spadali u najcjenjenije pjesnike svoga vremena i najveće uglednike u cijelom Carstvu i po svome položaju i po svome književnom dilu. Predvodi je epski pjesnik i vojskovođa iz 15. stoljeća Derviš Jakub-paša Bošnjak, koji je kao beglerbeg Bosne predvodio i osmansku vojsku u pobjedi na Krbavskom polju 1493. i koju je opjevao u svojoj pjesmi. Uz istaknutog filozofa i sociologa Hasana Kafiju Pruščaka, iz 16. stoljeća su poznati Bošnjaci pjesnici na turskom: sufija Ibrahim Kazzaz Bošnjak ((tur. kazzaz = *svilar*), unuk pogubljenog buntovnog Bošnjaka Hamze Balije Orlovića. Njegovi traktati iz tesavufa poznati su nam samo po naslovu: *Muhrikatu-l-kulubi fi-š-ševki li allami-l-gujubi*.⁶³⁵) Umro je u Kairu, 1617. godine i tu ukopan. Slijede Muhamed Čengić, zatim Ali-beg Hercegli (Hercegović) Širija, pisac čulnih i intelektualističkih gazela, namjestnik iz vremena sultana Sulejmana Veličanstvenog, miljenik sultana Selima I., sin proslavljenog Ahmed-paše Herceglije (velikog vezira, koji je, pored maternjeg bosanskog, poznavao i arabski, perzijski, turski i latinski), a unuk turskog vazala u Hercegovini, hercega Stjepana Vukčića Kosače. On je i unuk sultana Bajezida II., jer mu je majka bila sultanija Fatima, Bajezidova kćerka. Umro je u Egiptu 1550. godine.⁶³⁶) Od poznatijih tu su još: lirik

⁶³⁵) Ramić (2011), str. 531.

⁶³⁶) Ramić (2011), str. 536. Među značajne Uskufine savremenike sadaju i Abdulah ef. Bošnjak (Bosna 1584- Konja 1644), Derviš Sulejman Mezaki (Čajniče – umro 1676. i ukopan na Galati), dvorski pjesnik velikog vezira Ahmed-paše Čuprilića, opjevanog u bošnjačkim epskim pjesmama, koji je najdulje bio na toj funkciji, duže i od Mehmed-paše Sokolovića. Mezaki je opjevao zauzeće Krita, koje je ostvario Ahmed-paša; Hasan Nazmi-dede Bošnjak (Sarajevo (?) - Carigrad 1713); Abdulah-beg Bošnjak (umro u Egiptu

Zijaija Mostarac, Jahjaija Mehmed-beg Vusulija, Edaija Sinan Čelebija, Mahmud Aršija, Ubejdija sin Zijaije, Vahdetija Ahmed Bošnjak iz Dobruna kod Višegrada, Derviš-paša Bajezidagić iz Mostara, Alija Gajbija Bošnjak, Muhamed Karamusić Nihadija, Mehmed Ulamapašić Gajretija iz Požege, Ahmed Jazidžić Sarajlija, Kemterija Banjalučanin, Husein Lamekanija iz Pešte, Sarajlija Salih Šanija Češljčić, koji je bio kadija u Meki i tu umro 1601. godine baš kad je rođen Uskufija, Mostarac Ahmed Dervišpašić Sabuhija, sin spominjanog Derviš-paše Bajezidagića.⁶³⁷) Među Uskufine slavne predhodnike i savremenike spada i najčuveniji Bošnjak Osmanskog carstva, svjetski priznati enciklopedijski um, Nesuh Matrakčija (Bosnevi) iz Visokog, svestrani pisac i slikar-minijaturista, majstor ratnih vještina (proglašen 1529. fermanom Sulejmana Veličanstvenog, objavio i esej o mačevanju), geograf, kartograf, autor topografskog atlasa Anadolije, historičar, putopisac, matematičar, prevodilac, pjesnik, slikar i kaligraf. Umro je 1564. i upravo ove godine UN i UNESCO obilježavaju 450. godišnjicu njegove smrti.⁶³⁸)

Prvo štampanje ovoga unikatnog dila bosanske kulture, pripisa iz Uppsale, aktueliziralo je i pitanje savremenog odnosa prema kulturnom nasliđu. U ovom slučaju priređivači knjige su morali poštovati činjenicu da je autor ikavac, da on piše ikavski ričnik i, stoga, bili su obavezni citirati ga na ikavskom. Ne samo korektno

1703.) bio defterdar u Egiptu 1691. godine, a potom emir vojske u Rumeliji.

⁶³⁷) Nametak (1989), str. 49-77.

⁶³⁸) Nametak (1989), str. 79. Osim njega, Nametak navodi još dvadesetak iztaknutih jesnika, njihovih savremenika.

nego i obavezno bilo bi i od prevodilaca sa turskog da su Hevajjin pridgovor i pogovor priveli onako kako bi ga on napisao na svom maternjem bosanskom ikavskom, kao što je i sve riči svoga ričnika naveo na ikavskom. Istina, bilo je i gorih postupaka nekih priređivača, koji su navodili da je Uskufi "pjevao na srpskohrvatskom", koji tada nije ni postojao: *Pjevao je na turskom i srpskohrvatskom jeziku. Od posebne je važnosti njegov tursko-bosanski (srpskohrvatski) rječnik u stihu...*⁶³⁹⁾ Neki su, pak, naziv jezika stavljali u navodnike: „...napisao je i više pjesama na "bosanskom" i turskom jeziku.“⁶⁴⁰⁾ Općepoznata je činjenica da je smrtna presuda bosanskom ikavskom jeziku donesena u Beču 1850. godine tzv. bečkim književnim dogovorom između Srba i Hrvata, u kojem se, odmah u drugoj tački kaže „da je za jezik Hrvata i Srba najpravije i najbolje primiti ijekavski govor, i to tako da se u dugim (ikavskim, op.S.K.) slogovima piše *ije*, a u kratkim *je (dijete dječji)*.“ Nije, međutim, poznato šta navodi bosanske političare i jezikoslovce da zatiru svoje nezaminljivo kulturno-historijsko nasliđe, jer bosanski ikavski jezik je jedan od nosećih stubova bošnjačkog identiteta i zato je bio prvi na udaru neprijatelja, hegemonu i asimilatora i zato se ikavska tradicija mora zvanično i institucionalno valorizirati i kao nezaobilazna kulturnohistorijska baština Bošnjaka, legalizirana makar kao privatno, individualno ljudsko pravo u javnoj komunikaciji. Ili, što bi bilo još pravednije, da se u savremenoj bosanskoj standardnojezičkoj normi riječi sa praslavenskim glasom

⁶³⁹⁾ BHKH (1974), str. 241.

⁶⁴⁰⁾ Nametak (1989), str. 93.

jat dubletno normiraju kao leksičke alternante, npr. *snig/snijeeg*, *pisma/pjesma*, pa ko kako voli, nek' izvoli.

Na kraju, uz zahvalnost za zasluge inicijatorima i priređivačima te svim drugim akterima okupljenim oko ovoga ekskluzivnog projekta, ne može se zaobići jedan neprimjeren, gotovo reketaški, postupak dvojice aktuelnih političara i kulturnih mecena narodnim parama, sa svoja dva suvišna uvodna teksta koji su samo obteretili knjigu, kao balast i provincijalizirali napore priređivača i njihov stručni i naučni profil. Njihov motiv i razlog za objavljivanje ovog ričnika očito nije bila dobrobit nauke i afirmacija Bosne i bosanskoga duha i jezika, nego je njima poslužio samo kao povod za vlastitu nezajažljivu estradnu promociju i afirmaciju. Obsjednuti ksenofobičnim lokalizmom, nekima kao da je bilo bitnije tuzlansko porijeklo autora nego univerzalan značaj samog dila. Javnost je svakako bila zbunjena i činjenicom da je jedna lokalna zajednica priuzela na sebe ulogu da obilodani jedno ovako vridno dilo, koje ima prvorazredni značaj za Bosnu, bosanski jezik i Bošnjake, ali i za sve balkanske ("južnoslavenske") narode, za bosnistiku i slavistiku obćenito, za orijentalistiku i lingvistiku. Gdi je tu država, gdi su bosanske naučne institucije, ANUBiH, Institut za jezik, brojne univerzitetske jezičke katedre; gdi su lingvisti, bosnisti, orijentalisti – pitala se?

Ako povelja Kulina bana svidochi o sritnom susretu bosanskog i latinskog jezika, Uskufin *Ričnik u stihu na bosanskom jeziku* je drugi veliki susret bosanskog jezika sa velikim svitskim jezicima toga doba, kao što je turski, i još jedan kamen-temeljac bosanske kulturne historije, kojim se Bošnjaci mogu podičiti među drugim

balkanskim narodima i zato ne trpi nikakve
kvaziznanstvene eksperimente.
(2012)

Normativna razpuća

Zavoliti i preživiti

Srbsko-hrvatsko normativističko i pravopisno nasilje nad bosanskim narodnim jezikom još od "bečkog književnog dogovora" predhodilo je nasilju i genocidu u posljednjoj agresiji i postratnom aparthejdu i segregaciji na etnički očišćenim teritorijama BiH. Danas su agresivni hrvatski mediji, kao revnostni ijekavski konvertiti, priuzeli primat "ljutih vukovaca" i Kočić-Šipka-Ostojićevih lektora i na bosanskom medijskom prostoru (prvenstveno u Federaciji, gdje su većinski Bošnjaci) neprestalno i nesmetano "bombardiraju" bosansko uho, spremni da gotovo od svakog 'i' naprave 'ije', a u nekim drastičnim slučajevima čak i od 'o': *tijek* od *tok*. Suicidno su im se priključili i tobožnji bošnjački normativci, a zapravo srpsko-hrvatski cenzori, prilikom izrade *Rječnika bosanskog jezika* u izdanju Instituta za jezik u Sarajevu, Ibrahim Čedić i Naila Valjevac, koji su se skrivali pod krinkom "završnih obrađivača", pa su brez

znanja i dozvole autora obrađenih riječi u tom riječniku pod slovom 'v' pripravili bosansko narodno *voliti* u njihovo (i Karadžićevo) *voljeti*. U svojoj poltronskoj bezpogovornosti i slijepoj izključivosti ni pomišljali nisu da bi se ovaj glagol leksički mogao normirati kao dublet: *voliti/voljeti*, kao što je to učinio obrađivač. To bi bilo sasvim u skladu sa osnovnim postulatom savremene sociolingvistike da je "varijantnost temeljna odlika jezičkog sistema, a ne homogenost". Sociolingvistički aspekt u ovom slučaju presudno je važan, jer ove alternirajuće foneme imaju nezamjenjiv simbolički značaj za jezički identitet govornika.

Glagol *voliti* je jedan od onih denominatnih glagola i:i-osnova u bosanskom organskom idiomu koji nedvojbeno potvrđuje ikavski identitet bosanskoga jezika. Za ovaj iznimno frekventan glagol vezan je i jedan gramatički ekskluzivitet. Obćepoznato je da se fleksija riječi u bosanskom jeziku ogleda u deklinaciji imenica, komparaciji pridjeva i konjugaciji glagola, ali je glagol *voliti* karakterističan po tome što jedini izkače iz te gramatičke sheme i ima, pored konjugacije, i komparaciju, poput pridjeva, pa njegov komparativ glasi *voliji*. Ima, čak, i superlativ, o čemu svjedoči narodna pjesma, sevdahlinka, "Tri djevojke zbor zborile",⁶⁴¹) u

⁶⁴¹) U zabavnoj emisiji TVSA 2008. godine jedan sredovječni Sarajlija izuzetno emotivno je odpjevao ovu sevdahlinku uz svoj saz vlastoručne izrade u ovom obliku:

Tri djevojke zbor zborile

Šta bi koje najvolīle

Najstarija govorila:

Ja bih srebro najvolīla

.....

a treća je govorila

kojoj se oblik *najvolila* ponavlja četiri puta, u četiri dvostiha, istina kao svojevrsan pridjevsko-glagolski kompozit (naj-volila, a trebalo bi: *najvolija*).

Bosanski glagol *voliti* vuče korijen (***vol-**) još iz praslavenskog, zapravo je sveslavenski, prisutan od indoevropskog priko baltoslavenskog do balkanskoslavenskog, odnosno bosanskog. Etimolozi, poput serbokroatiste Petra Skoka, tretiraju ga kao denominal na *-iti*⁶⁴²) od *volja* u značenju *želiti, hotiti, osjećati naklonost prema kome, ljubiti*, s ujednačenjem samoglasnika 'i' kao formativa i za infinitivnu i za prezentsku osnovu: *voliti* – *volim*, iterativ *izvolivati*. Od ovog korijena, kao što smo na početku iztakli, postoji komparativ *volij*. Ovaj glagol u svim riječnicima sve do Rječnika JAZU, koji slijedi "bečki književni dogovor", kojim je uveden ijekavski supstitut 'jata', ima ikavski oblik *voliti*, a od tada ijekavski *voljeti*, što su prihvatili i savremeni bosanski, tačnije bošnjački, normativci, nasuprot izvornim narodnim govorima, u kojima je do danas ostao povijestni oblik *voliti*. Zanimljiv je potez autorâ *Rečnika srpskohrvatskog jezika*, koji normira *voleti* i *voljeti*, a *voliti* proglašava neknjiževnim, ali u primjerima navodi upravo ikavski oblik: „Njezina tetka Šerifa ... *volila* je Huseinu nego Alipaši Vidaiću“ (Fidahić, op.S.K.).⁶⁴³) Poznati bošnjački orijentalista i leksikograf, rahm. Abdulah Škaljić u svome *Rječniku*

da bi dragog najvolila.

⁶⁴²) Znak 'i' upotrebljavam kao latinički transkript starocrkvenoslavenskog znaka (ѣ, ѣ) za praslavenski (dvo)glas 'jat', koji je u starobosanskom ikavskom jeziku supstituiran glasom 'i'. U slavistici i serbokroatistici su se koristili znakovi 'ě' i 'ě'.

⁶⁴³) Rečnik (1976) , I/414

turcizama, u objašnjenju turskog glagola *sevme*k, navodi "voliti, ljubiti, milovati".⁶⁴⁴) U jednom govoru *Zlatnim ljiljanima* ratne 1994. godine tadašnji predsjednik Predsjedništva RBiH, Alija Izetbegović, poručuje: „Ličite na narod iz koga potičete. Taj narod nešto voli, a nešto ne voli. Volite ono što on voli, ne volite ono što on ne voli. Ne treba vas biti sramota da ličite na taj narod, pa makar dijelili s njim, možda, neke mahane.“⁶⁴⁵)

Bosanski narodni govori, unatoč stoljetnoj ijekavskoj presiji, još i danas potvrđuju prisustvo infinitivnog glagolskog oblika *voliti* na cijelom prostoru bosanskog jezika, na sve četiri strane, bez obzira na vjeru i naciju govornika, uzrast, socijalni status, stepen obrazovanja, zanimanje i sl., o čemu svjedoče i slijedeći, nasumice odabrani, primjeri. *Ne treba volit' ili ne volit' SDP*, objašnjava spoljnopolitički komentator Neven Kazazović na jednoj televiziji aktuelnu vojno-političku situaciju. *Da li treba voliti Sarajevo*, retorički se pitao veliki bosanski i svjetski slikar i grafičar Mersad Berber u razgovoru sa Mufidom Memijom. *Ovu zemlju nakon 1. marta ne moraju svi voliti, ali je moraju poštovati*, djetinje naivno je zavapio povodom Dana nezavisnosti

⁶⁴⁴) Škaljić *Turcizmi SH* (1985), str. 562.

⁶⁴⁵) *Obračanje borcima i "Zlatnim Ljiljanima"*, 12.01.1994. godine. Njegov sin-nasljednik, Bakir, već dijeli sa svojim narodom 'neke mahane', kao što je izostavljanje glasa 'h', pod pritiskom okruženja, upravo u ovoj riječi, a to je nezaobilazni dio bošnjačkog jezičkog naslijeđa i identiteta. U istom izkazu jedanput je upotrijebio oblik 'mana', a drugi put oblik 'mahana'. "*Imamo jednu ma'nu ... onda je ova mahana došla do izražaja.*" (Govor na predizbornom skupu za općinske izbore u Cazinu 2010. godine)

profesor Zdravko Grebo sa malih ekrana.⁶⁴⁶) Kao da ga je čuo, godinu dana kasnije gotovo identične riječi izgovara portparol mitropolita dabrobosanskog Nikolaja, povodom božićnog prijema 2013. godine u Sabornoj crkvi u Sarajevu: *Ne moramo se mi voliti, ali se moramo poštovati*, kaže on.⁶⁴⁷) Nekoliko godina prije obadvojice, dok je još slobodno cvrkutao po televizijama, istu rečenicu izgovara na jednoj lokalnoj sarajevskoj tv-stanici Slavko Jovičić, poslanik SNSD u Domu naroda, kojem neki mediji dodaju nadimak Slavuj zbog navodne predratne saradnje sa SDB (policijski doušnik) dok je radio kao konobar u zgradi Skupštine SRBiH. *Ne moramo se voliti*, mudro je zacvrkutao ovaj nasrtljivac.⁶⁴⁸) *E, bogami, češ volit'*, kao da mu replicira Semka Sokolović u filmskom liku Teta-Hanke u filmu "Praznik u Sarajevu" reditelja Benjamina Filipovića.⁶⁴⁹) Mnogo je konkretniji msgn. Franjo Komarica, biskup banjalučki, prije dvije godine na Sarajevskoj televiziji: *Ovdje je (u RS-u, op.S.K.) bilo zabranjeno ljubiti, voliti*, ne dvoji Komarica.⁶⁵⁰) Ne dvoumi se ni jedna prognana Srebreničanka kada na BHT kaže: *Ja bi' se volila vratit' i tamo bi' živila*.⁶⁵¹) I poznata pridratna tužiteljica, a

⁶⁴⁶) Prof. dr. Zdravko Grebo, FTV, emisija "Odgovorite ljudima", 01.03.2012. godine, 20 sahata

⁶⁴⁷) Paroh stavrofor povodom božićnog prijema mitropolita dabrobosanskog Nikolaja u Sabornoj crkvi u Sarajevu, FTV dnevnik 3, 08.01.2013. godine

⁶⁴⁸) TV Vogošća, 25.03.2009. godine, 21,30 sati

⁶⁴⁹) Film je snimljen i prikazan neposredno pred srbsko-hrvatsku agresiju na BiH i Bošnjake, a emitiran je i na FTV 21.06.2013. godine

⁶⁵⁰) TVSA, 25.12.2011. godine, 18 sati

⁶⁵¹) BHT1 dnevnik, 14.04.2009. godine, 19,15 sati

postratna advokatica, Edina Rešidović, javno izražava svoje želje: *Mi kao građani bi voljeli...*⁶⁵²) Mnogo konkretniji je jedan rudar iz Rudnika "Đurđevik": *Voljeli bi da su plate kao u Elektroprivredi*, budno sanja svoje snove ovaj rudar.⁶⁵³) *Ako među nama ima onih koji bi voljeli da izbori ne budu priznati...* kalkulirao je na državnoj televiziji predsjednik SDP-a Zlatko Lagumdžija.⁶⁵⁴) *Mi smo najviše voljeli ići u Potočku džamiju kod hodže Tale, koji je brzo klanjao teraviju*, sjeća se banjalučkog djetinjstva akademik Muhamed Filipović.⁶⁵⁵) I mladi hafiz Salih Halilović ima poštovanje prema jednom imamu: *Svi smo poštovali i voljeli hafiza, alima, muderiza, imama i hatiba, Fadila Fazlića.*⁶⁵⁶) Ugledni bosanski fratar, Mile Babić, poručuje: *Taj nauk služi da može volit ljude.*⁶⁵⁷) U dijalogu sa sinom Gornjevakufljanin Derviš Abazović, iztiče: *...i mi stariji smo u to doba podahkad voljeli...*⁶⁵⁸) *Mi bismo voljeli da se bave Mešom Selimovićem*, priznaje poznati bosanski teoretičar književnosti, profesor Zdenko Lešić.⁶⁵⁹) Nakon povratka iz Japana u rodno Sarajevo, poznata kantautorka Jadranka Stojaković, lamentira nad davno mihnulim sretnim danima i svoju "raju": *Voljela bih da se s nekim od njih provozam, makar do Makarske,*

⁶⁵²) BHT1 dnevnik 3, 27.05.2011. godine

⁶⁵³) FTV dnevnik, 09.02.2012. godine

⁶⁵⁴) BHT dnevnik, 12.04.2013. godine

⁶⁵⁵) NTV Hayat, 20.10.2006. godine, 18,30 sati

⁶⁵⁶) Hutba u Begovoj džamiji povodom smrti dugogodišnjeg imama i hatiba te džamije, 06.04.2012. godine

⁶⁵⁷) TVSA, emisija "Rebus", 24.12.2010. godine

⁶⁵⁸) Abazović (1996), str. 65.

⁶⁵⁹) Prof. dr. Zdenko Lešić, BHT, emisija "Dimenzija više", 26.04.2010. godine, oko 23,30 sati

kaže Jadranka.⁶⁶⁰) *Nisam tako brzo zavolila*, kaže jedna akterka TV dokumentarnog programa.⁶⁶¹) Govoreći o "Veležu" postariji Mostarac, Nusret Čerkić, kaže: *Mi smo taj klub volili*,⁶⁶²) a 80-togodišnja romansijerka Evgenija Šefkić iztiče vrijednosti nekog prošlog vremena: *Mi smo se svi poštivali i volili*.⁶⁶³) Njezina mlađa kolegica po peru, pjesnikinja i pjevačica Rahima Halimanović Šehić, zadovoljno kaže: *Uradila sam ono što sam volila*,⁶⁶⁴) a mještani sela Grapska kod Doboja govori o svojim susjedima koje su ubili srbski zlikovci: *Njih je čitavo selo volilo...*⁶⁶⁵) I poznati novinar Šefko Hodžić kaže za komandanta i heroja odbrane sarajevskog brda Žuč, Safeta Zajku: *Svi su ga volili*.⁶⁶⁶) U jednoj emisiji federalne televizije zabilježen je izkaz: *Svi oni koji su ga volili*,⁶⁶⁷) a u dokumentarnom programu BHT: *Nisam tako brzo zavolila...*⁶⁶⁸) Svojevremeno Titin kuhar u BiH kaže za njegovu gošću Elisabet Taylor: *Ona je volila*.⁶⁶⁹) Pa i oni kojima bosanski jezik nije maternji upotrebljavaju bosanske narodne oblike ovoga glagola. Tako će osoba iz bosansko-jordanskog braka napisati:

⁶⁶⁰) FTV, emisija "TV bingo show", 27.07.2007. godine, 20-21 sahat

⁶⁶¹) BHT, dokumentarni program "Pravo ljudski", 09.12.2013.

godine

⁶⁶²) FTV, emisija "60 minuta", 20.06. 2005. godine

⁶⁶³) FTV dnevnik, 26.03.2010. godine

⁶⁶⁴) FTV, emisija "Folk-šou", 20.07.2008. godine, oko 22,30 sahata

⁶⁶⁵) FTV dnevnik u 19,30, 25.03.2006. godine

⁶⁶⁶) TVSA, 07.11.2010. godine, 22 sahata

⁶⁶⁷) FTV, emisija "Nadreality show", 27.04.2013. godine, oko 20,30

sati

⁶⁶⁸) BHT, dokumentarni program "Pravo ljudski", 09.12.2013.

godine

⁶⁶⁹) Mato Tomčić, ugostitelj iz Sarajeva, FTV, emisija "Centralni

zatvor", 20.11.2006. godine, oko 23 sahata

*Volila bih da si tu.*⁶⁷⁰⁾ Još je karakterističniji primjer naturalizovane Romkinje, koja je napisala: *Hvala vam puno što ste volili i poštovali moga babu.*⁶⁷¹⁾ Čak i jedan ekavac upotrebljava bosanski narodni ikavski oblik: *...a najviše bismo volili...da entiteti i narodi u BiH sami rešavaju svoje probleme*, kaže predsjednik Srbije Tomislav Nikolić.⁶⁷²⁾

"*Volila me, ne volila, mala/moja te je ruka milovala*"⁶⁷³⁾ su stihovi bećarca koje pjevajući citira Mostarac Mustafa Šantić u dokumentarnom filmu o ratnom mostarskom duhu i postratnom Mostaru, onako kako bi, po njegovim riječima, nekada pjevali kosci u trenutcima predaha i odmora nakon koševine.⁶⁷⁴⁾ Dominantno prisustvo ikavskog oblika ovoga glagola u mostarskom govoru naučno je utvrdio beogradski profesor i srbski akademik hercegovačkog porijekla,

⁶⁷⁰⁾ Post na facebook-profilu Zuhre Moss, dana 30.11.2012. godine

⁶⁷¹⁾ Rabija Bubalo Mujkanović, kćerka Huseina Hasanija, legendarnog sarajevskog čistača cipela, poznatog po nadimku čika Mišo. Zabilježeno povodom Hasanijeve smrti na fb-profilu glumca Nermina Tulića, uz zajedničku Tulićevu fotografiju sa Hasanijem, 09.01.2014. godine. Ovaj primjer upotrebe izvornih narodnih oblika glagola *voliti* (:*volim*) je još jedna dragocjena potvrda o općenarodnoj upotrebi postnominala tipa *goriti, živiti, voliti* u ikavskom obliku sa jednakom infinitivnom i prezentskom i:i-osnovom, jer to nije maternji jezik Roma i oni su ga mogli primiti iz bosanskog jezika u svom okruženju, kao svog drugog jezika, samo onako kako se upotrebljava u narodu, jer manje pohađaju školu da bi im škola nametnula ijekavski oblik. To još jedno potvrđuje da se ovaj oblik instinktivno doživljava kao unutrašnji strukturni model.

⁶⁷²⁾ BN-televizija2. dnevnik, 23.04.2013. godine

⁶⁷³⁾ FTV, dokumentarni film "Mostar", 5.11.2012. godine, repriziran 23.05.13. godine

⁶⁷⁴⁾ "Mi Šantići imali smo pedeset duluma" – kaže Mustafa Šantić.

Asim Peco, što, također, opovrgava neke nadriijekavce da je Hercegovina oduvijek bila ijekavska. „Tipične osobine centralnohercegovačkoga govora (gdje su oduvijek bili većinski Bošnjaci, op. S.K.) su i češći ikavski oblici glagola tipa *voliti* i *živiti* od ijekavskih *voljeti* i *živjeti*“ – tvrdi Peco. I na suprotnom kraju Bosne se voli i pjeva bećarac: "*Oj, Bihaću, ne bi' te volila/da se nisam u tebi rodila*", pjeva jedan ženski sastav u bihaćkom kraju.⁶⁷⁵) Bećarac je, kao što znamo iz etnologije i muzikologije, svenarodna pjesma lalnkog ljubavnog, najčešće lascivnog sadržaja, prozaičan i manje poetičan i liričan od suptilne sevdahlinke. Veže se uglavnom za ruralne, dok se sevdahlinka izključivo veže (po postanku) za urbani prostor i život i duh kasabe i mahala šehera. Sevdahlinka je ženska ljubavna pjesma, koja se, kako je smatrao rahm. Himzo Polovina, "pjeva sa pola glasa, a sa punim srcem", dok je bećerac uglavnom muška pjesma. Na takav način dr. Polovina, rođeni Stolčanin, interpretirao je sve pjesme, kao i ovu na radiju BIR, iz koje donosimo dvostih, u kojem se susreće izvorni glagol 'voliti' u pravoj "muškoj" rimi:

*"Kamo sreće da te nisam volila/
sretnija bih po svijetu hodila"*.⁶⁷⁶) Tuzlak Nedžad Salković u svom prepoznatljivom stilu pjeva narodnu pjesmu: "*Volila si mene kao nikog/volila si ti.*" Sin legendarnog interpretatora narodnih pjesama, Goraždanina Zaima Imamovića, Nedžad, na koncertu u zagrebačkom Lisinskom odpjevao je i ove stihove:

⁶⁷⁵) FTV, emisija "TV bingo show", 22.09.2006. godine. Pjesmu izvodi KUD "Sanica" iz Žegara, koji djeluje u okviru HKUD "Napredak" iz Bihaća u emisiji

⁶⁷⁶) Radio BIR, 22.02.2010. godine, oko 08 sati

"*Srce voli i voliče/
divne kose, oči mile.*"⁶⁷⁷) Voliti je Božija blagodat. A "*Lipo milovat zakon je davni*", izticao je još 1631. godine u svom bosansko-turskom ričniku prvi bosanski leksikograf i jedan od najznačajnijih alhamijado pjesnika, Tuzlak Muhammed Hewai Uskufi. Ljubav je u osnovi života.⁶⁷⁸)

Iako je "bečkim književnim dogovorom" Srba i Hrvata 1850. godine za osnovicu zajedničkog književnog jezika uzet bosanski, iz književnog jezika je iztjeran ikavski izgovor, a uveden Vukov hercegovački ijekavski (a ne, primjerice, novopazarski niti dubrovački). Zvuči nevjerovatno, ali najgorljiviji propagatori novog književnog jezika i ijekavskog izraza u BiH bili su ikavski hercegovački fratri (kao jedino pismeni) iz apsolutno ikavske zapadne Hercegovine, a tek potom svojevremeno naseljeni istočnohercegovački kmetovi u

⁶⁷⁷) Koncert: "Sevdah u Lisinskom", 02.01.2011. godine, BHT1, 22,15 sati

⁶⁷⁸) Upravo su dva suprotstavljena a međuzavisna principa univerzuma, dva principa postojanja, imenovana u antičkoj filozofiji kao: *eros* (nagon za životom) i *tanatos* (nagon prema smrti) tajna šifra života. Ona je sa transcendentalnog stajališća najeksplicitnije sadržana u 36. ajetu 36. qur'anske sure Yasin, koja se smatra kičmom Qur'ana, u privodu značenja Besima Korkuta: „Neka je hvaljen Onaj koji u svemu stvara parove, pol: u onome što iz zemlje niče, u njima samima, i u onome što oni ne znaju“. Tek nedavno je savremena genetika potvrdila tu istinu, otkrivši da sve ćelije svih živih bića imaju po 46 hromozoma, a samo polna ćelija polovicu od toga i zato je u njoj smišćena potencija za inicijaciju života, nagonom da se spoji sa ostalih 23 hromozoma i postane puna ćelija, jedno. Tim spajanjem nastaje život, ali, kakav paradoks (prividni) i smrt, jer od tog momenta počinje kucati kudret-sahat tome životu. Uzmimo zmijsko ljubavno klupko: u ekstazi erosa tanatos istresa otrov smrti

(ikavskoj) Bosanskoj krajini, čiji je najizrazitiji književni predstavnik Petar Kočić. Od tada sve do danas na prostoru bosanskog jezika Vukovi sljedbenici u liku lektora, poput pravopisnih policajaca, ili Makovih badaca, revnostno su provodili taj "vučiji", pardon Vukov zakon. Ijekavizirale su se, zapravo skrnavile i sakatile, čak i stare, ekskluzivno bošnjačke, pjesme – sevdahlinke. Ovdje ću navesti samo jedan primjer takvog skrnavljenja. U poznatoj sevdahlinki *Bere cura plav jorgovan*, koja je spjevana u osmeračkim dvostihovima, sa strogom rimom, lektor je ijekavizirao riječ *zavolila*, ne razumijevajući ni sevdahlinku ni općenito poetiku, razvalio, čak, rimu da bi vještački ijekavizirao riječ *voliti-zavoliti*, koja je bila nosilac rime:

Ja se s dragim našalila/

Da sam drugog zavolila (prepravljeno u *zavoljela*).

Pjesma je snimljena prije 1990. godine u interpretaciji Bebe Selimović. Čak je u stihu: *Prije ćeš mi uvehnuti*, izbačeno izvorno *h* pa Beba pjeva gluvističku verziju: *Prije ćeš mi uve'nuti*. Šipka-Ostojićevi lektori su i od kiseljačkog ikavca, Joze Penave, napravili ijekavca pa njegovu pjesmu, koja izvorno glasi *Kad bi draga volila me sada*, kako ju je svojevremeno pjevao i Goraždanin Zaim Imamović, danas Hanka Paldum, rođena Čajničanka, pjeva:

Kad bi draga voljela me sada

*Šetali bi ulicama grada.*⁶⁷⁹) I pjevači autorskih popularnih pjesama morali su proći torturu "glačanja" bosanskog narodnog jezika od strane srbsko-hrvatskih

⁶⁷⁹) Možda neke zavede zvukovna analogija participa, aktivnog i pasivnog, ovoga glagola: *voljela* prema *voljena*, ali je to nemoguće, jer je vremenska razlika u nastanku ovih oblika oko jednog milenija.

"pravopisnih policajaca". Dovoljno je samo uzeti popularne pjesme Travničanina (ikavski kraj) Seida Memića Vajte (*Nikad te niko neće voljet k'o ja, Lejla*), Sarajlije Saše Lošića (*Suada, Suada, da li si ikad mene voljela*), koje su zbog svoje popularnosti definitivno uklesale ije u jezičko pamćenje Bošnjaka.

Može li se zavoliti grad?

Aktueliziranje ovih pitanja vratilo mi je u sjećanje jednu nezaboravnu epizodu iz Učiteljske škole u Travniku s proljeća 1965. godine. Načuvši da pišem pjesme, urednik tek osnovanog Radio-Travnika Besim Mulamuhčić, pozvao me kao gosta u jednu svoju emisiju da pročitam jednu pjesmu. Agilni i svestrani kulturni radnik Besim Mulamuhčić je jedna od travničkih legendi. Između ostalog, osnovao je i rukovodio Travničkim amaterskim pozorišćem, režirajući i glumeći, zajedno sa suprugom Irenom, u predstavama, na koje sam i ja dolazio, pa sam bio neobično obradovan ovim pozivom. Radio-stanica je bila smješćena u jednoj džamiji na Kahvici, padinskoj travničkoj mahali naspram stare tvrđave. Pitao me je, između ostalog, kako se kao pridošlica na školovanju osjećam u tom gradu i kako, inače, mi 'domci' doživljamo Travnik. Rekao sam nešto u tom smislu da Travnik doživljam kao grad-muzej u kojem iz svake ulice i uličice huje vijekovi. Ponekad osjećam da je cijela kotlina između (tada) šumovite Vilenice i litica Bukovice izpunjena tajnama i legendama burnih prohujalih vremena, koje me prosto občinjavaju od prvog susreta. Posebno me je fascinirao Stari grad,

travnička tvrđava kao iz bajke, koja vas prva dočeka na horizontu na ulazu u Travnik dok se vozite 'ćirom' iz pravca Dolca, kao što je to opisao francuski konzul Pjer David. Sliku je dopunjavala unikatna građevina, poput dvorca, u podnožju, na utoku hučne Plave vode u rijeku Lašvu, sa šarenom fasadom kao na ponjavi moje majke (kasnije sam saznao da je to nekad bila Elči Ibrahim-pašina medresa, pretvorena u Dom staraca). Grad je stoljećima urbaniziran, prave gradske ulice, sa večernjim korzom, stare mahale sa svojim džamijama i bijelim munarama, kao "Božijim uzkličnicima". Odatle su veziri upravljali nemirnom i neposlušnom Bosnom. Kada bih u rane večeri dolazio do Plave vode i Šumećeg, činilo mi se da iznad tvrđave, obasjane mjesečinom, lebde i jecaju duše svilenim gajtanom zadavljenih brojnih bosanskih prvaka, ajana i kapetana, samo zato što su volili svoju zemlju i želili njenu slobodu.

Za razliku od zadimljene radničke sirotinjske Zenice, sa ostacima nekadašnje čaršije i jednom uličicom iz austrijskog vremena, okruženom radničkim barakama, Travnik mi je izgledao kao pravi grad, sa dosta starih ulica, gospodski grad, čaršija, koja ima dušu i tradiciju. Ponekad mi se činilo da su njegove stare mahale izgledale kao skamenjene u vremenu i da se u njihovim ulicama i sokacima noću došaptavaju vijekovi, čuju uzdasi zaljubljenih i jecaji ranjenih iz mnogih i čestih bojeva. Izpod gradskih zidina, u Šumećem živila je i moja prva (travnička) ljubav. Svega toga nije bilo u gradovima: Zenica, Kakanj, Visoko i Busovača u mome okruženju iz djetinjstva. Takav grad nije teško zavoliti i ja sam ga zavolio od prvog trenutka, baš kao što su ga zavolili i ostali 'domci' iz srednjoškolskog đaćkog doma.

Pročitao sam i neku svoju pjesmu o jablanovima i njihovim sjenama na bulevaru. Bio sam presretan nastupom, a činilo mi se da je voditelj Mulamuhčić bio zadovoljan, ali sutradan nije bila zadovoljna moja mlada profesorica srpsko-hrvatskog jezika Mirjana Zec, jer sam tokom razgovora na radiju izgovorio jednu "kobnu" rečenicu: Zavolili smo ovaj grad. Sutradan sam među đacima bio glavni u razredu, takoreći radijska zvijezda. (Ne treba zaboraviti da se u manjim sredinama tek tih godina pojavljivali tv-aparati) Sve mi je to prisjelo čim se na času pojavila profesorica Zec i javno me ukorila prid cijelim razredom zašto sam upotrijebio oblik 'zavolili', rekavši: „Može li se zavoliti grad? Kaže li se 'zavoliti' ili 'zavoljeti'. Grad se može samo 'voljeti'“ – primjedbovala je profesorica. „Može se voliti“, reagirao sam instinktivno, pomalo šokiran pitanjem i na zaprepašćenje svih đaka u mom "prvom četiri" razredu, dodavši sebi u njedra, „kao što ja volim Zilhu iz iz "prvog jedan".“ A i Vi možete nekog voljeti. Ljubav doživljava svako na svoj način – odgovorio sam hrabro i pomalo osorno, ali smireno, pokušavajući biti cinično duhovit, kako samo mogu biti uvrijeđeni mladi ljudi toga uzrasta. Ali to nije zadovoljilo nadobudnu profesoricu. „Kaže se voljeti, zavoljeli!“ – bila je kategorična prof. Zec, puna ijekavskog znanja, donesenog sa fakulteta iz Zagreba i neskrivenih kompleksa. "Nesporazum" je izglađen dvi godine kasnije kada sam dobio prvu nagradu na anonimnom konkursu za najbolji literarni rad, raspisan u svim školama u Lašvanskoj dolini povodom pedesetogodišnjice oktobarske revolucije 1967. godine. Na književnoj večeri, organizovanoj povodom javnog uručivanja nagrada i čitanja

nagrađenih radova, (što je opet prenosio uživo Mulamuhićev Radio-Travnik), na kojoj su gostovali i velikani poput Maka Dizdara i Gustava Krkleca, profesorica mi je čestitala, što sam ja shvatio kao priznanje i satisfakciju da smo i ja i ona bili u pravu.

Nepobitna je istina da je neophodno voliti da bi se moglo ljudski živiti. Gramatički, pored glagola voliti, i glagol *živiti* spada u kategoriju denominatnih glagola izjednačenih i-osnova u bosanskom organskom idiomu: *živiti:živim*. Projektovani "bosanski" leksički standard urednika *Institutskog Rječnika*, Ibrahima Čedića, pod supervizijom njegovog mentora M. Šipke, ne dopušta Bošnjacima ni *živiti* ni druge glagole i-osnova ovoga tipa⁶⁸⁰), nasuprot obćeraširenim narodnim govorima i naučnoiztraživačkim potvrdama. Tako je i citirani profesor Peco utvrdio: Tipične osobine centralnohercegovačkoga govora su i češći ikavski oblici glagola tipa *voliti* i *živiti* od ijekavskih *voljeti* i *živjeti*.⁶⁸¹) kao i narodni oblici u Ćorovićevim pripovijetkama: "*sjediti, trpiti, sjedili* (Zapisci sa sela); *dogorila je, naletiše suze* (Bogojavljenjska noć); *vidila, sjediti, živiti* (Stojan Mutikaša); *goriti* (Stana Rankovićeve)."⁶⁸²)

⁶⁸⁰) U *ad hoc* iztraživanju metodom slučajnog uzorka u savremenim informativnim medijima, osim *živiti* zabilježeni su od izvornih govornika ikavski oblici i slijedećih glagola: *goriti, lediti, letiti, liti, mršaviti, naditi, oboliti, odoliti, ogoliti, poskupiti, razumiti, sazriti, sjediti, stariti, sviditi, štediti, šutiti, trpiti, uspiti, viditi, voliti, zalivati, želiti...*

⁶⁸¹) Peco HGSC (2007), str. 164/165.

⁶⁸²) Peco HGSC (2007), str. 145.

O tome kako se živi i može li se *živiti* u ovom teškom postgenocidnom vremenu postoje svakodnevna svjedočanstva diljem BiH. Poznati bosanski snimatelj i reditelj iz Sarajeva, Mirza Idrizović, posjetio je 1997. godine prijatelja u Banjaluci, slikara Mihajla Rakitu, i razgovarao s njim u ateljeu o njegovom radu, umjetničkom snalaženju u nevremenu i sl. Razgovor je sniman za televiziju pa reditelj u ulozi novinara nastoji govoriti "pravilno", kako je propisala književna norma, a ne narodski, kako privatno govori on i njegova okolina u Bosni, te zabrinuto pita slikara: "*Može li se živjeti od toga?*", ali, zato, slikar Rakita odgovara spontano narodski, "nepravilno", bosanski: "*Pa, more se živi.*"⁶⁸³) Identičan slučaj zabilježen je u Bijeljini petnaestak godina kasnije: "*Može li se živjeti od toga?*" – pita reporter Roma Osmana Hidanovića, a on odgovara: "*More se živi, mora se živi.*"⁶⁸⁴) "*Mogli bi živi,* kaže i Ilija Žižić iz Čajniča.⁶⁸⁵) Da nije baš (bilo) lahko *živi(i)*, ali da su oni, ipak, *preživili*, svjedoči bošnjačka dijaspora u Albaniji, muhadžiri iz Hercegovine nakon srbskog progona Bošnjaka tokom hercegovačkog ustanka 1875. godine, poznatog kao "nevesinjska puška": "*Nije baš bilo lahko (...) kako je živila*" – kaže jedan sagovornik novinaru Zvonki Mariću⁶⁸⁶), a drugi govori: (...) *da nemere više živi, ...oni su preživili.*"⁶⁸⁷) *Devedeset pet*

⁶⁸³) Mihajlo Rakita, slikar, Banjaluka, BHT1 (repriza putopisne emisije Mirze Idrizovića iz 04.11.1997. godine

⁶⁸⁴) RTRS, 23.10.2008, 17,45 sahat

⁶⁸⁵) RTRS, dnevnik u 19,30

⁶⁸⁶) Lutvija Duga Dugalić, Drač - Elbasan, BHT1, emisija "Javna tajna", 23.11.2006, 20-21 sahat

⁶⁸⁷) Abdulah Kapitani (Kapetanović), Drač - Elbasan, BHT1, emisija "Javna tajna", 23.11.2006, 20-21 sahat

godina je živila, svjedoči o jednoj Bošnjakinji potomak izseljenih Bošnjaka u Turskoj, Šaćir Malohodžić, iz sela Fevzije kod Ankare,⁶⁸⁸) a o drugoj ...*da će ona oživiti*, govori Mostarka Radmila Komadina.⁶⁸⁹) Sredovječna Bošnjakinja, mještanka Klisa na prostoru Buturović-polja, kaže: *U Podhumu sam živila...*⁶⁹⁰) Fra Miljenko Džalto, mjesto Prozor-Rama, lamentira nad nevino stradalim: *Krivi što su živili na svojim ognjištima, u svojoj vjeri. A živiti se mora*, kaže jedan postariji bosanski seljak.⁶⁹¹)

Slično se u ovom vremenu očituju Bosanci i Hercegovci diljem BiH, različitog etničkog porijekla i nacionalne pripadnosti, godina starosti, vrste zanimanja i sl. Sredovječni povratnik Trifunović (pravoslavac) u selo Sižje na Ozrenu traži samo "*da se more živiti od rada*"⁶⁹²), također sredovječni povratnik (katolik) u Plehan u Bosanskoj Posavini navodi da su "*óvde živili ótōg kàmena*."⁶⁹³) Jedna nana (muslimanka) iz sela Bukve kod Viteza u Srednjoj Bosni ističe da je "*tūj živilo sēdam snâhā i sēdam sinóvā*"⁶⁹⁴), a nepismena Marija Letić (1916), katolkinja iz Dobre Vode u derventskom kraju,

⁶⁸⁸) TVSA, 17.05.2013. godine.

⁶⁸⁹) Savjetnica gradonačelnika Mostara, BHT, emisija „BH danas“, 10.03.2014. godine

⁶⁹⁰) NTV Hayat, emisija "Slučajevi X", 10.03.2014. godine

⁶⁹¹) BHT, dokumentarni serijal "U ime naroda", 11.02.2011. godine, oko 20 sati

⁶⁹²) N. Trifunović, povratnik, FTV dnevnik, 22.01.2006, 19,30 sati

⁶⁹³) FTV, emisija "Pozitivna geografija", 24.01.2006. godine, 21 sat

⁶⁹⁴) Nana Varupa, TV Liberty na TVSA, 31.01.2005. godine, 15,05 sati

napominje: "*Pa živili tud i onda...*"⁶⁹⁵) "*Najbitnije je, mora se živiti... ..Nema ambulante... da se prigledaju...*" kaže Meho Kustura sa područja Trnova kod Kalinovika.⁶⁹⁶) Sjećajući se "svoga vremena" bivši igrač "Veleža", Mostarac Nusret Čerkić, nostalgично konstatuje: "*Živili smo lijepo, lijepo smo živili.*"⁶⁹⁷) Jedan od starijih mještana koji su preživjeli ratno stradanje u Trusini kod Jablanice, Hrvat Bosiljko Vujičević, lamentira: *Mogo sam otić živiti gdje god 'oćeš.*⁶⁹⁸) Povodom jedne saobraćajne nesreće bosanskih državljana u Austriji, bosanski ambasador Haris Hrle saobćava: "*Kćerka Aldina je, srećom, preživjela.*"⁶⁹⁹) Upoznavajući javnost sa brodolomom italijanskog kruzera, voditeljica federalnog dnevnika navodi da je "*u spašavanju učestvovalo i četrnaest preživjelih.*"⁷⁰⁰) Za jednu akciju gradske vlasti sarajevski eksgradonačelnik Alija Behmen kaže da "*će doživjeti...*"⁷⁰¹) Jednom drugom prilikom generalni revizor Ureda za reviziju državnih institucija BiH, Milenko Šego (iz bh. katoličke tradicije), kaže: "*Takva vrsta odgovornosti još uvijek nije zaživjela.*"⁷⁰²) Isti narodni ikavski oblik koristi i naturalizovani

⁶⁹⁵) Dobra Voda, Derventa, u: Josip Baotić: *Ikavskošćakavski govor u okolicu Dervente*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knjiga IV, Institut za jezik i književnost, Sarajevo 1983. godine, str. 202.

⁶⁹⁶) Dnevnik TVSA u 18,30 sati, 08.10.2008. godine

⁶⁹⁷) FTV, emisija pjesnika Ivana Kordića, 07.02.2007. godine oko 22.30 sati

⁶⁹⁸) FTV dnevnik u 19 i 30, 25.12.2011. godine

⁶⁹⁹) FTV dnevnik u 19,30 sati, 17.08.2009. godine

⁷⁰⁰) FTV dnevnik u 19,30, 05.01.2012. godine

⁷⁰¹) Svećana sjednica Gradskog vijeća povodom Dana Sarajeva, 06.04.2012. godine, TVSA u 18 sati

⁷⁰²) FTV-vijesti u 22,45, 12.07.2013. godine

Amerikanac, nekadašnji Sarajlija Ognjen Gajić, koji je postao najcjjenjeniji ekspert u oblasti intenzivne medicine u Americi, kada kaže: "... kod ljudi koji su preživili..."⁷⁰³) Stepanija (bosanska pravoslavna tradicija) iz Bratunca, povodom sjećanja na poginulog sina, kaže: "Mislila sam da mogu živiti."⁷⁰⁴) Jedna sredovječna Srebreničanka još uvijek žudi za povratkom u rodni kraj: "Ja bi se voljela vratiti i tamo bi živjela."⁷⁰⁵) Mladi hafiz Salih Halilović ima svoj recept života: *Qur'an treba učiti i po njemu živiti.*⁷⁰⁶)

Može li se živiti i kako su živili u razna vremena očituju se i akademik Muhamed Filipović, Banjalučanin po rođenju,⁷⁰⁷) putopisac Zuko Džumhur, porijeklom Konjičanin,⁷⁰⁸) zastupnik udruge invalida iz Mostara Mijo⁷⁰⁹), ovčar Bariša iz Pougjarja na Vlašiću⁷¹⁰), vremešni vijećnik ZAVNOBiH-a, sveštenik Krstan Bjeljac iz Sarajeva⁷¹¹) i mnogi drugi,⁷¹²) a poznati

⁷⁰³) BHT, emisija "Portret savremenika", 29.05.13. godine

⁷⁰⁴) FTV-vijesti u 22,45, 12.07.2013. godine

⁷⁰⁵) BHT1 dnevnik, 14.04.2009. oko 19,15 sati

⁷⁰⁶) Hutba u Begovoj džamiji povodom smrti dugogodišnjeg imama i hatiba te džamije Fadila Fazlića, petak 06.04.12. godine

⁷⁰⁷) - *Oni su živili...* (akademik Muhamed Filipović, NTV Studio 99, 29.06.2006. godine, oko 21 sat; - *Nije se lahko živjelo u komunističkom sistemu, ali je svake godine bilo nešto malo bolje, facetv)*

⁷⁰⁸) - *Oni su živili u sjajnim zamkovima.* (Zuko Džumhur, putopis Hodoljublje, BHR1 (repriza), 14.11.2006. godine, 19,30 sati)

⁷⁰⁹) - *Ne mogu od čestrest maraka živjeti...* (Mijo, udruga invalida iz Mostara, BHT1, Vijesti u 19, 03.06.2006. godine)

⁷¹⁰) - *Jedino ovdje se more živjeti...* (Bariša Barišić, selo Kričić – Jejić (Pougjarje), dnevnik FTV, 19,30, 19.11.2006. godine)

⁷¹¹) - *Oni su živili ...* (Krstan Bjeljac, sveštenik i vijećnik ZAVNOBiH-a, NTV Studio 99, 26.11.2006, 23 sata)

novinar i urednik Senad Hadžifejzović misli na budućnost pa kaže: "*Ljudi će u budućnosti živiti...*"⁷¹³) Posebno je znakovito to što već citirani Rom Hidanović, kojem je bosanski tek drugi maternji jezik, pored romskog, upotrebljava ikavski oblik u poluekaviziranoj Bijeljini, što ukazuje da on osjeća da je 'i' na ovoj poziciji u riječi odlika strukture bosanskog organskog idioma. Ta pojava zabilježena je i kod stranaca koji uče bosanski jezik i nastoje da govore izvorno. Tako će visoki predstavnik u BiH Valentin Inzko (Incko) krajem prošle godine reći: "*Uvijek se zajedno živilo.*"⁷¹⁴) *Možemo vidjeti da se od mlijeka može živiti*, tvrdi Alexander Prieto, zvaničnik UNDP, gdje, također, uočavamo kako stranac usvaja prirodno izvorne oblike iz razgovornog organskog idioma.⁷¹⁵) Po ijekavizaciji ovih oblika savremena bosanska norma je rezolutnija i od riječnika i gramatika iz vremena "tradicionalne serbokroatistike", gdje su paralelno fungirali i jedni i drugi oblici.⁷¹⁶)

⁷¹²) Pored ovdje citiranih, u *ad hoc* iztraživanju metodom slučajnog uzorka u savremenim informativnim medijima, izvorni ikavski oblik glagola **živiti** zabilježen je i od slijedećih izvornih govornika: Miro Lazović, Rene Bitorajac, Jerko Ivanković Lijanović, Valida Šahmić, Janja Jazbec, Srebreničanka N.N., Stojanka Terzić, Sarajlija N.N., Podmilačanka N.N.

⁷¹³) TV1, CD facetr, 26.09.2010. godine oko 20 sati

⁷¹⁴) BHT1 dnevnik u 19 sati 13.12.2010. godine

⁷¹⁵) TVSA, 13.03.2013. godine

⁷¹⁶) Na primjer: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* (Matica srpska-Matica hrvatska, Novi Sad – Zagreb 1967 – 1976.) pored *oživeti* propisuje oblik *oživiti* i u ekavskom i u ijekavskom (pozajmljenu *reprodukovati* objašnjava: *ponovo oživiti*), a Bratoljub Klaić u *Velikom rječniku stranih riječi* (Zora, Zagreb, 1974.) upotrebljava oblik *živiti* složen sa svim prefiksima (npr.

Glagoli *voliti* i *živiti* su veoma frekventni i u izvedenim i složenim oblicima u procesu afiksacije prefiksima *pri/pre-*. Posebno je upotreba sveslavenskog nominalnog (pridjevski) i glagolskog prefiksa *pri/pre-* (< prasl. **per-*), u svim njegovim funkcijama vrlo frekventna i raširena po svim dijelovima BiH, ali često dolazi do njihove pogrešne upotrebe zbog njihovog preplitanja. (U ekavskom je *pre-*, a u ijekavskom se nalazi u dva vida: *prije-* u dugim slogovima (tip *prijegled*) i *pre-* u kratkim slogovima (tip *pregledati*). U značenju 'ponovo obaviti radnju' upotrebljava ga jedan penzionisani kakanjski rudar, govoreći o strogim rudarskim procedurama: „*Nejma lampe! Nije priđata lampa i haj nazad! (...) Priuze ope' šuma, priuze breza.*“⁷¹⁷) Šestdesetogodišnji Zeničanin Suad Kaljić, koji ima anatomske ekskluzivitete – srce na desnoj strani, kaže: „*Ništa, doktori prigledaju i upućuju dalje...*“⁷¹⁸) Identičan oblik upotrijebio je sedamdesetogodišnji Ibrišim Gušić iz Han-Pijeska, kao pacijent na sarajevskoj ORL, objašnjavajući svojoj pridošloj bolničkoj posjeti: „...*prigledaju me...bio malo siđio...*“⁷¹⁹)

Prefiks *pri-* sasvim prirodno funkcionira u postverbalima, npr. *prisada*, *prilaz*, *prilog*, *prikaz*. Tako se N.N. supruga Mehmeda Šarića iz Trnova u čuđenju

oživiti), kod Petra Skoka u *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* (JAZU, Zagreb, 1971.) ravnopravno su upotrijebljeni oblici *živjeti* i *živiti*, ali kod Vladimira Anića u *Rječniku hrvatskoga jezika*, (Novi liber, Zagreb 1991.), nema dubletnih oblika, nego su isključivo je-oblici.

⁷¹⁷) BHT1, dokumentarno-reportažni tv-serijal "Uime naroda", 30.12.2010. godine

⁷¹⁸) TV PINKBiH, emisija "Zabranjeni forum", 15.03.2007. godine

⁷¹⁹) KCUS, ORL, 03.03.2009. godine, oko 09,30 sati

pita: *Šta, ima prívoz?* i napominje da ... *ona šćédī...*⁷²⁰⁾ Ali će voditeljica BHT dnevnika Svjetlana Topalić, ekavizirati (nepravilno) jedan od ovakvih postverbala (<pri-liti): „... *dolazi do prēlīva sredstāvā*“ (priliv sredstava : priliti).⁷²¹⁾ Za razliku od nje, načelnica MUP-a Kantona Sarajevo, Sabina Bukva, navodi „*prilīv predmeta*“ kao faktor koji utiče na brzinu registracije vozila u Sarajevu.⁷²²⁾ (Ovaj primjer je višestruko zanimljiv: po brkanju prefiksa *pri-* i *pre-* (i u ekavskom je *prīliv*); zatim, po tome što, čak, i osoba koja je negramatički, nepravilno, ekavizirala prefiks *pri-*, u *pre-*, upotrijebila je pravilan oblik postverbala 'prelīv', prema glagolu 'liti', a on je nastao od glagola *preliti* i označuje pripremljen sadržaj koji se prelije preko čega: kolača, pite, musake i sl.) Ali, nije Svjetlana jedina koja pogrešno upotrebljava riječi sa prefiksima *pri-* i *pre-*, kojima se diferencira značenje. Čini to i šef kriminalističke policije SBK, koji kaže: „*Dana... preštopila je ...*“⁷²³⁾ (u značenju *prīštopila*, došla, prišla, pridošla). Da je preštopila, napravila bi preštop i bila bi preštopnik. Preštopiti može atletičarka u skoku udalj, i tada čini preštop preko/priko linije, ali ona može i pristupiti nekom atletskom klubu kada joj se odobri pristup i kada potpiše pristupnicu. Istu grešku pravi i sportski komentator Zoran Šuko (inače, nešto profesionalniji novinar od mnogih drugih) kada kaže: „...“

⁷²⁰⁾ KCUS, ORL klinika, 03.03.20909. godine, oko 09,30 sati

⁷²¹⁾ BHT dnevnik u 19 sati, 15.04.2011. godine (Ovdje je pogrešno upotrijebljen prefiks *pre-*, umjesto *pri-*. Pravilna upotreba prefiksa *pre-* bila bi u sintagmi *preliv brane*, tj. *preliv vode preko brane*)

⁷²²⁾ BHT1, emisija "Euroimpuls plus", 23.08.2011. godine, oko 21 sat

⁷²³⁾ BHT, emisija "Crta", 30.11.2010. godine, oko 20,30 sati

da dio krivice prepišu golmanu West Ham-a.⁷²⁴) Ne znamo da li je Zoran u školi od koga šta izpravno prepisivao, ali ovdje se radi o glagolu pr̄ipisati, u značenju pribrojiti nekome nešto, staviti nekome nešto u pripadanje, kao osobinu ili nadležnost. Drugo je glagol prepisati koji znači: pisanjem prenijeti sadržaj napisanog sa jednog predložka na drugi. Kvaziekavizam upotrijebila je i Srebreničanka Hatidža Mehmedović, ogorčena postupkom policije RS-a povodom hapšenja Midhata Salihovića, koji je došao na dženazu u Potočare: „... da se naša djeca policijski prevode“,⁷²⁵) umjesto pravilnog pr̄ivode. Drugo je nekada bilo privest s jezika na jezik, kao što je fra Matija Divković 1611. godine priveo Nauk karstianski za narod slovinski.⁷²⁶) Simpatični tv-lik dr. Đidimilović brka druga dva glagola različitih prefiksa, kada kaže: „Da ti prepišem ozbiljnu terapiju“,⁷²⁷) umjesto pravilnog: pr̄opišem. Isti ikavski oblik glagola pr̄ići upotrijebit će tri Bosanca iz tri različita bosanska mjesta, različitog etno-nacionalnog identiteta i različitog zanimanja. Obučar Hamdo Hadžiomerović iz Visokog sjeća se nekog poznanika: Pòslī je pr̄iṣō u Visokō... Da kalâišū sùdje.⁷²⁸) „Oni su bili pr̄iṣli u Srbiju“, kaže

⁷²⁴) BHT, 05.12.2009. godine, oko 17,30 sati

⁷²⁵) BHT dnevnik, 06.07.09. godine

⁷²⁶) („Ovi nauk iz diačkoga iazika ispisa, privede i složi u iezik slovinski bogohliubni bogoslovac̄ p.o. fra Matie Divkoviḥ iz Ielašak̄ iz provincie Bosne Arhentine ... U Mnetcie na iliadu i šesat i iedinonaest.“) U: *Popis kn̄iga i rukopisa upotrijebjenih za Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, tom XXIII, Svezak 96. 2. dvadeset i trećeg dijela, Zagreb, 1976. godine

⁷²⁷) FTV, satirično-humoristička serija „Lud, zbunjen, normalan“, 08.06.2011. godine

⁷²⁸) NTV Hayat, 06.11.2006. godine oko 17 sati

četrdesetogodišnji Bijeljinačan Rahman Isić, roditelj djece koja su na početku srbske agresije 1992. oteta u Bijeljini.⁷²⁹) Pedesetogodišnji načelnik Odjeljenja za stambeno-komunalne poslove u Opštini Laktaši Milenko Bajić, objašnjava: „*Da bi stanovništvo iz Župe moglo da priđe na drugu stranu (rijeke).*⁷³⁰ – Čuj, *prepast...* čudi se jedan doseljenik iz Bosanske krajine u Vojvodinu (kolonisti) na govor svog zemljaka, koji se jezikom već prilagodio mještanima ekavcima: kod njega je *pripast.*⁷³¹) I kod političara Sulejmana Tihića iz Bosanskog Šamca je 'pripast': *...kad se jedan poslanik pripao i pobjegao ...)*⁷³² svjedoči Tihić. *Došao je u Fojnicu da prinoći,* objašnjava Kemal Polutan, borac paraplegičar iz Fojnice. U jednoj sceni "ludi" Izet kaže: *Ja bi' se priklo.* I u južnijim dijelovima Bosne prisutni su izvorni ikavski oblici. Tako će jedan pedesetogodišnji Stolčanin pravdati svog prijatelja u kahvanskom društvu u vrijeme održavanja "Slova Gorčina": *On je prišp'o jutros. Mahmuran je bio, sigurno.*⁷³³) Enver Halilović, komandant 404. brigade ARBiH iz Konjica, objašnjava: „*Da se prišijeku svi putovi i tragovi.*“⁷³⁴) Dok na jednoj skorašnjoj tv-stanici ekavski savjetuju gledaoce: *Foliju je potrebno prelijepiti (umjesto prilijepiti),*⁷³⁵) dotle već stoljećima na mnogim bosanskim stećcima stoji upozorenje: *Proklet kto će privalit' (a ne: k'o će prevaliti).*⁷³⁶) Djevojčica Kristina,

⁷²⁹) FTV dnevnik u 19,30, 21.11.2007. godine

⁷³⁰) BHT1, emisija "BH danas", 09.01.2006. godine, 18,30 – 19 sati

⁷³¹) BHT1 serija, 04.06.2006. godine, 21 sat

⁷³²) OBN, emisija "Teling", 19.04.2007. godine, 20 sati

⁷³³) Stolac, "Slovo Gorčina", kahvana, 09.09.2007. godine oko 08 sati

⁷³⁴) FTV, emisija "60 minuta", 21.11.2005. godine

⁷³⁵) TV Discovery, 20.01.2010. godine, oko 17 sati

⁷³⁶) TVSA, 25.11.2008. godine, oko 11 sati

na rehabilitaciji u "Reumalu" u Fojnici, ovako objašnjava odakle je: „*Misto Rika kod Jajca...prema Vincu.*“⁷³⁷⁾ Zanimljivo je navesti naziv mjesta *Priđiel Donji* kod Doboja, jer je pola ikavski, a pola ijekavski, ali je znakovito spomeniti i izvorni toponim *Bili Brig* kod Gruda u ikavskoj Zapadnoj Hercegovini za razliku od skorašnjeg naziva za bivšu Lišticu – *Široki Brijeg*. Franjevac Filip Lastrić priredio je *Nediľnik dvostruk o.f. Filipa iz Oćevije... to jest po dva govoreńa za svaku nediľu priko* godine... data na sviťlost 1766. u Mleci.⁷³⁸⁾ Mleci nisu izpravljali Lastrića, a dva i pol stoljeća kasnije sam sebe izpravlja nogometni ex-reprezentativac Vlatko Glavaš kada kaže: „... koji će nam omogućiti da priko... (pa se brzo izpravi) ... preko Nogometnog saveza...“⁷³⁹⁾ Da je, makar, u privatnoj javnoj upotrebi (mediji) ozvaničen izvorni bosanski ikavski izraz, Vlatko Glavaš ne bi morao javno sam sebe izpravljati sa svog rodnog ikavskog na tuđi ekavski. I Bošnjaci na Kosovu su sačuvali ponešto od svog starog materinskog ikavskog jezika, o čemu svjedoče dva zabilježena ikavska priloga *priđveče* i *priđjesen*.

Zemlja priťeže/ Nebo visoko/O da sam ptica/ Da sam soko/, zaključio bi Mak Dizdar.
(2013)

⁷³⁷⁾ Fojnica, maj 2007. godine

⁷³⁸⁾ Popis kńiga i rukopisa upotrijebljenih za Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, tom XXIII, Svezak 96. 2. dvadeset i trećeg dijela, Zagreb, 1976. godine

⁷³⁹⁾ FTV 29.03.2011. godine, oko 21 sat

III.

Odbačeni šćakavski izraz

Štakavizam u bosanskom jeziku

Popovski udar

Štakavizam ne pripada bosanskom organskom idiomu, nego je unesen preslojavanjem slivenog glasa 'šč' koji je imao funkciju foneme, a u starobosanskom pismu bosan(č)ici imao je i poseban znak (monografemu) u obliku tri paralelna uspravna stubića na ravnoj liniji od kojih srednji (znatno) prolazi ispod te linije

Nije ga imo ko spuščat – gorko je jeknula pedesetogodišnja Nezira Sulejmanović, povratnica iz progonstva u svoje porušeno srebreničko selo 2001. godine, misleći na dženazu svoga muža i pradavni adet da sinovi spuste oca u kabur prilikom ukopa.⁷⁴⁰) Do srbske agresije i progona Bošnjaka iz Podrinja živila je sa mužem i dvojicom sinova (stasalih za ženidbu), ali su ih

⁷⁴⁰) Emisija "U ime naroda", autora Josipa Pejakovića, BHT1, 16. 06. 2009. godine, oko 20 sati.

Srbi svu trojicu dušmanski pobili u srebreničkom genocidu. Svoj očaj i gorku sudbinu nastoji savladati u osami "razgovorom" sa sinom Šemsudinom, kao da je živ, mada ona zna da nije, jer je svu trojicu ukopala na spomen-mezarju u Potočarima, nakon što su im izlomljene kosti pronašli u sekundarnim masovnim grobnicama desetak godina nakon mučkog ubistva. A mrtva usta ne pušćaju avaza. Danas živi sama na razvalinama svoga bivšeg doma, među svojim uspomenama i preostalim krhotinama svoga života. – *Mene nema ko viknuti majko!* – s vremena na vrijeme jekne prid kamerom Saše Pejakovića. Prid istom kamerom zavapio je ozlojeđeni povratnik Redžep iz jednog sela na istočnoj granici općine Srebrenica, dan uoči 11. jula 2009. godine i obilježavanja 14. godišnjice srbskog genocida nad Bošnjacima Podrinja. – *Ako ovako nastave, narod će ovo napušćat*, kaže Redžep.⁷⁴¹⁾ Njegovo upozorenje ništa nije promijenilo ni godinu dana poslije, kao što se tipski nije znatnije promijenio Redžepov jezik u posljednjih milenij i pol, uzprkos silne navale sa svih strana. Ljudi iz naroda i danas sasvim prirodno upotrebljavaju svoj šćakavski izraz iz prirodnog idioma, kao što će jedan neimenovani Bosanac spontano kazati: „*Pa se ne bi trebalo dešavat da se propušća obilježavat...*“⁷⁴²⁾ Ili sridovična Kalesijka Sadeta Zulić, koja kaže: *Djeca su onako potišćena...*⁷⁴³⁾ To potvrđuje i jedna sekvenca iz filma "Nebo iznad krajolika", kada jedan stariji akter u jednom bjelašničkom selu traži da njegov sin pusti mačku: *Pušćaj je, pušćaj je kad ti kažem!*

⁷⁴¹⁾ BHT1, emisija o Srebrenici, 10.07.2009. godine, 20-21 sat.

⁷⁴²⁾ N.N., FTV dnevnik, 09.05.2011. godine, 19 sati

⁷⁴³⁾ BHT1 dnevnik u 19 sati, 12.10.2007. godine

Očito je scenarista hotio i jezikom dočarati autentičnost ambijenta, što znači da šćakavizam smatra izvornim narodnim jezikom. Narodni šćakavski izraz sačuvao se izvorno u narodnim izrekama. Citirajući Nasrudin-hodžu ilidžanski načelnik Senaid Memić, kaže: *Kakvo je to selo kad su pašćad pušćena, a kamenje svezano?*⁷⁴⁴) Glasovnu sekvencu 'šč' smatra izvornom narodnom osobinom i scenarista jedne humorističke serije, ali se on tome izruguje, smatrajući to nazadnim i zaostalim, a šćakavizam naprednim i modernim. On tako karakteriše lik Zumre, kao neobrazovane i primitivne kućne pomoćnice iz naroda kod 'gazde' građanina Izeta. Ona govori "prostim" narodnim jezikom kada u jednoj prilici kaže: *Šta tebe pušća... pušća... pušća...*⁷⁴⁵) I njen "gazda" ponekad upotrijebi neki šćakavski oblik, ali kao ustaljeni narodni izraz, frazeologizam: *Dok sam pušio, bio sam zdrav k'o dren, kad sam prestao, spopale me razne boleščine*,⁷⁴⁶) kaže Izet F. Taj oblik podrugljivo će upotrijebiti i Šukrija, njegov prijatelj iz Splita, punac sina mu Faruka: *Da te nije koja boleščina safatala?* – pita on Izeta.⁷⁴⁷) Odkud takav stav scenariste Feđe Isovića? S jedne strane, on vuče korijene od Bileće, iz okruženja većinskog i dominantnog pravoslavnog šćakavskog stanovništva, a s druge strane teorijsko uporišće nalazi kod svoje "zemljakinje" porijeklom iz susjednog Gacka, Naile Valjevac, s titulom doktora filoloških nauka, koja je bila angažirana i na Akademiji scenskih umjetnosti i

⁷⁴⁴) NTV Hayat 22.10.2011. godine u 20 sati

⁷⁴⁵) FTV, "Lud, zbunjen, normalan", 115 epizoda, 22.05.11. godine, 20 sati.

⁷⁴⁶) FTV, "Lud zbunjen, normalan", 22.08.2011. godine, 20 sati

⁷⁴⁷) FTV, "Lud zbunjen, normalan", 13.03.2011. godine

koja se smatra "ovlaštenom" da natura štakavizam u normi. *Naravno da ću reći ovlaštena, jer je to norma, pravilno*, izričita je bila titulirana filologinja kad smo se malo sporječkali tokom izrade Institutskog Rječnika, misleći, valjda, na srbsko-hrvatsku normu. Međutim, ta norma nije tako izričita kao što je ona pa su paralelno normirana oba oblika,⁷⁴⁸) što znači ili da ona ne zna za to ili štakavizam natura na svoju ruku. Još veće neznanje i još veću nebulozu, kao "argument" za potvrdu stava svoje kolegice izpoljio je direktor Instituta, Ibrahim Čedić, nonšalantno utvrdivši: - *Tako je u staroslovenskom!* – podrazumivajući izvorište bosanskog u staroslavenskom. - *Jeste u staroslavenskom, ali nije u (staro)bosanskom!* - uzvratio sam. I prosječno obaviješćeni ljudi, a kamoli lingvisti, znaju da su staroslavenski (šire zaleđe Soluna) i starobosanski (centralni areal Balkana, sa Bosnom kao epicentrom) dva nezavisna balkanska organska slavenska idioma, donesena nezavisno na Balkan iz praslavenske zajednice. Ne može se negirati činjenica da je staroslavenski, kao prvi jezik pismenosti svih Slavena, imao uticaja i na bosanski narodni jezik, ali uvoditi na mala vrata tezu da se bosanski razvio iz staroslavenskog nije samo neuka zablude, nego drzka i podla podvala, a, možda, i fatalna zavjera, jer perfidno negira bosanski jezik i njegov samosvojan razvoj. Južnomakedonski slavenski dijalekat

⁷⁴⁸) U Rečniku srpskohrvatskoga književnog jezika MS/MH, 1969. godine, tom 3., str. 897. stoji : ovlašćen i ovlašten; ovlašćenik=ovlaštenik; ovlaštenje=ovlašćenje, ali samo *ovlašćivanje* (glagolska imenica) i *ovlašćivati*, prez. *ovlašćujem*, nesvršeni i učestali glagol prema *ovlastiti*, sa odgovarajućim primjerima iz literature. Identična norma je i u Pravopisu Novosadskog dogovora iz 1960. godine, str. 495.

iz okolice Soluna, kao substrat općeslavenskog književnog jezika – staroslavenskog (starocrkvenoslavenskog), egzistirao je u isto vrijeme kad i bosanski u Bosni, od kojeg se razlikovao, između ostalog, po tome što je imao 'jat' (predpostavljeni izgovor 'e') na mjestu 'i' u bosanskom, a 'št' na mjestu 'šč' u bosanskom, što *bosanska redakcija staroslavenskog jezika* jasno potvrđuje.

Iterativni glagol *púščati* (: pùstiti), od praslavenske jezičke zajednice pa sve do Nezire i Redžepa, ima u bosanskom jeziku sliveni glas 'šč' kao refleks praslavenskog jotovanja dentala u suglasničkoj skupini 'stj', kao i velara u suglasničkoj skupini 'skj' (vriščati < vrisk-iati), za razliku od istočne grupe južnoslavenskih jezika: staroslavenskog, bugarskog, makedonskog, koji imaju 'št' kao refleks toga praslavenskoga jotovanja. (Srpski i crnogorski su ovu osobinu primili iz staroslavenskog, a potom su je putem književne norme u posljednjih stotinu pedeset godina nametnuli i bosanskom, pa i hrvatskom, tako da se glasovne sekvence -šč/št- javljaju kao fonološke alternante u leksemama). U starobosanskom jeziku, kao i danas, ovaj sliveni glas 'šč' imao je funkciju foneme, a u starobosanskom pismu bosan(č)ici imao je i poseban znak (monografemu) u obliku tri paralelna uspravna stubića na ravnoj liniji, od kojih srednji znatno prolazi ispod te ravne linije. Ova jezička osobina još od raspada praslavenske jezičke zajednice oštro je dijelila zapadnu (današnji bosanski, hrvatski i slovenački jezik) od istočne grupe južnoslavenskih jezika (današnji makedonski, bugarski, crnogorski i srpski) po liniji koja polazi od Pešte i ide na jug Dunavom pa Drinom. Nasuprot, a,

možda, i uzprkos činjenici da ovu (šćakavsku) osobinu bosanski jezik baštini još od praslavenskog (kao i slovenački te hrvatski čakavski i kajkavski) i da se i u pisanim spomenicima⁷⁴⁹) i u narodnim govorima zadržala do danas, što pored Redžepa svjedoče i ostali preživili Srebreničani, poput hude Nezire Sulejmanović, ali i drugi Bosanci, poput Konjičanina Hrndića,⁷⁵⁰) ona (šćakavica), začudo, ima (samo) šćakavsku leksičku normu u *Institutskom Rječniku* pa je ona *uvršćena* u bosanske medije, a ne *uvršćena*.⁷⁵¹) I Redžepov bosanski glagol *pušćat'* (prosti) i Nezirin *spušćat'* (složeni) imaju u tom riječniku šćakavski oblik *puštati*, kao u srpskom, jeziku Redžepovih i Nezirinih katila. Kada je uredniku toga riječnika postavljeno pitanje zašto su sve starobosanske šćakavske riječi šćakavizirane, spremno je odgovorio da je to zato što je tako u staroslovenskom i na taj način sugerirajući da se bosanski jezik razvio iz staroslavenskog, a ne iz starobosanskog. Ova u(v)rednikova postavka predstavlja direktnu negaciju bosanskog jezika, njegova porijekla i samosvojnog razvoja. Kada se tome doda da navedena osoba predaje studentima neke jezičke predmete na Pedagoškoj akademiji u Sarajevu, koji će sutra prenositi takvo "znanje" o identitetu bosanskog jezika na svoje učenike u razredu tako da se te perfidne podvale multipliciraju

⁷⁴⁹) Ovu činjenicu potvrđuje i jedan carski ferman na bosanskom jeziku iz XVI vijeka Sandžak-begu Dukađina i kadiji crnogorskome: "Oni svešćenici imaju tri ribnika koji su njihovi odъ davna vremena." (Rječnik JAZU, tom XVII, Zagreb, svezak 72., 1960. Uredio S. Musulin; odobrili: D. Boranić i P. Skok)

⁷⁵⁰) Hrndić (Bakir(?): "Da Amerika udari šćapom...", BHT1, emisija "Javna tajna", 24.11.2005. godine

⁷⁵¹) FTV vijesti, 22.05.2006. godine

geometrijskom progresijom, nije ni čudo što se negira postojanje bosanskog jezika, kao i njegovi nosioci, od kojih mnogi još nisu ekshumirani iz masovnih grobnica koje su napravili štakavci. Oni ni po koju cijenu ne bi dozvolili, kad bi mogli, da devedesetpetogodišnji Ilija iz Žabara u Usori kaže da je "1916. godišće"⁷⁵²) niti da stogodišnji Hašim Zukić iz Srednje Bosne tv-reporterki kaže isto o svojim godinama, odnosno svome godišću: - *Deseto godišće ja sam*, razgovjetno kaže starac.⁷⁵³) Prognana Srebreničanka Hadžira, koja je svoj smiraj našla u Mihatovićima kod Vogošće, kaže: *Ja sam tridesetsedmo godišće*, čak sa starijim akcentom.⁷⁵⁴) I drugi koji se drže svoga bosanskog narodnog izraza govore o "zarašćavanju rana"⁷⁵⁵) kao što to čini banjalučki biskup Franjo Komarica i godinu dana kasnije opominje: - *Bosna i Hercegovina totalno krivo zarašća ... doprinijeti iskrenom zarašćanju rana...*⁷⁵⁶) Sjećajući se još nerazjašnjene pogibije legendarnog komandanta Drinske divizije ARBiH Zaima Imamovića, njegov saborac Nedim Alagić-Peda tvrdi: - *Svi su bili zaprepašćeni...*⁷⁵⁷) Ni sredovječna Kalesijka nije se

⁷⁵²) FTV, emisija povodom Uskrsa, 27.03.2005. godine (Ilija: "Ovo je Žabljak, Usora. Ja sam 1916. godišće. Pojde se šarat... Kad sam ja ošaro mlago jaja.... Metne se boja koju očete. To more bit deset godina. Voda mora *da kuva... da dođu* gledat šta rade... "

⁷⁵³) FTV dnevnik u 19,30 sati, 01.10.2011. godine

⁷⁵⁴) BHT1, Dan Srebrenice, 11.07.2012. godine

⁷⁵⁵) TV1, 05.11.2010. godine, oko 19,55 sati

⁷⁵⁶) FTV, emisija "Odgovorite ljudima", 12.05.2011. godine, 21,00 sat. U istoj emisiji Pejo Banović iz Usore i Soli pledira "da razvijamo ljubav prema svojoj zemlji Bosni".

⁷⁵⁷) TVSA, emisija "Vođa – dokumentarni program", 31.10.2010. godine, 20-21 sat

obazirala na propisanu štakavsku normu kada izravno u kameru napominje: *Djeca su onako potišćena...*⁷⁵⁸) A, kada je čovjek potišćen? Jedan od najilustrativnijih primjera uticaja književne norme na svakodnevni govor zabilježen je kod jednog izvornog govornika bosanskog jezika i istaknutog aktiviste u borbi protiv droge, Sulejmana Bugarija, inače uglednog alima, imama, hatiba i derviša. Govoreći nadahnuto u jednoj tv-emisiji o problemu droge, Bugari spontano reče: *Kad je čovjek potišćen...* pa se odmah 'ispravi' i ponovi u obliku 'potišćen'.⁷⁵⁹) To jasno ukazuje da kod govornika u prirodnom govoru postoji 'šč' koje on instinktivno upotrebljava, a sa druge strane da postoji znanje o normi, odnosno da je normom njegov prirodni izraz 'potišćen' proglašen nepravilnim, a da je normirano 'potišćen', odnosno da kod govornika permanentno postoji podsvjesno kolebanje između svoga maternjeg 'šč' i naučenog, zvaničnog, književnog, 'pravilnog', nametnutog 'št'. Sa treće strane, to potvrđuje da formalna varijacija šć/št nije jezički distinktivna, odnosno ne dolazi do promjene značenja i da sa komunikativnog stanovišta imaju istu vrijednost pa se u svakom trenutku može upotrijebiti jedan ili drugi oblik: ovo je dragocjen podatak i nepobitan argumenat da se bez ikakvih komunikacijskih zapreka mogu dubletno normirati oba oblika. Za ovaj (dvo)glas postojala je jedinstvena monografema u staroslavenskom jeziku iako su Solunska braća znala da se različito izgovara na slavenskom terenu. Za ilustraciju se može uzeti djelo Šimuna Zadranina iz 17. stoljeća „*Summa ... nauka*

⁷⁵⁸) Sadeta Zulić, BHT1 dnevnik u 19 sati, 12.10.2007. godine

⁷⁵⁹) NTV Hayat, 23.10.2006. godine, oko 18,30 sati

hristianskoga... iz vlašškoga ili latinskoga i-azika u slovinski i-azikъ protumačio iestъ popъ Šimun Budiineo Zadraninъ“, pisano ćirilicom. Ćirilički znak **и** neki obrađivači prepisuju kao 'ć', a drugi kao 'št' ili kao 'šč'.⁷⁶⁰) U bosančici je, također, bila monografema sa tri stubića na ravnoj liniji, ali u nešto modifikovanom obliku, sa srednjim stubićem koji je prolazio kroz ravnu liniju, a bez jezička na donjem desnom kraju. Izgovarala se kao sliveni glas, diftong, 'šč'.

Štakavizam nije autohtoni izdanak bosanskog jezika, nego je u bosanski narodni jezik unesen na više načina, preslojavajući šćakavizam: 1. kao izraz književnog manira uticajem prvog književnog jezika svih Slavena - staroslavenskog, odnosno starocrkvenoslavenskog, još od devetog stoljeća; 2. neposrednim uticajem govornika štakavaca naseljavanjem sa jugoistoka, osobito u 18. i 19. stoljeću; 3. nametanjem štakavske književnojezičke norme od Đure Daničića naovamo.

Kako je Daničić uspio provesti princip štakavizacije?

Kao prvi sekretar i prvi urednik *Rječnika JAZU* (od 1867. do 1882), Đorđe Popović, alias Đura Daničić, uvodi štakavšćinu na svoju ruku, bolje reći izpod ruke, jer među pet tačaka Književnog dogovora Srba i Hrvata 1850. godine u Beču nije ni spomenut štakavizam, ali ga Popović/Daničić preuzima od Vuka, kao svoga idola, i srpsko-crnogorske narodne i crkvenoslavenske tradicije, odnosno iz *srpskoslovenskog* književnog jezika, koji su reprezentirali Dositej Obradović i P.P. Njegoš. Ta

⁷⁶⁰) Popis knjiga i rukopisa upotrijebljenih za Rječnik, u: Rječnik JAZU, Zagreb, 1976. godine; Svezak 96. 2. dvadeset i trećeg dijela

osobina bila je odlika izumrlog staroslavenskog, kao prvog književnog jezika svih Slavena, a ostala kao jezički relikv pravoslavnih balkanskih naroda (Bugara, Makedonaca, Srba i Crnogoraca) koja je vremenom postala amblemom pravoslavlja. On je, jednostavno, falsificirao riječničke odrednice. Za ilustraciju navodimo samo jednu očiglednu krivotvorinu riječi *sveščenicica* i *sveštenik* kao leksičkih odrednica *sveštenica* i *sveštenik* u Rječniku JAZU.⁷⁶¹) Daničićovo gotovo zavjereničko forsiranje i nametanje crkvenoslavenskog štakavizma ogleđa se, pored ostalog, u primjeru internacionalne riječi, koja je u sve slavenske jezike, te u rumunski i mađarski, ušla u obliku *topor*, a znači *sikira/sjekira* (pers. *tabar*, arm. *tapar*, tur. *teber*). Dodavanjem slavenske sufiksalske morfeme *-išče/išće* na tu osnovu dobijemo riječ *toporišće* sa značenjem *držalica, sikirišće; držalo/sjekirište*. Tako je i u čakavskom *toporišće*, u kajkavskom *torporišće*. U ruskom je *monopuue* (izg. *toporišće*), u poljskom *toporzysko*, češkom *topořiško* i *topořište*, u bugarskom *toporišće* i u slovenskom *toporišće*. U starocrkvenoslavenskom je *toporište* (manubrium). Kao što vidimo u svim navedenim slavenskim jezicima je *toporišće/šće*, samo je u staroslovenskom *toporište* pa ipak je samo taj oblik

⁷⁶¹) **svěštenica**, f, "Samo u jednom primjeru u liku *sveščenicica*."; **svěštenik**, isto što svećenik. Riječ je iz crkvenog jezika prešla u književnost i narod. Samo u riječima 19. vijeka. Nalazi se u liku *sveščenic* i *svještenik*. Najstarije su potvrde iz XIII. v. ("Jerėj, popь, redovnikь, sveščenicь." (Hrvatska glagoljska liturgijska književnost); ("Oni sveščenicu imaju tri ribnika kojizi su njihovi odь davna vremena." (Carski ferman Sanđak-begu Dukadina i kadiji crnogorskoj, XVI.v.), u: Rječnik JAZU, tom XVII, Zagreb, svezak 72., 1960. Uredio S. Musulin; odobrili: D. Boranić i P. Skok

normom nametnut, odnosno dobio normativni legitimitet u srbsko-hrvatskoj standardnojezičkoj normi.⁷⁶²⁾

Nažalost, tu praksu nastavio je i Daničićev sljedbenik i urednik Rječnika JAZU od 1907. do 1938. godine, srbsko-hrvatski jezikoslovac Tomo Maretić, koji je radi vještačkog nametanja principa štakavizacije činio, također, najobičnije krivotvorine, u svezku 36, 2. osmoga dijela, objavljenom u Zagrebu 1918. godine.⁷⁶³⁾

Činjenica da je Bečki dogovor postignut sa katoličkim Hrvatima, koji ni u jednom od svoja tri dijalekta (kajkavski, čakavski i štokavski) nisu imali štakavicu (kao ni ijekavicu), nego, naprotiv, šćakavicu, nije igrala nikakvu ulogu kod perfidnog Popovića.⁷⁶⁴⁾ Bošnjake kao šćakavce (i ikavce) su, kao što je poznato, i jedni i drugi podpuno ignorisali mada su njihov bosanski jezik (osim ijekavice i štakavice) uzeli kao osnovicu zajedničkog književnog jezika. Dijahronijski gledano šćakavica je izvorno obšćebosansko naslijeđe (kao i ikavica) i pripada govornom idiomu bosanskog stanovništva (i katoličkog i muslimanskog) sve do

⁷⁶²⁾ Rječnik JAZU, tom XVIII, str. 478.

⁷⁶³⁾ Treba osmotriti tu nevjerovatnu demagožku leksikografsku obmahnu i viditi kako se vrti u krug i mađioničarski jedno nepostojeće objašnjava drugim nepostojećim. Evo je doslovno: «**NESTERŠTICA**, f. isto što *Nester*. (Nester se tumači: rijeka Dnestar, po tal. izgovoru bez *d* (Niester, op. SK) *Samo u jednoj knjizi, u kojoj upravo stoji Njesteršćica*. Mrnavić osm. 59. *Vidi Njeperštica*.» Evo šta sam vidio: «**NEPERŠTICA**, f. isto što *Neper*. *Samo u jednoj knjizi, u kojoj upravo stoji Njeperšćica i Neperšćica*. Mrnavić osm. 38. 40. 41. *Vidi Nesterštica*.»

⁷⁶⁴⁾ U dotadašnjim rječnicima je šć/šć: u Habledićevu (*toporišće*, *manubrium*), u Vitezovićevu (*manubrium securis*, *toporišće*), u Bjelostjenčevu (*manubrium*, *ručica*, *držališće*, *toporišće*, *balanda*; - *toporišće* motično et.c.

posebno intenzivnog naseljavanja pravoslavaca u 18. i 19. vijeku sa prostora istočne Hercegovine i Pive i Drobnjaka, odnosno, kako bi rekao crnogorski akademik Vojislav Nikčević "sa prostora crnogorskog jezika"⁷⁶⁵) sve do samog srca Bosne, kako svjedoči u prvim decenijama prošlog stoljeća srpski kraljevski etnograf Milenko S. Filipović u etnološkoj studiji "Visočka nahija". Narodni govori, odnosno organski idiom bosanskohercegovačkog stanovništva ostali su jasno diskriminantni i oštro diferencirani sve do danas. Bošnjaci i Hrvati (70 posto bh. populacije) su izvorni šćakavci (i ikavci), a današnji bosanski Srbi (30 odsto) štakavci i ijekavci. Još u Njegoševu "Gorskom vijencu" prisutno je alterniranje *šć/št* u govoru Bošnjaka i Brđana, što se uočava, primjerice, u spontanom dijalogu Vuka Mandušića i Arslan-age Muhadinovića. Vuk Mandušić: *Nema kumstva do kršćena kumstva*; Arslan-aga Muhadinović: *Šišano je isto kâ kršćeno*.⁷⁶⁶)

Daničić, odnosno Popović, i doslovno je bio sin popa, novosadskog paroha Joana Popovića, a preveo je i Stari zavjet. Od tog popovog sina, Popovića, tu crkvenu popovsku tradiciju šćakavštine nastavili su i drugi popovi ili popovski sljedbenici. Među njima istaknuto mjesto ima, Karadžićev savremenik i sljedbenik, istočnohercegovački pop iz Zagradinja kod Trebinja, Joanikije Pamučina, koji je bio hercegovački jeremonah i arhimandrit, kao i njegov sljedbenik Ibrahim Čedić, koji s popovima ima veze ne samo po tome što je rođen negdje u blizini Popovog Mosta izpod Zelengore na Tjentištu, mada je odrastao u Ulogu, nego i po

⁷⁶⁵) Nikčević JČJ (2004), str.

⁷⁶⁶) Rizvić GV (1985), str. 220.

"naučnom" interesovanju. On se na početku svoje "naučne" karijere napajao i svoje jezičke nazore klesao na "jeziku Joanikija Pamučine sa posebnim osvrtom na njegovu dijalekatsku osnovicu", kako glasi njegova magistarska teza odbranjena na Filološkom fakultetu u Beogradu. Čedićev doprinos nauci sastoji se u tome što je utvrdio da je Joanikije Pamučina u književnom životu svoga vremena bio prvenstveno poznat kao sakupljač usmenih narodnih umotvorina, hajdučkih guslarskih pjesama, pod snažnim djelovanjem tadašnjega srpskog nacionalnog romantičarskog pokreta i da u jeziku Pamučine preovlađuju "*elementi istočnohercegovačkog govora, na čijem terenu je Pamučina rođen*". (sic!) Hercegovački fratri i popovi značajno su doprinijeli unošenju štakavizma iz crkvenog u narodni jezik. Jedan od tih popova, koji je bio i vođa zloglasnog hercegovačkog ustanka Srba, podsticanog iz Srbije, ("nevesinjska puška") 1875. godine, Mićo Ljubibratić, čak je za ikavsko-šćakavske Bošnjake preveo sa ruskog *Qur'an* (njegov naziv: *Koran*) prema svome ijekavsko-šćakavskom izrazu. Sve riječi u *Rječniku bosanskog jezika* u izdanju Instituta za jezik 2007. godine su šćakavizirane. Čedić je kao urednik preduzeo zahvat šćakavizovanja standardnojezičke norme bosanskog jezika na gotovo identičan način, kao i Daničić 150 godina ranije, na svoju ruku, bolje reći izpod ruke, bezobzirno šćakaviziravši sve izvorne bosanske šćakavske riječi i predstavivši se u tome kao "veći katolik od pape", ili u konkretnom slučaju, veći pop od popa, odnosno veći pobornik crkvenoslavenskog na štetu bosanskog narodnog jezika, nego njegov uzor i idejni patron, pop Joanikije Pamučina. Ova historijska farsa

svjedoči da je postojala svjesna namjera da se, zloupotrebljavajući službeni položaj i naučne titule izkamčene "kod pravovernih" u Beogradu, provede nečiji nalog.

Više je nego očito da je nad bosanskim narodnim jezikom i interesom privagnula neprekinuta popovska linija starocrkvenoslavenskog jezika od arhiepiskopa Save do nedavno premihnulog "patrijarha masovnih grobnica" te Čedićev "govor Uloga i cijele istočne Hercegovine". Pogotovo što je u peteročlanom timu leksikografa, koji su radili na izradi riječnika, bilo autora-obrađivača riječničkih odrednica koji su slijedili ideju o uzpostavljanju samosvojne bosanske standardnojezičke norme i dubletnoj zastupljenosti riječi sa *šč/št* glasovnim alternacijama. Ako već nisu hotili normirati samo izvorne šćakavske oblike, "bošnjački" normativci su trebali sve te riječi, u kojima postoji formalna varijacija foneme *šč/št*, u najmanju ruku dubletno normirati, jer ne utiče na funkcionalni identitet ovih leksičkih jedinica u bosanskom jeziku pošto nije jezički distinktivna, odnosno ne dovodi do promjene značenja, primjerice: *ščene/štene*, *ščaviti/štaviti*, *ščediti/štediti*, *ščucati/štucati*, *ščeta/šteta*, *ščipati/štipati*, *ščit/štiti*, bez obzira što su one "knjiški" štakavizirane. Npr. riječ *štene* je vještački štakavizirana bosanska riječ *ščene*,⁷⁶⁷) koja postoji još u ukrajinskom jeziku: *щеня* (izg. *šćenja*). U bosanskom narodnom izrazu rjeđe je prisutna opšćeslavenska, pa prema tome i starocrkvenoslavenska, riječ *pas*, kao njen sinonim. Tako

⁷⁶⁷) To nimalo ne smeta popularnom glavnom liku Izetu F. u humorističkoj seriji na FTV "Lud, zbunjen, normalan", koji teatralno upotrebljava baš taj hiperštakavizam/srbizam: *Nosi to štene*, 30.10.2012. godine

je i sa posvojenim orijentalizmom *bašća* (<tur. *bahçe*, pers. < *bāgče*), koja je štakavizirana u *bašta* pa novokomponovani pjevači izvorni stih sevdahlinke: *u đul-bašći kraj šimšira* pjevaju štakavizirano: *u đul-bašti kraj šimšira*. S obzirom na postojeću sociolingvističku situaciju, a u duhu tradicionalne bosanske tolerancije i multikulture te opredjeljenja da se u samostalnoj standardizaciji provede konjunktivna norma, trebalo je normativno riječi koje sadrže ove alternante i u sufiksima tretirati kao dublete, kao izraz različitog naslijeđa, što znači da bi u riječničkoj odrednici trebalo navesti oba oblika kao standardna, npr. *rujišće/rujište*, *sajmišće/sajmište*, *stanišće/stanište*, *skijališće/skijalište*, *vardišće/vardište*. Upravo tako postupio sam ja kao autor-obrađivač navedenih riječi, ali je urednik *Rječnika* i cenzor sve te bosanske narodne oblike neovlašćeno, bez mog znanja i dozvole, amputirao, a ostavio samo crkvenoslavenske, odnosno srpske oblike pošto su, kako stoji u Srpskom pravopisu iz 1995. godine, a citira Čedić u jednom svom napabirčenom uradku, “*srpskom izrazu svojstveni oblici sa št, koji su preuzeti iz ćirilometodskog (staroslovenskog i srpskoslovenskog) nasleđa*”. Posredstvom zajedničke srbsko-hrvatske štakavske norme mnogi štakavizmi ušli su i u šćakavski narodni jezik, a neke od njih koje nemaju svoju šćakavsku alternantu u narodnom izrazu, poput *nauštrb*, *nemušt*, postale su sastavni dio vokabulara školovanih bosanskih ljudi.⁷⁶⁸) Nasuprot tome, brojne šćakavske riječi obćeg

⁷⁶⁸) Tako će "Dnevni avaz" 06.05.2009. godine u naslovu napisati: *Milionske zarade nauštrb fondova*, a poslanik SBiH u Skupštini Kantona Sarajevo, Besim Mehmedić, spominje *nemušt projekat* (TVSA 23.12.2013. godine)

značenja ili iz terminologija, ne postoje u štakavskom izrazu, poput riječi *naturščik ili šćica*, na primjer.⁷⁶⁹⁾ Razumi se samo po sebi da se ne mogu alternirati sve glasovne sekvence 'šč' i 'št', jer glasovnu sekvencu i fonemu 'št' u štakavskom ne treba izjednačavati sa glasovnom grupom 'št' (š+t) različitog nastanka i porijekla, koja je prisutna u šćakavskom organskom idiomu, npr. *siromaštvo* (< siromah -stvo < siromah-6sk + tvo); *društvo* (< drug-stvo). Također, u brojnim posvojenicama, prvenstveno europeizmima, nalazi se glasovni skup št: *štrajk* (engl.); *štruca, štanga, štof, štala, štula, štand, štikla, štimanje, štirka, štoperica, štreka, štrik, štrudla, šteker* (njem.); *štampa, štafeta, štaka, štapin, štambilj, štapin, štula* (tal.) i dr.

Vjerovatno zato nekadašnji fudbaler sarajevskog "Želje" Nikola Nikić, kojeg su navijači sa Grbavice od milja zvali "Guto", radi povijenih leđa i uvučene glave u ramena, da bi bio u nacionalnom trendu, u reperskoj

⁷⁶⁹⁾ Za riječ *ščica* vezana je jedna dosta šaljiva zgoda sa mog prvog dijalektološkog iztraživanja u julu 1970. godine kada sam asistirao mom profesoru Jovi Vukoviću u izpitivanju govora prostranog seoskog područja Šerića (: *Šerići*) na istočnim obroncima Vlašića prema Zenici. Jednog dana uputili smo se iz baze u poznatom odmarališću na Bistričaku prema selu i putem sreli sredovječnog mještana, koji je vodio na povodcu osamarenog, a nenatovarenog konja. Izkoristivši zgodnu priliku da se raspita za nazive pojedinih dijelova samara od izvornog govornika, profesor je upirao prstom u neki dio, a seljak je govorio kako se nazivaju. Kad je u nabranju došao do onih malo povijenih prički (*ijek. priječka*) koje spajaju oglavinu i krstinu samara i rekao njihov naziv: *ščica*, profesor je insistirao da mu seljanin ponovi još koji put da bi bio siguran i u oblik i u akcent. Seljak kao da se malo ljutnu, misleći da se postariji gospodin šegači sa njim, trznu za povodac konja i okrenuvši se meni, dobaci: *Vidi ga, ostario, a ne zna šta je šćica!*

pjesmi kaže da su "... *košt^ure ispale...*",⁷⁷⁰) što je pseudoštakavizam, zapravo hiperštakavizam od *koščura*, nastala glasovnim putem. Glasovnim putem su nastali i oblici *što* (<čto) i *štivo* (<čtivo<čtati, čitati). Da je Nikić još u Želji, on bi vrstnog mladog nogometaša Edina Višću prikrstio u Vištu, jer štakaviziranje je svojstveno srbskom izrazu, kao u primjeru sekundarnog hiperštakavizma *štak^uor*, gdje je i glas 'h' pretvoren u 'k', umjesto stare slavenske riječi *stah^uor* (veliki miš), kako je u Bošnjaka. Nikić više nipošto ne bi rekao izvorno narodno 'koščure', jer nije "svojstveno srbskom izrazu", kao što nipošto ne bi rekao za tvrdi orah 'koščun', nego, vjerovatno, 'koštun', a za orah mehke ljuske, 'mehkun', ne znam koji bi oblik izmislio. Također se ne može saznati da li danas neko prilikom pečenje hljeba kaže da se *hljeb iztišč'o*, jer ga gotovo više niko u domaćinstvu ne kuha, ne mijesi u načvama niti peče u peći, a kamoli izpod sača na ognjišću. Neki će logicirati i ovako: Ako su neki muslimanski intelektualci i teolozi sveštenici prevod Qur'ana na crkveni jezik mogli proglasiti "ekumenskim događajem", zašto i uvođenje crkvenih (štakavskih) riječi u vokabular bosanskog jezika ne posmatrati kao "jezički ekumenizam"?

Ne znamo da li je Redžep u međuvremenu, nakon što je nebrojeno puta napuštao svoj dom, zauvijek napustio svoj toprak, ali postoji nada da će obstati, jer je sačuvao svoj jezik iako je sve manje onih koji su izbjegli karadžićevoj štaki i popovskom udaru. Jesu li nam svima za optimizam dovoljne riječi stogodišnjeg vijećnika ZAVNOBiH-a iz nekadašnjeg Varcar-Vakufa, Mitra

⁷⁷⁰) RSG (Radio Stari Grad), 17.01.2007. godine

Subotića da "Bosnu nemere niko ukiniti" ili će biti
potrebno "da Amerika udari šćapom", kako je još 2005.
godine prizivao Bosanac Bakir Hrdnić.
(2009)

Skrnavljenje toponima

Čavke na Šćavljaku

Nema sumnje da je šć samostalna fonema u bosanskom jeziku, kao najmanji dinstinktivni znak u jeziku, sa izdiferenciranom funkcijom i posebnim mjestom u fonoložkom sistemu, ali i povijestno poseban glas, koji se artikulira na svojstven način kao dvoglas, diftong

Sarajevsko brdo Šćavljak, na sjeverozapadnoj strani grada prema Palama, postalo je jedno od najdostupnijih lokacija Sarajlija za bijeg iz zagušljivosti gradskog smoga i nepodnošnjivog smrada u vrijeme čestih aerorozagađenja grada, jer stručnjaci ozbiljno upozoravaju da je Sarajevo već postalo najzagađeni grad u Evropi. Ko je onomad gledao večernji dnevnik Sarajevske televizije mogao se i sopstvenim očima uvjeriti u to. Okom kamere Sarajevo se, zapravo, ni ne nazire, kao da ga i nema, samo more zagušljivog smoga u koji su do polovice potonule u pjesmama opjevane

planine Igman i Trebević. Više se ne čuje stara pjesma: *Sa Igmana pogledat' je lijepo/ gdje se Bosna razliva daleko*, nego novokomponovana: *Sa Šćavljaka pogledat je strašno...* Grad se guši u "sarajevskom tabutu" kao u gasnoj komori. Iako je gori zrak čist, bijeg na Šćavljak i nije najsretniji izbor, jer i samo njegovo ime u sebi nosi smrad u izvedenom značenju. Vjerovatno zato, da bi stvari koliko-toliko izgledale ljepše, reporter sa Šćavljaka se upustio u kvazietimologiziranje ovoga oronima, bez ikakve potrebe i profesionalnih razloga da je "*Čavljak dobio ime po jatima čavki u kamenjaru*". (Asocirajući značenje prema sazvučju riječi komotno je mogao dozvati i čaplje, prema turskom *çaylak* (izgovor: *čajlak*), a u starobosanskom *pilužin* (Hevai Uskufi). Slično zvuči i *čajka* (чайка) u ukrajinskom jeziku, ali znači *galeb*). Ovakav način etimologiziranja i za planinu Vranicu vezao bi vrane, ali njih veže samo ista osobina, izražena pridjevom 'vran' – *mrk, taman, crn*. Posebno bi se novinar našao na mukama kada bi ga na ispitu profesor pitao kako to od čavke u *Čavljak* netragom nestade ono *k* u *čavka*, a umjesto njega se mađioničarski pojavi *lj*. U jeziku nema mađioničarskih trikova, nego precizna, na jasnim zakonima i zakonomjernim procesima zasnovana etimologija. Za ovakvu vrstu logiciranja i etimologiziranja, kada se nešto tumači pogrešno, kada nekoga privari zvučanje, glasovni sklop riječi iz različitih jezika i različitih značenja, stari Latini su imali efektn paradoks: *canis a non canendo* ("pas po tome što ne pjeva"), npr. bos. *bubriti*, tur. *bubreg*; bos. *znati* tur. *zanat*. Šta bi, tek, mudri Latini rekli za naslov u jednom *Avazovom* izdanju, u kojem se u semantičku vezu dovode

riječi *sjekira* i *sekjuriti*.⁷⁷¹⁾ Ne sporeći novinaru da se na Šćavljaku (ili kako se u svakodnevnom govoru čuje: Čavljaku ili Čavljaku) mogu naći čavke, kao i na drugim brdima okolo Sarajeva i drugdje, valja reći da je malo vjerovatno naziv ovoga brda etimologizirati od ove ptice,⁷⁷²⁾ ali je moguće od jedne biljke, koja je, također, svugdi razprostranjena, a zove se upravo *šćavljak* ili *šćav*. Ona je stalno i čvrsto pripijena o njegovo tle i tako mu prenosi svoja svojstva i u imenu, a manje je vjerovatno da bi se jedan stameni oronim mogao razviti iz nečega nestalnog, što nije čvrsto vezano za njega kako bi mu dalo osobinu, poput nekoga jata ptica.

Oronim Šćavljak nastao je sasvim jednostavnom i uobičajenom leksičkom tvorbom u procesu afiksacije. Na leksički korijen, odnosno morfoložku osnovu *šćav-* kalem se sufixs *-jak*, što daje *šćavjak*, a potom šćavljak. Glas *lj* je nastao jotovanjem *l*-epentetikum, koje se javljalo između osnove sa završetkom na sonant i *j* iz sufixsa. Po istom modelu nastale su brojne riječi općeg značenja, poput riječi *zdravljak*, *veseljak*, *babljak*, zatim etnici *Ramljak*, *Olovljak*, *Posavljak*, *Kreševljak*, *Neret(v)ljak* itd. Identičan naziv, samo u štakavskom obliku, nosi jedno selo u pirotskom kraju, u Srbiji:

⁷⁷¹⁾ "Express", 24. novembar 2011. godine, str. 13.

⁷⁷²⁾ Primjer etimologije jednog toponima prema imenu ptice *čavka* jeste zloglasna hercegovačka jama *Čavkarica* u bilećkom kraju, koju su nevesinjsko-bilećki četnici u Drugom svjetskom ratu napunili ubijenim Bošnjacima, komšijama civilima, i na koju su se godinama jatile čavke i raznosile njihove kosti. O tome je svjedočio Bilećanin Tahir Pervan u dodatku prvog broja magazina "Behar", koji sam ja pokrenuo i uredio u Sarajevu početkom 1993. godine, usred obkoljenog i blokiranog Sarajeva za vrijeme srbske agresije i genocida u Bosni.

Štavljak. Budući da u Institutskom Rječniku nema riječi *ščavljak* i *ščav*, navodimo sve nazive ove biljke koje donosi *Rječnik JAZU*, a za čiju potvrdu se nalaze i primjeri iz Bosne, posebno Visokog: **ščav**, (*Za (h)ranu blagu beru svakojaku travu... ščav*); **ščavljak**, **ščavak**, **ščavica**, **ščavljika**, (*List od ščavljike, repuha, kupusa... pokiti (se) po čelu pa poveže, odmah bude bolje glavi* (zabilježeno u Visokom), **ščabljika**, „*Trave su ove: pirika...ščabljika*“. „*Gizdaju se (tj. kite) ružicom, nevenom... Za repuh, bócu, zvonac, ščabljiku, niko mi ne mari*“ (zabilježeno u Visokom); Postoji i oblik sa tvrdonepčanom varijantom drugog elementa glasa *šč*: **ščav**, **ščavjak**, ali i sa štakavskom alternantom: **štav** i **štava**. Zove se još i *kiselica*, *kiseljača*, *kiseljak*, *ljutika*, lat. *rumex* (i *acetosa*), polj. *szczaw* (izg. *ščav*), i slov. *ščav*, rus. *щавель* (izg. *ščavelj*) i *щавеў* (izg. *ščavej*), ukr. *щавель* (izg. *ščavelj* - *kiseljak*). Biljka *ščav* (*ščavljak*, *ščabljika*) od davnina je u Bosni korišćena kao ferment (kvasac) kojim se pospješuje proces vrenja da bi prilikom obrade nešto organsko ukislo (ukisnulo), kao što se sirišće preživara koristilo u domaćinstvu da bi nešto ukislo.

Od imenice *ščav*, kao leksičke osnove, jednostavnom tvorbom u procesu afiksacije, dodavanjem formanta *-i-* kao sufiksa glagolske osnove, nastao je sekundarni denominatni glagol *ščav-i-ti* (prvotno doslovno značenje: *namakati što u otopinu s korijenom ščava ili ščavljaka, ščavljike, ščabljike; kiseliti, ukiseliti; prenes. smrditi*. Bosancima je od davnina bio poznat postupak *ščavljenja* i obrade kože krečom. Budući da se u srednjevjekovnoj Bosni, a i kasnije, najviše *ščavila* sirova koža kao značajan artikal za izvoz i dalju preradu,

glagol je dobijao značenje: *ščaviti kožu sa biljkom ščav, kiseliti sirovu kožu sa biljkom ščav za obradu; obrađivati kožu metodom kiseljenja u otopini biljke ščav.*

Semantičko polje ovoga glagola vremenom se pomicalo i proširivalo. Prilikom namakanja i ostavljanja da se kiseli bilo što, naročito predmeti organskog porijekla u otopini biljke ščav, kao što je sirova koža, redovno se javlja oštar kiseo miris, vulgarno kazano – smrad. Taj miris postao je kasnije dominantan u supstancijaliziranju značenja. Tako je dobijeno novo, preneseno značenje: *ščaviti znači, širiti neprijatan (ukisnuo) miris, vulgarno smrad; zaudarati, smrditi; uščaviti se, znači usmrditi se. (Uščavio se vas k'o tvor, nar. uzrečica za nekog ko nema higijenskih navika)*

Osim naprijed spomenutih riječi, u Rječniku JAZU navedene su i druge riječi s početnom glasovnom sekvencom *šč* i njegovom "tvrđom" alternantom *šč̣*, ali se bezrazložno, slijedeći Daničićeve instrukcije, upućuje na oblike sa *št*: *ščaka, ščâp, ščapiti, ščediti, ščenac, ščénad, ščenčić, ščene, ščer, ščerati, ščeta, ščeti, ščetiti, šči, ščika* (ptica zeba, bitkavac), *ščip, ščipa* (stupica za ptice), *ščipače*, (škarice, nožice, makaze), *ščipala* (mašice), *ščipati, ščita* (kišobran), *ščititi, ščitonoša, šcopet i šcopit*, (puška), *ščorlati, ščucati, ščućuriti se, ščula*, (v. štula), *ščupiti, ščurac*, (cvrčak, ščuric), *ščut* (zglavak); *ščatati*, (pročitati); isto i *ščatiti, ščav, ščavjak, ščekati, ščeliti, ščenac, ščèpati, ščepiti* (oščepiti, uščepiti), *ščezni, ščink* (ili zeba), *ščoliti, ščućuriti se, ščvrsnuti se*. Jedini navedeni štakavski oblici su: *štav, štruca, štanga*, (njem. Stange), *študirati, štof* (njem. Stoff), *Štav i Štava*, sela u Srbiji, *Štavljak*, selo u pirotskom kraju. U Institutskom Rječniku od svih gori navedenih, postoji samo nekoliko

riječi, i to samo u štakavskom obliku: *štavilo, štavionica, štavljenje, štaviti* sa opisanim značenjem: *sirovu kožu pripremiti za dalju obradu pomoću sredstava za štavljenje.*

Pored *Šćavljaka* po Bosni postoji još oronima (naziv planina) koji imaju sliveni glas i fonemu *šć*, kao što je planina *Šćit* u Rami ili prijevoj *Košćan* kod Hadžića, nadomak Sarajeva. Od hidronima (imena rijeka) tu je fojnička rječica *Šćona*, sarajevska *Mušćanica*, kakanjska *Zgošća*. Od toponima (naziv mjesta), tu je sarajevski lokalitet *Pišćivode*; zatim tu su sela *Šćit* i *Šćipe* u prozorskom kraju; *Šćipe* kod Konjica; *Šćenica, Šćenovac, Šćepuševići* u trebinjskom kraju; *Okolišće, Selišće, Šćit, Igrišće, Mostišće, Vignjišće, Podrašće, Guvnišća, Bojišća, Bogošće, Vinišće, Pišćetovo brdo, Bašćica, Korišćak, Repišće, Koprivišće, Šćitari, Broćišća, Papratišće, Krušćica*, u visočkom kraju; *Šćitovo Polje* u fojničkom kraju, *Tršće* u kakanjskom kraju, zatim *Zgošća* pored Kaknja, staro sjedišće bosanskih banova; *Kulišće*, toponim na Sani kod Trnove; *Šćabnica* "Šćabǎnica selo koje je bosanski kralj Tomaš dao sinovima vojvode Ivaniša Dragišića, s gradom Ključem 1446. godine"; *Šćivani*, ime mahali u tešanjskom kraju; *Šćetin Brijeg*, mahala u livanjskom kraju, i dr. Šćakavske nazive lokaliteta lično sam zabilježio na području sela Gore, u krilu pitome planine Hum, nedaleko od ušća Lašve u Bosnu: *Bàšće i Zàbašća, Selišća, Hràšće, Pišćátci*. Od patronima spomenimo samo neke koje nose javne ličnosti: *Šćavina, Krišćo, Šćuk, Višća, Šćetić, Šćeta, Šeta* (<Šćeta), Čavić (<Šćavić), itd. Ova glasovna sekvenca šć (dvočas i fonema) ovdi je u inicijalnom položaju i pripada korijenskoj morfemi, ali se nalazi i u brojnim

sufiksalsnim morfemama, kao što su: *-šće*, *-išće*, *-ščina*, *-ščad*, *-šćenje*, *-aščina*, itd. Zabilježen je, čak, i jedan antroponim: *Beščo*.⁷⁷³)

Fonema *šč* u imenu biljke i brda Šćavljak predstavlja sliveni glas, dvoglas ili diftong, sliven od elemenata dva glasa 'š' i 'ć', jednog strujnog šušlavog, drugog eksplozivnog i tako smo dobili treći glas, čija je artikulacija na prednjem nebcu, u sredini između ova dva. Obadva nastaju na istom mjestu na prednjem nebcu – obadva su palatala. (U prošlosti, u praslavenskom, su diftonzi bili češći među vokalima, nego konsonantima.) Dakle, nisu to dva puna glasa sa svim svojim elementima, fiziološkim i zvukovnom, nego sliven glas iz elemenata ovih glasova. Diftong se i izgovara tako što, ne mijenjajući postavku artikulacionih organa, izgovor počinje iz položaja jednog glasa (u ovom slučaju *š*), a završava izgovorom drugog glasa (u ovom slučaju *ć*). Iz tih artikulacionih razloga se dešava da se jedan od elemenata u svakodnevnom govoru reducira, i svede na jedan puni glas, u ovom slučaju *ć* (*šč*>*ć*: Šćavljak>Ćavljak) ili obratno u *š* (*šč*>*š*) kao u primjeru Šćipetar >Šiptar. *ćesrce* < *ščesrce* < *išće srce* (jutarnji gladan prazan želudac). To je jezička zakonitost i o tome postoje brojni primjeri. Takav slučaj je sa imenicom obščeg (*izg.* općeg) značenja *općina*, koja oštro polarizira hrvatski standardni izraz od srbskog *opština*. Taj izraz nastao je od **ob-ščina**, u kojem je reduciran element strujnog palatala *š* i ostalo je *obćina*, pa se, shodno zakonu jednačenja suglasnika po zvučnosti, u govoru vrši jednačenje zvučnog *b* prema bezvučnom *ć* u bezvučno *p* i stvara oblik *općina*. To, međutim, ne znači da ne trebamo

⁷⁷³) Zabilježeno na FTV 22.02.2014. godine

pisati izvorno po morfoložkom pravopisu: Šćavljak, Šćipetar, občina i sl. Nema sumnje da je *šć* samostalna fonema u bosanskom jeziku, kao najmanji dinstiktivni znak u jeziku, sa izdiferenciranom funkcijom i posebnim mjestom u fonoložkom sistemu, ali i poseban glas koji se artikulira na svojstven, gori opisan način. Ovakva situacija je bila i u praslavenskom i u (staro)bosanskom, ali i u staroslavenskom, kao prvom književnom jeziku svih Slavena. Imala je i poseban znak, ali se različito izgovarala na južnoslavenskom prostoru, istočno i zapadno od Drine, istočno kao *št*, a zapadno kao *šć*. Od tog vremena, možda i ranije, imao je poseban simbolički status u diferenciranju i razpoznavanju stanovništva. Glasovna sekvenca *št* vremenom je postala amblem pravoslavlja, jer se javlja kod pravoslavničkih slavenskih i drugih balkanskih (Rumuni, npr.) naroda bizantskog kulturnog kruga, a *šć* slavenskog. Šćakavski izgovor je izvorna osobina narodnog govora u Bosni od naseljavanja Slavena u šestom stoljeću. Istu osobinu imaju i slovenski, te hrvatski kajkavski i dalmatinski čakavski te slavonski štokavski, za razliku od istočnobalkanskih slavenskih jezika: bugarskog, makedonskog, srpskog, crnogorskog i izumrlog staroslavenskog, za koje je karakteristično da na istim pozicijama u riječima umjesto '*šć*' imaju '*št*' i po tome se odvajkada međusobno diferenciraju. Takvo pravilo nedvosmisleno ustanovljuje i Srpski pravopis iz 1995. precizirajući da "*srpskom izrazu su svojstveni oblici sa 'št', koji su preuzeti iz ćirilometodskog (staroslovenskog i srpskoslovenskog) nasleđa*".⁷⁷⁴)

⁷⁷⁴) Pešikan-Jerković-Pižurica: *Pravopis srpskog jezika*, Matica srpska N. Sad - Beograd, 1993. (školsko izdanje 1995.)

U normu savremenog bosanskog jezika trebalo bi vratiti i riječ *ščavljak* u leksikon, i znak *šč* u abecedi - grafemu, i fonemu u fonoložkom sistemu, jer u živom govoru postoji. I u ruskom i ukrajinskom, na primjer, *šč* je poseban glas, fonema i grafema. Ovo obilato prisustvo dvoglasi *šč* u starom bosanskom jeziku, osobito u vlastitim imenima (toponimima, oronimima, hidronimima pa i patronima) može se dovesti i u vezu s interferencijom bosanskog i ilirskog jezika u vrijeme slaveno-ilirske asimilacije, jer je ilirski jezik imao sličan glas i fonemu u svom vokabularu. Zadržali su ga i Albanci. I sam izvorni naziv za Albance glasi Shqipetar (*izg.* Šćipetar). Tokom viševjekovne interferencije bosanskog i turskog jezika mnoge turske riječi su transkribovane sa suglasničkom grupom *šč*, a ne *št*, npr. bosanska riječ *tamàščār* od turske *tamahkjar* (>tamahčar>tamašćar). Na sličan način mogao je glas *št* iz grčkog ući u jezik solunskih Slavena i staroslavenski jezik, na koji je sa grčkog preveden Stari zavjet, u kojem su mnoge riječi iz vjerske terminologije koje imaju glasovnu sekvencu *št*, npr. grč. *kùštrīm* – smak svijeta, strašni sud i sl.

U Visokom odavno postoji poznata šćavionica kože (ali je štakavizirana) i kožarsko-tekstilni kombinat, a nakon agresije izgrađena je još jedna tvornica za preradu kože i izradu kožne galanterije, uglavnom za automobilsku industriju, presvlake sjedišća automobila i sl. Eto, zašto se obavezno mora zatvoriti ventilacija (klima) u autu kad se prolazi auto-putem pored Visokog, a kako je žiteljima ovog srednjevjekovnog kraljevskog kraja, oni najbolje znaju. A u Visoko bi trebalo svratiti iz brojnih razloga, što savremenih, što povijesnih, a ne

protutnjati kraj njega glavom bez obzira. Visočki kraj sa starim gradom Visokim je središće srednjevjekovne bosanske države i sjedišće kraljevske porodice (pored Bobovca), sjedišće vrhovnog vjerskog autoriteta – Dida bosanskog, tu je neolitsko arheološko nalazišće butmirske kulture na lokalitetu Okolišće od prije 5000-7000 godina, konačno tu su još starije hipotetičke visočke piramide kao svjetska senzacija u visočkoj Dolini piramida. Ali ako bi neko svratio na taj neolitski lokalitet, dočekala bi ga arheologinja Zilka Kujundžić-Vejzagić iz Zemaljskog muzeja u Sarajevu, koja bi posjetiocu objasnila da se nalazi na "*neolitskom nalazištu u Okolištu*"⁷⁷⁵) iako je narodni, ali i službeni naziv ovoga lokaliteta Okolišće.⁷⁷⁶) Stranac tu ništa neobično ne bi zapazio, ali ako bi se zatekao neki lokalni vodič, odmah bi uočio da je Zilka štakavizirala i nalazišće i naziv lokaliteta i tako ga falsifikovala, a dalje logiciranje teče ovako: ako je arheologinja spremna da krivotvori jedan toponim, kako joj, onda, povjerovati u njene navodno nađene arheološke artefakte. Zar treba podsjećati na općepoznatu činjenicu da jezička baština, pohranjena u toponimima kao sedimentiranim jezičkim spomenicima, najizvornije svjedoči o postojanju jednog naroda na svojoj rodnoj grudi. To je nezamjenjivi biljeg obitavanja u svojoj postojbini i neraskidiva veza sa rodnom zemljom. Jer toponimi su najizvorniji i najpouzdaniji

⁷⁷⁵) TVSA, 31.01.11. godine, oko 01,30 sati

⁷⁷⁶) Zakon NNM (1986) (Ovim zakonom raniji naziv Okorišće zamijenjen je nazivom Okolišće. Tako je i u Konjicu naziv Orlišće zamijenjen sa nazivom Orlišće, a naziv Grušća zamjenjuje se nazivom Grušča, u Gornjem Vakufu ukinuto mjesto Moščani, u Fojnici se uvodi novi naziv naseljenog mjesta Tovarište, u Kalinoviku naziv Kruščica zamjenjuje se nazivom Kruščica, itd.)

izraz duha, identiteta, tradicije i kontinuiteta jedne društvene zajednice. U toponimima je sadržana i sačuvana ona supstanca duha izvornog domicilnog stanovništva u kojem je sadržana šifra njihovog identiteta i civilizacijski kod njihova postojanja. Bosanski toponimi i drugi geografski nazivi su supstanca bosanskog duha i jezika sedimentiranih na zemlji Bosni. Ako je jezik rodno mjesto duha, onda su toponimi njegovi spomenici. Neobhodno je podsjetiti: kao što glasovna sekvenca 'šć' u tretiranom toponimu pripada izvornoj bosanskoj narodnoj jezičkoj tradiciji, tako sekvenca 'št' pripada srpskoj jezičkoj tradiciji naslijeđenoj iz crkvenoslavenskog i srbskoslovenskog kao izraziti amblem pravoslavlja. Dakle, štakaviziranje bosanskih šćakavskih toponima predstavlja srbiziranje ili posrbljavanje bosanskih sela i gradova. Tako su i riječi općeg značenja koje u bosanskom narodnom izrazu imaju oblike sa 'šć', npr. *ognjišće, siromaščina, šćene, puščnica, guščer, kršćenje* štakavizirane u *ognjište, siromaština, štene, puštenica, gušter, krštenje*. Praktične posljedice ovog Zilkinog falsifikata vidljive su odmah "na licu mjesta". U reportaži Sarajevske televizije sa tog lokaliteta početkom 2013. godine i svi drugi stranci iztraživači, angažirani na arheološkim iskopavanjima, slijedeći Zilku, upotrebljavaju isti, falsifikovani oblik: Okolište, ali i druge izraze, priuzete od Zilke, kao što su: djed bosanski, umjesto *Did bosanski*, bosanski muslimani, umjesto *Bošnjaci*, ognjište, a ne domaće *ognjišće*, a neki mladi "arheolog" iz Srbije, slijedeći svoje mentore, kaže da je za ovu butmirsku kulturu matična "vinčanska" (kod Vinče, Beograd). Tako se te perfidne podvale multipliciraju i nije ni čudo što se negira postojanje

bosanskog jezika, kao i njegovi nosioci, od kojih mnogi još nisu ekshumirani iz masovnih grobnica koje su napravili štakavci.

Neizbrisivo svjedočanstvo o naseljima i porijeklu stanovništva ovog područja krajem dvadesetih godina proteklog stoljeća ostavio je srpski etnograf Milenko S. Filipović u jedinstvenoj etnološkoj studiji.⁷⁷⁷) Toponimi koje on bilježi tipično su bosanski i potpuno u duhu bosanskog narodnog jezika, kao što su naprijed navedeni. Nažalost, o kakanjskim i zeničkim toponimima, kao i većini bosanskih područja nema ovakvih studija. Ponešto bi se, možda, moglo doznati iz dijalektološkog materijala koji neobrađen čami u depou Zemaljskog muzeja u Sarajevu već više od stotinu godina. Radi se o dijalektoložkom ispitivanju bosansko-hercegovačkih govora na temelju kvestionara od 150 pitanja koji je provela Zemaljska vlada BiH 1897. godine u saradnji sa tada vodećim slavistima Milanom Rešetarom i Vatroslavom Jagićem.⁷⁷⁸) Ali gle čuda: anketari su popunili upitnike za 215 većih naseljenih mjesta, odnosno govornih areala iz cijele Bosne i Hercegovine, ali ne postoje ispunjeni upitnici za ključna mjesta u samom srcu Bosne: za Zenicu i Kakanj. Da li su uopće postojali, ako jesu – gdje su, a ako nisu – zašto nisu?! Za jedno današnje kakanjsko naselje M. S. Filipović kaže: *"Nepravilan je zvanični naziv ovog sela: Doboj. Narodni*

⁷⁷⁷) Filipović, Milenko S.: *Visočka nahija*, u: *Naselja i poreklo stanovništva*, Srpska kraljevska akademija, Beograd, Štamparija 'Sv. Sava', 1928. godine (Dalje: Filipović VN (1928)

⁷⁷⁸) *Pitanja o govoru prostoga naroda*, Zemaljska vlada BiH, 1897. godine

*je naziv Dobuj. Stariji ljudi govore: Idem u Dobuje".*⁷⁷⁹⁾ Istražujući bosanske narodne govore prije četrdesetak godina i sam sam zabilježio da običan svijet isključivo govori *Dobuje*. To bi morao znati i sadašnji općinski načelnik u Kaknju Mensur Jašarspahić, jer, prema Filipovićevom svjedočenju, njegova porodica nastanjuje to mjesto od 15. stoljeća, kada im je predak Čučuk Jusuf-beg doselio iz Konje u Turskoj sa sultanom Fatihom.⁷⁸⁰⁾

U krivotvorenje, odnosno štakaviziranje izvornih bosanskih naziva mjesta bezskrupulozno se uključio čak i "Dnevni avaz" koji slovi kao bošnjački medij i na toj floskuli svakodnevno ubire harač od svojih čitalaca, firmi i institucija po cijeloj Bosni, najvećim dijelom od Bošnjaka. Falsifikovanjem imena zeničkog naselja Gradišće u Gradište⁷⁸¹⁾ te visočkog mjesta Okolišće u Okolište⁷⁸²⁾ ovaj list je prevršio svaku mjeru. Umjesto da izpravi grešku, na koju mu je dobronamjerno skrenuta pažnja, glavni urednik toga lista podvaljuje da su ti oblici "preneseni u formi koja se službeno koristi" i čak optužio "lokalne vlasti Zenice i Visokog" za to. I dok "lokalne vlasti Zenice" šute, ovo je odlučno demantovao transparentni načelnik općine Visoko Munir Alibegović, pozivajući se na zakon kojim je to regulisano.⁷⁸³⁾ Ovaj i drugi mediji slično postupaju i sa nazivom površinskog kopa kakanjskog rudnika Vrtlišće, otkrivenom prije tridesetak godina na mjestu zbrisanog sela istog imena,

⁷⁷⁹⁾ Filipović VN (1928), str. 510.

⁷⁸⁰⁾ Filipović VN (1928), str. 561.

⁷⁸¹⁾ "Dnevni avaz", petak 18.01.2008. godine, str. 19. (Dalje: 'Dnevni avaz')

⁷⁸²⁾ "Dnevni avaz", petak 16. 12. 2005. godine, str. 14.

⁷⁸³⁾ Zakon NNM (1986)

koje se u medijima sistematski pokršćava u Vrtlište.⁷⁸⁴)
Zašto su ove, naoko sitne, promjene u nazivima bosanskih mjesta tako važne, zapitat će se neki. U ovom slučaju ne radi se samo o pukoj promjeni naziva mjesta, nego i o suptilnoj jezičkoj konverziji, koja je izraz velikosrpskih težnji za jezičkom asimilacijom Bošnjaka. Ako to radi 'bošnjački list', to nije ništa drugo nego zavjerenički podmuklo ispiranje mozga Bošnjacima u funkciji srpske hegemonije nad njima i završni udarac njihovom identitetu. Kao da je i ovaj list nastavio tamo gdje su Karadžići i karadžićevci stali?! Kao što primjećujemo, njima su se pridružili esdeaoovski načelnik Zenice Husejin Smajlović i esdepeovski načelnik Kaknja Mensur Jašarspahić. Naprijed spominjani kakanjski načelnik, poznat u narodu po nadimku *Suri*, upozoren je na to, ali ništa nije poduzeo. Čak se ovaj 'pokršćeni' naziv Vrtlište koristi u općinskoj administraciji, u što se svako može uvjeriti ako posjeti ured geometara, gdje se na zidu nabrajaju mjesta koja spadaju u područnu nadležnost pojedinih geometara. Tako ova općina daje za pravo navedenom listu. Nešto nizvodno rijekom Bosnom prema Zenici na udaru medija u posljednje vrijeme je lokalitet Mušćanica, kako ga narod naziva, mada je Zakonom iz 1986. utvrđen naziv Mošćanica⁷⁸⁵), jedno od najstarijih bosanskih naseobina sa poznatim putovničkim arheološkim nalazišćem iz prahistorije, gdje su vlasti Općine Zenica (najstariji toponim: Bróda) izgradili regionalnu deponiju smetlja, dodatno zagađujući ionako

⁷⁸⁴) "Na površinskom kopu kakanjskog rudnika mrkog uglja na lokalitetu Vrtlište" (dnevnik FTV, dnevnik TVSA, BHT1, 'BH danas', agencijska vijest iz FENA-e, 01.04. 2008. godine)

⁷⁸⁵) Zakon NNM (1986)

zagušenu zeničku kotlinu. Tu je posljednjih godina otkriven i površinski kop zeničkog rudnika.

Stanje je postalo alarmantno i zato je neophodno skrenuti pažnju bosanske i svjetske javnosti, ali i nadležnih organa na dugogodišnju nedopustivu opću praksu krivotvorenja i uvođenja u javni opticaj nelegalno izmijenjenih izvornih naziva naseljenih mjesta i drugih lokaliteta, što predstavlja perfidan oblik zatiranja bosanskog duha, identiteta i tradicije, a to je kulturocid, samo drugi oblik genocida. Na taj način Bosance odvajaju od rodne grude, a svaki Bosanac je, baš kao i legendarni helenski junak Antej, bezpomoćan bez tog spasonosnog dodira s majkom Bosnom. Nema ništa preče nego u ovoj zemlji vratiti dostojanstvo i imperativ istine, a protiv laži, falsifikata, obmahna i prevara, bezstidnosti i primitivizma. Istina je, kao i svaki lijek, gorka, ali, zato, ljekovita. Bez istine nema života u ovoj zemlji i zato je dužnost svakog Bosanca da reaguje na svaku laž ili falsifikat. Pogrešan navod lokaliteta Gradišće i Okološće samo je povod za reagovanje na bezobzirno falsifikovanje bosanske historije i geografije koje dovodi do dalekosežnih tragičnih posljedica. Jezička baština pohranjena u toponimima najizvornije svjedoči o postojanju jednog naroda na svojoj rodnoj grudi i stoga se toponimi svrstavaju u prvorazredno i neotuđivo civilizacijsko blago svjetskog naslijeđa pod zaštitom UNESCO-a.

Stopedesetgodišnjom presijom administracije, školstva i medija štakavizam je utjeran i u bošnjački vokabular i zato ga je nemoguće izbjeći u savremenoj bosanskoj književnojezičkoj normi. Stoga se zalažem da se normativno dopusti alterniranje sekvenci *šč/št* u

riječima obćeg značenja, kao što je, na primjer, narodni izraz *nalazišće* i normom propisani oblik *nalazište*, ali ne i vlastitih imena: toponima, oronima, hidronima, antroponima i patronima. Kao i u izrekama i narodnim pjesmama, naravno. Ožalošćeni gledaoci javnih elektronskih medija u Sarajevu (BHT, FTV, TVSA) ostali su zbunjeni izgovorom voditelja i novinara pomalo neobičnog naziva mjesta ukopa bivšeg predsjednika Bosne i Hercegovine, poštovanog i dobrog Bosanca Joze Križanovića. Voditelj večernjeg dnevnika BHT1 Saša Delić saopćava da je Jozo Križanović sahranjen na groblju Nebašće kod Viteza, a voditelj dnevnika FTV Sanjin Bećiragić kaže da je sahranjen na groblju Nebašte, kao i reporterka sa lica mjesta Nađa Riđić. Nebašte izgovara i Edina Šečerović (baš tako je titlovano njeno prezime na ekranu), voditeljica dnevnika TVSA iste večeri. Odkud dvostruki izgovor i koji oblik je pravilan?

Nebašće je izvorni naziv ovoga lokaliteta, čiju osnovu čini riječ *bašč*a, koja je naknadno štakavizirana u *bašta*. (Stihove stare sevdahlinke: *u đul-bašći kraj šimšira sjedi jedna cura fina.... danas neki pjevaju: u đul-bašti*) Kako objašnjava poznati orijentolog Abdulah Škaljić u svome rječniku turcizama, riječ *bašč*a vodi porijeklo od perzijske riječi *bāgče*, koja je u bosanski jezik dospila priko turskog u obliku *bahče* (*baḥçe*). Ova turska riječ pobošnjena je sukladno sa obćim jezičkim zakonitostima funkcioniranja jezičkog sistema bosanskog jezika: u govornoj realizaciji glas /h/ se artikulacijski približava glasu /č/ i daje novi glasovni kvalitet, koji se grafemski eksplicira kao /š/. Tako smo dobili glasovnu grupu -šč- u riječi *bašč*a. Inače, pojave pretvaranja glasa /h/ u glas /š/ umekšavanjem, poznate kao palatalizacije i

jotovanja, široko su razprostranjene u slavenskim jezicima, pa i bosanskom, još od praslavenskog jezika. Time se, istina dosta pojednostavljeno, može objasniti oblik bašča. Ali odkud glasovni skup -št- u bašta? Ovaj oblik nije nastao djelovanjem nekih glasovnih zakona, nego je umjetno uzpostavljen analogijom po principu štakavizma i zapravo je hiperštakavizam. Ova naoko sitna razlika u interpretaciji naziva ovoga mjesta ima svoje i lingvističke i toponomastičke, ali i zakonske reperkusije. To je ujedno ogledalo novinarskog (ne)profesionalizma u medijima, koliko i indikator stanja savremene bosanske standardnojezičke norme u njima. Toponimi, kao i drugi nazivi, te antroponimi i patronimi, ne mogu se mijenjati i prilagođavati svome jezičkom osjećanju i ukusu. Kako bi se tek osjećale prezimenjakinje Adisa Krišćo, sa TV Vogošća, i Borjana Krišto, Hlivnjanka, expredsjednica Federacije BiH, kada bi im neko zamijenio patronime pa ih imenovao kao Adisa Krišto ili Borjana Krišćo. Za pohvalu je što novinari pravilno navode i izgovaraju prezime skulptora Edina Šćuka⁷⁸⁶) ili, pak, talentiranog nogometaša sarajevskog "Željezničara" Edina Višće, kao i njegove prezimenjakinje Taibe Višće iz Olova.⁷⁸⁷)

Ako se budemo držali pravila, reda i zakona, ubuduće ni pogled sa Šćavljaka neće biti tako strašan!

⁷⁸⁶) TVSA, večernje vijesti, 19.01.2011. godine oko 22,30 sati

⁷⁸⁷) BHT, emisija "U ime naroda", 20.12.2008. godine

IV.
Glagolski sufiksi -ovati, -
isati, -irati

Psi laju, a karavana prolazi

Isto je lajati i psovati

Psovati znači činiti, biti, poprimati svojstva i ispoljavati se kao pas, a lajati oglašavati se, "govoriti" pasijim jezikom. Lajanje je pasiji govor, a psovanje ljudsko oglašavanje pasijim jezikom, odnosno ljudsko lajanje

Paščad puščena, a kamenje svezano, poznata je izreka o naopakom vremenu i poremećenim društvenim odnosima, koja se pripisuje mudrom i pronicljivom šeretu Nasrudin-hodži i koja naj slikovitije izražava aktuelno stanje bosanskog društva, i u doslovnom, i u metaforičkom smislu. ("Plaha vakta za pogana insana!") Neuljudnost i psovački vokabular kao da neosjetno stiču pravo građanstva u javnoj komunikaciji u bosanskom društvu. Posredstvom svemoćnih medija u javni običaj na mala vrata ulaze razne psovke i vulgarne riječi. Vulgarne riječi i psovke postali su bitno stilsko obilježje i u filmovima poslijeratne bosanske kinematografije i tv-

serijama, kojim, ugledajući se na okruženje, jeftino podilaze prostačkoj publici sa margina društva ili podzemlja, poprimajući razmjere "psovačkog cunamija". Haman to postaje manir nekih javnih ličnosti, na koje se narod ugleda kao svoj uzor, od biznismena i političara, priko estradnih zvijezda, do sportista. Neki na tome, čak, grade svoj osobeni imidž, poput repera. Kao da je nastupio neki pasiji vakat, ova pojava širi se u društvu, pa i u intelektualnim krugovima, poput svinjske kuge, kravljeg ludila, bruceloze ili ptičije gripe. Nije nikakvo čudo kad u prvi plan bosanskog društva, uz častne izuzetke koji potvrđuju pravilo, nerijetko izbijaju uličari, ljudi sa kriminalnom prošlošću, razbojnici i varalice, ljudi iz podzemlja ili sa margina društva. Plaha vakta za pogana insana, rekao bi narod. Svi psuju na svakom koraku. Najporaznije je, ipak, čuti kako curice psuju u običnom međusobnom razgovoru, i to u muškom rodu (!), pokušavajući psovkom osigurati prestižni imidž i statusni ekskluzivitet u grupi.

Psovanje je izazvalo i jedan stručni nesporazum u peteročlanom leksikografskom timu Instituta za jezik u Sarajevu za izradu Riječnika bosanskog jezika. Na redovnom svakodnevnom neformalnom radno-konsultativnom sastanku ("kahva-kolegiju") autorskog tima početkom juna 2005. godine, kolegica Naila Valjevac, oštro je upozorila ostale da se u riječnik ne unose bezobrazne riječi, poput latinskih *penis* i *vagina*. – *Nećemo praviti psovački rječnik* – bila je kategorična Valjevac.

– *Zbilja, da li 'psovati' ima neke veze sa 'psom'?* – dolio je ulje na vatru član leksikografskog tima Hadžem Hajdarević.

– *I te kako ima, jer obadvi riječi imaju zajednički leksički korijen, odnosno morfoložku osnovu, zapravo isto glasovno i semantičko jezgro* – uključio sam se u razgovor.

– *Nisam baš sigurna da je tako!?* – odlučno me "demantovala" titulirana kolegica, sa zvanjem doktora filoloških nauka, koja je po sopstvenom svjedočenju imala i profesorski angažman na Akademiji scenskih umjetnosti i Fakultetu fizičke kulture u Sarajevu!

– *To je sto posto tačno, a tvoja nesigurnost je tvoj problem* – uzvratio sam podpuno zbunjen, zapravo preneražen takvim stavom kolegice i podsjetio na najjednostavnije etimologijske činjenice, koje svaki srednjoškolac treba znati. Moje čuđenje bilo je tim veće jer smo studirali u isto vrijeme, na istoj jezikoslovnoj katedri Filozofskog fakulteta u Sarajevu i sa takvim i sličnim jednostavnim primjerima svakodnevno smo se susretali. Kolegicu je očito zbunila nejednaka leksička osnova imenice (**pas**) i glagola (**ps-ovati**), odnosno jezički fenomen "nepostojanog *a*" koje se javlja u nominativu imenice, a nema ga u padežnoj paradigmi niti u glagola. Iz historijske gramatike je poznato da je stari oblik riječi *pas* u bosanskom jeziku, prije vokalizacije poluglasa od 12. do 14. stoljeća, glasio '*psb*', dakle, leksički korijen, odnosno morfožku osnovu činilo je glasovno i semantičko jezgro *-ps-*. Kod imenice se korijenski poluglas vokalizirao nakon gubljenja finalnog poluglasa '*b*', jer je bio od akcentom, a u glagola se gubio izprid punog vokala nakon simbioze sa veoma produktivnim slavenskim formantom *-ova-* za građenje glagolske osnove u procesu afiksacije: *ps-ova-ti > psovati*. Pored toga, na vokalizaciju korijenskog

poluglasa u imenice uticala je činjenica da je bio pod akcentom u nominativu. Tako su od imenica ili drugih gramatičkih imena (pridjevi, brojevi) građeni brojni denominatni glagoli (postnominali) upravo formantom - ova- poput: rob-ova-ti, (čak i kombinacije sa stranim riječima) ašik-ova-ti, vezir-ova-ti, strajk-ova-ti, itd. Značenje mu je: bivati pas, postajati psom, odnosno ponašati se kao pas, kakvo je današnje značenje. U Bosni su glagoli psovati i lajati pravi sinonimi. Čak je naknadno uzpostavljeni sinonim 'lajati' kao pandan 'psovati' gotovo isključivo u upotrebi i potpuno potisnuo 'psovati'. Zato se u Bosni i kaže za onoga ko iznosi pogrdne, vulgarne, uvredljive i sramotne, bezobrazne, riječi da laje (k'o pas). I u ukrajinskom glagol *лягти* znači: *psovati, grditi, а лягтися* znači *svađati se, psovati*.⁷⁸⁸⁾

Šta se može očekivati od studenata jednog nazovi profesora Pedagoške akademije u Sarajevu i vječitog poslijeratnog direktora propalog (uništenog) Instituta za jezik, Ibrahima Čedića, koji se (samo radi stručnih razilaženja) obruši na svoga kolegu u Institutu takvom salvom pogrdnih riječi, psovki, uvreda i prijetnji i takvim raskošnim psovačkim vokabularom, na kojem bi mu pozavidili i najprikaljeniji kočijaši. Pa i džukela, kako Beograđani nazivaju pašče i čovjeka koji se tako ponaša. Prisutne kolege ostaju konsternirani. Niko ne reagira. Sve ostane na tome, jer takve vjerovatno štiti neko isti takav iz vlasti. Nije reagovala ni prisutna licemjerna protivnica vulgarizama i psovanja iako je baš ona podpirila ovaj "psovački nastup" rečenog "profesora" i nedoraslog urednika Riječnika bosanskog jezika. Zar, onda, nekoga trebaju čuditi vulgarne riječi i psovke u tv-seriji "Viza za

⁷⁸⁸⁾ Menac-Kovalj (1979), str. 151.

budućnost", kada ih je jeziku na Akademiji za scenske umjetnosti u Sarajevu upravo učila osoba koja niječe da riječi *pas* i *psovati* vode porijeklo iz istog korijena. (Usput budi rečeno, u toj seriji striktno je proveden srpski jezički standard.) Možda je dotičnu profesoricu, porijeklom iz Gacka, zbunilo to što je u nekim bh. sociokulturnim sredinama, gdje je psovanje normalna pojava, značenje glagola *psovati* specijalizirano na "*grditi, ružiti*", što je udaljilo taj glagol od veze sa psom i od njegovog prvobitnog značenja "*činiti, ponašati se, izpoljavati se kao pas*". U nekim bosanskohercegovačkim sredinama još uvijek se može čuti stara narodna uzrečica: *Ne hvali Radaka nit' kuni Pejaka, oba psa jednaka*. U nekim, pak, sociokulturnim sredinama preferentan je sinonim *šćene* za psa i eufemizam *lajati* za *psovati*. Šćene je u općoj svakodnevnoj upotrebi, muški je *šćenac*, a ženka nije *šćenica* ili *šćenja*, nego *kuja*, zbirno su *šćenad*, mladi su *šćenčad*, pridjevi su *šćeneći* i *šćenčiji*, ali će malo ko reći: 'Laje ko šćene', nego 'Laje ko pas'. Prijekor: *Ne laj!* Imperativ: *Hajde, lani koji put! Laj kol'ko hoćeš!* Čovjek sklon lajanju je *lajavac* (džukela), a žena *lajavica*. Od životinja, osim psa, laje još i lis(ac).

Psost i ljudskost

U jednom novinskom komentaru autorica je uvezala "vlast, pse i huligane". U njemu se, pored ostalog, kaže: „Čopori pasa litalica već mjesecima opsjedaju glavne ulice gradova, mahale, parkove i dvorišta... Pitanje zašto vlasti, državne i lokalne, sve one nadležne, ne čiste naše ulice od pasa koji su postali noćna mora ili, s druge

strane, huligana koji se izivljavaju na tim ulicama, presreću i ljude i životinje, za sada nimalo ne tangira prozvane. Zašto? Pa, možda zato što djeca ministara, pomoćnika, savjetnika, načelnika u školu ili noćna tulumarenja odvoze njihovi službeni vozači narodnim automobilima, a hljeb i mlijeko im iz granapa, umjesto supruga i majki, donose službeni pratioci. Za ostale, što bi ih bilo briga.⁷⁸⁹⁾

Bošnjaci već skoro šest stoljeća pripadaju muslimanskom kulturnopovijesnom krugu, a poznato je da im vjera zabranjuje nedolično ponašanje, u koje svakako spada i psovanje. Od starijih Bošnjaka u centralnoj Bosni se moglo čuti da se psovanje pojavilo sa austrougarskom okupacijom, kada su mnogi nakon boravka u vojsci dolazili kao uvježbani psovači, a da je psovanje kulminiralo u vrijeme velikosrpske okupacione vlasti u državi pod pseudonimom Kraljevine SHS/Jugoslavije između dva svjetska rata, kada je Bosna kolonizovana tzv. solunskim dobrovoljcima i kada su sve državne službe od državne administracije, prosvjete, vojske i policije do željezničara, poštara i matičara bile u srpskim rukama. Ne treba ponavljati da je u osnovi ove prostačke pojave neukost i primitivizam. Isto je psovati i lajati, jer je i jedno i drugo vezano za pse i lajanje. Psovati znači činiti, biti ispoljavati se kao pas, a lajati oglašavati se, "govoriti" pasijim jezikom. Lajanje je pasiji govor, a psovanje ljudsko oglašavanje pasijim jezikom.

⁷⁸⁹⁾ Hadžić, Almasa: "Vlast, psi i huligani", "Dnevni avaz", 18. novembar 2011. godine, komentar dana, str. 3.

Denominatni glagol *psovati* izveden iz imenice *pas*, kao leksičke osnove, mada je vezan za ljude, ali ima istu semantičku supstancu kao i glagol *lajati*, koji je izričito vezan za pse, možda i zato što su u svakodnevnom govoru umjesto *pas* češće u upotrebi sinonimi *šćene* ili *cuko*. U Bosni su glagoli *psovati* i *lajati* pravi sinonimi. Glagol *lajati* gotovo potpuno je potisnuo glagol *psovati* iz upotrebe. Zato se u Bosni i kaže za onoga ko iznosi pogrdne, vulgarne, uvredljive, sramotne i bezobrazne riječi da laje k'o pas, kao u izrazima: *Ne laj!* ili *Nemoj lajat!*, *Zašto laješ?!* *Izljaj'o se k'o pas*, *Svašta mu nalaj'o*. Pored *lajati*, u bošnjačkoj tradiciji sinonim za *psovati* je '*ka(v)uriti se*'. ("Ne tiraj me da se *ka(v)urim!*") Kad se koristi glagol *psovati*, kao u izrazima: *o'sov'o mu nešto golemo*, *sve mu živo sa'sovo* i sl., primjećujemo da ima oblik '*sovati(i)*', dakle bez inicijalnog *-p-* koje se gubi kao i u riječima '*šen(i)ca*' (umjesto pšenica), '*tica*' (umjesto ptica).

Možda i ne mora biti toliko začudno kad jedan poznati bh. pjesnik naglas izrazi svoju dilemu imaju li veze riječi *pas* i *psovati*, ali kad osoba sa naučnom titulom u Institutu kaže da nije baš sigurna da među njima postoji veza, - onda je to poražavajuća činjenica. *Pas* je praslavenska i sveslavenska riječ (**ръсъ*, lat. "canis"), nastala iz indoevropskih jezičkih sredstava ili leksikalizacijom onomatopeje sa slijedećom (pasijom) leksikologijskom familijom: pasiji, pasjak, pasjača, pasjaluk (bos.-tur.), pasjakovina, pasov, paski, pasković; psica, pseto, pseći, psina, psić, psetance, psetašce, psar, psost, psolik, psoglav, psoglavac, psiti, psòvati (inf. osnova: *psova-*, prez. osnova *psuj-* – *psujē* (stcsl., slov., bug. *psuam*), polj. *psować* pored *psuć*, rus. *псовать*),

psovka, psovač, psovačica, psovačev, psovkinja, psovanje; pašče, pašcad, pašcadija, paščinje. Mnoge nestručnjake će zbuniti oblici nominativa i genitiva jednine (*pas, psa*) i množine (*psi, pásā*), u kojima se vokal *-a-* sad pojavljuje, sad nestaje. Samoglasnik *-a-* nastao je iz palatalnog poluvokala *-b-* pod akcentom (hrv.-kajk. i slov. *pes*, češ., rus., polj. *pies*) i vokalizacijom u jakom položaju, ispid sloga sa punim vokalom. Ne treba zaboraviti spomeniti i homonime *pās* (šćene) i *pās* (pojas), kod kojih je isti fonetski sklop, ali s različitom fonološkom vrijednošću vokala 'a', koji je jedini diferencijalni znak značenja u ovim riječima, zapravo samo njegova dužina kao distinktivno obilježje.

Kao što se može primijetiti, u pasijoj leksikologijskoj porodici nalazi se i glagol *psovati*, tipični postnominal koji se vrlo jednostavno izvodi od imenice *pas*, dodavanjem afiksa '*ova*' za tvorbu glagolske osnove. Tako je, dakle, imenica *pas* poglagoljena dodavanjem formativa *-ova-* na leksičku osnovu *-pɔs-* (*pɔs-ova-ti>psovati*). *-Ova-* je sveslavenski i praslavenski glagolski afiks koji se kao formant u morfološkom procesu afiksacije dodaje korijenskoj morfemi sa gramatičkom informacijom: *glagolska osnova denominatnog glagola* i leksičkom informacijom: *biti, postajati, ponašati se, činiti ono što znači riječ na koju se dodaje*. Ovaj formant je jezički živ i produktivan i u dijahronijskoj i sinhronijskoj perspektivi bosanskog jezika. Po istom morfološkom modelu, odnosno istim afiksacijskim postupkom, nastali su brojni glagoli u bosanskom jeziku, kao što su: *bolovati, gladovati, ratovati, radovati (se), momkovati, ljetovati, drugovati, curovati, milovati, ljudovati* (ljudovanje – nekadašnja

čuvena kolumna Enke Mehmedbašića), poslovati, ludovati, popovati, plandovati; stolovati, kamenovati, imenovati, niklovati, vojevati, prijateljevati, svadbovati, nazadovati, razhodovati, našijenizovati, (i)jekavizovati i sl. Na isti način nastajali su, kao što nastaju i danas, glagoli od bosnizovanih (bosniziranih, pobošljenih) pozajmljenica iz drugih jezika: rimovati, (grč.) ašikovati, vezirovati, hajrovati (tur.), štrajkovati, drilovati, (engl.), lumpovati, rajzovati, hajcovati (njem.), šefovati, marševati, šifrovati (franc.), itd.

O psoglavima

U Berlinskoj Aleksandridi, popularnom srednjevjekovnom romanu o Aleksandru Velikom, jedinom svjetovnom bosanskom srednjevjekovnom rukopisnom kodeksu, prepisanom sa originala u 16. stoljeću tipičnom bosanskom brzopisnom ćirilicom, štokavskim jezikom, dijelom ijekavski, a dijelom ikavski, govori se o psoglavim ljudima.

„I zemlji ih' za 6 dni prijeđe, va psoglave ljude priđe. Ti bo človici sve tilo ih' človičasko biše, glavi že pasije.

Glasi jedinoju jako psi laju, dragoju jako človici govorahu“.

(Prijevod: I zemlju njihovu za 6 dana prijeđe, te među psoglave ljude dođe. A u tih ljudi sve tijelo bijaše ljudsko, ali glave pasije; pa jednim glasom kao psi laju, a drugim kao ljudi govorahu.)

Kao pandan ovome slavenskom formantu (-ova-), u bosanskom jeziku paralelno sa njim funkciraju još dva formanta s istom funkcijom i istim značenjem, a različitim porijeklom: *-isa-* iz grčkog i *-ira-* iz latinskog. Grčki aoristni nastavak *-isa-* dospio je u bosanski jezik kao glagolski afiks direktno u podomaćenim grčkim riječima, posredstvom starocrkvenoslavenskoga, npr. urnisati, kidisati, žigosati, karakterisati i sl. ili, pak, posredstvom turskog, npr. majmunisati, sevdisati, begenisati, kaparisati i sl. Formant *-ira-* pretežno je infiksiran u europeizmima (iz latinskog) priko njemačkog jezika, npr. komunicirati i sl. Preplitanje ovih formanata u tvorbi glagola u bosanskom jeziku veoma je kompleksno pitanje koje se u najogoljenijoj formi postavlja i prid bosanske normativce. Javljaju se nedoumice kako normirati glagole kod kojih se ova tri formanta pripliću i kojem formantu dati prvenstvo, posebno kod europeizama koji su našijenizovani, pobošnjeni, formantom *-ova-*, npr. *modelovati* ili ih ostaviti s izvornim formantom *-ira-*, npr. *modelirati* ili s formantom *-isa-*, npr. *modelisati*. Sa stajališta bosanistike ovi formanti su ravnopravni: funkcionalno kao morfonološke alternante, semantički kao sinonimi, leksički kao dubleti ili tripleti, npr. *modelovati: modelirati: modelisati* i tako bi trebali biti i normirani u Rječniku bosanskog jezika. Sličnu bosansku jezičku politiku u svojim predavanjima, po vlastitom svjedočenju, provodi i ugledna profesorka na PMF u Sarajevu prof. dr. Lamija Tanović, što nailazi na puno odobravanje studenata.

U novouspostavljenom tzv. hercegbosanskom turbohrvatskom jezičkom standardu nameće se isključiva

upotreba nastavka -irati, mada je još 1919. godine A.B.Šimić u svom književnom listu "Juriš" pisao: „*Mi ćemo, ako treba, završiti u neartikulovanim glasovima[...]*“.⁷⁹⁰) Po nametnutom principu diskriminantnosti po svaku cijenu protežira se štrajkati umjesto uobičajenog štrajkovati, a suprotno tome glasovati umjesto dosadašnjeg glasati?! Iako je glagol psovati nemoguće priobraziti u psirati, psovka je ponovo "u modi" i sve je više psovača. *Ne hvali Pejaka, nit' kudi Radaka, oba psa jednaka*, rekao bi narod. Kao da je nastupio neki pasiji vakat "za Bogu plakat", u kojem psost nadvladava ljudskost.
(2008)

⁷⁹⁰) Šimić, Antun Branko: "Juriš", književni list, 1919. godine.

Bosanske sufiksalne glagolske tvorbe i diobe

Je li dobro (biti) limunizovan i limuzinovan

U bosanskom jeziku paralelno fungiraju tri sufiksa za tvorbu denominatnih glagola imperfektivnog aspekta sa istom funkcijom i značenjem, ali različitog oblika i porijekla: izvorni –ovati slavenskog porijekla i usvojeni: -irati latinskog i –isati grčkog porijekla. Bez obzira na različit simbolički status, koji se zasniva na posebnom kulturnom identitetu i tradiciji njihovih govornika, trebalo bi ih normativno ravnopravno tretirati kao morfonološke alternante

Želiš da budeš limunizovan – glasio je jedan efektan animirajući reklamni slogan, koji je tokom cijelog mjeseca juna 2008. godine stajao na jednom bilbordu u Ulici Terezija, u sarajevskom kvartu

Skenderija.⁷⁹¹⁾ Njime se navješćivao novi proizvod na bosanskom tržištu, kao osvježavajući napitak za prognozirane ljetne vrućine. Ljubopitci su mogli saznati da se radi o koktelu pive i limuna, koji lansira poznati svjetski proizvođač pive. Taj limunisani napitak navodno je namijenjen ženskoj populaciji kao ciljnoj grupi i zato je, navodno, četverostruko smanjena doza alkohola, na odprilike tri posto, a zauzvrat dodato je toliko (oko tri odst) limunovog soka. Upravo to je privuklo mnoge znatiželjnike, jer je limun bogat C-vitaminom, koji je kao antioksidans neobhodan ljudskom organizmu. A radi se, zapravo, o limuniziranoj pivi. Mudro, nema šta! Tehnološku inovativnost pratila je i marketinška domišljatost koja je zaokupila pažnju javnosti. Inventivnom jezičkom kreacijom jednog neologizma, nastalom nesvakidašnjim poglagoljivanjem imenice, proizveo je očekivani reklamni efekat, ali i skrenuo pažnju na jedno akutno pitanje bosnistike, posebno standardnojezičke normativistike – pitanje normativnog statusa glagolskih sufiksa: -ovati, -isati, -irati. Neobičnost ovog neologizma nije u tvorbenoj ekskluzivnosti, jer je sasvim valjano tvoren u skladu sa gramatičkom normom bosanskog jezika dodavanjem glagolskog sufiksa *-ovati* na imenicu *limun* kao leksičku osnovu. Lahko je uočiti da je tako stvoren perzijsko-bosanski kompozit, jer je *limun* orijentalizam iz perzijskog, a *-ovati* je bosanski sufiks za denominatne glagole imperfektivnog aspekta, nastao od formativa za tvorbu glagolske osnove *-ova-* i infinitivnog nastavka *-ti*. Otvara se pitanje zašto je našijenizovan

⁷⁹¹⁾ Zabilježeno 23.06.2008. godine

domaćim formantom *-ova-*, a ne pripadajućim iz prirodnog orijentalnog idioma *-isa-?* Sličan, gotovo nevjerovatan primjer, zabilježen je ovih dana u Sarajevu povodom remontiranja jednog mosta kod RTV-doma, u glavnoj gradskoj longitudinali, upravo gradskoj žili kucavici, i nezapamćene gužve u saobraćaju: - *Danas svi žele da vozaju auto. Svi hoće da su limuzinovani* – ironično je komentirao jedan sredovječni Sarajlija u tramvaju kao da je želio napraviti anagramsku varijaciju predhodnog glagola permutacijom fonema 'z' i 'n': *limuniz-ova-ti* – *limuzin-ova-ti*. - *Nema para, a hoće da vozi auto. Ne plaća kiriju ni vodu, a tankuje gorivo i vozika se po gradu. Takvi prave gužvu na cesti i razgone izgladnile pješake po pješačkim prelazima* – razmahao se ovaj anonimni jezički kreativac, koji je napravio neuobičajen, ali sasvim regularan, glagol od imenice *limuzina*, francuskog porijekla, i domaćeg, bosanskog, sufiksa *-ovati*. Kao i u predhodnom slučaju, postavlja se pitanje zašto nije napravio glagol od europeizma *limuzina* pomoću pripadajućeg evropskog (podomaćenog) sufiksa *-irati*.

Ovo nisu obične jezičke pikanterije kako se na prvi pogled čini. Ovi primjeri nedvosmisleno ukazuju da je slavenski formativ *-ova-* za tvorbu glagolskih osnova živ i produktivan, odnosno jezikotvoran u punom kapacitetu, i da je veoma frekventan, posebno što je kao izvorni formant iz strukture organskog idioma bosanskog jezika tvorio glagol od posvojenica iz drugih jezika. Ali, u bosanskom jeziku paralelno fungiraju još dva formanta sa istom funkcijom i značenjem, ali različitog oblika i porijekla. To su formanti *ira-ti* i *isa-ti*, koje je on posvojio tokom svoga historijskog razvoja i kontakata sa

drugim jezicima i kulturama. Oni imaju različit simbolički status, koji se zasniva na posebnom kulturnom identitetu i tradiciji njihovih govornika.

Sufiks *-ovati* (formativ *-ova-* + infinitivni dodatak *-ti*) pripada organskom idiomu bosanskog jezika, a vodi porijeklo još iz praslavenskog. Imaju ga i svi drugi slavenski jezici u različitim varijacijama. Etimolozi nalaze da je nastao još u praslavenskoj eri razlaganjem diftonga (dvoqlasa) 'ou' na pune glasove u otvorenom slogu, odnosno izprid sloga sa punim vokalom, kao u primjeru glagola *kovati* < *kou-ati*. Kod glagola, pak, *kupovati* < *koupou-ati*, prvi diftong 'ou' se vokalizirao u 'u', jer je bio u zatvorenom slogu izprid konsonanta, a drugi se razložio u dva punoznačna glasa i foneme, u glasovnu grupu 'ov'. Formant 'ova' služi za izvođenje glagola od imenica kao sufiks za tvorbu glagolske osnove, kojim se leksičkoj osnovi dodaje gramatička informacija imperfektivnog glagolskog aspekta, odnosno transformiše svršene glagole na *-iti* (*kup-i-ti*) u nesvršene na *-ovati* (*kup-ova-ti*). Njime se poglagoljuje imenica tako što se unošenjem elementa predikativnosti dinamizira njena značenjska supstanca.

Sufiks imperfektivnog i perfektivnog vida *-isati* je grčkog porijekla i nalazi se najprije u bosanskim glagolima grčkoga porijekla: *mirisati*, *metanisati* i sl. Ušao je u bosanski jezik prvotno priko starocrkvenoslavenskog jezika i liturgijskih spisa od 9. do 15. stoljeća, a potom u narednih pola milenija još intenzivnije priko turskog jezika i zato dolazi daleko češće kod glagola turskog porijekla negoli kod grčkih: *sevdisati*, *begenisati*, *ograisati*, *ovarisati*, *bojadisati*, *mubarekleisati*, *kaldrmisati*, *mahanisati*, *testerisati*,

budalisati, dokundisati, ćumurisati, a može doći i na bosanske osnove: *žigosati, ciganisati, hvalisati, djeverisati, krunisati, majstorisati, ugljenisati, saborisati, vragolisati*.⁷⁹²) Sa turskih glagola prenosi se i na učene latinskog porijekla: *definisati, deklamisati, informisati, numerisati*, gdje je u hrvatskom zamijenjen sa *-irati*. Sufiks *-isati* je balkanizam, koji se, osim bosanskog, hrvatskog i srbskog, nalazi i u rumunskom, bugarskom, albanskom i cincarskom. Cincarski govor mu je postao izhodišće.

Glagolski sufiks imperfektivnog vida *-irati* je njemačko-francuskog porijekla, na tradiciji latinskog jezika i prilično je produktivan.⁷⁹³) Prispio je u bosanski jezik, kao i u hrvatski, posredstvom njemačkog jezika u vremenu četrdesetogodišnje austro-ugarske uprave u Bosni. Donedavno je bio uobičajen samo u stručnom govoru, ali presijom mas-medija ulazi i u narodni govor pa je sve prisutniji i u domaćim osnovama, npr. *nogirati, ijekavizirati*.

Sufiksom *-ovati* mogu se izvoditi glagoli od svake imenice u bosanskom jeziku. Tako su nastali brojni denominatni glagoli kao što su: *darovati, robovati, živovati, poslovati, žrtvovati, momkovati, curovati, drugovati, vojevati, ratovati, domovati, bolovati, zimovati, ljetovati, snovati, psovati, radovati (se)*,

⁷⁹²) U federalnoj humorističkoj seriji "Lud, zbunjen, normalan" napravljen je postnominal od imenice paranoja: - *Neću da paranoišem*, kaže Faruk, jedan od glavnih protagonista. FTV, 22.10.2011. godine, 21,30 sati

⁷⁹³) *Bajramović četvrti put operiran* ("Dnevni avaz", najava na naslovnoj strani naslova teksta sa sportske strane 73. , dana 06.05.2009. godine

stolovati, kamenovati, stanovati, gladovati, trgovati, svatbovati, strahovati, rukovati, hladovati, hudovati, ludovati, gladovati, božićevati, popovati, strahovati, itd. Na isti način podomaćene su brojne posvojenice: *ašikovati, vezirovati, logorovati, tipovati, stepenovati, lobovati, bajramovati*. (Glagoli *božićevati* i *bajramovati* tvoreni su od imenica *božić* i *bajram* istim sufiksom -*ovati*, ali obadva imaju svoje specifičnosti: u prvom se umjesto 'ova' javlja 'eva', što je posljedica preglasa vokala 'o' u 'e' iza palatalnog 'ć', a u drugom slučaju je jedna pozajmljenica, orijentalizam *bajram*, poglagoljena domaćim formativom.) Neki bosanski slavenofilski puristi suponiraju ovaj domaći sufiks kao pandan prema stranim -*irati* i -*isati* i stoga zamjenjuju *organizirati* sa *organizovati*, *privilegovati* mjesto *privilegisati* i *privilegirati*, kao i *limunizovati* mjesto *limunisati* i *limunizirati*. Dosljednost u primjeni tog puritanskog principa značio bi da se domaće imenice mogu poglagoljivati samo domaćim sufiksom -*ovati*, europeizmi samo europskim sufiksom -*irati*, a orijentalizmi sa sufiksom -*isati*, ali nas na samom početku dematuje govorna praksa. Zato se često javljaju nedoumice i kolebanja u javnom diskursu, što ponekad dovodi do konfuzije, pogotovo ako se time sputavaju novinari i drugi javni radnici. Univerzitetka profesorica Lamija Tanović nedavno na televiziji sasvim prirodno upotrijebi latinsku riječ sa grčkim sufiksom: *Žele redefinisati "Dayton"*.⁷⁹⁴) Identična tvorba zabilježena je na poznatom sarajevskom internet-portalu, gdje se moglo pročitati: "*Predsjednik Josipović... kontinuisano snažno*

⁷⁹⁴) TVSA dnevnik u 18,30 sati, 22.09.2011. godine

podržava... "795) Zaista nema potrebe ni razloga da neko u Bosni radi toga sam sebe izpravlja u pola riječi kao što je to učinio u januaru ove godine aktuelni dopredsjednik FBiH Svetozar Pudarić. Taman što je zaustio da kaže jedno, izpravi se na drugo: *Mi smo definir... definisali...*, u trenutku se dosjetio Pudarić šta pripada njegovom kulturnom identitetu.⁷⁹⁶⁾ Sasvim obratno samoizpravljanje bilježimo kod novinara i urednika Zvonke Marića: *Termin je rezervis...* (pa se odmah brzo izpravi) ... *razerviran*.⁷⁹⁷⁾ Ni jedan ni drugi ne bi mogli izpraviti romski glagol: *marisati*. Životnost i produktivnost formanta *-ova-* u glagolskom sufiksu *-ovati* možda najbolje ilustrira krilatica, nastala u postdejtonskoj i postgenocidnoj Bosni: *Dok su jedni ratovali* (za Bosnu), *drugi su hajrovali* (od Bosne za svoj džep)! Ostaje za razmatranje zašto je običnije *ijekavizirati*, nego *ijekavizovati* kada je u *ijekavizovati* potpuno bosanska tvorba, a *ijekavizirati* je na domaću kovanicu prikalemljen posvojeni formant *-ira*.

Srbsko-hrvatski jezikoslovci smatrali su sufikse *-isati* i *-irati* sinonimima, ali su ih varijantski polarizirali pa su *-isati* vezali za istočni, odnosno srbski književni i saobraćajni govor, a *-irati* za zapadni, odnosno hrvatski, podpuno ignorišući bosanski jezik kao povijestnu i kulturnu činjenicu. Crni talas antibosanskog razpolučivanja bosanskoga jezičkog bića prisutan je na svakom koraku: od administracije i školstva do medija, gdje je i najuočljiviji za javnost. Posebno je poražavajuće

⁷⁹⁵⁾ Sarajevo-x.com, 07.04.2011. godine

⁷⁹⁶⁾ Svetozar Pudarić, predsjednik GO SDP Sarajeva, FTV, emisija „Odgovorite ljudima“, 13.01.2011. godine, 20 sati

⁷⁹⁷⁾ TVSA, emisija "Uživo", 16.03.2009. godine, oko 22 sata

kada se ljudi počnu vještački opredjeljivati i svrstavati uz jednu od tih opcija. Preferencija samo jednog sufiksa ima izključivo simbolički značaj kao pitanje kulturnog identiteta, odnosno identifikacije sa zapadnom, evropskom ili istočnom, orijentalnom kulturom. Mnogi bosanski intelektualci, možda i nesvjesno, preferiraju evropski sufiks *-irati*. To je legitiman izbor identifikacije, ali ta preferencija svodi Bosnu na jednu dimenziju. Od javnih ličnost gotovo napadno je najdosljedniji Rusmir Mahmutćehajić, još od njegovih prvih objavljenih priča u časopisima sedamdesetih godina, te filozof Abdulah Šarčević, političar Safet Halilović, teolozi Rešid Hafizović i Enes Karić, a donekle i akademik Muhamed Filipović, zatim neki novokomponovani političar(čić)i. Neki, možda, misle da su zbog toga pametniji i evropskiji. Možda je u pitanju pomodarstvo, a možda postoji i određena psihološka barijera. Neki Bošnjaci izbjegavaju upotrebu glagola tvorenih bosanskim sufiksom *-ovati* i preferiraju evropski *-irati*, jer je njime tvoren glagol *srbovati*, koji kod njih izaziva najužasnije asocijacije. Bezrazložno, jer nije problem u tvorbi i glagolskom sufiksu, nego u imenici koja mu daje značenje. Svakako je značajno ovom prilikom spomeniti tretman koji imaju ovi glagolski formanti u referentnom djelu M. Hevaije Uskufije Bosnevije: *Ričnik u stihu na bosanskom jeziku*, napisanom 1631. godine (reprint izdanje pod imenom *Bosansko-turski rječnik iz 1631. godine*⁷⁹⁸), koji je ne samo početna tačka bosanske leksikografije nego i kamen-temeljac bosnistike obćenito.

⁷⁹⁸) **Hevai Uskufi**, Muhamed: *Bosansko-turski rječnik iz 1631. godine*, Izdavač: Općina Tuzla, Suizdavač: Ministarstvo nauke i obrazovanja FBiH, Tuzla 2011. godine (Dalje: Uskufi, Ričnik)

Od svih glagola koji su navedeni u leksičkom obliku infinitiva, zapravo staroslavenskog supina bez finalnog *i*, kako se i danas upotrebljava u Bosni u razgovornom jeziku, nema nijednog sa formantom *-ira-* i *-isa-*, a samo jedan sa formantom *-ova-*, i to iskonskog značenja i upotrebe: *milovati*: „Lipo *milovat* zakon je davni – Güzel sevmek 'ādet-i ezeldür.“⁷⁹⁹) Zbog prirode samog djela nije se našlo više ovakvih glagola, a već nastale brojne bos.-tur. hibride na *-ovati*, poput *ašikovati*, *bajramovati* i sl. očito nije smatrao dovoljno bosanskim. Ali i ovaj je dostatan egzemplaran. Sasvim je razumljivo da se Uskufijinom lingvističko-poetskom djelu nisu mogli naći glagoli na *-irati*, jer su u bosanski jezik ušli puna tri vijeka kasnije posredstvom njemačkog jezika, ali je nemoguće pretpostaviti da u njemu nisu sasvim normalno funkcionirali brojni frekventni glagoli na *-isati*, poput glagola: *sevdisati*, *begenisati*, *kalaisati*, *kaparisati*, pa i *belajisati*, *budalisati*, *kaldrmisati*, *bojadisati*, *testerisati*, *mahanisati*, *ovarisati*, *kaparisati*, *kidisati*, *ograisati*, *dokundisati*, koji se i danas koriste, kao što reče legendarni Mostarac, letač sa Starog mosta, Emir Balić, kada je komentirao svojevremeno hedeze-esdeaovsko natezanje oko uzpostave vlasti u Mostaru, upotrijebivši u jednoj izjavi bosansko-tursko-grčki morfoložki kompozit *dokundisati*: „*Narodu je dokundisalo*“⁸⁰⁰) veli Balić. ili "veseli" lik humorističke

⁷⁹⁹) Uskufi, Ričnik, str.99. Ovaj, očito frekventan, glagol autor je upotrijebio u još dva stiha: „*Pipat oħşamağ*, ve *sevmek milovat*“ (str. 94); „*Ti pomiluj, pogled' mene*, iki gözüüm, bir bak beri!“ (str.84)
⁸⁰⁰)

serije: *Vala mi je život s vama dokundis'o.*⁸⁰¹) U obticaju je, najvjerojatnije, bio i bosansko-turski hibrid, kakav je, npr. provodadžisati.

Stati srbovati

Jedinstven glagol koji je stvoren formantom 'ova' je glagol srbovati. Iako ovaj formativ potiče iz praslavenskog i imaju ga svi slavenski jezici, jedino su Srbi od svog nacionalnog imena pomoću ovoga formanta stvorili glagol, u skladu sa svojom patoložkom težnjom nacionalnog posvajanja svega živog. Značenje su mu sami stvorili tokom posljednja dva stoljeća. Ovaj glagol, odnosno glagolska imenica srbovanje, u posljednjoj agresiji i genocidu Srba nad Bošnjacima postao je sinonim za genocid. Rezultat srbovanja je preko 500 masovnih grobnica Bošnjaka koje su pobili Srbi, na hiljade i hiljade bošnjačkih hudovica. Srbovanje je stvorilo RS.

Srbovali su nedavno navijači "Slavije" u sarajevskom predgrađu Lukavici kada su nakon vodstva "Sarajeva" uzvikivali "Nož, žica, Srebrenica", a svoje srbovanje potom izkazali navijači u Trebinju, a začinili banjalučki navijači nasrnuvši kamenicama na navijače "Željezničara" iz Sarajeva. Samo što se dočepao gradonačelničke stolice novoizabrani gradonačelnik Brčkog Miroslav Gavrić, počeo je srbovati, obavijestivši saradnike da sa njim mogu komunicirati samo ćirilicom i samo na srbskom jeziku,⁸⁰²) kao da je ćirilica (samo) srbska i kao da u službenoj upotrebi u BiH nisu bosanski, hrvatski i srpski. Planetarno je poznato srbovanje haškog osuđenika, Milana Lukića, koji se nedavno u žalbenom

⁸⁰¹) FTV, "Lud, zbunjen, normalan", glavni lik Izet F., 27.11.2011. godine

⁸⁰²) "Dnevni avaz", 16.09.2011. godine, str. 6.

postupku prid Hažkim tribunalom, nakon presude na doživotnu robiju zbog monstruoznog zločina, brani: –Nisam ja kriv što sam Srbin, tako sam rođen.⁸⁰³⁾ Pokušavajući izkamčiti olakšavajuće okolnosti, on i nesvjesno sugerira da je zločinstvo u srbskoj genetskoj supstanci i da, po njegovim riječima, biti Srbin znači biti predodređen za zločinca. To potvrđuju i riječi jednog Banjalučanina u tv-anketi povodom hapšenja Ratka Mladića: – Zao mi je što je uhapšen, jer je bio pravi Srbin,⁸⁰⁴⁾ sugerirajući logičku konkluziju da samo zločinci mogu biti pravi Srbi. Srbijski predsjednik Boris Tadić srbuje na svoj način. On priznaje da Mladić i genocid koji je počinio u Srebrenici predstavlja ljagu za srbski narod. –Ovim hapšenjem skinuli ljagu sa srpskog naroda,⁸⁰⁵⁾ kaže Tadić. Tadić je u pravu kada misli da je genocid ljaga za srbski narod, ali njegova demagoška zamjena teza da se hapšenjem jednog zlikovca može skinuti ljaga je ne samo providna nego i uvredljiva i za žrtve i za Bošnjake kao narod. Genocid nije individualni čin nekog patološkog pojedinca, nego dobro planiran i organizovan kolektivni čin i zato taj kolektivitet priko svojih najviših institucija mora sprati ljagu sa svoga imena, što podrazumiva: priznanje i institucionalnu osudu genocida, hapšenje i osuđivanje zločinaca i odricanje takve mogućnosti u budućnosti, izvinjenje žrtvama (Bošnjacima) i namirenje štete za ubijene i poništenje rezultata genocida – genocidnog entiteta RS. Tek tada se može otvoriti proces oprašćanja i pomirenja i uzpostave povjerenja.

Takvo svrstavanje u Bosni vodi polarizaciji bosanskog jezičkog bića, ali i podjeli same Bosne. Ponekad je komično posmatrati u javnom prostoru neke

⁸⁰³⁾ FTV dnevnik u 19 sati, 15.09. 2011. godine

⁸⁰⁴⁾

⁸⁰⁵⁾

ljude kako se sile da budu ksenofobično dosljedni u upotrebi samo jednog sufiksa. Najgore što bi se moglo desiti je mijenjanje imena i naziva pa bi se moglo očekivati da eventualno novo izdanje knjige sarajevskog pjesnika Valerijana Žuje, koju je izdao polovicom sedamdesetih godina prošlog vijeka pod naslovom „*Strah od fotografisanja*“, osvane pod imenom „*Strah od fotografiranja*“. No, takva izključivost nije prisutna kod ljudi iz naroda, primjerice kod sredovječnog Bože Tomića, bosanskog katolika (Hrvata), iz Husina kod Tuzle, kada kaže: „...*koja karakteriše svakog igrača...*“⁸⁰⁶)

Neosnovano i bezrazložno vrši se dvopolna polarizacija po principu: *-irati* je hrvatski, a *-isati* je srbski, uzimajući u obzir historijske okolnosti i tradiciju da Hrvati kao katolici svoj kulturni identitet oslanjaju na latinsku tradiciju i evropsku kulturu, a Srbi kao pravoslavci na grčku i starocrkvenoslavensku tradiciju i kulturu. Tako nastaju diobe povodom ovoga jezičkog pitanja izazvane ekstralingvističkim faktorima, koje u ovom slučaju dovode do oštre polarizacije razućenog bosanskog jezičkog bića. I tu, sad, dolazimo do političkog uplitanja i izvanjske intervencije politike u unutrašnju strukturu jezika. Jezik je živi duhovni emanat, živa pulsirajuća struktura različitih elemenata, koja izmiče svakom izvanjskom sputavanju i nikako se ne da politički spregnuti, normativno ukalufiti, ksenofobično unificirati. Suprotno je razkošnom bosanskom jezičkom biću unificiranje i svođenje na jednu dimenziju. Najprimjerenije bosanskom jezičkom biću i konjunktivnoj normi bilo bi tretiranje ovih sufiksa

⁸⁰⁶) FTV, emisija "Pozitivna geografija", 13.12.2005. godine

ravnopravno kao morfoložkih alternanata, s kojim se, teorijski, od svake imenice, bez obzira na porijeklo, mogu tvoriti denominatni glagoli imperfektivnog vida sa svakim od ovih sufiksa.

Uzmimo, nasumično, primjer francuske riječi *model* i od nje izvedene glagole: *modelirati/modelovati/modelisati*. Iz savremenog rakursa ovi formanti se mogu posmatrati kao morfonološke sufiksalne alternante u bosanskom jeziku i, stoga, trebalo bi ih sasvim ravnopravno tretirati u standardnojezičkoj normativistici, jer formalna varijacija ovih formanata kao afiksa u morfoložkom procesu afiksacije ne utiče na funkcionalni identitet ovih leksičkih jedinica u bosanskom jeziku pošto nisu jezički distinktivni, odnosno ne dovode do promjene značenja. Značajno je napomeniti da i sa komunikativnog stanovišta imaju istu vrijednost pa se u svakom trenutku može upotrijebiti jedan ili drugi oblik a da ne izazove nesporazume u komunikaciji: ovo je dragocjen podatak i nepobitan argumenat da se bez ikakvih lingvističkih razloga i komunikacijskih zapreka ovi sufiksi mogu tripletno normirati.

Kao što je već istaknuto, oni imaju istu funkciju i značenje, ali osim različitog porijekla imaju i različit simbolički status kod govornika. Međutim, u bosanskom jeziku sva tri sufiksa su jezikotvorni, tj. živi i produktivni i oni se ravnopravno prepliću, čak u istom izkazu. Takva situacija je česta kod izvornih govornika bosanskog jezika, što potvrđuje i slijedećih nekoliko primjera. U izjavi za BHT 2008. godine univerzitetski profesor i stručnjak za ustavno pravo dr. Zdravko Grebo kaže: „*Dejtonski ustav nije nikad ratifikovan ni verificiran u Parlamentu*“. Taj bosanski princip zabilježen je i u izjavi

legendarnog fudbalera sarajevskog "Želje" i svjetski priznatog nogometnog stručnjaka, Ivice Osima, povodom smjene čelnštva NSBiH: „*Oni su ispolitizirani i izmanipulisani.*“⁸⁰⁷) Povodom štrajka radnika GRASA-a i saobraćajnog kolapsa u Sarajevu, premijer Kantona Fikret Musić, pojašnjava: „*Kao što se cijela ova situacija kvalificirala i okarakterisala...*“⁸⁰⁸) Tragovi tog bosanskog jezičkog principa naziru se i u humorističkoj seriji "Viza za budućnost", u kojoj je zabilježen slijedeći dijalog: – *Vi agitirate.* – *Šta radimo?* – *Agitujemo.*⁸⁰⁹) Fleksibilni bosanski standardni izraz dopušta ne samo da se u istom izkazu miješaju različiti formanti za različitu vrstu glagola, nego se različit afiks spontano koristi za isti glagol u istom izkazu, kao što vidimo u primjeru: "*Mora biti spreman da bude kritiziran...ako ga neko kritikuje*", kako nedavno na televiziji reče akademik Esad Duraković.⁸¹⁰) Takvo nešto Šipkini i Ostojićevi lektori, kao što je svojevremeno bila Naila Valjevac na Radio-Sarajevu, ni pijani ne bi dopustili, kao i današnji Čovićevi i Dodikovi. Srbsko-hrvatskim ekstremistima u Bosni se od ovoga bosanskog principa diže kosa na glavi, jer oni strogo provode razlučujuću, disjunktivnu normu i forsiraju samo jedan formant, kao što to čini čelnik SDS-a: „*Možda treba sve resetovati i sve početi ispočetka, kako mi u srpskom jeziku kažemo, bez međusobnog političkog ćeranja.*“⁸¹¹) "Za njim igra, cupka, skakuće"

⁸⁰⁷) TVSA dnevnik u 18,30 sati, 25.02.2010. godine

⁸⁰⁸)

⁸⁰⁹) FTV, "Viza za budućnost", (repriza, 03.09.2011. godine)

⁸¹⁰) Akademik Esad Duraković, FTV, emisija "Odgovorite ljudima", 08.09.2011. godine, 20 sati

⁸¹¹) Mladen Bosić, predsjednik SDS, na sastanku u Mostaru sa Čovićem, FTV, 60 minuta, 28.03.2011. godine

novinarka Svetlana sa BHT, izforsirano upotrebljavajući oblik '*rezultovali*' iako je uobičajen oblik '*rezultirali*'. '*Rezultuje*' se pojavljuje i u emisiji "Smanji gas" iste državne televizije, ali to ništa ne smeta bosanskoj konjunktivnoj, združujućoj normi, ako se ne forsiraju samo jedni oblici,⁸¹²) a drugi odbacuju iako su običniji, poput riječi '*provejava*', umjesto '*provi~~h~~ava*' i '*melem*', umjesto '*me~~h~~lem*' u istoj emisiji. U skladu je sa bosanskom normom i reklamni slogan sa početka: '*Želiš da budeš limunizovan*', a bilo bi regularno i da je tvoren sa '*isa*' – *limunisan* ili '*ira*' – *limuniziran*. (U ovoj prilici nećemo se osvrnati na fenomen da se neki glagoli mogu tvoriti samo bosanskim sufiksom *-ovati* iako bi bilo prirodnije da se tvore sufiksom iz svog prirodnog idioma, kao što su: *hajrovati, titlovati, štrajkovati, ašikovati, daunloudovati, filmovati, rimovati, šurovati, molovati, lobovati* i dr. Zapravo glagol *lobovati* ima svoj pandan tvoren sa afiksom '*ira*' (*lobirati*), ali on ima sasvim drugo značenje. Glagol *hajrovati* postao je posebno frekventan nakon agresije i susreće se često u aktuelnoj doskočici: *Dok su jedni ratovali, drugi su hajrovali!*) Postoje i primjeri kada se glagol od bosanske riječi izvodi izključivo posvojenim formantom *-irati*, npr. *nogirati* (< noga+ira-ti). Kao poseban kuriozitet može se uzeti jezička kreacija tešanjskog književnika Bajruzina Hajre Planjca, koji je pomoću domaćeg bosanskog formanta *-ovati* napravio glagol od Bosna – *bosnovati*, nazvavši svoju prvu poratnu stihobirku „*Bosnuj Bosno*“. Bosanski jezik kao jedinstveni jezik naroda i zemlje Bosne i Hercegovine, koji obuhvaća sve tradicije, neobhodan je za jedinstvenu Bosnu i njen prosperitet, ne samo iz

⁸¹²) BHT1, emisija "Smanji gas", 13.02.2009. godine

političkih nego i praktičnih razloga. Zaista je besmisleno trošiti pare i vrijeme "prevodeći" jedan te isti jezik radi nekoliko razlika koje nisu genetsko-strukturne, kao npr. tretirani glagolski sufiksi, nego su stilsko-izražajne u vidu slobodnog izbora izražajnih sredstava iz više mogućnosti: dubleta, tripleta i ostalih višestrukosti. To je bogatstvo u toleranciji, a ne dioba u tjeskobi.

(2011)

V.

**Bosanska akcenatska
arhitektonika**

Akcentatska diferencijacija značenja u
bosanskom jeziku

Kad udari gràd na gràd

Distribucija akcenata u govoru igra izuzetnu ulogu, ne samo u neponovljivoj melodiji bosanskoga jezika nego i diferenciranju značenja i jasnoći izkaza te razumivanju smisla poruke

Pamtimo podvige branitelja da se ne bi ponovili zločini agresora - bio je promotivni slogan spota, koji se vrtio na TVSA kao najava manifestacije "Igman 2009" i kojim se građani Sarajeva pozivaju na obilježavanje godišnjice odbrane Igmana od srbske agresorske paravojske, koja je tokom četverogodišnje opsade grada sijala po njemu granate poput nebeskog grada (suhočice,

tuče, leda).⁸¹³⁾ Udarnu riječ: *pamtimo* spiker je izgovarao sa dugim glasom 'i', što je kod gledalaca/slušalaca izazivalo nedoumicu u pogledu značenja ove poruke. Poruka je imperativno intonirana kao poziv, na šta upućuje i sam kontekst rečenice pa i širi društveni kontekst, a u tom slučaju glas 'i' u riječi *pamtimo* trebalo je izgovoriti kratko. Lingvisti bi rekli da samo prisustvo dužine naspram njenog odsustva po fonološkom principu binarnih opozicija distingvira značenje ne samo ovih dvaju homonimskih glagolskih oblika nego i glagolskih kategorija, tvorenih od iste, prezentske, osnove: *pâmtîmo* ima značenje prvog lica množine imperativa, a *pâmtîmo* prvog lica množine prezenta. Kao što vidimo, ovdje samo jedan segmenat akcenatskog lika, jedna prezentska postakcenatska dužina, diferencira značenje ova dva glagolska oblika u govoru, koji su u pisanju potpuni grafemski homonimi.

Ovom nijansom u značenju i netačnim izgovorom nije odaslana nepopravljivo pogrešna poruka, jer svi *pamtimo* i na svaki način moramo i *pamtiti* i pozivati na pamćenje podviga branilaca da se ne bi ponovili zločini agresora (i agresorâ = âgresôrâ). Država, naravno, ne može obstati bez braniteljâ/branilaca, kao ni zemlja bez težakâ ili škola bez učiteljâ. Niti standardnojezička norma bez lektorâ u medijima, izdavačkim kućama, administraciji... Da je

⁸¹³⁾ Iako je Sarajevo bilo glavni grad nezavisne i međunarodno priznate države, Republike Bosne i Hercegovine, i imalo status šeste "zaštićene zone UN-a", srbska vojska je sa oboda hermetički zatvorenog grada tokom četverogodišnjeg krvničkog bombardiranja i svirepog masakriranja nezaštićenih građana polumilionskog grada Sarajeva, kojemu sam i sam svjedočio, na očigled cijelog svijeta hladnokrvno počinila genocid ubivši više od 11.000 ljudi, izključivo civila, od toga 1.500 djece.

lektor predhodno akcentirao citiranu rečenicu sa početka teksta, kao što je bio dužan na auditivnom mediju, spiker bi je pravilno pročitao i tako bi se izbjegle nedoumice u pogledu značenja.⁸¹⁴)

Ovdi se susrećemo sa jednim prozodijskim fenomenom u bosanskom jeziku kada se samo jedna postakcenatska dužina javlja kao diferencijalni znak značenja riječi. U pisanju bi se imperativni način citirane rečenice lahko pripoznao stavljanjem uzkličnika na kraju. Ali, da je ova rečenica bila predočena napismeno, nedoumice bi se pojavile i u pogledu čitanja riječi 'branitelj' i 'agresor', jer se u bosanskom jeziku ne obilježavaju akcenti, izuzev nekoliko slučajeva, kao što je npr. 'genitivni znak'. I kod riječi 'branitelj' jedino iz konteksta saznajemo da se radi o množini, jer su kod riječi ovoga tipa (sa imeničkim sufiksom *-telj*) u pisanju jednaki genitiv jednine i genitiv množine, a u govoru im diferencira značenje samo genitivna dužina u množini, koja se u pisanju obilježava posebnim pravopisnim znakom, tzv. genitivnim znakom (^). Analiziranu rečenicu lektori u audio-vizuelnim medijima bi

⁸¹⁴) Lektori bi trebali učiti novinare i urednike u audio-vizuelnim elektronskim medijima kulturi govora, gramatičkoj pravilnosti te primjeni važeće standardnojezičke norme bosanskog jezika, ali se postavlja pitanje jesu li i sami lektori obučeni za svoj delikatni posao. Ovdi se, naravno, ne misli kako su se obukli, što zavisi od vremenskih uslova i ličnog stila i morala, niti da delikatnost njihovog posla zavisi od obučenosti, nego od obučenosti, što znači da su obučeni, odnosno da su prošli stručnu obuku i sistemizirali fakultetsko znanje u skladu sa standardnojezičkom normom, a ne 'obučeni', što znači kako su se obukli i kako se oblače. Da bi se izbjegle nedoumice, umjesto obučeni mogao bi se upotrijebiti sinonim 'odjeven' (ik. odiven).

akcentirali ovako: *Pâmtimo pòdvîge bràniteljā da se ne bi ponòvili zlòçini àgresōrā!* Obučeni spikeri bi je pročitali shodno tome i predviđena poruka bi bila poslata javnosti bez mogućnosti dvostrukog tumačenja. Kao što je poznato, distribucija akcenata u govoru igra izuzetnu ulogu ne samo u neponovljivoj melodiji bosanskoga jezika, nego i diferenciranju značenja i jasnoći izkaza i razumivanju smisla poruke.

Da su autori spota upotrijebili sinonim 'branilaca' izbjegla bi se ta nedoumica, jer genitiv jednine je 'branioca', a genitiv množine 'branilaca', pogotovo što se ove dvije riječi mogu smatrati istoznačnim leksičkim dubletima u bosanskom standardnojezičkom izrazu (U Sarajevu postoji *Ulica branilaca grada*). Formalna varijacija sufiksâ *-telj/lac* nije jezički distinktivna, jer ne utiče na funkcionalni identitet jedinice u jeziku, odnosno ne dovodi do promjene značenja. Radi se o riječima istog značenja, leksičkim dubletima, koje imaju ravnopravan normativni tretman. Preferencija u upotrebi nekog od oblika vezana je za simboličku funkciju jezičkog identiteta. Suprotno je bosanskom standardu preferirati neku od ovih riječi i sasvim je svejedno kada ćemo koji leksički oblik upotrijebiti. Istina, ovaj bosnistički normativni aksiom nije dosljedno proveden u *Institutskom Rječniku*. I *branilac* i *branitelj* nisu normirane kao dubleti (*branilac/branitelj*), nego su navedene kao samostalne riječničke odrednice i zasebne leksičke jedinice, s tim da je riječ *branilac* dobila preferentan status u odnosu na *branitelj* ("**branitelj** im.m.r. – branilac"). I pored ove riječničke nelogičnosti, smatram da bosansko leksičko normativno načelo mora biti da se ove riječi bez ikakvog ograničenja naporedo

upotrebljavaju. Bjelodano je, međutim, da sufiksi *-lac* i *-telj* i pored toga što imaju različitu etimologiju, imaju istu morfonološku funkciju sufiksalnog formativa u tvorbi radnih imenica, a značenja im se priklapaju. Ovi sufiksi mogu se posmatrati kao morfonološke alternante u morfoložkom procesu afiksacije i tvorbe dubletnih oblika.⁸¹⁵) U praksi je primjetno leksičko unificiranje, odnosno diskriminiranje jednih i preferiranje jednog od dva alternativna oblika jezičke jedinice, koje je suprotno bosanskoj jezičkoj tradiciji i fleksibilnoj konjunktivnoj normi, kao što u našem posmatranom slučaju istoznačnice *branitelj* i *branilac* imaju podpuno ravnopravan tretman u upotrebi. Tako se preferiranjem, a ne ravnopravnom upotrebom dubleta, polarizira bosansko jezičko naslijeđe i nepotrebno vještački razgrađuje i osiromašuje pa neki nedovoljno upućeni i obučeni poslenici u bosanskim medijima pojedine riječi i oblike vezuju neosnovano i neutemeljeno samo za neku

⁸¹⁵) Kako nalazimo u filološkoj literaturi, sufiks *-lac* (< gl. prid. rad. + *-(a)c*, (< *bc*) je obšći slavenski sufiks za muški rod imenica, još i danas živ i jezikotvoran, a znači vršioca radnje, dužnosti ili nosioca osobine. Veoma je raširen u tvorbi apelativa i toponima sa osnovnom deminutivnom funkcijom iz koje se razvila funkcija tvorenja nomina agentis od jednosložnih glagolskih osnova, npr. starac, kosac, borac, pisac. Služi kao morfoložki elemenat u poimeničenju pridjeva, prošlih participa, aktiva i pasiva, kao u našem primjeru: branilac, davalac, vladalac. Sufiks *-telj* je sveslavenski i praslavenski sufiks (dometak), koji služi za tvorenje radnih imenica od kauzativnih, odnosno faktitivnih glagola na *-ati*, *-iti*. Prisutan je i u starocrkvenoslavenskom, a živ i produktivan u bosanskom jeziku još i danas, kako dokazuju neologizmi *ravnatelj*, *upravitelj*, *čitatelj*, *učitelj* itd. Međutim, poznati slavisti Maretić i Leskien slažu se u tvrdnji da je malo naših narodskih riječi s tim sufiksom, mnoge da su iz crkvenog jezika i iz drugih slavenskih jezika.

izolovanu sociokulturnu sredinu, odnosno jedan nacionalni izraz, kao što su, primjerice, polarizacija riječi prema spominjanom imenskom sufiksu: *-telj/lac*.

Kada se radi o genitivnoj dužini, ona u ovom slučaju čini distinkciju u značenju i kod riječi 'agresora', samo što u ovom slučaju pogrešan izgovor ima duboke političke konotacije i implikacije, jer od te dužine zavisi da li se poruka odnosi na jednog *àgresora* ili *više àgresōrā*. Iz tog razloga uzpostavljeno je pravopisno pravilo da se genitivna dužina kao pravopisni znak bilježi u genitivu množine ovakvih imenica, npr. *agresorā*. U konkretnom slučaju neće biti poteškoća u razumivanju pošto se radi o sarajevskom mediju i o bitki za Igman pa poznavaoци prilika znat će da se radi samo o jednom agresoru (srbskom). Samo ova jedna jedina rečenica dovoljan je dokaz značaja prozodijskog sistema bosanskog jezika ne samo za očuvanje bosanskog identiteta kao amblema države nego i uloge akcenta kao diferencijalnog znaka značenja u riječima ili njihovim oblicima koji su i po fonetskom i po grafemskom sastavu podpuni homonimi.

Prozodijski sistem bosanskog jezika obuhvaća i sporedne dugosilazne akcente ili neakcentovane dužine, ostale na mjestu nekadašnjih dugosilaznih akcenata prije procesa prenošenja akcenata za jedan slog naprijed. Bosanski jezik je poseban i po tome što u odnosu na jezike u okruženju čuva sve dužine, od onih koje su bile u praslavenskom jeziku, kao što su, primjerice, genitivne, prezentske ili iterativne dužine, do onih novijih nastalih od 15. stoljeća u procesu prenošenja akcenta za jedan slog prema početku riječi, npr. *sèljāk – seljāka* (<seljāk); *nārod – nārōda* (<nārōd). Sporedni dugi akcenti, ili

neakcentirane dužine, su najljepši ukras bosanskog jezika i zato ih treba čuvati, jer služe glasovnoj izražajnosti i melodijskoj razuđenosti i nijansiranosti. Na istoku se te dužine gube i posredstvom medija takva pojava širi i na bosanski jezik. Već se može čuti kod gotovo svih najavljiivačica vremenske prognoze na BHT kako će vrijeme biti *òblačno*, umjesto *òblāčno*, i sl. Sa te strane, ali i sa zapadne, dolazi i pojava neprenošenja akcenata na proklitiku i sjeckanja pojedinih sekvenci govora, čime intonacija dobija amplitudu zemljotresa, a ne jednog harmoničnog pulsiranja. Presudna je uloga sveprisutnih i svemoćnih elektronskih medija u svemu tome iako je uloga školskog sistema i administracije nazaobilazna. Ide se dotle da se, čak, akcenatski krivotvore lična imena (antroponimi) i prezimena (patronimi) te etablirani geografski nazivi (toponimi, hidronimi, oronimi) i, umjesto izvornih bosanskih oblika, ciljano nameću Karadžićevi istočnohercegovački oblici.

Festivāl festivālā

U Institutskom Rječniku posvojenica iz latinskog, festival, akcenatski je dubletno normirana: prema englezskom, fĕstivāl i prema podomaćenom bosanskom, festìvāl. Kao da je to znao, vispreni Hercegovac Stipe Prlić, kao predstavnik generalnog sponzora, ovako je izgovorio jednu rečenicu na otvaranju Sarajevo film festivala (SFF), čestitajući organizatorima 15. godišnjicu toga festivála: Sarajevo film fĕstivāl nije samo festìvāl ... izgovarajući prvi put riječ festival sa hercegovačkim izgovorom (fĕstivāl), a drugi put sa bosanskim (festìvāl). Ovo je, dakle, prava paradigma upotrebe

bosanske (bosansko-hercegovačke) konjunktivne norme u pogledu akcenatskog dubletizma.

*Tokom ovog festivala jasno su se diferencirali u govoru i gosti i domaći, i oni koji su u trendu i koji nisu. Ad hoc analiza pokazuje da su razni akteri različito upotrebljavali ovu riječ i tako se akcenatski diferencirali. Direktor SFF Mirsad Purivatra ima dosljedno izvorni bosanski akcenatski lik: *fěstivāl* – *fěstivāla*, kao i selektorka regionalnog programa Elma Tataragić te glumice Žana Marjanović i Ivana Pekušić.*

*Na glumca i tadašnjeg ministra kulture KS Emira Hadžihafizbegovića izgleda je uticala medijska presija sa strane (ili englezski izgovor) pa mu se omakne novi nebosanski akcenat: *fěstivāl* – *fěstivāla*. Voditelj BHT dnevnika Saša Delić ima taj novokomponovani akcenat, kao i izvještačeni voditeljski tandem Dejan Kukrić i Maja Čengić (manje) sa iste televizije.*

*Bosanski i hercegovački akcenat se razlikuju i u mnogim drugim riječima u odnosu na 'blagi' (bosanski) i 'oštri' (hercegovački) izgovor, npr. *kòvāč* – *kováča*, *jǎsmīn* – *jasmīna*, *Mòstār* – *Mostára* (bosanski) i *kòvāč* – *kòvāča*, *jǎsmīn* – *jǎsmīna*, *Mòstār* – *Mòstāra* (hercegovački). To su podpuno zasebni akcenatski likovi, gdje pored kvalitativne razlike u tonalitetu imamo i svođenje bosanskog akcenta u genitivu na 'običnu' postakcenatsku dužinu u hercegovačkom izgovoru.*

Unikatni prozodijski sistem bosanskog jezika, sa zakonomjernim smjenjivanjem naglašenih i nenaglašenih, dugih i kratkih glasova, uzlazne i silazne intonacije, čini onu čuvenu i pripoznatljivu melodiju bosanskog jezika, koja govor Bosanaca čini tako pjevnim, muzikalnim i milozvučnim. Prema inherentnom strukturnom modelu, bosanski akcenat je, u principu,

slobodan (pokretan, nevezan) tako da akcenti različitog kvaliteta i kvantiteta "skaču" sa sloga na slog u istoj riječi ili sintagmi ili se, pak, izmjenjuju sve četiri akcenta na istom slogu iste riječi u padežnoj paradigmi, a kada se tome dodaju i akcenatske alternacije, dobijemo prepoznatljivu i neponovljivu dinamičnost, melodioznost i ekspresivnosti bosanskog govora.⁸¹⁶⁾ Tako je četveroakcenatski sistem sa dva kratka i dva duga te dva silazna i dva uzlazna akcenta, uz postakcenatske dužine, postao nezamjenjivi i nezaobilazni znak identiteta bosanskog jezika i neprocjenjivo blago bosanske kulturne baštine.⁸¹⁷⁾ O melodioznosti bosanskoga jezika postoji

⁸¹⁶⁾ Postoje dva ograničenja koja ga ne čine apsolutno slobodnim, a to su da posljednji slog ne može biti naglašen i da jednosložne riječi mogu imati samo naglasak silazne intonacije. Treće ograničenje, naslijeđeno iz ranije srbsko-hrvatske akcenatske norme o izključivanju silaznih akcenata sa unutrašnjih slogova riječi, bosanski normativci su prihvatili, ali govorna praksa odbacuje.

⁸¹⁷⁾ Pošto će u ovom radu biti označavani akcenti u riječima, potrebno je za čitaoce koji nisu jezički stručnjaci navesti oznake za pojedine akcente, njihove nazive i izgovor (značenja):
(") je znak za kratkosilazni (ili brzi) akcentat, a izgovara se tako da i jačina i intonacija glasa naglo padaju;

(˘) je znak za dugosilazni (silazni) akcentat. Kao i kod (") postoji naoporednost tona i intenziteta, samo što se u početku kratko penju, a potom naglo padaju u dva dijela: u prvom vrlo jako i brzo, a u drugom slabo ili nikako. Istim znakom se obilježava 'genitivna dužina':

(˘) je znak za kratkouzlazni (spori) akcentat, a izgovara se kratko tako što mu ton stalno raste, a intenzitet prvo raste, a potom opada; (U filološkoj literaturi korišćeni su i termini '*blagi*' ili '*spori*' za kratkouzlazni akcentat, a '*oštri*' ili '*brzi*' za kratkosilazni.)

(˘) je znak za dugouzlazni (uzlazni) akcentat koji ima iste osobine kao i (˘), samo što je rast tona i rast i opadanje intenziteta u većim razmjerama;

obšćeprivačena načelna teorijska postavka i u slavistici i u serbokroatistici, a bosnistika je dužna da je detaljnije objasni i uztrajno njeguje. I površni istraživači lahko će utvrditi da takav "muzički" četveroakcenatski sistem predstavlja značajan segmenat fonetsko-fonološke i semantičke strukture bosanskog jezika i nezaobilazan elemenat njegova identiteta. Nije nikakvo čudo što je u takvom jeziku nastala najljepša i najmelodičnija građanska ljubavna pjesma – sevdahlinka. Nerijetko samo jedna zvukovna nijansa glasa postaje instrumenat najsuptilnijeg zvukovnog diferenciranja značenja homonimskih jedinica u leksičkoj i morfoložkoj paradigmi, što potvrđuje činjenicu da akcentat igra veoma važnu ulogu u bosanskom jeziku kao morfonološki i semantički strukturni elemenat i kao jedan od najljepših ukrasa, koji služi njenoj ljepoti i glasovnoj izražajnosti sve do egzotičnosti.

Nezamjenjiva uloga akcenta očituje se i u diferenciranju leksičkih i morfoložkih homonima. Često je formalna akcenatska varijacija u riječima jezički distinktivna i ne samo da određuje njihov funkcionalni identitet nego u određenim primjerima dovodi i do promjene značenja. Postoje brojni primjeri gdje je samo akcentat diferencijalni znak značenja u riječima istog fonetskog i grafemskog sastava. Evo nekih: *grâd* (urbano naselje) i *grâd* (suhočica, tuča, led); *těžāk* (zemljoradnik, ratar) i *těžak* (pridjev, m.r. koji ima veliku masu); *dúga* (lučni spektar boja nakon kiše), *dũga* (daska na buretu), *dũga* (pridjev, ž.r., neodređeni vid) *dũgã* (ž.r., određeni vid); *jãrica* (koza) i *jãrica* (proljetna pšenica); *mlãdež*

(̇) je znak za nenaglašeni dugi glas (slog)

(omladina) i *mlàdež* (ožiljak, biljeg, izraslina na tijelu); *pàsti* (svaliti se na zemlju) i *pâsti* (gristi travu, o biljojedima); *pògledati* ("baciti" pogled) i *poglédati* (učestalo "bacati" pogled); *òdrāstao* (gl. prid. rad. svrš. od *òdrāsti*) i *odrāstao* (gl. prid. rad. iter. od *odrāstati*); *izvesti* (vodeći učiniti da ko napusti zatvoren prostor) *izvĕsti/izvésti* (vezenjem ukrasiti što, npr. mahramu), pored *izvesti* (: izvoziti); *sĭjati* (izsijavati svjetlost) i *sĭjati* (razsipati, razbacivati sjeme po zemlji, ek. sejati); *vĭjati*, zapravo *vĭhati* ("rediti" žito, ek. vejati) i *vĭjati* (goniti, iter. od viti; slož. zaviti, iter.zavijati), *pòplaviti* (prekriti teren vodom) i *poplāviti* (obojiti u plavo ili dobiti plavu boju, pomodriti). U primjerima *pògledati* i *poglédati*, te *òdrāstao* i *odrāstao*, radi se o akcenatskom diferenciranju oblikâ svršenog i nesvršenog iterativnog glagolskog vida; u primjerima *vĭjati* i *vĭjati* zapravo i ne postoji homonimnost u bosanskom jeziku, jer je oblik *vĭjati* unesen srbsko-hrvatskom normom umjesto izvornog *vĭhati*; u primjerima *izvesti* (< iz-vod/ved-ti) i *izvĕsti/izvésti* (<iz-vez-ti) ne bi ni postojala potreba akcenatske distinkcije značenja da je u upotrebi morfološki pravopis, jer bi se ovaj glagol pisao *izvezti*. Tako bi se pisao i svršeni vid prema nesvršenom *izvoziti*, samo bi njegov akcenat bio *izvezti*. Sasvim je neznatan broj riječi koje se ni po čemu ne mogu diferencirati, osim prema kontekstu ili u riječnicima, jer imaju identičan i leksički oblik i akcenat, a različito značenje, kao u primjeru *kòsa*, koja ima tri značenja: 1. halatka, oruđe za ručnu košnju trave (*tur.* tirpan); 2. vlasi na ljudskoj glavi (*tur.* saçlar); 3. manji planinski privoj ili greben. Prva dva navedena značenja dokumentirao je još Muhamed Hevai Uskufi u svome bosansko-turskom ričniku iz 1631.

godine.⁸¹⁸) Sa ovom riječju homonim je pridjev ženskog roda neodređenog vida *kósa* (npr. slika na zidu) i određenog vida *kôsa* (npr. linija ili ravan u geometriji), ali ih diferencira akcenat.

Zanimljiv je nastanak akcenatskog diferenciranja značenja u riječi *novina*, koja pripada veoma brojnoj kategoriji deadjektivnih imenica sa sufikslnim tvorbenim formantom **-ina**. Razlika u akcenatskom liku između starijeg bosanskog akcenta 'novina' i novijeg istočnohercegovačkog 'nòvina' dovela je do promjene značenja u vrijeme pojave štampe u BiH, kada je prihvaćena Vukova istočnohercegovačka akcenatska norma pa je 'nòvina' dobila značenja štampanog informativnog glasila, tj. lista, a 'novina' je zadržala svoje nepromijenjeno značenje (sve što je novo). Na to diferenciranje značenja uticala je i činjenica što je većina prvih novinara i urednika novina u BiH dolazila baš sa istočnohercegovačkih i crnogorskih strana, kao, uostalom, i danas.⁸¹⁹) Uobičajeno akcenatsko diferenciranje značenja ovih riječi u narodu izpoljio je instinktivno i ex-premijer FBiH Nedžad Branković u jednom televizijskom intervjuu, govoreći o privatizaciji naftnih terminala u luci Ploče, kada je izjavio: *To je bila jedna trakavica u nòvinama i to nije nikakva novina.*⁸²⁰)

⁸¹⁸) Uskufi Ričnik (1631), str. 82.

⁸¹⁹) Za razliku od općeg značenja riječi *brzina*, prezime novinarkе i voditeljice na FTV izgovaraju sa kratkosilaznim akcentom na 'r': *Břzina* (Amra).

⁸²⁰) FTV, emisija "60 minuta", 24.12.2007, oko 20,15 sati. Povodom katastrofalnih majskih poplava u BiH 2014. godine, tv-gledaoci su mogli primijetiti u reporterskim javljanjima sa lica mjesta da domicilni stanovnici Šerića i Topčić-Polja upotrebljavaju riječ *sřlina* za odron zemlje, koji reporteri imenuju kao klizište (klizišće). Njezin

Na isti način diferencirane su i riječi sličnog značenja: bosanski 'prvīna' i istočnohercegovačko 'prřvina' (prvi rod, prinos žita, prvi rod voćke, prvo janje, jare, tele, prvi odlazak u pohode oca i majke prijateljima, kćerkinim svekru i svekrvi, nakon udaje). Taj novi akcentat nezaustavljivo se širi audio-vizuelnim elektronskim medijima. Tako je, za razliku od političara Brankovića, porijeklom iz istočne Bosne, profesor Prirodno-matematičkog fakulteta u Sarajevu Sulejman Redžić u tv-serijalu BHT1 o biljnom svijetu u BiH neprekidno upotrebljavao istočnohercegovački akcentat 'plānina', a ne bosanski planīna.⁸²¹) Razlike u akcentu riječi istog značenja prisutne su u govorima i u okviru jednog dijalekta, kao što, primjerice, navodi Dalibor Brozović da se pridjevi ženskog roda tipa 'stara' razlikuje u akcentu između fojničkog (stāra) i zeničkog (stāra) govora.⁸²²) Tu činjenicu potvrdio sam i vlastitim iztraživanjima akcenata u srednjebosanskim govorima, na tromedi obština Zenica, Busovača i Kakanj, u kojem ova riječ

homonim *silīna* ima obće značenje: *sila, snaga, moć; silovitost, žestina* i tako sam je i unio u *Institutski Rječnik*.

⁸²¹) O važnosti akcenta, čak i u imenima, svjedoči jedan posve neobičan primjer. Pozivajući neke radne kolege iz Predsjedništva SSOBiH polovicom osamdesetih godina u goste u porodičnu kuću u sarajevskom naselju Švrakino Selo, tadašnji glavni urednik sarajevskog omladinskog časopisa "Lica", potom urednik beogradskog lista "Mladost" i sadašnji urednik magazina "Slobodna Bosna", Senad Avdić, osjetio je potrebu i razlog da skrene pažnju zvanicama da ni za živu glavu neko ne bi oslovio njegovu majku imenom Hasiba, nego izključivo Häsiba, kako je oslovljava muž Muslija (tur. *Hasibe* < ar. *ḥasībā*), jer bi se, kaže, naljutila. Razlog je vrlo jednostavan: Avdići su porijeklom iz istočne Hercegovine, tačnije Plane, i Häsiba je Muslijin zavičajni izgovor.

⁸²²) Brozović (1959), str. 431-438.

ima "zenički" akcenat: stàra. Ali u uzrečici: ...*majka mu stàra* ima "fojnički" akcenat: stàra.

Veliki je broj riječi u kojima razlika u akcentu i postakcenatskoj dužini čini jedinu fonološku razliku među *obličkim kategorijama* kao što su imenice ženskog roda na *-a*, npr. žena. Od četrnaest oblika promjene ove riječi u jednini i množini, polovica su morfološki homonimi, a zanimljivo je da ova riječ ima unakrsno identične oblike u nominativu jednine i genitivu množine, te u genitivu jednine i nominativu množine, ali ih različiti akcenti diferenciraju: *žèna* (nom.jd.) i *žénā* (gen. mn.) te *žènē* (gen. jd.) i *žène* (nom. mn.). Akcenat čini distinkciju i među leksičkim kategorijama, kao što su, primjerice, imenice i od njih poimeničeni pridjevi: *stüðēn* (hladnoća) i *stüden* (hladan), *mlāda* (nevista, snaha) i *mláda* (nije stara); *rümēn* (rumenilo) i *rūmen* (crvenkast, ružičast); *střmēn* (strmina, vrhlet) i *střmen* (strm, vrhletan); *kāmēn* (stijena) i *kāmen* (koji je od kamena, stijene); *plāmēn* (vatreni jezičak iz žarišća), *plāmen* (koji plamti); *přsmēn* (slovo, grafema) i *přsmen* (koji zna pisati) i sl. Ove imenice su veoma izražajne zbog širokog asocijativnog spektra i očuvane semantičke veze sa pridjevom pa su vrlo česte u poeziji, kao u stihu: "*Kako iz glasova hlipti rümēn i zov.*"⁸²³) Pored toga, postakcenatska dužina čini kategorijalnu distinkciju između pridjeva i priloga tipa *repòrtērski* (pridjev) i *repòrtērski* (prilog). Šta znači samo jedna neakcentovana dužina, kao jedini diferencijalni znak značenja, može poslužiti jedna omaška urednika BHT vijesti, Saše Delića, kojom je izazvao "komunikacijski šum" u kiparskoj koloniji mada on ima vrlo korektan izgovor

⁸²³) Hajdarević (2000), pjesma "*Gluho doba*", str. 38.

prema srpskohrvatskom književnojezičkom standardu. U jednoj informaciji Delić je rekao da je "završena kīparskā kolonija" i odmah izazvao znatiželju, ali i nedoumicu kod gledalaca o kakvoj se to koloniji na Kipru radi. Tek kad je četvrti put upotrijebio sinonim i rekao da će vajarski radovi biti ispečeni, postalo je jasno da se radilo o skupu kipara (skulptora) i njihovoj koloniji na Ilidži, a ne skupu (koloniji) Kiprana. Delić je morao izraziti dužinu na oba glasa 'a', u obliku "završena kīpārskā kolonija", a ne samo na krajnjem, i ne bi bilo nikakvog 'komunikacijskog šuma'.

Domaći akcenat na putu

Nakon sarajevske premijere dugo najavljivanog hit-filma "Na putu" bosanske rediteljke Jasmile Žbanić, filmski kritičar Mirsad Kličić je na Sarajevskoj kantonalnoj televiziji, očekivano, iznio hvalospjev filmu, uz primjetbu da su "glavne uloge u filmu pripale hrvatskim glumcima Leonu Lučevu i Zrinki Cvitešić, koji nisu do kraja savladali domaći akcenat, ali to se neće ni osjetiti čim film pređe granicu Kantona Sarajevo", čime se indirektno sugerira da postoji diskrepancija između izvornog bosanskog akcenta i srbskohrvatskom književnom normom projektovanog akcenta, kojeg su se držali akteri filma. Iako se u filmu varira aktuelna bosanska tema o vehabijama, iako je Bosna mjesto radnje filma, iako je rediteljka porijeklom iz Bosne, film ne mora nužno biti bosanski i na bosanskom jeziku, jer je film rađen u produkciji nekoliko zemalja, među kojima i Hrvatske. Kulturološki gledano, umjetnost je univerzalna, a praktično film, kao i književnost, pripada onome na čijem jeziku je ostvaren. Umjetnički film, za razliku od dokumentarnih, rijedko poseže za jezičkom karakterizacijom likova. Ovaj

stilski postupak više je vezan za književnost, a svoju promociju i punu afirmaciju doživio je prije više od jednog stoljeća, u doba realizma kao globalne (književno)stilske formacije. Za preovlađujuće bosanske poglede bosanska atribucija filma pogotovo bi bila upitna ukoliko bi se prihvatila moguća poruka filma da je (vehabijsko) vjersko osjećanje prepreka ("normalnoj") ljubavi.

Postoji priličan broj riječi tipa: *zid, lonac, konac, grad, život*, u kojima se u padežnoj paradigmi smjenjuju sva četiri akcenta: *kònac, kónca, kônci, kǎnācā/konácā*, ali ima primjera uklanjanja akcenatskih alternacija. U posljednjem primjeru, pod uticajem sa strane, u novije vrijeme izvršeno je analoško ujednačavanje genitiva množine sa nominativom, kao i kod riječi *sīnovi – sīnōvā*, umjesto *sinóvā*. Ali bosanski narodni govori još čuvaju izvorne akcenatske likove u bosanskim riječima kao u bosanskoj poslovice: *Húdo sèlo bez momákā, a i zèmlja bez težákā*. Tome svjedoči i povratnica Remzija Delić sa područja Srebrenice, koja kaže: *U Liskovíku žena pet sinóva izgubila*⁸²⁴), a sokolački imam Omerović će reći: *Djeca tih nana su uglavnom u gradòvima.*⁸²⁵) Tako govori i narator povodom otvaranja obnovljene Stare kamene ćuprije u Konjicu: "... napiti se sa česámā..."⁸²⁶) a isti oblik upotrebljava i jedan vremešni profesor historije iz Stoca: "...gradeći dvadesetak česámā..."⁸²⁷) Nasuprot njima, na državnoj televiziji se čuje izgovor

⁸²⁴) BHT1, reportažni serijal Josipa Pejakovića "Uime naroda", 09.07.2009, 20 sati

⁸²⁵) NTV Hayat, 18.02.2009, 19 sati

⁸²⁶) BHT1, 16.06.2009. godine, 20 sati

⁸²⁷) FTV, emisija "Pozitivna geografija", 09.05.2006. godine

jednog lokaliteta u Lašvanskoj dolini koji je podpuno nepoznat govorima toga kraja: *Zbog sanacije puta u Kaoníku*, umjesto u *Kaoníku*.⁸²⁸) Radi se o sve raširenijoj uveznoj pojavi izjednačavanja akcenta u nominativu i ostalim padežima, kao i u slučaju na FTV: *Pomračenje sunca bilo je u Nĕpālu...* (umjesto *Nepálu*⁸²⁹) Tako će postupiti sa poslanicima i voditeljica večernjeg dnevnika na BHT Svetlana Topalić, koja inače ima katastrofalnu akcentuaciju, u izkazu: *Kako je protekao današnji dan poslānīka*, umjesto pravilnog akcenatskog lika: *poslanīkā*, sa obaveznom genitivnom dužinom na posljednjem slogu.⁸³⁰) U *Institutskom Rječniku* ova riječ je dubletno akcenatski normirana kao: *poslānīk/poslānīk*. Ova akcenatska dvostrukost u jednini ima jedinstven akcenatski oblik u množini: *poslanīci*. Začudo, takvu zbrku pravi i dugogodišnji predratni televizijski spiker, Rinko Golubović, čitajući prilog o Buni i Blagaju: *Prilozi od dućana i māgāza*⁸³¹), unoseći nepravilan, novokomponovani, nebosanski akcent na prvom slogu, i to kratkosilazni, umjesto dugouzlaznog na drugom slogu, a nema ni obavezne genitivne dužine na posljednjem slogu (ā): bosanski pravilno bi bilo: *magázā*.

Ekskluzivnost prozodijskog sistema bosanskog jezika najuočljivija je pri međusobnom doticaju sa jezicima (slavenskog porijekla) u okruženju. To je jedan od neponovljivih biljega bosanskog identiteta i kao takav predstavlja neprocjenjivo blago bosanskog kulturnog naslijeđa, koje se u postdejtonskoj Bosni, kao i sve

⁸²⁸) BHT1, emisija "Smanji gas", 25.11.2008. godine, 12,50 sati

⁸²⁹) FTV dnevnik u 19,30, 22.07.2009. godine

⁸³⁰) BHT1 dnevnik u 19 sati, 28.10.2009. godine

⁸³¹) FTV, 24.03.2009. godine, 16,30 sati.

drugo, uništava i destruiira, što neznanjem, što kompleksaškom samomržnjom i podaništvom, što ciljanim programiranim uništavanjem radi asimilacije. Ljudi kao da se utrkuju ko će manje ličiti na sebe. Nakon rata odjednom su spikeri, voditelji/ce, urednici i novinari počeli 'teljirati', umjesto 'lacovati', slično kao što su počeli isključivo 'irati' dojučerašnji 'isaši'. Za to ne postoji nikakav lingvistički ni komunikativni razlog, izuzev kulturni i psihološki ili kvaziidentitetski. Presija elektronskih audio-vizuelnih medija susjednih zemalja na otvorenom medijskom prostoru naše države remeti i destruiira taj strogo determiniran sistem unutrašnje genetske strukture bosanskog jezika. Zašto bosanski mediji forsiraju uvezeni akcenat? Odgovor je jednostavan. Bosna nije postala samo ekonomska i kulturna kolonija, nego i medijska. Na javnoj sceni niti postoje mediji koji bi mogli afirmisati i prononsirati izvorni akcenat i tako parirati agresivnoj medijskoj presiji sa strane, niti u postojećim medijima postoje obučene stručne snage koje bi se suprotstavile ovoj poplavi. Ne postoji ni društvena klima niti politička svijest o značaju medija za njegovanje izvornog bosanskog melodioznog govora. Zaboravlja se da su mediji projektovano sredstvo za "izpiranje mozga". Postoji svijest da sve što je bilo ranije ne valja i da sve što je tuđe i što dolazi sa strane, bolje od svoga. Ostaje pitanje: Ako na medije sa strane, izgleda, niko nikako ne može uticati, kako i šta učiniti da urednici, razni voditelji programa i novinari govore na radiju i televiziji u skladu sa tom bosanskom (najmilozvučnijom) tradicijom? (2010)

O krivotvorinama imenâ

Original i repríza amidže Idríza

Postgenocidna katunizacija bosanskog kulturnog prostora ogleda se i u sknavljenju onomastičkih pojmova. Kad su u pitanju imena orijentalnog porijekla, to ima ne samo jezičke nego i političke konsekvence, jer najveći dio najbrojnijeg bosanskog autohtonog stanovništva, Bošnjaka, nosi orijentalna imena u skladu sa svojom orijentalno-islamskom tradicijom. Tipičan primjer nepravilne upotrebe bošnjačkih imena orijentalnog porijekla, ali i obstrukcije bosanskog akcenatskog sistema, desio se upotrebom imena Idriz u filmu "Kod amidže Idriza", tokom snimanja i potom napadne promotivne kampanje. U navedenom kontekstu ovo ime upotrebljavano je u filmu u genitivnom akcenatskom obliku *Ādrīza*, a ne uobičajeno *Idrīza*, prema nominativu *Ādrīz*. (< ar. *Idrīs* : Asir) Da su autori filma i medijski promotori, ali i domaći mediji, pogledali

intervju Mufida Memije sa vrhunskim bosanskim slikarom-grafičarom, Mersadom Berberom, primijetili bi da je Berber upotrijebio pravilan izvorni oblik ovog imena kada je nabrajao neke filmove kao ilustraciju svoga stava da recentna bosanska kinematografija ima svjetske reference. Rekao je baš kako treba: *Kod àmidžē Idríza*.⁸³²) Tako će i dopisnik FTV iz Bihaća Esad Budimlić normalno upotrijebiti izvorni oblik akcenta svoga kraja u imenu *Rèfĭk – Refĭka* kao i njegova kolegica iz Zenice Mujesira Purić.⁸³³) Autori filma su, možda nesvjesno, imputirali u bošnjačku tradiciju nešto što joj ne pripada, a ako su falsifikovali izgovor imena, neki gledalac će se upitati jesu li autentični i duh i atmosfera, prikazani u filmu, autentični u umjetničkom smislu. Iako nije izvorna bosanska riječ, nego orijentalizam, posvojena je u bosanski jezik prema modelu zajedničkih imenica tipa: *vòdĭr – vodĭra* (< vodĭr); *vòjnĭk – vojníka* (< vojník), koje u zavisnim padežima imaju dugouzlazni akcentat na mjestu starog neprenesenog akcentata na drugom slogu. U bosanskom jeziku još uvijek postoje brojne posvojenice iz orijentalnih jezika ovoga tipa, npr. *ibrik, miraz, hadis, avaz* i sl. Kod Bošnjaka, osobito u privatnoj komunikaciji, veoma su frekventne i imaju dosljedno navedeni bosanski akcentat u zavisnim padežima: *ibríka, miráza, hadĭsa, aváza*. I orijentalizam *amidža* je veoma frekventan. U razgovornom jeziku kod Bošnjaka potpuno je potisnuo slavenski sinonim *stric*, ali ne i u

⁸³²) Mersad Berber: "Filmovi 'Nafaka' i 'Kod amidže Idríza'..." , TVSA, emisija 'Portreti', repriza 13.12.2009. u 20 sati

⁸³³) *Više u prilogu Refĭka...*, FTV dnevnik 16.05.2014. godine

novooosnovanim "bošnjačkim" medijima.⁸³⁴) Ali i od jedne bosanske filologinje sa naučnom titulom, Naile Valjevac, porijeklom iz Gacka, zabilježio sam taj istočnohercegovački akcenat u izrazu: *u Āvāzu*,⁸³⁵) umjesto bosanskog oblika: *u Avāzu* (:àvāz < pers. āvāz)! Zato nije začudno ako jedna bivša radio-novinarka Borka Rudić, kaže: ...*u Āvāzu... iz Āvāza...*⁸³⁶), jer je rečena filologinja bila svojevremeno lektor na radiju, zajedno sa Veliborom Ostojićem. Poput Rudičke u predhodnom primjeru još jedna radijska novinarka, Radmila Sesar, falsifikovala je, čak, antroponim, ime žene o kojoj je pravila reportažu, kada je svoju sagovornicu Abidu (kratki uzlazni akcenat na drugom slogu 'i') u reportaži prikristila u Ābidu (kratki silazni akcenat na prvom slogu 'Ā') i za Abidinu priču dobila nagrade na radijskim festivalima u Istanbulu i Iranu.⁸³⁷) Velika boljka našeg postratnog novinarstva je netačno navođenje imena, što upućuje na nepoštivanje profesionalnih standarda i na pomanjkanje jezičkog obrazovanja i njegovanja jezičke

⁸³⁴) Kada je jedan od likova u kontroverznoj humorističkoj seriji FTV "Lud, zbunjen, normalan", čitajući "Dnevni avaz", naišao na riječ *stric*, zapitao se: *Šta ono dođe stric?* i sam odgovorio: *Aha – amidža!* (FTV, 09.04.2012.)

⁸³⁵) Zabilježeno u Institutu, 17.07.2006. godine

⁸³⁶) FTV, emisija "Pošteno", 11.02.2010. godine

⁸³⁷) BHT1, "Radio na TV", povodom 65. godišnice Radija BiH 10.04.2010. godine, 20 sati. I ovi primjeri opravdavaju moje nastojanje prilikom izrade *Institutskog Rječniku* da se u prvi službeni standardni riječnik bosanskog jezika, koji prvi put izrađuju sami Bosanci, unesu najfrekventnija uobičajena (akcentovana) orijentalna imena kod Bošnjaka, kao i najvažniji bosanski toponimi, ali to srpskohrvatski urednik i cenzor Uložanin I. Čedić, uz savjetodavnu logistiku Gačanke N. Valjevac, nije dozvolio.

kulture. Za takvu praksu, naprosto, nema nikakvog opravdanja, jer tačno navođenje imena spada u abecedu novinarske profesije i novinari su dužni, sukladno profesionalnim standardima, provjeriti kako se izgovara i kako se piše svako ime: antroponim, patronim, toponim, etnik, ktetik itd., i to od izvornog govornika, kad je to moguće, i na licu mjesta, gdje utvrđuje i druge činjenice materijalne istine nekog događaja.⁸³⁸) Posebno je primjetno nametanje i medijsko forsiranje istočnohercegovačkog izgovora prezimena Pašalić za njegove bosanske nosioce u obliku Pășalić, umjesto bosanskog Pašâlîć. To se dešava kada se govori o čuvenom bosanskom glumcu, rahm. Safetu Pašaliću, potom je to bio slučaj povodom tragedije generala ARBiH, rahm. Arifa Pašalića, zatim povodom citiranja exgradonačelnika Zenice Zakira Pašalića i ex-sekretara Vlade ZDK Nihada Pašalića te medijska halabuka oko bivšeg sportskog novinara i direktora nogometnih selekcija u NSBiH Ahmeta Pašalića.⁸³⁹)

Medijsko nametanje novog (istočnohercegovačkog) oštrog silaznog akcenta prenošenjem kratkouzlaznog akcenta na početni slog odvija se svakodnevno. Drastičan primjer dogodio se prilikom gostovanja tadašnjeg državnog tužioca,

⁸³⁸) Još mi je u sjećanju insistiranje jednog izkusnog engleskog novinara na press-konferenciji u hotelu Holliday inn u ratnom Sarajevu 1992. godine kada je uporno tražio da mu jedan pridošli engleski zvaničnik speluje a potom i u njegovu bilježnicu napiše svoje ime i prezime dok su napolju grmile srbske granate sa okolnih brda.

⁸³⁹) Osim Ahmeta, sve ostale Pašaliće lično poznajem ili sam poznavao pa pouzdano znam da se prezivaju Pašâlîć.

Milorada Barašina, na Federalnoj televiziji.⁸⁴⁰) Voditelj Sanjin Bećiragić je, čak, akcenatski falsifikovao prezime svome sagovorniku prid njegovim i našim očima. Iako je tokom razgovora sam Barašin više puta izgovorio svoje prezime, stavljajući kraktkouzlazni akcenat na drugo 'a' (Baràšin), ipak je voditelj nebrojeno puta izgovorio to prezime stavljajući kratkosilazni akcenat na prvo 'a' (Bàrašin). Ovdje se ne radi o nekoj riječi obšćeg značenja, nego o patronimu, a netačno navođenje antroponima, patronima, kao i toponima, nedopustivo je u novinarstvu i predstavlja tešku povredu materijalne istine, zapravo falsifikat i podvalu.⁸⁴¹) Ali ima i onih koji se odgovornije odnose prema prezimenu nekadašnjeg državnog tužioca, kao što je poznata voditeljica sa iste televizije: *Da čujemo gospodina Baràšina*.⁸⁴²) U istoj emisiji i predsjednik VSTV, Milorad Novković, pravilno izgovara prezime svoga kolege: *Kolega Baràšin je rekao...*⁸⁴³)

U susjednim jezicima, hrvatskom i srpskom, ove riječi su se akcenatski počele izjednačavati sa riječima

⁸⁴⁰) FTV, emisija Dnevnik D, 06.03.2010. godine, 20,30 sati.

⁸⁴¹) Radi vjerodostojnosti novinari su dužni provjeriti kako njihov sagovornik izgovara svoje ime i prezime i tako ih izgovarati ili pisati. Isto treba postupiti i sa toponimima, navodeći ih onako kako ih izgovaraju i pišu domicilni stanovnici, odnosno kako se vode u administrativnim knjigama i odgovarajućim zakonima.

⁸⁴²) Duška Jurišić, emisija "Pošteno", 13.05.2010. godine u 20 sati.

⁸⁴³) Među rijedke primjere novinarskog profesionalizma u pogledu pravilne upotrebe ličnih imena i naziva izpoljio je sportski komentator BHT Zoran Šuko, komentirajući utakmicu *Chalsea – Illaxmëp* (izg. Čelzi – Šahtjor), koji je dosljedno izgovarao pravilno prezime ruskog reprezentativca *Aršàvin* i naziv ukrajinskog šampiona: *Šàhtjōr*. Istovremeno, u studiju analiziraju utakmicu novinar Igor Kristić i trener Dragan Jović i konstantno upotrebljavaju pogrešene oblike *Aršavin* i *Šahtar*.

koje na prvom slogu imaju oštri kratki silazni akcenat tipa *mèdār – mèdāra* i to se reflektovalo i na ovo ime u naslovu tretiranog filma. Tako je u filmu i oko filma pušćen u opticaj nebosanski oblik jednog tradicionalno bosanskog imena orijentalnog porijekla i ono je otišlo u medijsku eksploataciju a da niko u bosanskim medijima nije dovodio u pitanje njegovu akcenatsku vjerodostojnost. Pored Idriza, pogrešno se upotrebljavaju i druga orijentalna imena Bošnjaka toga tipa iako su njihovi nosioci obćepoznati, kao što su: Dževad (Karahasan), Nedžad (Ibrišimović), Džemal (Bijedić), Derviš (Sušić), itd. Već odavno nastala je akcenatska alternacija kod imena tipa Dževad: *Džèvād – Džèvāda* (*herc.*) i *Džèvād – Džèvúda* (*bos.*). Na tu akcenatsku dvostrukost u svome imenu upozorio jedan iztaknuti bosanski intelektualac i književnik, relevantan u europskim relacijama, rodom Duvnjak, po imenu Dževad Karahasan, gostujući u jednoj kasnovečernjoj emisiji BHT, navodeći da prihvaća oba izgovora, ali da je *Džèvād – Džèvúda* stariji i u skladu sa tradicijom pa mu je draži. Zabilježio sam da ovakav izvorni akcenatski oblik ovoga imena upotrebljava još jedan književnik, Bajruzin Hajro Planjac, kao promotor knjige Dževada Kučukalića "Vjenčanje u Kijevu".⁸⁴⁴) Takav akcenat zabilježio sam i od pjesnika i docenta književnohistorijskih nauka na sarajevskom Filozofskom fakultetu, Sanjina Kodrića: *...Dervíša Sušícá...*⁸⁴⁵) Ovaj

⁸⁴⁴) Planjac je široj javnosti u BiH i regiji poznat i kao utemeljitelj i mecena godišnje nagrade za najbolju zbirku poezije u Bosni i Hercegovini, ali i kao utemeljitelj i vlasnik prestižne izdavačke i štamparske kuće „Planjax“ u Bobarama kod Tešnja.

⁸⁴⁵) Sarajevski filološki susreti, 09.12.2010. godine

bosanski akcenat u imenu Nedžad zabilježen je kod profesorice sa istog fakulteta Hasnije Muratagić Tune prilikom promocije romana "Vječnik" Nedžada Ibrišimovića: *Roman Nedžáda...* Takav oblik toga imena: *Nedžáda* upotrijebit će i slikar i kritičar Boško Kućanski, povodom otvaranja izložbe skulptura Nedžada Ibrišimovića u Bošnjačkom institutu u Sarajevu. Da taj akcenat i dalje živi u narodu potvrđuju i slijedeći zabilježeni primjeri. *Pozdravio bi' svoje sinove Ajdína i Nedžáda*, kaže jedan Zeničanin, dobitnik na bingu.⁸⁴⁶) A ožalošćena majka šehida iz Prijedora, Fatima Fazlić, kaže: *Pored Nedžáda...*⁸⁴⁷) U jednoj emisiji povodom pogibije nekadašnjeg predsjednika SIV-a Džemala Bijedića, njegov srodnik Buri Bijedić, upotrijebit će pravilan oblik imena: *Džemála*. Dok je poznati Gradačanlija, Husnija Kamberović, direktor Instituta za historiju u Sarajevu *govorio o Džemálu Bijediću*⁸⁴⁸), novinarka Sanela Sojtarić i voditelj Vlado Marić govorili su o *Džëmālu*. I jedan reporter iz Srebrenice je javio: *Nusret je krenuo na dženazu bratu Džëmālu*. Sve ovo govori da novinari ne poznaju dovoljno Bosnu, posebno bošnjačku tradiciju, ali i da su nedovoljno profesionalno educirani, jer bi inače provjeravali i naučili ove činjenice, što sve upućuje da i ne drže mnogo do toga i da to ne smatraju važnim.

O (ne)profesionalnom odnosu novinara prema svom poslu ponešto se može zaključiti iz jednog zabilježenog slučaja na Radiju Federacije. U emisiji povodom 45. godišnjice Radio-Gardačca voditeljica je

⁸⁴⁶) FTV, Bingo show, 16.05.2006. godine

⁸⁴⁷) FTV, emisija "60 minuta" 26.10.2009. godine, 20 sati

⁸⁴⁸) FTV dnevnik, 18.01.2013. godine

uzpostavila kontakt sa novinarom Radio-Gradačca Dževadom Pašalićem i odmah na početku, u maniru pravog novinarskog profesionalca, pita gostujućeg kolegu kako se izgovara njegovo ime i prezime: Pašālīć ili Pāšalić; Džèvād ili Džèvād.⁸⁴⁹) *Kod nas u Gradačcu se kaže: Pāšalić i Džèvād i malo otegnuto* – kaže gradačački novinar, sa kratkosilaznim akcentom na 'a' u prezimenu i bez neizostavne dužine na 'i'. Do tada je federalna voditeljica upotrebljavala izvorni bosanski oblik Pašālīć, ali čim je njen sagovornik rekao kako se izgovara njegovo prezime, počela ga je, opet u maniru pravog profesionalca, oslovljavati kako je on rekao, ali sa obaveznom dužinom na 'i', jer je nastala sažimanjem dvahu 'i' i jednog polu-'i', tj. 'j' od oblika Pašalijić (< paša+Alija). Svugdje se patronimi i antroponimi te etnici i ktetici izgovaraju onako kako ih njihovi nosioci izgovaraju. Međutim, novinar iz Gradačca nije rekao kako *on* izgovara svoje prezime, nego je rekao "kod nas u Gradačcu". Možda on izgovara tako svoje prezime, ali se u Gradačcu tako ne izgovara, nego ima tradicionalni bosanski oblik Pašālīć, što se može vrlo lahko provjeriti na relativno malom reprezentativnom uzorku. Gradačački novinar je tako nepotrebno i neprofesionalno falsifikovao činjenice iako ga to niko nije pitao. Ime Dževad akcentirao je bosanski i ono je u svakoj varijanti "otegnuto" Džèvād – Dževáda, samo što je gradačački novinar, koji se očito ne razumije u akcente, vjerovatno mislio na dugouzlazni genitivni akcenat toga imena Dževáda. Ovakav akcenatski tip zabilježio sam od izvornog govornika, koji se, kaže, *rodio u Golēšu*, kod izgovora zavičajnog oronima Komar: *Polahko, kud si*

⁸⁴⁹) Radio Federacije, 01.04.2010. godine u 13,15 sati

*pohitio, nije Švabo na Komáru!*⁸⁵⁰) Ovaj akcenatski tip čuva se u narodnim govorima i u riječima općeg značenja. Od jednog šestdesetpetogodišnjeg Bošnjaka iz Han-Pijeska zabilježio sam oblik *rođáci*, a osamdesetih godina proteklog stoljeća zabilježio ga je i Josip Baotić od starine Mate Bekića u Modranu kod Dervente u obliku "...*bila su ognjšća*".⁸⁵¹) Jedan povratnik u Zeleni Jadar kod Srebrenice i novopečeni proizvođač mlijeka, jasno kaže: *Imam 18 krava...teláđī, junáđī,*⁸⁵²) a voditeljica FTV dnevnika, Almira Huseinović, spominje *poljoprŕvrednā gazđinstva.*⁸⁵³) Za razliku od Duvnjáka Dževáda, jedan novostasali sportski komentator će upotrijebiti novi oblik: *Sve će biti u redu sa Dŕvnjākom*, umjesto izvornog bosanskog oblika *sa Duvnjākom*. Učestvujući 2007. godine na okruglom stolu na jubilarom, 35. "Slovu Gorčina" u Solcu, posvećenom 90. godišnjici rođenja Maka Dizdara i 75. godišnjice rođenja Alije Isakovića, primijetio sam da samo sudionici porijeklom iz Stolca upotrebljavaju izvorni akcenat u zavisnim padežima prezimena ove dvojice velikana bosanskog jezika i bosanskog duha: *Dizdára i Isákovića*.

Već je postalo otužno kako se medijski falsifikuju bosanski toponimi izvornog naziva *Ahmíci, Šeríci, Velići, Mulići*, nastali od patronima. Nije nikakva novost da je Bosna odavno postala medijska kolonija. Ali domaće medije treba podsjetiti na elementarno novinarsko pravilo

⁸⁵⁰) Čuveni pčelar, šestdesetogodišnji Travničanin, Ahmet Balić, Sarajevo, 06.06.2013. godine

⁸⁵¹) Josip Baotić: *Ikavskošćakavski govor u okolici Dervente*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knjiga IV, Institut za jezik i književnost, Odjeljenje za jezik, Sarajevo 1983, str. 197.

⁸⁵²) Fadil Jusufović, oko 60 godina, TV Vogošća, 20.01.2013. godine

⁸⁵³) FTV dnevnik, 21.01.2013. godine

u ostvarivanju načela neprikosновенosti materijalne istine, koje nalaže reporterasku provjeru imena ljudi (antroponimi i patronimi) i geografskih pojmova (toponimi, hidronimi, oronimi) na licu mjesta, gdje reporter utvrđuje i druge činjenice materijalne istine o nekom događaju. Dopisnica FTV iz Travnika i prostora Srednje Bosne, Nađa Riđić, uporno već godinama ponavlja pogrešan naziv mjesta najstrašnijeg zločina tokom rata u srednjoj Bosni, za koji su u Hagu već osuđeni neki visoki dužnosnici i časnici HVO-a. Radi se o selu *Ahmići*, a ne *Āhmići*, kako ona navodi. To čini i sa poznatim mjestom *Šerići* izgovarajući ga kao *Šerići*, a pravilan izgovor mogla je naučiti od svoje kolegice iz Zenice, Gordane Ristović Muslija, koja lijepo kaže: *Desetine građana Šerića... Nesreća u Šerićima...*⁸⁵⁴) Njoj je bliži bio izgovor voditeljice FTV dnevnika Edine Šećerović, koja je, također, upotrijebila nepravilan akcent: *U Šerićima...*⁸⁵⁵) Da je, na primjer, reporterka FTV, Nađa Riđić, samo malo zavirila u selo *Ahmiće* i popričala sa mještanima, mogla je čuti izvorni izgovor, zapravo u ovom slučaju možda i ne bi, jer su gotovo svi stanovnici mučki pobijeni. Ovako, naziv ovoga sela prema prezimenu njihovih stanovnika, čula je vjerovatno od "suprotne strane". Ako izvorni izgovorni oblik ovoga sela nadomak Viteza travnička dopisnica nije mogla čuti od žitelja, mogla je od reisa Mustafe ef. Cerića, koji je bio domaćin hrvatskom predsjedniku Ivi Josipoviću prilikom posjete Ahmićima i odavanja počasti i

⁸⁵⁴) Dopisnica FTV iz Zenice, Gordana Ristović Muslija, FTV dnevnik, 20.01.2013. godine

⁸⁵⁵) Voditeljica FTV dnevnika, Edina Šećerović, 20.01.2013. godine

poklonjenja nevinim ahmićkim civilnim žrtvama.⁸⁵⁶) Ali izkusni tv-novinar i urednik Sanjin Bećiragić nije ponovio Riđićkinu grešku kada je vodio razgovor sa Josipovićem: *Boravili ste u Ahmićima ...?* - pita Bećiragić, pravilno izgovarajući ime ovoga nesretnog srednjobosanskog sela.⁸⁵⁷) Mediji su zadržali jedino izvorni oblik najstarijeg dovišća u Bosni – *Karići*, jer su ga prvi put registrirali u ratu od izvornih govornika, a u posljednje vrijeme zenički novinari pravilno izgovaraju naziv rudarske jame *Begići.*, kao što to čini Amir Džidić: *Otvoranje podzemnog kapaciteta u jami Begići RMU Kakanj*⁸⁵⁸) ili Gordana Ristović-Muslija: *Jama Begići biće moderan kop.*⁸⁵⁹) Poznata je uzrečica u tom kraju: *Razgulili je k'o Begići tavu.* Izvorni bosanski akcent medijjski se falsifikuje i u zavisnim padežima imena starog bosanskog rudarsko-metalurškog gradića *Vàreš*, čiji je izvorni akcent u genitivu: *Varèša*. Ovaj pravilan oblik upotrebljavaju samo dopisnici FTV iz Zenice (... iz *Varèša... na području Varèša*), dok će, na primjer, voditeljica dnevnika BHT (... u *Vàrešu...*) i voditelj dnevnika TVSA (*Čisti snijeg u Vàrešu*) upotrebljavati novokomponovani akcentatski oblik pod uticajem medija sa strane: *Vàreš – Vàreša*. Narodni oblik akcenta ovoga gradića zabilježio sam i od predhodno citiranog Ibrišima iz Han-Pijeska, koji kaže: ... *snîjeg u Varèšu... eto ti Varèša...*

⁸⁵⁶) BHT1 dnevnik u 19,00 sati, 15.04.2010. godine

⁸⁵⁷) FTV, emisija "60 minuta", 19.04.2010. godine

⁸⁵⁸) Novinar Amir Džidić iz zeničkog ITC, BHT-dnevnik, 17.07.2013. godine

⁸⁵⁹) Gordana Ristović-Muslija, FTV-dnevnik, 17.07.2013. godine

Lahko je uočiti da akcenat u bosanskom jeziku nije vezan uvijek za jedan slog u riječi, nego pulsira, "skače" sa sloga na slog dajući govoru prepoznatljivu dinamiku i "pjevnu" intonaciju. Ima veliki broj riječi u čijoj se promjeni smjenjuju sva četiri akcenta (*zîd, zîdu, žîdovi, zidòvima*). U kontekstu slavenskih jezika, bosanski jezik u pogledu akcenta nalazi između jezika sa vezanim akcentom, kao što su češki (na prvom slogu) i poljski (na predposljednjem slogu) i jezika sa slobodnim akcentom, koji može stajati na svim slogovima, kao što su slovenački, ruski i bugarski. U bosanskom jeziku svi akcenti mogu stajati na svakom slogu osim posljednjeg, a jednosložne riječi mogu imati samo silazne akcente (*rôg, vîd, dòm, mîš*). Za uvođenje bosanskog kratkouzlaznog akcenta u književni standard, kojeg nije bilo u Vukovom govoru i prvim riječnicima, hrvatski filolog Tomo Maretić najveće zasluge pripisuje Đuri Daničiću, koji je imao uvida u bosanske govore, a taj akcenat postojao je i u njegovim vojvođanskim govorima. Ocjenjujući Daničićevu *Malu srpsku gramatiku*⁸⁶⁰) kao bolju i od Vukove, Tomo Maretić odaje Daničiću veliko priznanje za utvrđivanje četveroakcenatskog sistema ovim riječima: *Svi pisci koji su makar samo malo proučavali poredbenu slavensku akcentuaciju, znadu vrlo dobro, od kolike je važnosti razlikovanje brzoga i sporog akcenta u štokavskom govoru, znadu da bez toga razlikovanja ne može nitko ni koračiti tko želi porediti slavenske akcente. Za to Daničiću ide valika hvala i slava, što je rečenu razliku u štokavskom govoru utvrdio za sva vremena i tako omogućio temeljito istraživanje, ne samo srpske i*

⁸⁶⁰) Daničić, Đuro: *Mala srpska gramatika*, Beč 1850. godine

*hrvatske nego i opće slavenske...*⁸⁶¹) U isto vrijeme Daničić je pripremao drugo izdanje Karadžićevog *Srpskog rječnika* iz 1818. godine, nastojeći u njemu dosljedno provesti četveroakcenatski sistem, jer je u prvom izdanju prikazan samo djelimično. Ali samoljubivi Karadžić nije shvaćao svu važnost te značajne akcenatske inovacije pa u predgovoru to nije ni spomenuo, nego je Daničićevu pomoć priznao samo u tehničkom dijelu rada: *Velika hvala Đuru Daničiću, koji se trudio oko prevođenja riječi na njemački i na latinski jezik i oko popravljivanja i nadgledanja u štampanju.*⁸⁶²) Za razliku od Karadžićeva troakcenatskog sistema istočnohercegovačkog idioma, prozodijski sistem bosanskog jezika čini sistem od četiri akcenta različite dužine i melodije i sistem neakcentovanih kratkih i dugih slogova u riječi tzv. postakcenatskih dužina i po tome je jedinstven među svim slavenskim jezicima kao jedna od najvećih dragocjenosti bosanskoga identiteta. Razudnost bosanskog akcenta čini onu neponovljivu melodiju bosanskog govora za razliku od jednolične i dosadne jednoobraznosti. Samo narod koji ima takvu melodioznost svoga govora mogao je iznjedriti neponovljivu i neprevaziđenu pjesmu, kakva je glasovita sevdahlinka. Ta ljubavna lirska varoška pjesma, kao kolektivni izraz bošnjačkog genija, koja se pjeva sa pola glasa, ali sa punim srcem, ima tako umilnu melodiju i primamljiv muzički kod da osvaja čak i nemuzikalno uho.

⁸⁶¹) Jonke, dr. Ljudevit: *Tomo Maretić*, Rječnik JAZU, tom XXIII, Dodatak, materijali o Rječniku, str. 115.

⁸⁶²) Karadžić, Vuk Stefanović: *Srpski rječnik*, Beč 1852. godine

Širu javnost treba podsjećati da akcenat, odnosno naglasak, kao sredstvo kojim se jedan slog riječi naglašava i ističe od ostalih, ima nezamjenjivu ulogu i neprocjenjiv značaj u fonetskoj, fonološkoj, morfološkoj, leksičkoj, muzičko-estetskoj pa i semantičkoj strukturi, a ponekad je i jedini diferencijalni znak značenja glasovnih i grafemskih homonima u leksici i oblicima promjene riječi u paradigmi. Treba, također, stalno imati na umu da svaka pogrešna upotreba, odnosno pogrešno navođenje imena ljudi ili geografskih pojmova i lokaliteta, povlači za sobom mnoge neželjene posljedice, sve do krivičnihopravnih i da su izvorni toponimi dio zajedničke svjetske baštine pod zaštitom UNESCO-a.
(2009)

Pare vrte što burgija neće

Kako se opàriti, a ne òpariti se

I jezik i pare imaju nezamjenjivu ulogu u ljudskom društvu i historiji pa je ponekad samo jedna jedina pogrešno izgovorena riječ mogla čovjeka napraviti siromahom pa čak i doći glave

Opari se, sine! – orilo se sa televizijskih ekrana i mamilo sa novinskih stranica u jednoj reklamnoj poruci. Pare ili novac zauzimaju centralno mjesto u životu savremenog čovjeka, što potvrđuje i recentna svjetska novčana kriza. U društvima koje svoju ideologiju zasnivaju na kapitalu i profitu, novac je uzdignut na pijedestal najvećih ljudskih vrijednosti i potreba kao božanstvo i božansko blago oko kojeg se sve vrti. Pare vrte što burgija neće, uobičajena je uzrečica. Od davnina se u ljudskom rodu podhranjuje potreba za blagom i parama. Oni koji ga nemaju, umiru žudeći za njim, a oni koji ga imaju, umiru u patnjama što ga nemaju još više. Sjevremenska je ona priča o hajducima u mračnoj pećini,

u kojoj im je svjetlucavi tajanstveni glas poručivao: *Ko me uzme kajat će se, ko me ne uzme kajat će se!* Vidivši na svjetlu dana da se radilo o blagu, jedni su se kajali što nisu uzeli ništa, a drugi što nisu uzeli sve. *Pare kvare čovjeka, a nemanje (njih) još više*, svjedoči internacionalna narodna poslovice! Radi blaga i novca vode se ratovi, uništavaju prirodna bogatstva, ubijaju i terorišu ljudi. Oni koji smatraju da je nesreća čovjeka što je konačno biće, a ima misao o beskonačnosti, parama nastoje stvoriti iluziju o ljudskoj moći i moćnu samoobmahnu da je ljudska sudbina u ljudskim rukama. Kao što postaje sve očitije, takvo shvaćanje svrhe, smisla i razloga ljudskog života i postojanja, poprima razmjere globalne kataklizme. U Americi dolar je Bog. *Marka, jen, dolar ili funta čine da se svijet okreće* – pjeva slavna Lisa Minelli. Čak se i ljubav, koja je božanski dar čovjeku, kupuje za novac. *Dadoše mene mladu za stara/ dadoše mene starcu z bog para* – jada se kroz prostor i vrijeme mlada i huda djeva u jednoj bosanskoj sevdahlinki.

Pare su postale nužno zlo, ali i predmetom najveće pohlepe. Zato nikome nimalo nije začudno što jedan svjetski poznati bogati Bosanac, rodom iz Lašvanske doline, svakodnevno poziva gledaoce da se i oni *opare*, obraćajući im se očinski sloganom: *Opari se, sine!* Kontroverzni Miroslav Ćiro Blažević postao je vješti maher s parama i odavno se dobro *opario* na nogometu i oko nogometa. Iako nikada nije postao veliki fudbaler i žongler, kakav je bio, recimo, legendarni Hase, Ćiro je postao nogometni trenerski mag i medijska reklamna moneta. Svijet je ugledao u Dolcu kod

Travnika.⁸⁶³) Zadivljene djetinje oči malog Miroslava tu su prvi put posmatrale jedno tadašnje čudo ovoga svijeta, ognjenog zmaja koji se uz buku i krisku vukao Lašvanskom dolinom, izpredajući na plavom nebu vretenasti oblak crnog ugljenog dima i bijele vodene pare. Taj vlak je svakodnevno, gotovo cijelo jedno stoljeće po dva sahata stenjao, huktao i šišćao dok bi savladao nekih tridesetak kilometara od Lašve priko Kaonika, Busovače, Selišća, Viteza, Bile (Stare i Nove) i Dolca do Travnika. To je bilo ovdašnje čudo onoga vremena, kada čovjek još uvijek nije bio osvojio nevinost žute lune i nepovratno oskrnavio romantični zanos mjesečine. Područje mjesta Bila predstavlja jedno od tri nekadašnja sela u Lašvanskoj dolini koja je bosanski kralj Tvrtko, darovnicom od 1380. godine, dodijelio sinu bosanskog vojvode Vukca "*s' vsimi pravimi mejami rečenomu vojevodi Hr'voju i njegovi dit'ci i njih' poslidnjimi da su za plemenito u viki vikoma*". Inače, šezdesetih godina proteklog stoljeća tu je postojalo ogleđno poljoprivredno imanje, kao opće društveno dobro, i tada je predstavljalo pravo malo čudo. Bilo je projektovano da hrani žitom, povrćem, voćem i mesom cijelu Srednju Bosnu.

Vremena su se mijenjala, ali je ostala misao da su na ovom dunjaluku sva čuda moguća. Tom nezamjenljivom vozu i njegovoj čađavoj parnoj

⁸⁶³) Osim nobelovca Ive Andrića, odatle su još četiri istaknuta franjevca s prezimenom Lašvanin, koji su to prezime uzimali i "drugim pripušćali" da ih tako nazivaju iz ljubavi prema svom rodnom kraju. Smrtna kob baš u tom mjestu prije 250 godina zatekla je i istaknutog bošnjačkog pjesnika Mehmeda Mejliju, savremenika pjesnika fra Nikole Lašvanina.

lokomotivi – parnjači ljudi su od milja nadili ime "ćiro", a kada je Miroslav postao miljenik svoje sredine, taj čudnovati naziv zakačio se uz njegovo ime kao nezaobilazni nadimak. "Ćiro" je odavno otišao u legendu, a Ćiro je postao legenda. Ostat će Ćirina intimna tajna da li se on nekada **òpario**, odnosno oprljio, spržio, opekao na paru koja je iz te lokomotive šiščala na sve strane, ali je javna tajna da se on itekako **opàrio** na nogometu. Sada se mnogi žele opariti na toj legendi priko njegova imena. Lašvanska dolina postala je u međuvremenu simbol šta znači opariti se. Na prostoru viteškog polja i Bile niknuo je cijeli moderni poslovno-trgovački grad, kojem je temelje udario poznati harmunikaš i pjevač sa čuvenih lašvanskih teferiča i sijela. Pravo čudo modernog doba i spomenik parama. Od polja ni traga ni glasa. Ništa se ne proizvodi, samo se trguje. Pare se vrte na sve strane. Ali oparili su se samo rijetki pa taj novac sada hrani samo mali broj, a ostali gledaju kako se tim nekadašnjim poljem viori samo crni dim iz automobila posjetilaca toga megashoppingcentra, umjesto bijele pare onoga davno zaboravljenog "ćire". Niko ne mari za onu staru mudrost da pare kvare čovjeka, a često donose i nesreću.

Reklamnim sloganom: *opari se, sine*, Ćiro je, možda zanesen parama, pogrešno izgovorio riječ *opari se*, stavljajući naglasak na /o/, umjesto na /a/, i tako usmjerio značenje i smisao poruke u sasvim drugom pravcu od onoga koji nedvojbeno sugerije vizuelni kontekst. Kod manje upućenih u ovakve jezičke finese on unosi zbrku i nedoumicu da li poziva da se ljudi *opàre* (postanu posjednici para, novca) ili *òpare* (opeku, oprže parom) mada vizuelni kontekst, kao što je rečeno, nedvojbeno upućuje na pare, a ne paru. Onako kako Ćiro

poziva da se "sin" opari, stavljajući naglasak na /o/, značilo bi, ne daj Bože, da se on sprži, opeče vrelom parom. Za ovu priču nije na odmet ponoviti da je Ćiro rođeni Bosanac, iz samog srca Bosne, a reklamira jednu hercegovačku firmu. Ako je hotio da svojim pozivom podstakne ljude na sticanje para (novca) putem te nagradne igre u iznosu od stotinu hiljada maraka (upotrijebljena je grčka riječ hiljada, a ne slavenska tisuća) morao je naglasiti drugi slog, akcentujući glas /a/. Ovakva reklamna zagonetka i jezička nedoumica bila je moguća radi homonimijske kolizije glagola izvedenih iz morfološkog korijena riječi *pàra* i *pàra*. Radi se o potpunoj homonimiji grafemskog i glasovnog sastava, ali u govoru akcenat jasno diferencira značenje, jer u životu *pàra* ide u zrak, a *pàra* u džep. Tako "jadni Ćiro", ni kriv ni dužan, poziva ljude u nesreću, umjesto u sreću. Sad-zasad nije poznato da li je neko poslušao Ćiru i opekao se na paru. To bi moglo imati i nepoželjan epilog ako bi neko protumačio ovaj javni Ćirin poziv kao navođenje na ozljeđivanje. Teško je povjerovati da bi to želio jedan Bosanac pa bio to i Ćiro. Eto, šta znači samo jedan akcenat koji potpuno mijenja značenje riječi i smisao poruke. Ovo je primjer kako jedan akcenat može biti jedini diferencijalni znak značenja, odnosno nosilac značenja pojedinih riječi ili njihovih oblika identičnog glasovnog sastava, a različitog porijekla i značenja. U ovom slučaju radi se o grafemskim homonimskim postnominalima **i:i**-osnova, izvedenih od riječi *pàra* i *pàra* (pare) formantom /i/ za tvorbu glagolske osnove od leksičkog korijena: -**pàr**-i-ti i **pàr**-i-ti. Etimolozi su utvrdili da je *pàra* sveslavenska riječ iz praslavenskog, a znači plinovito agregatno stanje vode nastalo

zagrijavanjem. Od srodnih indoevropskih jezika njoj odgovaraju pruska riječ *pore* i litavska riječ *pōrs* – ono što se poput dima diže, puši iz čega. Od Slavena su je pozajmili Mađari (*pára*) i Rumuni (*pară, păpară* i *opări*, odatle ime srednjovjekovnog Vlaha Oparitul). Od nje je u bosanskom jeziku izveden denominal *pàriti* i druge riječi kao što su: *popara, parenica, parnjača* (parna mašina, parostroj, lokomotiva), *parobrod* (kalk *Dampfschiff*), *paromlin* (kalk njem. *Dampfmühle*), i sl. Od prostog glagola *pàriti* prefiksacijom su stvoreni mnogi glagoli, kao što su: *izpariti, nàpariti, pòdpariti, zàpariti*. Među njih spada i *òpariti se*. Kao što se može primijetiti, kratkosilazni akcenat je sa unutrašnjeg korijenskog sloga prenesen na prefiks kao kratkouzlazni po zakonitostima akcenatskih promjena u razvoju bosanskoga jezika od 15. stoljeća.

Kijivska pouka o parama

Nosim jednu nezaboravnu "pouku" o parama iz glavnog grada Ukrajine Kijiva (ukr. Київ). Boraveći početkom osamdesetih godina kao lektor-predavač jezika i književnosti na Državnom univerzitetu "Taras Ševčenko", ostala mi je za sva vremena u sjećanju jedna zgoda vezana za pare i našu poslovicu da pare kvare čovjeka, jer tada nisam znao za ukrajinsku efektnu "dopunu" te poslovice. Plaća je bila strogo svakog prvog, ali mala. Ta činjenica bila je razlog što sam čak 1. maja, na neradni dan i najveći praznik "proletera svih zemalja", došao na matični Filologički fakultet ne bi li mi se posrećilo da se oparim, tj. dobijem platu. Kao da mi je čitala misli, sekretarica slavističke katedre Зоя Афанасевна požurila je da mi uzme muštuluk:

- *Сафет, пожалуйста, уже получил зарплату? (Safete, molim Vas, jeste li već dobili plaću?!)*
- *Ещё нет! Деньги портит человека! (Još ne! Pare kvare čovjeka!) – odgovorih "mudro" praveći se da znam za plaću, ali da ja tu nisam radi para.*
- *А отсущество их ещё больше! (A nemanje para još više!) – sa zagonetno nadmoćnim smiješkom uzvрати mi simpatična babuška nastavljajući mi "čitati" misli. Tako sam se ja istovremeno i opario i opario, odnosno opekao i ujeo za jezik radi para.*

Kada se već spominje jezik, lahko je uočiti da je ova kratka konverzacija vođena na ruskom, a ne ukrajinskom jeziku. Naime, bilo je to vrijeme apsolutnog ruskog hegemonizma u SSSR-u, pa i Ukrajini. Iako je vrhovna vlasti (sekretar KPSS) bio Ukrajinac Leonid Brežnjev, Ukrajinci su u zvaničnoj upotrebi morali koristiti službenii ruski jezik, a ne svoj materinski ukrajinski, a Ukrajinci i Ukrajina i brojem i teritorijom idu u red najvećih evropskih naroda i zemalja. Ko se toga ne bi pridržavao bio bi poslat nepovratno u neki ledeni sibirski gulag, gdi se i para iz usta leđi. Ovo se navodi samo zato što se zaboravlja da je starobosanski jezik najbliži ukrajinskom od svih slavenskih jezika po ikavskom supstitutu praslavenskog glasa jat. Iako je Ukrajina multivjerska (katolici, pravoslavci, unijati), svi Ukrajinci govore jednim materinskim ukrajinskim jezikom pa je i to sličnost sa Bosnom ,koja je, također, multivjerska (katolici, muslimani, pravoslavci) a svi govore bosanskim jezikom, a nacionalno se izjašnjavaju kao Bošnjaci, Hrvati i Srbi.

За разлику од *pare*, riječ *pàra* je orijentalizam pozajmljen iz turskog od arabskog (*bara*) prema persijskom (*pāra*) i označavao je četrdeseti dio groša, kasnije stoti dio dinara, odnosno sitan novac obšćenito, a danas u pluralnom obliku *pare* znači novac. Od riječi

pàra izveden je postnominal *pàriti*, a od njega složeni glagol *opàriti* (*se*). Odmah se primjećuje razlika od predhodnog slučaja. Kratkouzlazni akcenat u ovakvom derivacijskom modelu ostaje na istom mjestu, tj. na korijenskom vokalu i ne prenosi se sa prostih glagola na prefikse u složenim glagolima.

U bosanskom jeziku, uz ove, javljaju se još neki leksički korijeni istog glasovnog sastava, a različitog porijekla i značenja, kojima akcenat diferencira značenje. Na primjer: riječ **pâr** pozajmljena iz njemačkog, porijeklom iz latinskog, što znači dvije istovrstne jedinice uzete zajedno. Od nje je izveden prosti glagol *pàriti se* i složeni glagoli: *spàriti*, *upàriti*, *razpàriti*, kao i *opàriti se*, ali sve njih stari dugouzlazni akcenat na korijenskom vokalu diferencira od *òpariti se*. Postoji i leksička osnova **-par-** u iterativu *pàrati* (složeni *opàrati*, ali nema postnominala na *-iti*). To je prijevojni stupanj **o > a** zbog iterativnog duženja praslavenskog korijena **-por-** iz kojeg je izveden prosti glagol *pòriti* (razšivati) i složeni: *izpòriti*, *razpòriti*, *opòriti*. Pozajmljeni grčki prefiks **para-** nema samostalnu upotrebu, nego samo u složenicama (npr. paravojska, paradržava) i ne može izazvati nesporazume u komunikaciji, a znači surogat, kvazi.

Sličnu akcenatsku konfuziju u javni prostor unose novinari pri upotrebi vrlo frekventnih homonimskih glagola *pláviti* i *plàviti*, kojima samo akcenat distingvira značenje. Dadjektivni glagol *pláviti* od pridjeva *plav* znači *boju vedrog neba* ili *bistrog mora*, ⁸⁶⁴) a ima

⁸⁶⁴) U narodnim govorima ima i značenja: blijedožut i svijetložut, kao u primjerima: plav, plave, tj. svijetložute kose, žita zaplávila, promijenila boju od zelene u blijedožutu; popláviti - poprimiti

aktivno i pasivno značenje: *činiti nešto plavim i postajati plav*, a glagol *plāviti* (: *pòplava*), koji je u srodstvu sa paronimskim glagolima *plīvati* i *plòviti* (prijevojni stupanj vokala *i, o, a*) znači *potapati zemlju vodom, prekrivati teren nadolazećom vodom*. Kada se sa tv-ekrana čuje: *Stari grad Mostar je poplāvio... ili ...u Popovom polju koje je poplāvilo...* gledalac dobija informaciju da su ti prostori dobili plavu boju, a ne da ih je potopila nadolazeća voda.⁸⁶⁵) Voditeljica dnevnika HRT-a ne prenosi akcenat na prefiks i kaže da je *poplāvio dio Hrvatske...*⁸⁶⁶) Za razliku od njih, voditeljica FTV-dnevnika Edina Šečerović pravilno je akcentirala ovaj glagol i tačno prenijela poruku gledaocima: *Drugi put da pòplavī Kulen-Vakuf.*⁸⁶⁷) Slične greške se prave i u glagolskom pridjevu trpnom od glagola *òbūci*: *obūčen – obučēni* u značenju *staviti odjeću na tijelo, odjenuti se i obūčiti* (se) u značenju *prenijeti nekome određena znanja i vještine, proći obuku: òbučen – òbučeni*. Voditeljica FTV-dnevnika, Almira Huseinović, sve je pobrkala u izgovorenoj rečenici: *Federalna policija je obūčena za sve vidove kriminala*⁸⁶⁸) i samo na osnovu jednog pogrešnog akcenta načinila najmanje pet grešaka: umjesto glagola *obūčiti*, kontekstualizirala je glagol *òbūci*. Ali i tu je napravljena greška: umjesto akcenta participa pasivnog za ženski rod: *obučēna*, riječ je akcentirana kao da je muški rod: *obūčen*. U tom slučaju

bljedilo u licu, pomodriti), a glagol *plāviti* ima i prenesena značenja: *plāviti vlake niz strminu, spuščati drva; plāviti povlaku (kajmak) sa mlijeka*.

⁸⁶⁵) Goran Karanović, FTV dnevnik, 22.01.2013. godine

⁸⁶⁶) Dnevnik HRT, 10.01.2010. godine

⁸⁶⁷) FTV-dnevnik 3, 22.01.2013. godine

⁸⁶⁸) FTV-dnevnik, 01.07.2013. godine

izpada da je neko specijalno obukao, odjenuo policiju u takve uniforme u kojima je moguće praviti sve vrste kriminala. Ali intencija poruke sugerira značenje da se radi o obučenosti, iztreeniranosti, a ne o odjevenosti pa bi poruka glasila: *Federalna policija je òbučena za sve vidove kriminala*. Ali tada dobijamo još neprihvatljivije značenje: da je neko obučio, iztreenirao, Federalnu policiju da može činiti sve vrste kriminala. To je teška optužba i malo je vjerovatno da bi je neko tek tako izrekao. Očito je poruka trebala glasiti: *Federalna policija je òbučena da spriječi sve vidove kriminala*. Beogradski glumac B. Ejđus u liku gay-aktiviste Jovana Belajbega upotrebljava akcenat jednine (*obùčen*) u množinskom obliku istog pridjeva: *Svi ćemo biti obùčeni u plave košulje*.⁸⁶⁹) Trebalo je: *obučèni*. I u ovih nekoliko primjera lahko je uočiti značaj pravilne akcentacije, jer akcenat u bosanskom jeziku nije vezan uvijek za jedan slog u riječi, nego pulsira, "skače" sa sloga na slog, dajući govoru prepoznatljivu dinamiku i melodiju.

U svom povijestnom razvoju bosanski jezik je iz troakcenatskog sistema razvio četveroakcenatski, iznjedriviši novi kratkouzlazni akcenat, u procesu pomicanja silaznih akcenata u riječima za jedan slog naprijed i prenošenja akcenta na proklitike: *kopâč > kòpāč; sòđfra – nà sofru, lòđpta – nà loptu*.⁸⁷⁰) Ali u

⁸⁶⁹) FTV, humoristično-satirična serija " Lud, zbunjen, normalan", 12.05.2013. godine, 20,30 sati

⁸⁷⁰) Pod uticajem susjednih medija neki bosanski televizijski komentatori (i voditelji) ne prenose akcente na proklitike pa jednu akcenatsku i intonacijsku cjelinu pretvaraju u dvi, npr. *nà* || *lòđtu*, umjesto *nà loptu*, izgovor: *nàloptu*. To svakako destruiira prozodijski sistem bosanskog jezika i kviri onu njegovu prepoznatljivu melodiju. Takvi akcenatski likovi su prisutni u bosanskom jeziku, ali

mnogim govorima širom Bosne još se paralelno zadržao i nepreneseni akcenat. U narodnim govorima u visočkom kraju i drugim područjima srednje Bosne i Krajine još i danas bi se od starijih ljudi iz naroda mogli čuti čak i nepreneseni akcenti, primjerice kako je *Nezîr* bio najbolji *kopâč* u Moštru ili da bi se ponekad napio *vodê* iz *vodîra* dok bi nakosio *trâvê*. Tako jedna vremešnja mještanka Gornje Breze kaže: *Vidi se da imaš dūšê ... on ležî...*⁸⁷¹⁾ Takav akcenat zabilježen je i kod Alije Prijića, direktora "Krivaje" iz Zavidovića ("*Ne mogu da izmîre...*"⁸⁷²⁾ i kod radnika istog preduzeća ("*Neće da uplâte...*"⁸⁷³⁾, a njihov sugrađanin Hašim kaže: "*Sve porazbîjano.*"⁸⁷⁴⁾ To je izvorni izraz i ex-predsjednika bosanskog Saveza sindikata (porijeklom iz Zenice) Edhema Bibera ("*Mi pokušâvamo da to realizujemo.*"⁸⁷⁵⁾ Tuzlak Osman Ikanović se ibreti: "*Ja ne mogu razumî državu koja more otêt nešto...*"⁸⁷⁶⁾ Takav izgovor živ je i u Sarajevu. "*Jedva izîdêm ûz ulicu*" – kaže postariji stanovnik Požegijine ulice u Sarajevu prilikom jedne ulične ankete o poledici.⁸⁷⁷⁾ Jedan Bošnjak iz Kotorskog, kojem su Srbi oteli zemlju, vapi: "*Niko se ne oglašâva.*"⁸⁷⁸⁾ "*Da se*

su oni stilski markirani kada se, primjerice, želi naglasiti da je igrač startovao *na lōptu*, a ne *na nđgu* suparničkog takmaca.

⁸⁷¹⁾ BHT1, emisija "U ime naroda" autora Josipa Pejakovića, 25.02.2010, 20,00 sati

⁸⁷²⁾ FTV, emisija "Federacija danas", 22.07.2009, 15 sati

⁸⁷³⁾ FTV, emisija "Federacija danas", 22.07.2009, 15 sati

⁸⁷⁴⁾ Hašima Hadžiefendić, oko 65 godina, Zavidovići, emisija "U ime naroda", BHT1, 02.03.2008. oko 22 sata

⁸⁷⁵⁾ FTV dnevnik u 19,30, 22.07.2009.

⁸⁷⁶⁾ FTV, emisija "60 minuta", 12.03.2007. godine

⁸⁷⁷⁾ TVSA, Dnevnik, 28.11.2008. oko 18,40 sati

⁸⁷⁸⁾ FTV, emisija "Federacija danas", 17.11.2008. u 17 sati

zahvalim Federalnoj televīziji" – kaže sredovječni Busovljak⁸⁷⁹) iz Udruženja sportskih ribolovaca. "Telēvīzija je neprirodno i uzalud šaćica poltrona i lektora tako govore, a normalno je 50 godina televīzija", smatra profesor emeritus Sarajevskog univerziteta Midhat Riđanović.⁸⁸⁰) Ex-gradonačelnik Bihaća Hamdija Lipovača želio bi "... da se investīra..." u njegovom gradu,⁸⁸¹) a Mirsad Ćeman, kao zastupnik u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH, porijeklom iz tešanskog kraja, starosti oko 45 godina, strahuje "...da se zatvori, kazneno-popravni zavodi, ne bi pretvorili u jednonacionālne ustanove..."⁸⁸²) Nasuprot nekima koji vještački dijele i polariziraju bosanski jezik na zapadni i istočni, takav akcenat je uobičajen i na Drini. Tako jedan postariji Srebreničanin kaže: "Podržāvām Fátu..."⁸⁸³) Majstor Salko iz Piskavice u sjeveroistočnoj Bosni se žali da "nīsu mōgli nī kamena dovūć...ù tō uklāpā..."⁸⁸⁴) Poznati hrvatski lingvista bosanskih korijena, Ivo Pranjković, slično bosanskom anglisti Midhatu Riđanoviću, zastupa tezu da se npr. realizacija silaznih akcenata (naglasaka) na nepočetnim slogovima (uključujući i posljednji), bar u nekim riječima i/ili akcenatskim cjelinama (posebno onima stranoga porijekla), nije zapravo nikada posve isključivala te da je stoga u najmanju ruku problematična teza prema kojoj se navodno ("pravi") novoštokavski silazni akcenti ne mogu

⁸⁷⁹) FTV "TV bingo show", 19.12.2008. godine

⁸⁸⁰) FTV, 14.03.2009. godine

⁸⁸¹) FTV, emisija "Pozitiv", 02.12.2008. godine, oko 22 sata

⁸⁸²) FTV, emisija "Federacija danas", 07.03.2006. godine, 17 sati

⁸⁸³) Asim Đuherić, Bošnjak, oko 65 godina, Srebrenica; FTV dnevnik u 19,30 sati, 14.03.2007. godine

⁸⁸⁴) FTV, emisija "Pozitivna geografija", 21.02.2005. godine

realizirati na nepočetnim slogovima. Pri tom se osobito misli na primjere tipa: *podâtākā*, *domaćînstāvā*, *poljoprîvreda*, *zemljopôsjednîk*, *o stârîma*, *magistêrîj*, *radijâtor*, *kabârē*, itd. Autor smatra da naglasci (akcenti) toga tipa u savremenom hrvatskome standardu čak posve prevladavaju, a da su akcenti tipa *domâcînstāvā*, *ò stârîma*, *magîstêrîj*, *kabârē*, i sl. manje ili više izrazito obilježeni, npr. kao zastarjeli ili kao regionalni.⁸⁸⁵) Na javnoj sceni itekako je uočljiva borba između narodnog izraza i nametnutog književnog. Tako mlada voditeljica džender-centra iz Banjaluke narodski kaže: ..."najveći broj *podâtākā*..."⁸⁸⁶) a novinar u razgovoru sa njom upotrebljava normom propisani oblik "...*pòdâtākā* u ovoj zemlji..." Ta dvojba i unutrašnja borba između maternjeg i književnog kod pojedinih medijskih poslenika često je prisutna. Tako popularni voditelj *TV bigo showa*, Hazim Begagić, kaže izvorno narodski, iz svoga zeničkog kraja: "da njih osigurâvā..." pa se odmah pokajnički izpravi u "osigûrâvā" sa izvinjavajućim smiješkom.⁸⁸⁷)

Bit će da su se autori navedenog spota oslonili na svoj zavičajni hercegovački govor kada su rođenom Bosancu, iz samog srca Bosne, odredili kako će izgovoriti riječ imperativnog oblika: *opari!* Jer, bilo bi gotovo na granici fantazije pomisliti da su ciljano izazvali jezičku dvosmislenost kako bi se i na takav način pobudila dodatna pozornost što većeg broja konzumenata reklame, a ponuđač domogao što više para. Moguće je i da se radi o neznanju autora reklame, jer akcenat tih

⁸⁸⁵) Pranjковиć (2001), str. 299-306.

⁸⁸⁶) Biljana Lakić, džender centar, BHT1 vijesti u 19 sati, 23.11.2008. godine

⁸⁸⁷) FTV, 07.03.2008. godine, 21 sat

glagola nisu mogli provjeriti u savremenom *Rječniku hrvatskoga jezika* Vladimira Anića, u kojem uopće nema ovih glagola. Ali u argumentaciji ovakvog postupka mogli bi se pozvati na *Rječnik bosanskog jezika*, u kojem su ovi glagoli bezrazložno normirani kao potpuni i grafemski i akcenatski homonimi: *òpariti*, iako su postojali i etimologijski, i semantički, razlozi za različito akcenatsko normiranje (*òpariti* i *opàriti*), čime bi se izbjegla homonimijska kolizija.⁸⁸⁸) To je vjerovatno

⁸⁸⁸) Tokom izrade *Rječnika bosanskog jezika* u Institutu za jezik u Sarajevu, članovi peteročlanog leksikografskog autorskog tima ponekad su razmjenjivali mišljenje i usaglašavali stavove o nekim pitanjima, najčešće na zajedničkoj kahva-pauzi. Tako je jedne prilike H. Hajdarević spomenuo pitanje akcenta glagola na *-irati* u infinitivu, posebno u prezentu. Sa svoje strane, onako uzgred, kratko sam dometnuo da ovi europeizmi u infinitivu uvijek imaju dugi uzlazni akcenat na 'i' u sufiksaloj morfemi, odnosno formativu 'ira' za tvorbu glagolske osnove u procesu afiksacije ovih glagola, a da se zalažem da se u prezentu normira na istom slogu dugi silazni akcenat u skladu sa raširenom praksom u svakodnevnom govoru kod svih kategorija izvornih govornika, bez obzira na dosadašnje pravilo u serbokroatistici da silazni akcenti ne mogu stajati na unutrašnjem slogu, npr. rezonírati: rezonírām, pa je za ove glagole u prezentu propisan akcenat: rezònirām. Ovo pravilo, razumije se, ne važi ako bi se ovi glagoli tvorili bosanskim formantom za glagolsku osnovu 'ova', npr. rèzonovati: rèzonujēm. Takav akcenat tih pozajmljenica podržava isti takav akcenat na istom mjestu kod domaćih bosanskih iterativnih glagola, građenih slavenskim formantom 'āvā', 'tvā' tipa: okòpati – okopávati: okopávām (ili okopájēm), razumiti – razumivati: razumivam, sa prenosom kratkouzlaznog akcenta sa vokala 'o' ili 'i' iz osnove na vokal 'a' ili 'i' u formativu za tvorbu iterativa u obliku dugouzlaznog kao posljedicom iterativnog duženja. Na tom slogu u prezentu je uzpostavljen dugosilazni (okopávām), ali se on prenosi za jedan slog naprijed kao kratkouzlazni na istom vokalu na kojem je i u osnovnom (svršenom) glagolu (okòpām: okòpāvām), ali je 'a' ostao dugi (neakcentovan) slog.

posljedica nekritičkog priuzimanja ranije srpskohrvatske norme iz *Rečnika srpskohrvatskog jezika* u pridratnom izdanju Matice srpske i Matice hrvatske. Ali u njemu obje riječi, od kojih su izvedeni glagoli, imaju Karadžićev silazni akcenat na prvom slogu pa je akcenatska homonimija preslikana i na složene glagole. Ova naša reklamna poruka nije tako drastična i ne može izazvati tako strašne posljedice, jer je, na svu sreću, vizuelna kontekstualizacija nesporna (Kontekst je vrhovni arbitar značenja u komunikaciji!) pa ne postoji bojazan da se neko oprži parom, a hoće li se opeći parama, svako će sam osjetiti na svojoj koži. Jer, najbolje iskustvo je na vlastitoj koži, kaže narod. Ali se odmah dodaje: Samo se magarac uči na sopstvenoj koži! (2009)

Nakon što se otvorio jezički proces prenošenja silaznih akcenata sa unutrašnjeg sloga za jedan slog naprijed, i dugi i kratki silazni akcenti prenosili su se kao uzlazni, samo što je iza dugih ostajao dugi slog (tzv. postakcenatska dužina), npr. selj^âk > s^ělj^âk; vod^â > v^òda. U govornom nizu silazni akcenti na početnom slogu riječi nađu se, ipak, na unutrašnjem slogu ako se izpred njih našla neka neakcentovana riječ, kao što su proklitike, pa bi se silazni akcenat prenosio na njih po pravilu: i dugi i kratki silazni akcenti prenose se kao kratki, dvojake melodije: kao uzlazni i kao silazni, što zavisi od porijekla akcenta koji se prenosi, npr. v^òda, ak. v^òdu – n^à vodu (silazni, stariji); k^üća, ak. k^üću – n^à kuću (uzlazni, mlađi); r^úka, ak. r^úku – p^òd r^úku; pr^âvda, ak. pr^âvdu – z^à pr^âvdu (u frazeologizmu: n^à pr^âvdi Boga). Na mjestu prenesenog akcenta sa dugog sloga uvijek ostaje tzv. postakcenatska dužina.

Ljudska sudbina jednog akcenta

Cí(je)na majkinog mlí(je)ka

Akcentatski fenomen zadržavanja ikavskog akcenta na ijekaviziranim riječima uočio sam prilikom dijalektoloških istraživanja srednjebosanskih narodnih govora u kojima je još bilo kolebanja između starog ikavskog i agresivno nadirućeg (posredstvom školstva, administracije i medija) zvaničnog ijekavskog izgovora

Pored "zakona haka", koji predstavlja hipersupstancijalizaciju glasa 'h' u semantičkim jezgrima i njegovo fonološko pozicioniranje u leksičkim korijenima leksikaliziranih onomatopeja, još jedan jezički fenomen vezan je isključivo za Bošnjake i bosanski jezik između svih slavenskih jezika i svih slavenskih naroda, a to je zadržavanje starog "ikavskog" akcenta u ijekavizovanim riječima. Iako je, pored bosanskog, još jedino ukrajinski slavenski organski ikavski jezik, ove pojave nema u ukrajinskom jeziku iz prostog razloga što u njemu nema ni ijekavizacije.

Slavistika je ignorisala, a serbokroatistika anatemisala to važno sociolingvističko pitanje. Ostaje kao jedan od prioriternih i neodložanih zadataka bosnistike da znanstveno istraži i osvijetli to pitanje, jer pored vjerodostojne osobenosti, svjedoči i o nespornom kontinuitetu bosanskog jezika. Kada je i u Bosni zvanično prihvaćen Karadžićev *ijekavski* jezik i pravopis i nametnut na bosanski organski *ikavski* jezik, stvorena je jedna specifična sociolingvistička situacija: izvorni ikavski govornici osjećali su da se u svim riječima sa dugim **ŕ** dodaje još jedan slog, npr. mlíko = mlí+je-ko > mlíjeko ili sîno = sî+je-no > sîjeno. Osnovni vokal 'i' se nije mijenjao, nego je zadržavao sve predhodne osobine i kvalitativne i kvantitativne, tj. ostajao je dug sa uzlaznom ili silaznom intonacijom. Takav ikavski akcenat redovno sam bilježio svojevremeno u govorima srednje Bosne, a u nekim se govorima sporadično zadržao do danas, što se može uočiti u reportažnim televizijskim emisijama na cijelom prostoru Bosne.

Radi se, dakle, o zadržavanju prvobitnog starog dugog ikavskog akcenta (i uzlaznog i silaznog) u bosanskim govorima na istom mjestu u ijekaviziranim riječima, npr. dugouzlazni akcenat *řjeka* (<řika), *vrřjeme* (<vrřime), za razliku od srpsko-hrvatskog književnojezičkog akcenatskog standarda, još od Karadžića i Daničića, preko Maretića, gdje je akcenat prebačen na drugi slog i glas 'e', s promijenjenim kvantitetom, kao kratkouzlazni: *rijèka*, *vrijème*.⁸⁸⁹⁾

⁸⁸⁹⁾ Naslanjajući se na hrvatsku kajkavsku ekavsku tradiciju, ovakav izkonstruisani književni akcenat napustio je i V. Anić u svome riječniku i vratio ekavski akcenat na 'e': *rijéka*, *cijéna* kao pandan ikavskom: *řjeka*, *řjéna*.

Zadržan je i dugosilazni akcenat: *sîjeno* (<sîno), *snîjeg* (<snîg), za razliku od propisanog Karadžićevog književnog oštrog kratkosilaznog na istom slogu, odnosno glasu 'i', npr. *sîjeno*, *snîjeg*.⁸⁹⁰) Ovom akcenatskom tipu pripada i *rîječ* (<rîč) i od nje izvedena *rîječnîk* (<rîčnîk), ali su hrvatsko-srpski normativci propisali oblik *rjěčnîk*, a bosanski normativci bezpogovorno prihvatili. Kratki akcenti ostaju isti na ijekaviziranim kratkim ikavskim slogovima, samo što je sa 'i' pribačen na 'e', npr. vjèra (<vîra), pjèsmà (<pîsma); sjèditi (<siditi), djèca (<dîca). Ovakav stari ikavski akcenatski tip nedavno je tako lijepo dokumentovao glas naratora u emisiji o turizmu na BHT, u kojoj se jasno mogao čuti izvorni, pravilan bosanski akcenat na 'i' (u ijekaviziranim riječima): *rîjeka*, *cîjena* (... *one rîjeke ... omogućuje rîjeka Neretva ... to je cîjena* ...), nasuprot izkonstruisanom istočnohercegovačkom Karadžić-Daničić-Maretić-Pecinom ijekavskom akcentu na 'e' - *rijeka*, *cijèna* ili Anićevom i Čedićevom ekavskom: *rijéka*, *cijéna*. Isti bosanski akcenat zabilježio sam u spontanom razgovoru sa postarijom rođenom Sarajkom Emirom Karamehmedović, koja i po ocu, pogotovo po majci Fadilpašić, vodi porijeklo od najuglednijih sarajevskih i bosanskih porodica, koja je objašnjavala svoje recepte za neke jednostavne jemeke za iftar: *Kad pravim tópu, stavim malo mlîjeka, pa malo putera, pa ...*, kaže ova "rođena hanuma", inače dugogodišnja predavačica latinskog jezika na univerzitetu. Isti izgovor *mlî(je)ka* slušao sam svakodnevno od malih nogu i od

⁸⁹⁰) Izvorni narodni ikavski akcenat u ovoj riječi zabilježio sam i od predhodno citiranog vremesnog Ibrišima iz Han-Pijeska, koji kaže: ... *snîjeg u Varèšu... eto ti Varèša...*

svoje majke, kao i ostalih žitelja moga rodnog kraja, u kojem se miješao ikavski i ijekavski izgovor. Takav akcenat razprostranjen je još uvijek po svim krajevima Bosne, kako svjedoči, na primjer, jedan mlađi težak, uzgajivač krava iz srebreničkog kraja, povratnik, koji kaže: „*Sada imam oko 15 litara mljeka.*”⁸⁹¹) Ali isti tip akcenta ima i svojevremini sarajevski gradonačelnik Alija Behmen, koji u jednoj izjavi kaže: "*Da cijelom svijetu pošaljemo poruku*".⁸⁹²) Ideničan izgovor ima i legendarna nana Fata Orlović iz Konjević Polja, koja je postala planetarno poznat slučaj kako jedan režim (RS) vrši nasilje nad građaninom pojedincem, koja kaže: *Svemu svijtu na sramotu šta se radi.*⁸⁹³)

Nažalost, hegemonističko zatiranje nekih izvornih osobina bosanskog jezika i bošnjačkog jezičkog naslijeđa provodi se i dalje nesmanjenom žestinom, samo što sada to ne provode hegemoni direktno, nego posredstvom svojih marioneta kao u primjeru *Institutskog Riječnika*, u čijoj izradi sam i sâm sudjelovao kao član peteročlanog leksikografskog autorskog tima. U riječima koje sam ja obrađivao za Riječnik bosanskog jezika i koje počinju slovima M, Nj, R, S, V, sve riječi koje imaju akcenat na supstitutu "jata" dubletno sam normirao, sa izvornim bosanskim ikavskim akcentom na 'i', kao što sam predhodno naveo, i unesenim istočnohercegovačkim ijekavskim, npr. *mîjeh/mjeh, mîješati/mijěšati; rîječ/rjěč, rîjeka/rijeka; sijelo/sijèlo* (cenzor akcenatski

⁸⁹¹) Mešanović, selo Klotjerac kod Srebrenice, FTV dnevnik u 19,30, 02.08.2009. godine

⁸⁹²) FTV, Federacija danas, 28.10.2009, 17 sati

⁸⁹³) NTV Hayat, CD, 03.03.2007. godine, 19 sati.

ekavizirao u *sijélo!!!*), *sŕjeno/sŕjeno*, *svjjeća/svijèća*; *svŕjetliti/svijètliti* (cenzor prepravio u pogrešan *svŕjetliti*), *vŕjeme/vrijème*, *vŕjednōst/vrijèdnōst*, itd.

No, Karadžić-Šipkin cenzor izbacio je sve bosanske akcenatske oblike, a ostavio nametnute ijekavske akcente, pa čak i ekavske (*sijélo*). Tako će Bošnjaci od svog ikavskog, priko ijekavskog, doći do ekavskog. U odnosu na refleks praslavenskog glasa „jat“ (znak, grafema *ꙗ*, latinički *ě* ili *ê*, u bosnistici *ī*), koji je, po mišljenju istaknutog slaviste, bečkog profesora Josipa Hamma, "sa svojim refleksima postao jedna od najglavnijih diskriminiranih po kojima se slavenski jezici i danas među sobom razlikuju", Bošnjaci su sve prošli – od autohtonih ikavaca postali su ijekavci. Ostalo je još da postanu ekavci, a kako se stvari razvijaju i to će se uskoro desiti. Ako je suditi po Bošnjacima iz onog dijela Sandžaka koji su Srbi u balkanskim ratovima okupirali i pripojili Srbiji, Bošnjaci su školskim drilom, administracijom i medijima postali ekavci (Sandžaklija Rasim Ljajić, porijeklom ijekavac, ministar, bolji je ekavac od ondašnjeg predsednika Borisa Tadića, porijeklom ijekavca iz C. Gore). Ali i u samoj Bosni se odvijaju slični procesi. Da bi drilovali bošnjačku ikavsku djecu pravilima ijekavskog izgovora hegemoni su smislili originalnu smicalicu i dali u amanet nastavnicima i profesorima jezika i književnosti, kao didaktičko sredstvo u vidu pravila: ako je u ekavskom dugo 'e' u ijekavskom je 'ije', a ako je kratko 'e', onda je u ijekavskom 'je'. Niko nije postavljao pitanje kako će bosanska djeca znati kakva je situacija u ekavskom, koje je dugo, a koje kratko 'e' kada i ne poznaju ekavski izgovor, nego svoj rodni ikavski. Dakle, jedno nepoznato se objašnjava

drugim nepoznatim, što je za didaktiku nepojmljiva nebuloza. Ne samo logično, nego i po didaktičkim principima primjereno (od poznatog ka nepoznatom, od bližeg ka daljem, od jednostvanijeg ka složenijem...) bilo je da se ijekavski savladava prema načelu: ako je u ikavskom dugo 'i', u ijekavskom je 'ije', a ako je u ikavskom kratko 'i', u ijekavskom je 'je'. Ali to će im objasniti ekavski profesori, koji su činili glavninu prosvjetnog kadra u BiH. Ilustrativan je primjer koji je svojevremeno naveo profesor sarajevske Pedagoške akademije Mustafa Ajanović povodom razprave o jeziku, koju je organizovalo bosansko partijsko rukovodstvo polovicom sedamdesetih godina prošlog stoljeća. „*Ja sam spomenuo slučaj Kalesije, gdje je, od 80 nastavnika, 79 sa ćiriličkog područja, ekavci. Direktor je takav, generalni direktor je takav...*“⁸⁹⁴) Bez obzira, čak, i na tu činjenicu da ekavski nastavnici ne znaju ikavski izgovor, stručno osposobljeni nastavnici bi bez poteškoća mogli provoditi navedeno načelo pošto je ista akcenatska situacija kao i s ekavskim. Ekavski princip perfidno i neosjetno je uvođen i na studijsko izučavanje bosanskog jezika na fakultetima. Primjerice, kod izučavanja, transkripcije i čitanja bosanskih srednjovjekovnih spomeničkih kodeksa, prvenstveno administrativno-pravnih spisa i lapidarnih zapisa, starocrkvenoslavenski pismen (znak) 'jat' čitan je kao 'e' iako je on u tim dokumentima i u narodnim govorima imao glasovnu vrijednost 'i'. „*U velikom broju tekstova u nizu primjera 'jat' je zamijenjeno sa 'i', ili je napisano tamo gdje je iskonski bilo 'i', što nesumnjivo svjedoči o ikavskom*

⁸⁹⁴) Ajanović (1974), str. 130-131.

*karakteru teksta.*⁸⁹⁵) Da ne pominjemo eresovske Srbe, koji od tradicionalnih istočnohercegovačkih Karadžićevih ijekavaca užurbano postaju Miloševićevi ekavci. Već smo ranije spominjali da i u *Institutskom Rječniku* tako nalazimo ekavski akcenat bjéla umjesto ijekavskog akcenatskog lika bijèla ili ikavskog bí(je)la. Naprijed u tekstu je navedeno da je "cenzor iz Uloga" bosanski narodni akcenat sa 'i' u ijekaviziranim riječima, poput síjelo (<sfílo), pribacivao na 'e' – síjélo.

Akcentatski fenomen o kojem je ovdje riječ identificirao sam polovicom sedamdesetih godina, prilikom dijalektoloških istraživanja srednjobosanskih narodnih govora u kojima je još bilo kolebanja između starog ikavskog i agresivno nadirućeg (posredstvom školstva, administracije i medija) zvaničnog ijekavskog izgovora. Taj akcenat je bio krunski dokaz narastanja novijeg ijekavskog, nadolazećeg sa jugoistoka zajedno sa njegovim nosiocima, na stariji autohtoni ikavski izgovor, o kojem "oficijelna i oficijozna" (da upotrijebim sintagmu Maka Dizdara iz jednog polemičkog teksta), zapravo dogmatska unitaristička lingvistika nije dozvoljavala nikakvu raspravu. Kada sam tu tezu postavio u diplomskom radu *Akcentat u govoru sela Gòrē*,⁸⁹⁶) moj profesor i mentor, Jovo Vuković, tadašnji šef Odsjeka za južnoslavenske jezike Filozofskog fakulteta u Sarajevu, predsjednik Lingvističke komisije ANUBiH i neformalni šef tek osnovanog Instituta za jezik u Sarajevu (formalno je za direktora postavljen Milan Šipka), inače rođeni Brđanin iz Drobnjaka u Crnoj Gori, nije htio ni

⁸⁹⁵) Kuna TNCJ (1974), str. 9.

⁸⁹⁶) Gora je poznato staro srednjobosansko selo, nekoliko kilometra jugoistočno od ušća rijeke Lašve u rijeku Bosnu prema Kaknju

razgovarati o takvoj ideji, a kamo li da ostane u radu te mi je "mudro" savjetovao da tu tezu izbacim i to pitanje zaobiđem ako želim ostati raditi na Fakultetu.⁸⁹⁷⁾ Iako sam bio zahvalan prof. Vukoviću na naklonosti i izkazanoj podržci, osjetio sam se duboko uvrijeđen i razočaran takvim njegovim nenaučnim, a ucjenjivačkim stavom i odnosom prema izvornom bosanskom jezičkom naslijeđu. Ne hotivši falsifikovati gole činjenice i mijenjati teze zasnovane na iztraživanju, odustao sam i od odbrane diplomskog rada i od tada veoma privlačnog mjesta asistenta i univerzitetske karijere i okrenuo se na drugu stranu, a tek nekoliko godina kasnije odbranio ovaj diplomski pred drugom komisijom.⁸⁹⁸⁾ Za razliku od Vukovića, ove moje teze je sa velikim razumivanjem i respektom primio i podržao, barem verbalno, direktor Instituta za ruski jezik u Moskvi, Nikita Ilić Tolstoj, nekoliko godina kasnije. Nesporazumu sa prof. Vukovićem predhodila je jedna razmirica sa jednim njegovim zemljakom i poslušnikom, Draganom Vujičićem, kojeg je Jovo Vuković doveo iz Drobnjaka i

⁸⁹⁷⁾ Još ranije prof. Vuković me je interno odredio za svoga asistenta na predmetu "Fonetika" i već bio izposlovao za mene stipendiju od Instituta u vrijeme apsolvantskog staža. Trebalo je samo formalno provesti proceduru izbora nakon diplomiranja. Tako sam postao i prvi stipendista tek formiranog Instituta za jezik u Sarajevu sa šestomjesečnom stipendijom u visini prosječne plaće u BiH. Osjećao sam da je u mene polagao velike nade i primjećivao da je nastojao uzpostaviti i blizke privatne relacije.

⁸⁹⁸⁾ Mome razlazu s Jovom vjerovatno su doprinijele i glasine na Fakultetu da je on u Drugom svjetskom ratu bio "na drugoj strani", odnosno da je, navodno, bio pisar u štabu Draže Mihajlovića. Nisam želio provjeravati te glasine, a takvu stvar nisam mogao podnijeti čak ni kao insinuaciju, jer su četnici u tom ratu na pravdi Boga ubili dvojicu mojih amidžića na pragu naše zajedničke rodne kuće.

zaposlio u ANUBiH kao sekretara njegove Lingvističke komisije. Na terenskom dijalektološkom istraživanju bosanskih narodnih govora u okolini Kladnja 1972. godine, gdje je Vujičić, podrazumiva se, bio šef tima, u jednoj situaciji rekao sam da bosanski narodni jezik ne poznaje riječi i oblike koje je on uporno pokušava naći za potrebe općeslavenskog dijalektološkog atlasa, što mi je desetak godina kasnije u Moskvi (u prisustvu kolege Dževada Jahića) potvrdio i dao za pravo i tvorac i nosilac tog projekta Nikita Iljič Tolstoj, inače praunuk Lava Nikolajeviča Tolstoja. Vujičić je usred kladanjske kahvane skočio sa stolice i verbalno, zamalo i fizički, nasrnuo na mene urlajući o kakvom to ja bosanskom jeziku govorim (apsurdno, upravo smo istraživali taj jezik) glasno me optužujući da sam nacionalista, neprijatelj Jugoslavije i jugoslovenskog bratstva i jedinstva. Kao šef istraživačkog tima zaprijetio mi je vraćanjem sa terena, ali je nakon smirivanja odustao od toga, uvidivši da bez mene ne može ni maknut, jer nam se treći član tima, Miodrag Rajak, lektor na tadašnjoj Televiziji Sarajevo, još nije bio priključio. Bilo mi je neshvatljivo, neprihvatljivo i nepodnošljivo da neko iz Drobnjaka, zaposlen u bosanskoj Akademiji nauka, meni Bošnjaku usred Bosne, zabranjuje razgovor i samo spominjanje bosanskog jezika. Treba podsjetiti da se to dešavalo sedamdesetih godina, u vrijeme "političkog proljeća", ohlabljivanja dogmatskih stega jednodimenzionalne i prodor demokratizacije kada je "u zraku vрила mužjačka krv", da parafraziram jedan Sidranov stih, i kada su razni "oficijelni i ofociozni" jurišnici, Makovi badci, skidali glave malo glasnijim horozima i onima koji su malo više podigli glavu. Vujičićeva verzija toga nesporazuma brzo

je dospila do katedre i ušiju Jove Vukovića, ali i mnogo šire. Ona je bila jedan od "argumenata" da nakon diplomiranja ne budem podoban za Institut, kako se, navodno, čulo u razgovoru o mom prelazku u Institut između Milana Šipke, direktora Instituta i Brane Miljuša, tadašnjeg predsjednika Predsjedništva SSOBiH, gdje sam bio zaposlen kao urednik u redakciji (i ujedno lektor) omladinskog časopisa "Lica". Zvanično obrazloženje koje je meni dato u Institutu bilo je da je Institut već primio planirani broj kadrova i da mi se stipendija "velikodušno" oprašća. Umjesto u Institut konkurisao sam na općejugoslavenskom konkursu za izbor lektorâ srpskohrvatskog jezika i jugoslavenskih književnosti na stranim univerzitetima i izabran za tu poziciju na Državnom univerzitetu "Taras Ševčenko" u glavnom gradu Ukrajine, Kijivu. U Institut sam se zaposlio tek tridesetak godina kasnije, 2004. godine, kada je zasnivan projekat izrade prvog velikog standardnog riječnika bosanskog jezika. Ovo bi mogle biti i neke naznake za odgovor uvaženom kolegi, prof. dr. Dževadu Jahiću, koji je u intervjuu jednom magazinu izrazio žaljenje što se "*Safet Kadić kasno vratio u lingvistiku*".

(2008)

VI.

Ortografska razpuća

Revizija Karadžićeva naslijeđa

Za europski morfoložki pravopis

Bosansko društvo se nalazi na epohalnoj prekretnici, a bosanski lingvisti pred neponovljivim izazovima imperativnog naloga budućnosti i zato ovo vrijeme traži i epohalna rješenja, u što svakako spada i korjenita reforma standardnojezičke norme bosanskog jezika, pisma i pravopisa, jer će Bošnjaci i bosanski jezik sve više biti u neposrednom doticaju sa europskim i svjetskim jezicima

"Dani Grebka" bilo je svojevremeno izpisano na povelikom transparentu, iztaknutom na goraždanskom Domu kulture. Ovaj nadpis, baš tako napisan, označavao je, zapravo, naziv memorijalne goraždanske manifestacije, koja se održava svake postratne godine u ovom bosanskom gradu na Drini u znak sjećanja na nadljudsku borbu Goraždana za obstanak u toku srbske opsade grada tokom agresije 1992-1995. godine. Planina

Grebak, koja se prostire na zapadnoj strani toga grada prema Sarajevu, postala je pojam spasiteljice i od tada nosi oreol legende, jer je samo neprohodnim stazama i bogazama, urvinama i visovima ove planine bilo moguće uzpostaviti improvizirani tajni noćni koridor, kojim su se iznureni stanovnici ovoga herojskog grada mogli obskrbiti najosnovnijim potrebšćinama za preživljavanje, poput brašna i soli. Te staze kriju tajnu nestalih Goraždana u neravnopravnoj borbi za obstanak sa nedokučivim čudima ove planine i njenim nepredvidljivim (za neke i nesavladivim) sniježnim holujama i mećavama. Leksički korijen ovoga oronima - *greb-* čini zajedničku morfoložku osnovu za tvorbu drugih riječi obšćeg značenja: *grebati*, *greb/grob*, *grebje/groblje*, *pogeb* i sl. Kao što se odmah na prvi pogled može uočiti, ime ove planine u genitivu, **Gre**b**ka**,⁸⁹⁹) bilo je napisano po morfoložkom, a ne prema važećem fonetskom pravopisu, bez jednačenja po zvučnosti zvučnog *b* iz korijenske morfeme *Greb-* i bezzvučnog *k* iz sufiksalne morfeme, koji su došli u doticaj nakon gubljenja 'nepostojanog *a*'. Međutim, sve naše novine navodile su ime ove legendarne planine u genitivnom obliku **Gre**p**ka**, tj. sa registrovanjem u pisanju glasovnog ujednačavanja po zvučnosti (*bk > pk*). U prvom slučaju privagnulo je instinktivno narodno osjećanje svoga jezika, pogotovo što se ovdje radi o vlastitom imenu kada je kod izvornih govornika svijest o korijenskoj morfemi mnogo jače prisutna, a u drugom slučaju se radi o vještački nametnutom pravilu fonetskog pravopisa. Vas absurd takvog pravopisanija uočljiv je odmah na prvi pogled: ako odbijemo nominativni i

⁸⁹⁹) FTV dnevnik u 22,30 sati, dana 08.08.2010. godine

genitivni nastavak dobijemo sasvim različit grafemski sastav morfološke osnove jednog te istog naziva: Greb- i Grep- i tada se postavlja pitanje identiteta, jer se radi o jedinstvenom oronimu. Sa druge strane, sasvim je jasno da uočljiva zvučna varijacija glasa *b* u *Grebka* u odnosu na izgovor *Grepka*, kao alofonska varijanta te foneme, ne utiče na funkcionalni identitet ove jezičke jedinice u jezičkoj strukturi. Uočena formalna varijacija nije jezički distinktivna, jer ne dovodi do promjene značenja i zato je ne treba grafemski distingvirati. U ovom slučaju realizacija foneme *b* u vidu alofona, čiju je zvučnost eliminisao sukcesivni glas *k*, nije dovela do novog značenja ove riječi. Unošenje nove grafeme za označavanje alofona neke foneme bezrazložno i nepotrebno se narušava pravilna fonološka korespondencija među oblicima u paradigmi. Uostalom, ova varijacija u formi glasa *b* je redundantna u odnosu na, primjerice, distinktivnost genitivnog *a*. Prema tome, u ovom primjeru možemo govoriti o zvučnom i bezzvučnom alofonu foneme *b*. Tako je i sa drugim vlastitim imenima poput toponima, hidronima, patronima, antroponima... Kada se u javnosti otvorilo pitanje navodnog sukoba interesa kod zamjenika državnog ministra odbrane, Igora Crnadka, nekadašnjeg pripadnika one vojske koja je držala u okruženju grad Goražde, njegovo prezime *Crnadđak Dnevni avaz* je u udarnom naslovu naveo u genitivnom obliku *Crnatđka*, u skladu sa srbskohrvatskom pravopisnom normom, zasnovanom na nakaradnom Vukovom pravilu: *Piši kao što govoriš!*? Ovakvo pravopisno skrnavljenje vlastitih imena nema nikakvog smisla ni opravdanja niti se takvo

kvazifonetsko pravilo može pravdati izgovorom tih riječi.⁹⁰⁰⁾

Čini se da je pristupanje Evropskoj uniji (EU) najbolja prilika i, možda, posljednja šansa da bosanski jezik napokon dobije "europski" pravopis. Valja karadžićevski tzv. fonetski pravopis srpsko-hrvatskog jezika konvertirati u europski morfološki pravopis bosanskog jezika prema elementarnom pravilu: *sve morfeme u procesu afiksacije, deklinacijske, konjugacijske i komparacije fleksije te derivacije ostaju nepromijenjene u pisanju bez obzira na glasovno ujednačavanje u govornom procesu*. Vukovo pravilo: *Piši kao što govoriš* treba priobratiti u bosansko: *Piši izvorno, govori normalno!* Time će se standardnojezička norma bosanskog jezika, prvenstveno pravopisna, približiti principima na kojima su normirani i europski jezici i usaglasiti sa dostignućima savremene lingvistike. Kao što je poznato, govor i pismo su dvi zasebno konstituirane forme jednog jezičkog sistema. Foneme su abstrakcije i konkretni fonetski oblik koji dobijaju zavisi od mnogobrojnih činilaca, naročito od njihovog položaja u odnosu na druge glasove u vezanom govoru. Kada u vezanom govoru, na primjer, izgovorimo riječ *izpoljavaju* njena zvučna slika javlja se u glasovnom sklopu *ispoljavaju*, jer u govoru zvučni glas *z* izpred bezzvučnog *p*, zamjenjuje njegov bezzvučni parnjak *s*. Njena ortografija je nešto drugo. Ona je u procesu afiksacije tvorena od četiri morfeme kao tvorbena formanta: *iz-polj-ava-ju*. Stari imenski genitivni prijedlog

⁹⁰⁰⁾ Jasno je kojim i čijim pravilima su se rukovodili oni koji su bosanski narodni naziv mjesta *Podkraj* kod Kiseljaka priobratili u *Potkraj* na saobraćajnoj tabli.

iz postao je vezana morfema u funkciji glagolskog prefiksa i dodaje osnovi informaciju svoga izvornog značenja *izdvajanja i poticanja od* i on, zato, u pisanju ostaje nepromijenjen, jer, zapravo, samostalna morfema *is*, kao prefiks, ne postoji u bosanskom vokabularu i bosanskoj ortografiji; *polj* je morfoložka osnova korijenske morfeme *polje*, a *ava* je sufiksalna morfema glagolske osnove sa značenjem iterativnog aspekta, a *ju* je sufiksalna glagolska morfema sa značenjem trećeg lica množine prezenta. Pored navedenog, uvođenje morfoložkog principa u pravopisnu normu znači pojednostavljivanje kompjuterskog programiranja i zadovoljavanje još dva bitna zahtjeva modernog doba, prohodniju internet komunikaciju i kompjutersko prevođenje. Na unutarlingvističkom planu ta norma bi doprinijela zaustavljanju dalje destrukcije izvornih oblika riječi, morfema u paradigmi, osobito korijenskih, u procesu derivacije i afiksacije, a i semantičkih jezgara riječi te erozije izvorne strukture bosanskog jezika, a time i osigurati povijesni kontinuitet njegova razvoja. Dosadašnjom vulgarizacijom fonetskog principa unakažene su mnoge riječi, bezrazložno destruirani morfoložki korijeni riječi i unesena prava konfuzija u pravopis koji je za mnoge, pogotovo za strance (pa i naše školarce) postao nepotrebno komplikovan i nesavladiv, bez jasnih načela i sa bezbroj izuzetaka u svakom pravilu. Tako je, na primjer, destrukcijom korijenske morfeme *ust-* (kao morfoložke osnove od lekseme *usta*) u *us-*, tvorbeno je destruirana opozitivnost antonima *pismen:ustmen* (*pis-men : ust-men*) u *pismen:usmen*.

Zašto je "reformator srbskog jezika i pravopisa", Vuk Karadžić, uveo tzv. fonetski princip u pravopisu? Iz

jednostavnog razloga, jer potiče iz stočarsko-ratarskog miljea i načina života i najnižeg društvenog staleža raje, koji nije poznao pismenost, nego se ta "kultura" zasnivala na govoru i usmenoj predaji, a trebalo je to sve prevesti u kulturu pisma i pismenosti u komunikaciji i stvaralaštvu pa je trebalo popisati riječi u riječnik i ustanoviti pravila pisanja, tj. pravopis za potrebe srbskog nacionalnog pokreta i nastupajuće buržoazije. Osim pismenosti na starocrkvenoslavenskom, ograničenu na malobrojne popove u manastirima, a kasnije na slavenoserbskom i srbskoslavenskom, imali su i Srbi književnost sa morfoložkim (evropskim) pravopisom, čiji je književnik Dositej Obradović bio predstavnik evropskih Srba iz današnje Vojvodine, ali je to odbačeno pred navalom agresivnog Vukovog hajdučkog i dinarsko-vlaškog narodnog mentaliteta, jer su, kako smatra srbska historičarka, Dušanka Bojanić "*Vlasi u Srbiji, među kojima je bilo dosta hercegovačkih, su praktički, vlahizirali Srbe, a u Bosni i Hercegovini su Srbi srbizirali Vlahe*".⁹⁰¹) Dakle, dosadašnja zajednička Karadžićeva pravopisna norma nastala je na *ustmenoj*, a ne *pismenoj* tradiciji, u nepismenom ruralnom okruženju, jer je bila i usmjerena prema nepismenim konzumentima, kao što je čitava ta kultura nastala na kolektivnoj ustmenoj epskoj predaji i mitologiji, a ne na individualnom umjetničkom i znanstvenom stvaralaštvu. Tako su mnoge riječi izgubile svoju etimologiju. Kada danas čujemo riječ *otkinuti*, teško možemo indicirati njenu etimologiju i kad je razgledamo na predpostavljene tvorbene morfeme: ot-, -ki-, -nu-, -ti. Najproblematičnija je korijenska morfema, jer ne postoji

⁹⁰¹) Mulić (2006), moto

neko semantičko jezgro koji bi činio glasovni sklop -ki-, ali postoji -kid-, prema glagolu *kidati*. Karadžićevim filološkim zahvatima najviše su nastradale riječi, u čijoj glasovnoj strukturi po etimologiji postoji glas *h*, koje ovo stanovništvo nije imalo u svom glasovnom sistemu. Tako je, na primjer, od glagolskog pridjeva *naduhnut*, nakon što mu je sa glasom *h* izbačen i cijeli tvorbeni formant za glagolsku osnovu *nu* pa je ostao deformisani glasovni sklop *nadut*, bez ikakve etimologije i ikakva značenja. Od *krhak* je ostalo *krt*, od *kuhinja* – *kujna*, od *mehak* – *mek* i tako dalje. Isti slučaj je i sa posvojenicama, poput, primjerice, orijentalizama *lehemiti* iz sanskrta ili *mahana* iz arabskog, kojima je amputiran po jedan čitav slog pa je ostalo je samo: *lemiti* i *mana*. Na toj osnovi dolazi i do nepravilne upotrebe glagola *izvinuti*, u značenju zatražiti oprost, kao kombinacije i preklapanja dva glagola različitog značenja: *izviniti* (iz-vin-i-ti) i *izvihnuti* (iz-vih-nu-ti). Sve su to posljedice glorifikovanja govornog tzv. fonetskog principa, koji nije polazio od jezika kao sistema, nego od pojedinačne ili uobičajene govorne realizacije. Fonetski princip, koji podrazumiva da jedan znak odgovara jednom glasu u fonetskom sistemu, razvio se u svoju suprotnost, tzv. vulgarni fonetizam, gdje se u pisanju registrovalo gotovo svako ujednačavanje glasova u vezanom govoru. Provođenjem ovoga kvazifonetskog principa toliko se destruiira jezička struktura (fonetska, morfološka, leksička) i komplikuje pravopis da to postaje opterećenje u školstvu, izdavaštvu, medijima, administraciji. Taj pravopis nametnut je kasnije, putem zajedničkog književnog jezika, i Bošnjacima, Hrvatima i Crnogorcima iako je, kako napominje Belić, bio

"bosanski jezik narodna osnovica našeg književnog jezika".⁹⁰²⁾

Za razliku od "fonetskog" pravopisa, koji je, zapravo, fonološki, morfoložki princip podrazumiva pismenost i pisanu tradiciju, koju su Bošnjaci već imali, od samog početka pismenosti u 9. stoljeću kroz cijeli srednji vijek na tri pisma (bosan(č)ica, latinica i arebica) i četiri jezika (bosanski, turski, arabski i perzijski). Oni su imali kontinuitet pisma i pisanja na narodnom jeziku i nikakav pravopis, pogotovo nekakva reforma im nije bila potrebna. Bošnjacima su jednako bili razumljivi i Kulin ban,⁹⁰³⁾ i humski knez Miroslav,⁹⁰⁴⁾ inače Kulinov zet, i Hewai Uskufi,⁹⁰⁵⁾ i fra Matija Divković⁹⁰⁶⁾ i svi ostali pisci na bosanskom narodnom jeziku sve do danas. Morfoložki pravopis primjenjivan je u ilirskom književnom jeziku na bazi bosanskog jezika, na kojem su stvarali hrvatski pisci više od pola stoljeća, među kojima i A. Šenoa. Tako se izražavao i srbski gramatik Đorđe Popović (alias Đura Daničić) u dopisu 10. srpnja 1867. godine, kada je kao sekretar JAZU obavijestio nadležno tijelo "da skuplja građu za obširan rječnik hrvatsko-srbskoga jezika",⁹⁰⁷⁾ mada se dvadeset godina ranije u

⁹⁰²⁾ Belić (1937)

⁹⁰³⁾ "I da im' ne bude od' moih' čestnikov' sile" (BHKH (1974), I - 40.)

⁹⁰⁴⁾ "Ja, knez Miroslav, kln se i *podpisah*..." (Dizdar Antologija (1997), str. 35.) I njegov sin Andrija piše Dubrovčanima: "...i vsěj občině..." (BHKH (1974), I - 41.)

⁹⁰⁵⁾ *kađca* (kaca); *mođka* (motka); *nizko* (nisko); *ođkat* (otkati); *petdesed*; *pođkov*, *pođkovat*; *pućce* (puce, tur. düğme); *šestdeset*. (Uskufi Ričnik (1631)

⁹⁰⁶⁾ "*Poklisaru počtovani*...", (BHKH (1974), I - 151.)

⁹⁰⁷⁾ Maretić CRA (1976), XXIII, str. 15-54.

Pešti bezkompromisno borio za fonetski pravopis, a "etimolodički pravopis" za njega je bila "sama misao luda".⁹⁰⁸) U "Popisu kniga i rukopisa upotrijebljenih za Rječnik"⁹⁰⁹) navode se publikacije iz Bosne, među kojima i "*Bosanske narodne pripovijedke*", koje je izdao Zbor redovničke omladine bosanske u Sisku 1870. godine. Posebno treba naglasiti da Bošnjaci do sada ni na koji način nisu učestvovali u normiranju zajedničkog književnog jezika i izradi dosadašnjih pravopisa (izuzme li se poratni pravopis Senahida Halilovića⁹¹⁰) pa u tom pogledu nikom ništa ne duguju. Jedan od zaključaka "Simpozija o bosanskom jeziku" bio je izrada Pravopisa bosanskog jezika,⁹¹¹) ali se do danas ništa nije uradilo. Ohrabruje činjenica da je u intervjuu jednom magazinu⁹¹²) univerzitetski profesor Dževad Jahić pozvao bosanske lingviste da se ujedine u izradi novog pravopisa. S razlogom, jer izrada pravopisa u postojećim bosanskim okolnostima predstavlja veliki sociolingvistički poduhvat, ravan istinskom podvigu, pogotovo što se radi o maloj sociokulturnoj sredini i narodu. Inače, morfoložki pravopis imaju, uglavnom, svi najveći evropski jezici, kao i slavenski, među kojima i ruski i poljski,⁹¹³) te nama najbliži, slovenski (slovenački).

Među prvima koji su otvorili pitanje odnosa između fonetskog i etimološkog pravopisa bio je Ivan Klajn, koji

⁹⁰⁸) Daničić (1847)

⁹⁰⁹) Rječnik JAZU (1880-1976), tom XXIII.

⁹¹⁰) Halilović Pravopis (1996)

⁹¹¹) Bihać, 07. i 08. septembar 1998. godine

⁹¹²) "Saff" br. 224 od 25. juli 2008. godine

⁹¹³) U nadpisu na tabli kod autobusskog stajališće u poljskom gradiću Zory piše da je vožnja **be~~z~~platna**. (Aljazeera Balkans, 15.05.2014.)

je polovicom sedamdesetih godina, gotovo heretički, uztvrdio da "*naša ortografija nije fonetska nego fonematska (fonološka), jer njena slova ne označavaju glasove (fone) nego foneme*", posebno iztičući potrebu sagledavanja pravopisne problematike iz savremenog ugla i sa stanovišta potreba jezika novog vremena. "*Nije najsavršenije pismo ono koje najvernije odražava govor. Naprotiv, takvo pismo, to jest detaljna fonetska transkripcija, bilo bi – kao što je isticao i sam Saussure – krajnje nečitko i odgovaralo bi zahtevima naučnika, ali nikako i potrebama svakodnevnog sporazumevanja*", bio je decidan Klajn.⁹¹⁴⁾

Plagijati i plagijatori

*Fonetski princip u pravopisu koji se pripisuje Vuku Karadžiću teorijski je uzpostavio, zapravo, njegov epigon Đorđe Popović u svojoj knjizi "Rat za srpski jezik i pravopis", objavljenoj 1847. godine u Pešti, koju je potpisao pseudonimom Đuro Daničić prema liku iz narodne poezije. "Pa će onda biti najbolji pravopis oni kojijem će se moći sa svijem onako pisati kako se govori, glas po glas, a etimolođički pravopis, po kojem će se riječi samo korijena radi drukčije pisati nego što se govori, biće nikakav pravopis, - i sama misao luda."*⁹¹⁵⁾

Manje je poznato da je to, ustvari, plagijat, jer je Daničić doslovno prepisao to načelo od Bunjevca i pripadnika franjevačkog reda Bosne srebrene Lovre Bračuljevića koje je on uspostavio u svojoj knjizi "Uzao...", objavljenoj stotinjak

⁹¹⁴⁾ Klajn (1976), str. 59-75.

⁹¹⁵⁾ Daničić (1847)

godina ranije (1736), također u Pešti, a ugrađen je i u temelje tzv. Bečkog književnog dogovora.

"Ali je lipše i pofahljenije pisati onako kako se govori, jer štogod je odviše, nije fahljeno, veće kuđeno. Suprflua sunt visanda. Zato ja u ovim knjigama pišem onako, kako govorimo i izgovaramo naške riči, jer kako se mogu izgovarati, onako se mogu i u knjigah čitati."

Inače, fonetski pravopis prihvatili su Vlada Kneževine Srbije 1868, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu 1883, a u Hrvatskoj je uveden nakon pojave Hrvatskog pravopisa Ivana Broza 1892. godine.

Karadžićeva jezička pobjeda nad oponentima (D. Obradović, J. Hadžić, Stratimirović i dr.) u "ratu za srpski jezik i pravopis" značila je ujedno i pobjedu ruralnog vlašskog elementa u srpskom nacionalnom biću koji će ih pod Miloševićem u Srbiji i Karadžićem juniorom u Bosni, dovesti do agresije, fašizma i genocida. Da je tada pobijedila građanska evropska struja na čelu sa Dositejem Obradovićem, gotovo je sigurno da do toga ne bi došlo. Tu srpsku paradigmu kristalno jasno izrazila je srpska historičarka dr. Dušanka Bojanić već citiranim stavom: "Vlasi u Srbiji, među kojima je bilo dosta hercegovačkih, su praktički, vlahizirali Srbe, a u Bosni i Hercegovini su Srbi srbizirali Vlahe".

Morfološki princip obuhvaća i oblike pridjeva ženskog roda tipa: *težak-težka* (< *teg-) i od njegov izvedena imenica *težkoća* ili *drzak-drzka-drzkost*. Isto načelo važi i u komparaciji (*drzkiji*). Morfološko načelo nalaže da se piše etimološko *l* i u genitivu čuvenog južnobosanskog grada Stólca, sa dugim ili kratkim akcentom na *o*, prema nominativnom Stolec, bez obzira što se ova likvida *l* još davno izjednačila u govoru sa vokalom *o* i kontrahirala u dugo *ō*: Stólac – Stòlca >

Stooca>Stóca. Razumije se da se ovaj princip odnosi i na sve riječi obšćeg značenja, tzv. 'zajedničke imenice' tipa *dubak-dubka, izvadak-izvadka, izlazak-izlazka, kolac-kolca* i druge, gdje u govoru dolazi do glasovnog ujednačavanja. I u dosadašnjim tzv. fonetskim pravopisima uočena je pojava destrukcije morfema kada se dosljedno registruju u pisanju sva glasovna ujednačavanja u vezanom govoru pa su kao izuzetci od pravila navođeni oni primjeri koji bi u morfološkom pravopisu trebali biti pravilo, kao što je uputa da se u pisanju ne registriira jednačenje po zvučnosti *d* izpred *s* i *š*. U govornom procesu javljaju se npr. i oblici *ljucki, svjecki, izljubiti* i sl., ali je preporučeno pisanje: *ljudski, svjetski, izljubiti*. U Halilovićevom fonetskom pravopisu imamo riječ *fesdžija* prema morfoložkom pravopisu (po fonetskom bi bilo *fezdžija* ili *feždžija*). U vezanom govoru riječi *izvući, ispasti, iščašiti, izdžikljati* u procesu afiksacije imaju morfemske alternante prefiksa *iz-* u nedistinktivnim varijantnim oblicima: *iz-, is-, iš-, iž-*, što su dakle alomorfi morfeme *iz-* i zato ih po morfoložkom pravopisu ne registrujemo u pisanju, pa ove riječi glase: *izvući, izpasti, iščašiti, izdžikljati*, a neka ih svako izgovara kao i dosad i niko nikoga neće nagoniti da razčlanjuje riječ na sastavne dijelove i tako ih pojedinačno izgovara. Takav je slučaj i sa veoma razširenim prefiksom *bez-* koji, prema dosadašnjem pravopisu, u procesu afiksacije dobija oblike *bež-* i *beš-* u zavisnosti kojim glasom počinje korijenska morfema iako ima isto značenje i funkciju, kao u riječima poput *bežličnost* i *beskućnik*. Ovako razjednačavanje grafemskog oblika na temelju zvukovnog približavanja i ujednačavanja u govoru prefiksa i leksičkog korijena

nema nikakvog znanstvenog utemeljenja u strukturalnoj lingvistici. Ovdje je *s* samo alofon foneme *z* i ne treba ga registrovati u pisanju, jer je nedinstinktivan. Nije čudo što se stranci, kad uče naš jezik, pitaju jesu li to dva prefiksa ili je jedan. Tako treba pisati u izvornim oblicima i ostale prefikse nastale od nekadašnjih prijedloga (bez-, uz-, pod-, nad-, ob-, od- i sl. kao u primjerima: *bezkućnik*, *bezčašće*, *beživotan*, *uzputno*, *podpunost*, *nadkoljenica*, *obširan*, *odkos*, *odkameniti*.⁹¹⁶) Po istom principu ponaša se i korijenska morfema izprid raznih sufiksa, npr. *mektebski*,⁹¹⁷) *srbski*, *interesdžija*, *ćevapdžija*,⁹¹⁸) *stubca*, *podbradka*. Ili u oblicima promjene, npr. *vrutak* – *vrutci*, *dohodak* – *dohodci*, *zadatak-zadatka-zadatci* kao i u tvorbi složenih riječi, osnovni tvorbeni elementi ostaju nepromijenjeni u pisanju iako se u govoru vrši jednačenje. Vukov nakaradni kvazifonetski princip: *Piši kao što govoriš* izazvao bi nesagledive posljedice ako bi se iz govora, a ne pisma priuzimale riječi iz arabskog jezika, posebno iz

⁹¹⁶) /*Trebalo bi se odkameniti*/- glasi jedan stih Maka Dizdara u "Kamenom spavaču"

⁹¹⁷) U *Dnevnom avazu* od 16.01. 2009. godine zabilježen je nepravilan oblik: *mektepska nastava*

⁹¹⁸) Vuković-Ostojićevići srbsko-hrvatski književnojezički policajci nagonili *burekdžije* po sarajevskoj Baščaršiji da svoje radnje nazivaju *buregdžinica* kako bi udovoljili Karadžićevu pravopisusu i tako destruirali posvojenicu iz turskog: *burek*. Zapravo, obadvije morfeme: i korijenska *burek* i sufiksalna *dži* (tur. *-ci*) su pozajmljene iz turskog i tako ih izvorno treba i pisati, uz bosanski dodatak *-ja*, dakle *burekdžija*. Škaljić je zadržao korijensku morfemu izvorno, ali je prema njoj ujednačio sufiksalsnu: *-čija* pa je normirao paralelno *burekčija* i *buregdžija*.

vjerskog života.⁹¹⁹) U pisanju po morfološkom pravopisu svakako se registruju geminate i udvojene grafeme prilikom stapanja dvihu riječi, npr. prefiksa sa leksičkom morfemom (*bezzakonje*, *poddojiti*, *oddati*, *naddograditi* i sl.). Imajući u vidu polumilenijsko pripadanje Bošnjaka orijentalno-islamskom kulturno-povijesnom krugu, sve posvojene riječi iz orijentalnih jezika, u kojima postoje geminate, držeći se etimološkog principa, treba zadržati u bosanskom jeziku: *Allah*, *Muhammed* i dr.

Dakle, sve morfeme zadržavaju svoj prvobitni oblik i prilikom tvorbe složenica, zatim u derivaciji i izvođenju novih riječi, kao i u morfološkom procesu afiksacije, i korijenska morfema i afiks u pisanju ostaju u izvornom obliku bez obzira što se u govoru dešavaju jednačenja. Tako bi se, kao što je već rečeno, zaustavila dalja erozija i destrukcija strukture bosanskog jezika i bosanskih riječi, a sačuvao korijen i tako zadržala svijest o kontinuitetu i razvoju. Taj gramatički postulat da riječi u procesu derivacije i afiksacije čuvaju svoj osnovni oblik treba pretočiti u početno ortografsko-ortoepsko pravilo: u pisanju se u svakoj situaciji zadržavaju izvorni primarni grafemski oblici svih morfema, a razraditi

⁹¹⁹) Tako bi vukovci *Allahu ekber*, zbog jednačenja po zvučnosti kb>gb zapisali kao *Alahu egber*, što bi značilo *Allah je prašina*, neuzubillah. Vjernik, također, često izgovara riječi pokajanja i traženja oprosta: *estagfirullah* (oprosti mi Allahu), ali ako bi neko zapisao i izgovorio *estakfirullah*, to bi značilo: *učini me nevjernikom* pa bi čovjek umjesto traženja oprosta, tražio nevjerstvo. Također, nije dozvoljeno vršiti metatezu glasovnog skupa *vh* u *hv*, jer bi se *tevhid* (tj. jednoća Stvoritelja kao osnovni postulat islama) priobrazio u *tehvid*, što bi značilo pojevrejiti se. Ili ako bi neko tražio *lehvu*, umjesto *levhu*, dobio bi *strast*, *požudu*, umjesto ukrasnog arabskog kaligrafskog zapisa na tabli, ploči.

ortoepska pravila kao i u drugim jezicima, shodno prirodnim zakonima približavanja, prilagođavanja, saglašavanja, ujednačavanja glasova jednog prema drugom po mjestu obrazovanja ili po zvučnosti u neposrednom doticaju radi racionalnijeg i lakšeg izgovora u vezanom govoru.

Ključna stvar je u tome što se ova era smatra erom pisma, jer je ljudska kultura i civilizacija i počela u pravom smislu riječi pojavom pisma. Ovo je u nekom smislu civilizacija pisma i pismenosti. Iako se jezik uzima kao rodno mjesto duha i prva domovina čovjeka, danas moramo prvenstveno imati u vidu da se nalazimo na pragu informatičkog društva u savremenoj internet-eri globalnih komunikacija, gdje se težišće stavlja na komunikativnu funkciju jezika i njegovu veću prohodnost, uključujući i automatsko prevođenje. Poznato je da jezičku strukturu u sprezi čine i pismo i govor. Prirodnom stanju bosanskog jezika najbolje odgovara jedan kombinovani fonetsko-morfološki pravopis u kojem bi izbalansirano, paralelno fungirala ortografska i ortoepska pravila, kao npr. u engleskom.

Reforma pisma

*Zbog opredileña za EU budućnost i inkorporiraña u europsku civilizaciju, zasnovanu na latinskoj tradiciji, pored uvođeña europskog morfolozhskog pravopisa, trebalo bi prihvatiti i europsku latinicu. Vech je u praksi u internetskoj komunikaciji kod Bosanaca veoma rashirena upotreba znaka **ch** za dosadashñe **č** i **ć**, kao i **sh** za **š**, a tako bi trebalo i za **ž** grafem **zh**. I afrikate **dž** i **đ** trebalo bi svesti na jedan znak, možda **ǰ** i **Ǧ** ili tursko **C** i **c**. Za **nj** bi trebalo uvesti znak **ñ***

(kao što je u nauci ili **nh**, kao što je u portugalskom), a za **lj** znak **l** (kao što je u polskom, samo što u polskom ima suprotan, tvrd, izgovor). Osim toga, u bosansku abecedu obavezno bi trebalo uvesti znak za sliveni glas i fonemu **šč**, koji je u bosan(č)ici imao poseban znak (možda **sch** <sh+ch> sch⁹²⁰) (schene, klischa, prisch) ili neki monografem), zatim znak **ï** za nekadashnji grafem 'jat' (vrime, pisma), koji bi neki izgovarali kao i, a neki kao je ili ije u zavisnosti od duzhine sloga, kao shto je bilo i u proshlosti. Uvođenje znaka **ï**, koji postoji josh i u ukrajinskom jeziku, pored pojednostavljena abecede, sprichilo bi ekaviziranje bosanskih sridnevikovnih ikavskih kodeksa, shto se zlonamirno chini chak i na bosanskim univerzitetima, a izbìgla brojna pravopisna pravila o ijekavizmu.

Dakle, savremena europska abeseda bosanskog jezika imala bi 30 znakova i izgledala bi ovako: Aa, Bb, Cc, Chch, Dd, Ğ ğ (Cc), Ee, Ff, Gg, Hh, Ii, Ĭ ĭ, Jj, Kk, Ll, Łł, Mm, Nn, Ńń (Nnhh), Oo, Pp, Rr, Ss, Shsh, Schsch, Tt, Uu, Vv, Zz, Zhzh.

Ova abeceda za shkolarce ne bi predstavljala nikakav problem, a starijim bi stvaralo potezhkoche samo sedmicu dana.

Od Karadžićevog vremena do danas lingvistika je gotovo zaokružila naučna saznanja o tajnama i samoj prirodi jezičkog fenomena, ustrojstvu njegove strukture, pojavama i procesima u njegovom razvoju, načinu funkcioniranja i sl. da neki Karadžić-Daničićevi stavovi izgledaju zastarili i nepotrebni. S druge strane, savremena genetika je 2008. godine otkrila postojanje posebnih gena jezika u genetskom lancu, odnosno genomu

⁹²⁰) Poznati violončelista Vedran Smajlović napisao je 30.12.2013. na svom fb. profilu: *shchuchuren* (ščučuren)

čovjeka. Tekovina je savremene nauke i saznanje da se riječi ne čitaju sukcesivnom identifikacijom pojedinih slova, nego po principu globalne percepcije riječi. Zapreke i otpori za uvođenje morfološkog pravopisa više su posljedica psihološke i statusne prirode, konzervatizma, konformizma i ksenofobije, nego pomanjkanja naučnih argumenata. Osim toga u cijeloj Evropi i šire postoje stoljetna iskustva i modeli morfološkog pravopisa na koji se može ugledati, kao i kod svih Slavena, osim karadžićevskih Srbo-Hrvata i "suncokretnih" Bošnjaka. Nakon tektonskih geopolitičkih promjena i drastične promjene sociolingvističke situacije na Balkanu, Bošnjaci/Bosanci u pogledu jezika ne duguju nikome ništa i mogu brez opterećenja i balasta prošlosti samostalno normirati svoj jezik onako kako najbolje odgovara organskom biću bosanskog jezika za potrebe bosanskohercegovačkog društva i zemlje Bosne, za njen savremeni razvoj i priključenje zajednici naprednih i razvijenih evropskih naroda. Ali on mora na najprikladniji način korespondirati sa evropskim jezicima. Može se sasvim osnovano pretpostaviti da će za dvadesetak godina većina obrazovanog stanovništva u BiH znati engleski najmanje kao i bosanski i zato nam taj jezik može poslužiti kao uzor za normiranje. Ako se iz skromnosti kao uzor u pogledu morfološkog pravopisa ne žele uzeti veliki jezici kao što su engleski, francuski, ruski ili arapski, zašto se ne može uzeti kao uspješan primjer slovenski (slovenački) jezik, jezik koji pripada istoj zajednici južnoslavenskih jezika i koji je u mnogim elementima strukture (još uvijek) blizak bosanskom. Iako su brojem i prostorom koji zaposijedaju mali narod, približno kao Bošnjaci danas, vidimo kakvu su

samostalnu kulturu na tom jeziku razvili Slovenci i koji napredak su postigli da se svrstavaju rame uz rame sa drugim velikim europskim narodima. Do početka 2008. godine predsjedavali su Europskom unijom.

Neki će odmah postaviti pitanje: zašto raditi novi pravopis kad već postoji "Pravopis bosanskoga jezika"⁹²¹), koji je pripremila osamnaestočlana pravopisna komisija respektabilnih imena i intelektualnog kapaciteta, a objavio "Preporod" 1996. godine. Autorstvo je potpisao također sveučilišni profesor, Jahićev kolega sa iste jezikoslovne katedre Filozofskog fakulteta u Sarajevu prof. dr. Senahid Halilović. Izrada novog pravopisa može kod nekih pobuditi nedoumicu da li se radi samo o naučnoj sujeti i ličnom prestižu dvojice lingvista (mada jedan od njih sam sebe titulira kao "filolog opće prakse") i unosnoj zaradi ili se radi o dubokim neslaganjima bosanskih lingvista oko temeljnih principa na kojima će se zasnovati striktna pravopisna pravila. Dilemu ove vrste otklanja na samom početku činjenica da je izrada novog pravopisa bio je jedan od zaključaka bihaćkog "Simpozija o bosanskom jeziku",⁹²²), ali se od tada ništa nije uradilo. S obzirom na okolnosti, svojevremena pojava "Halilovićevog pravopisa" ima povijestno značenje kao stručni i kulturni, pa i politički, događaj bez presedana. Njegovi kritičari zaboravljaju da je to bio prvi normativni kodeks bosanskog jezika savremenog doba dok još nije bila urađena gramatika i riječnik, čija je norma, inače, osnova i podloga za pravopisnu normu, pa

⁹²¹) Halilović Pravopis (1996)

⁹²²) "Simpozij o bosanskom jeziku" (zbornik radova), Institut za jezik u Sarajevu, posebna izdanja, knjiga 10, Sarajevo 1999. godine

djelimice iz toga proizilazi njegova eventualna nedorečenost i određene kontroverze, ali i iz činjenice da je pripreman tokom agresije, nakon Bošnjačkog sabora 1993. godine. S druge strane, ostaju prigovori da je tu ostvaren pristup sa pozicija serbokroatistike, a ne bos(a)nistike i da se čini da je njegova pozitivna misija prelaznog rješenja iscrpljena.

Dakle, korjenita reforma standardnojezičke norme bosanskog jezika, pisma i pravopisa je imperativ budućnosti, jer živimo u eri pisma, eri posvemašnje pismene internet-komunikacije, a bosanski jezik ima, kako su to jasno izrazili bosanski književnik Alija Isaković i norveški slavista Svein Mønnesland, savršen kontinuitet od dolaska Slavena u Bosnu, historijski (samo)identifikovanih kao Bošnjani, u šestom stoljeću sve do tzv. Vukove reforme polovinom 19. stoljeća. Nekima uvođenje morfološkog pravopisa izgleda kao (nepotrebno komplikovanje i učenje svog jezika) nemoguća misija i daleka futuristička vizija, o kojoj ne treba ni razgovarati i uzalud trošiti vrijeme, ali zagovarače ne obezbabravaju takvi konzervativni stavovi, držeći se devize da će se svaki cilj ostvariti ako se napravi prvi korak, jer i najdalji put počinje prvim korakom. Ovu ideju brojni Karadžićevi epigoni u Bosni i šire dočekat će sa prijetećim gnjevom, kao što su sedamdesetih godina prošlog stoljeća dočekali ideju istaknutog bosanskog angliste Midhata Riđanovića da se dvije afrikate 'č/ć' i 'dž/đ' svedu na po jedan znak, jer su u većini bosanskih narodnih govora (kod Bošnjaka) odavno izjednačene, ali ta ideja se nanovo aktualizira.

Hoće li Bošnjaci prilikom izrade novog pravopisa bosanskog jezika izvući neke pouke iz prošlosti,

osloboditi se balasta karadžićevskog naslijeđa i uvažiti dostignuća savremene nauke o jeziku te slijediti potrebu priključenja zajednici evropskih naroda, pitanje je koje dugo visi u zraku, pogotovo nakon srpsko-hrvatske agresije na Bosnu i srpskog genocida nad Bošnjacima. (2008)

Citirani izvori

A

Abazović (1996) Abazović, Mirsad D.: *Sumaglice i jasnoće* (životne usputice ili jednostavna priča), autorsko izdanje, Sarajevo 1996. godine

Ajanović (2011) Ajanović, Midhat (www.ajan.se) na Depo Portal, 15.01.2011. godine

Ajanović (1976) (Ajanović, Mustafa: *Glas h u našem jeziku i pravopisu*", RADOVI, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, knj. III (1976), str. 201-217.)

Ajanović (1974) (Ajanović, Mustafa: *Povodom primjedaba na referat o ravnopravnosti pisma*, POSEBNA IZDANJA, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, knj. 1. (1974), str. 130-131.

Alić (2005) Alić, Džemaludin: *Bosna Bosona* (poezija), "Dom štampe", Zenica, 2005. Anić RHJ (2007)

(Anić, Vladimir: *Rječnik hrvatskoga jezika*, "Novi liber" i "Jutarnji list", Zagreb, 2007. godine)

B

Baotić IGD (1983) Baotić, Josip: „*Ikavskočakavski govor u okolici Dervente*“, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knjiga IV, Institut za jezik i književnost, Odjeljenje za jezik, Sarajevo 1983.

Bečki dogovor (1850) *Bečki književni dogovor* je dogovor o zajedničkom književnom jeziku Hrvata i Srba, a potpisali su ga 28. ožujka 1850. književnici Ivan Mažuranić, Dimitrija Demeter i Ivan Kukuljević, gramatičari Vuk St. Karadžić, Đuro Daničić, Franjo Miklošić, te Vinko Pacel i Stjepan Pejaković. U:

Behar TV

Belić (1937) Belić, Aleksandar: *Bosanski jezik i stil*, 1937. godine

Berbić (1893) Berbić, Ibrahim Edhem: *Bosansko-turski učitelj*, Carigrad 1893. godine

BHKH (1974) *Bosanskohercegovačka književna hrestomatija*, (I. STARIJA KNJIŽEVNOST; II. NARODNA KNJIŽEVNOST; III. NOVIJA KNJIŽEVNOST, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1974. godine

BHT *Bosanskohercegovačka televizija*, državni javni servis, Sarajevo

Bosnić (2007) Bosnić, Ahmed: *Knjiga tajni*, Sarajevo, 2007. godine "Bošnjak" (1891) "Bošnjak", list, 23. jula 1891. godine, Sarajevo.

Brborić (2001) Brborić, Branislav: «Trojezičnost i/ili jednojezičnost», Međunarodni naučni skup «Jezik i demokratizacija» (zbornik radova), POSEBNA IZDANJA, knj. 12, Institut za jezik, Sarajevo, 2001., str. 55.-68. (Štampano ćirilicom)

Brozović (1959) Brozović, Dalibor: *Izvještaj o istraživanju govora u dolini rijeke Fojnice*, Ljetopis JAZU, 63, Zagreb 1959, str. 431-438.

Brozović (2001) Brozović, Dalibor: *Lingvistički nazivi u srednjojužnoslavenskom području*, Međunarodni naučni skup «Jezik i demokratizacija» (zbornik radova), POSEBNA IZDANJA, knj. 12, Institut za jezik, Sarajevo, 2001. godine

Brozović (1974) Brozović, dr. Dalibor: *O načelnim i metodološkim pretpostavkama projekta 'Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks – sinkronijska deskripcija i odnos prema suvremenomu standardnom jeziku*, POSEBNA IZDANJA, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, knj. 2. (1974), str. 65-80.

Browne (2000) Browne, Wayles: *S/C/B in North America*, rukopis, Language Conference, London, 2000. u: Svein Mønnesland: *Od zajedničkog standarda do trostandardne situacije*, str. 510. *Jezik u Bosni i Hercegovini*, izdanje: Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu, Sarajevo, 2005. godine

Bulić (2007) Bulić, Refik: *Zamjena dugog 'jata' u govoru Bošnjaka Srebrenice*, "Književni jezik" br. 23/1, Sarajevo 2007. godine, str. 65.

C

Crystal (1985) Crystal, David: *A dictionary of Linguistics and Phonetics*, Basil Blackwell Ltd, Oxford, 1980. (Dejvid Kristal: *Enciklopedijski riječnik moderne lingvistike*, predgovor Ranko Bugarski, preveli Ivan Klajn i Boris Hlebec, Nolit, Beograd, drugo osavremenjeno i prošireno izdanje, 1985.)

Č

Čaušević-Pandža (1937) (Čaušević, Džemaludin i Pandža, hafiz Muhamed: *Kur'an časni i prikaz glavnog odbora "El-Hidaje"*, časopis "Naša budućnost", br. 4., Sarajevo, 15. jula 1937. godine

Čirgić (2006) Čirgić, Adnan: *Karakteristike govora podgoričkih muslimana*, Podgorica, 2006. godine

D

Daničić (1847) (Daničić, Đuro: *Rat za srpski jezik i pravopis*, Pešta 1847. godine

Deutsche Welle, portal

Dizdar KS (1984/1985) Dizdar, Mehmedalija Mak: *Kameni spavač*, poezija, u: "Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u 50 knjiga", knjiga 14, "Svjetlost", Sarajevo 1984/1985. godine

Dizdar Antologija (1997) (Dizdar, Mak: *Antologija starih bosanskih tekstova*, izbor i uvodni tekst Mak Dizdar, Alef, Sarajevo 1997. godine)

Divković NK (1611) (Divković, Matija: *Nauk karstianski za narod slovinski*, Vnenecija 1611. U: *Popis knjiga i rukopisa upotrijebljenih za Rječnik*, JAZU, tom XXIII, str. 541.do 563.

Dnevni avaz, nezavisni bh. politički dnevnik, Sarajevo

F

Fakultetski Rječnik (2010) (Senahid Halilović, Ismail Palić, Amela Šehović: *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski Fakultet Sarajevo, 2010. godine)

FENA *Federalna novinska agencija* (FENA), Sarajevo
FTV RTV *Federacije BiH*, javni servis, Sarajevo
Filipović VN (1928) (Filipović, Milenko S.: *Višočka nahija*, u:
Naselja i poreklo stanovništva, Srpska kraljevska akademija,
Beograd, Štamparija 'Sv. Sava', 1928. godine)
Finka (1976) Finka, dr. Božidar: *Slavko Pavešić* (urednik Rječnika
od 1967. do 1975.), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, tom
XXIII, Zagreb 1976, Dodatak, *materijali o Rječniku*

G

Gašović, Salih: *Časni mevlud na bosanski jezik*, Sarajevo 1878.
godine; (zapravo je to prepjev *Mevluda* Sulejmana Čelebije
<http://www.feniks.ba/Images/im.ashx?Id=156>)
Gramatika JHP (2000) (Jahić Dževad, Halilović Senahid, Palić
Ismail: *Gramatika bosanskog jezika*, Dom štampe, Zenica 2000.
godine)

H

Hajdarević (2000) (Hajdarević, Hadžem: *Sutrašnje putovanje
brodom*, Bemust, Sarajevo 2000. godine)
Halilović Pravopis (1996) (Halilović, Senahid: *Pravopis bosanskoga
jezika*, "Preporod", Sarajevo 1996. godine)
Hamm SG(1958) Hamm, dr. Josip, *Staroslavenska gramatika*,
Školska knjiga, Zagreb 1958. godine
Hrle (1849) Hrle, Halil: *Kasidei burdei bosnevi*, Stolac, 1849. godine
Huković BJDE (2007) (Huković, dr. Muhamed: *Bosanski jezik,
državotvorni element Bosne i Hercegovine* (ogledi), 'Sarajevo
Publishing', Sarajevo, 2007. godine
Humo (1875) Humo, Omer: *Sehletu-l-vusul*, Sarajevo, 1875. godine

I

Imamović (2011) (Imamović, dr. Enver: *Svjetski primjer vjerske
snošljivosti* (Fojnička "Ahdnama", pravni dokumenat i povelja
tolerancije), "Sedmica", politički prilog 'najtiražnijeg bh. dnevnika',
Sarajevo, 28. maj 2011. godine
Imamović (1972) (Imamović, Mustafa: *Razvitak građanskih pokreta
i ideologija kod Muslimana 1878-1914*, Fakultet političkih nauka,
Sarajevo 1972. godine)

Institutski Rječnik (2007) *Rječnik bosanskog jezika*, grupa autora, Institut za jezik, Sarajevo, 2007. godine
Isaković RKL (1992) Isaković, Alija: *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1992. godine

J

Jahić IGB (2002) – Jahić Dževad: *Ijekavskoštakavski govori istočne Bosne*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knjiga VIII, Sarajevo, 2002. godine
Jahić Rječnik (2010) – Jahić, Dževad: *Rječnik bosanskog jezika*, tom I-X, ANUBiH, Sarajevo, 2010. godine (tom I, II, III), 2011. (tom IV. i V.)
Rječnik JAZU (1867-1976), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, tom I-XXIII, Zagreb, 1867-1976.
Jonke JAZU (1976), Jonke dr. Ljudevit: „*Đuro Daničić – prvi urednik rječnika (od 1867. do 1882)*“, Dodatak – materijali o Rječniku, uredio Ljudevit Jonke, str.83. do 95, u: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, tom XXIII, Zagreb, 1976. godine

K

Kadrić TKPLB (2011) (Kadrić, Adnan: *Tradicija konceptualne poetizirane leksikografije u Bosni i stihovani rječnik Makbul-i Arif. Šta nam govore rukopisi?*, u: Hevai Uskufi Bosnevi, Muhamed: *Bosansko-turski rječnik iz 1631. godine*, Izdavač: Općina Tuzla, Suizdavač: Ministarstvo nauke i obrazovanja FBiH, Tuzla 2011. godine, str. 170.
Kalajdžija (2013) (Kalajdžija, Alen: *Refleksi jata u bosanskom alhamiada pjesništvu – ikavski poetski manir*, Institut za jezik, Sarajevo, 2013. godine)
Kanuni (1957) „Kanuni i kanun-name“, grupa autora, Orijentalni institut, Sarajevo, 1957. godine
Караџић СР (1898) Караџић, Вук С.: *Српски рјечник*, Штампарџија Кралевине Србије, у Биограду 1898. године
Karadžić, Vuk Stefanović: *Kovčezić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*, Beč, 1849. godine
Karić RoQ (1990) (Karić, Enes: *Rasprave o prevodenju Kur'ana kod nas* (od prevoda Miće Ljubibratića do prevoda Besima Ko(rkuta), u:

- Mičo Ljubibratić: *Koran*, reprint izdanja iz 1895. godine, "Svjetlost" Sarajevo, 1990. godine
- Kasumović BJ (2011) Kasumović, Ahmet: *Bosanski jezik*, predgovor u knjizi Predgovor u knjizi: : *Bosansko-turski rječnik*, Muhamed Hevai Uskufi, 1631., Izdavač: Općina Tuzla, Suizdavač: Ministarstvo nauke i obrazovanja FBiH, Tuzla 2011. godine
- Klaić (1974) (Klaić, Bratoljub: *Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratica*, Zora, Zagreb, 1974. godine
- Klaić (1994) Klaić, dr. Nada: *Srednjovjekovna Bosna (politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe, 1377.g.)*, 'Eminex', Zagreb 1994. godine
- Klajn (1976) (Klajn, Ivan: *Konvencionalno i suštinsko u pravopisu*, RADOVI, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, knj. III (1976), str. 59-75.)
- Konjhodžić RMN (1999) (Dr. Faruk Konjhodžić: *Rječnik medicinskih naziva u bosanskoj jeziku*, ANUBiH, Sarajevo, 1999. godine)
- Košćević (1995) Košćević, Nijazija: *Sarajevo između dobrotvorstva i zla*, „El-Kalem“, 1995. godine
- Kulenović PP (1984/85) (Kulenović, Skender: *Pjesme, pripovijetke*, Savremena književnost naroda i narodnosti BiH, knjiga 5., Svjetlost, Sarajevo 1984/85. godine)
- Kulenović SMK (1984/85) (Kulenović, Skender: *Stojanka majka Knežopoljka*, Savremena književnost naroda i narodnosti BiH, knjiga 5., Svjetlost, Sarajevo 1984/85. godine)
- Kulenović PŠ (1984/85) (Kulenović, Skender: *Proljetna ševa nad kolonom pjeva domovinu*, Savremena književnost naroda i narodnosti BiH, knjiga 5, Svjetlost, Sarajevo 1984/85. godine)
- Kul.ba (www.kul.ba)
- Kuna TNCJ (1974) (Kuna, Herta: *O tekstovima na narodnom i crkvenoslavenskom jeziku*, u: Bosanskohercegovačka književna hrestomatija, I. knjiga: STARIJA KNJIŽEVNOST, Zavod za izdavanje udžbenika Sarajevo, 1974. godine)
- Kuna MZ (1974), Kuna, Herta: *Mletački zbornik*, u: Bosanskohercegovačka književna hrestomatija, I. knjiga: STARIJA

KNJIŽEVNOST, Zavod za izdavanje udžbenika Sarajevo, 1974. godine
Kuna JŠBH (1981) (Kuna, Herta: *Jezik štampe u BiH do 1918. godine*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Radovi VIII, 9-135, Sarajevo, 1981. godine

L

LiO (2013) "Luter i Orlović", fb-profil, 2013. godine

M

Mak, KS (1985) Dizdar, Mehmedalija Mak: *Kameni spavač*, poezija, u: "Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u 50 knjiga", knjiga 14, "Svjetlost", Sarajevo 1984/1985. godine

Maretić RHS (1976), XXIII, str. 15-54. (Maretić, Tomo: *Crtice o Rječniku naše Akademije*, u: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, tom XXIII, svezak 97, Zagreb, 1976. godine, Dodatak, materijali o Rječniku, str. 15-54.)

Mažuranić (1842) (Mažuranić, Matija: *Pogled u Bosnu učinjen 1839-1840*", Zagreb, 1842, str. 54.)

Menac-Kovalj (1979) (Menac, Antica – Коваль Алла П.: *Українсько-хорватський або сербський словник*, SNL, Zagreb, 1979. godine

Mišura, Božo: "*Demokratska alternativa Rame*", FTV, septembar 2006. godine

Mønnesland (2005) Mønnesland, Svein: *Jezik u Bosni i Hercegovini*, izdanje: Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu, Sarajevo, 2005. godine

Mønnesland, Browne (2005) Browne, Wayles: *S/C/B in North America*, rukopis, Language Conference, London, 2000. u: Svein Mønnesland: *Od zajedničkog standarda do trostandardne situacije*, str. 510. *Jezik u Bosni i Hercegovini*, izdanje: Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu, Sarajevo, 2005. godine

Mønnesland, Uskufi (2011) Mønnesland, Svein: *Bosanski jezik prije četiri stoljeća – Makbul-i-arif*. Predgovor u knjizi: Hevai Uskufi Bosnevi, Muhamed: *Bosansko-turski rječnik iz 1631. godine*, Izdavač: Općina Tuzla, Suizdavač: Ministarstvo nauke i obrazovanja FBiH, Tuzla 2011. godine

Mostar Sevdah Reunion, mostarski muzički sastav

Mulić (2006) Mulić dr. Jusuf: *Velika Srbija, muslimani i Bosna*, autorsko izdanje, Sarajevo, 2006. godine (moto)

Mulić (2007) Mulić, dr. Jusuf: *Hercegovina, Drugi dio. Vojna i upravna jedinica Osmanskog carstva. Knjiga 2.2: od početka XVII stoljeća do kraja osmanske vladavine*, Izdavač: Muzej Hercegovine, Mostar, 2007. godine

Muminović Tuzi (1998) Muminović, Mehmed: *Moji Tuzi*, Almanah, Podgorica, 1998. godine

N

Nakaš JKSB (2003) (Nakaš, Lejla: *Jezik u književnom djelu Safvet-bega Bašagića*, Institut za jezik u Sarajevu, Radovi XVI, Sarajevo, 2003. godine)

Nametak (1989) (dr. Fehim: *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkim Muslimana na turskom jeziku*, El-Kalem, Sarajevo, 1989. godine)

Nikčević JČJ (2004) Nikčević, Vojislav P.: *Jedan ili četiri srednjojužnoslovenska jezika*, u: Crnogorski jezik u novom ustavu Crne Gore, zbornik saopštenja sa okruglog stola, Cetinje-Podgorica, 2004. godine

Novak, Grga: *Riječ predsjednika Akademije*, u: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, tom XXIII, Dodatak – materijali o Rječniku, str. 1, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (JAZU), Zagreb, 1976. godine

NTV Hayat, Sarajevo

O

Oljača KJP (1974) Oljača, Mladen: *Nekoliko riječi o književnom jeziku i književnojezičkoj politici u Bosni i Hercegovini*, POSEBNA IZDANJA, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, knj. 1. (1974), str. 154-160.

P

Pašić Kulin (2006) Pašić, Ibrahim: „*Kulin i Prijezda, dva imena ilirskog porijekla u vladarskoj dinastiji srednjovjekovne Bosne*“, Društvo historičara Zenica, 2006. godine (dvojezično izdanje)

- Pavešić, S., Vince, Z., Barac-Grum, V., Malić, D.: *Jezični savjetnik*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1971. godine
- Pavičić MBH (1942) Pavičić, Stjepan: *Migracije, Bosna i Hercegovina*, u: Hrvatska enciklopedija, sv. III, Zagreb. 1942. godine
- Peco (2007), I-VI. (Peco, dr. Asim: *Izabrana djela I-VI*, Filološko društvo Sarajevo i ANUBiH, Sarajevo, 2007. godine)
- Peco HGSC (2007), Peco, Asim: *Hercegovački govori u književnom djelu Svetozara Ćorovića*, Izabrana djela, knjiga VI, Bosansko filološko društvo Sarajevo, 2007. godine)
- Peco (1991) Peco, dr. Asim: *Odras društvene stvarnosti na našu jezičku normu*, referat na simpoziju "Jezička situacija u BiH", Filozofski fakultet, Sarajevo, 26. i 27. april 1991. godine (stenogram i videosnimak u mom posjedu)
- Pešikan Mitar, Jerković Jovan, Pižurica Mato: *Pravopis srpskog jezika*, Matica srpska N. Sad - Beograd, 1993. (školsko izdanje 1995.)
- Pitanja o govoru prostoga naroda*, Zemaljska vlada BiH, 1897. godine
- Popis knjiga i rukopisa upotrijebljenih za Rječnik, u: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb, 1976. godine; Svezak 96. 2. dvadeset i trećeg dijela
- Pranjeković (2005) (Pranjeković, Ivo, upotrijebljen povodom promocije knjige "Jezik u Bosni i Hercegovini", u amfiteatru Filozofskog fakulteta u Sarajevu, 16. juni 2005. godine)
- Pranjeković (2001) (Pranjeković, Ivo: *Za demokratizaciju hrvatske ortoepske norme*, Međunarodni naučni skup "Jezik i demokratizacija" (zbornik radova), POSEBNA IZDANJA, knj. 12, Institut za jezik, Sarajevo, 2001. godine)
- Pravopis PSHJ (1960) (*Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika sa pravopisnim rečnikom*, Matica srpska-Matica hrvatska, Novi Sad-Zagreb, 1960. godine)
- Pruščak, Hasan Kafi:
- Pujić Distribucija (1974) Pujić, Savo: *Distribucija ijekavskih varijacija u zamjeni jata u savremenoj bosanskohercegovačkoj pisanoj praksi*, RADOVI, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, knj. I (1974), str. 11-107.

R

Radio Antena, Sarajevo

Radio Stari Grad (RSG)

Rakim, Mustafa: *Ovo je od virovanja na bosanski jezik kitab*, Istanbul, 1868. godine

Ramić (2011) Ramić, prof. dr. Jusuf: *Bošnjaci – književnici u Egiptu*, Glasnik Rijaseta IZ BiH, br. 5-6. maj-juni, 2011. Sarajevo

Rizvić GV (1985) Rizvić, Muhsin: *Kroz Gorski vijenac: interpretacija i tekstualno-komparativna studija o strukturi*, Svjetlost, Sarajevo 1985. godine

Rječnik JAZU (1880-1976) *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (JAZU), tom I – XXIII, Zagreb, 1880 – 1976. godine

Rečnik (1976) *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, Matica srpska, Novi Sad, 1976. godine

Regina, muzička pop-grupa

Rijaset IZBiH (www.rijaset.ba)

S

SAFF, magazin

Sarajlija, Arif: *Terđžuman mevludski na jezik bosanski*, Carigrad 1909. godine (također verzija prevoda *Mevluda Sulejmana Čelebije*)

Selimović DiS (1984) (Selimović, Mehmed Meša: *Derviš i smrt*, roman, u: "Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u 50 knjiga", knjiga 17, "Svjetlost", Sarajevo 1984/1985. godine

Seljubac, Ibrahim: *Novu bosansku elifnicu*, 1900. godine

Skok ER (1973) (Skok, Petar: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb, 1973. godine)

Smailović (1974) (Smailović, Ismet: *Književnojezička politika – izraz zajedništva naroda BiH*, POSEBNA IZDANJA, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, knj. 1. (1974), str. 125-127.

Š

Šabanović (1964) (Dr. Hazim Šabanović: *Krajište Isa-bega Ishakovića zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, Orijentalni institut u Sarajevu, 1964. godine (Naslov originala: HICRI 859

TARIHL-I SURET-I DEFTER-I MÜCMEL-I VILÂYET-I YELEÇ VE IZVEÇAN VE HODIDI**IDE** (bold SK) VE SENIÇA VE RAS VE ÜSKÜB VE KALKANDELEN ME κ A TEVABI İHA. (Prevod: Prepis sumarnog popisa vilajeta Jeleč, Zvačan, Hodidid, Sjenica, Ras, Skoplje, Kalkandelen (Tetovo) sa područjima koja im pripadaju)
Šator (2011) Šator, Edim: *Suglasnik h u natpisima na stećcima*, Prvi bosanskohercegovački slavistički kongres, Sarajevo 26-28.05.2011. godine
Šipka, Milan: *Kultura govora*, Institut za jezik, priručnici 5, Sarajevo 2005. godine
Škaljić Turcizmi SH (1985) (Škaljić, Abdulah: *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, "Svjetlost", Sarajevo 1985. godine)
Šurmin OSG (1895) (Šurmin, Đuro: *Osobine današnjeg sarajevskog govora*, Rad JAZU, 121, 1895. godine

T

Толстой СХРС (1982) (И.И. Толстой: *Сербскохорватско-русский словарь*, Москва, Издательство "Русский язык", 1982.)
TV Liberty (www.slobodnaevropa.org)
TV PinkBiH
TVSA (Televizija Kantona Sarajevo)

U

Uputstva za izradu Rječnika bosanskog jezika, Institut za jezik, Sarajevo 2005. godine
Uskufi Ričnik (1631) (Uskufi, Hevai Muhamed: *Bosansko-turski rječnik iz 1631. godine*, Izdavač: Općina Tuzla, Suizdavač: Ministarstvo nauke i obrazovanja FBiH, Tuzla 2011. godine (Original: Muhammed Hewai Üsküfi Bosnevî: *Makbûl-i 'arif (Svida se učenom ili Upućenom mio) Bosnali Lisāni Üzere Lügāt-i Manzūme* (Ričnik u stihu na bosanskom jeziku), završen 1041/1631. godine)

V

Vajzović (1999) Vajzović, Hanka: *Orijentalizmi u književnom djelu - lingvistička analiza-*, Institut za jezik i Orijentalni institut u Sarajevu, 1999. godine.

Z

Zakon o promjeni naseljenog mjesta Lištica i općine Lištica u Široki Brijeg, Skupština SRBiH, 01. oktobar 1991. godine

Zakon NNM (1986) (Zakon o utvrđivanju naseljenih mjesta i o izmjenama u nazivima naseljenih mjesta u određenim općinama od 24. marta 1986. godine, Službeni list SRBiH br. 24. od 24. juna 1986. godine)

Zbornik za narodni život, 6, 73. (Dalje: Zbornik, NŽ)

Indeks imena i naziva

